

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**MAHMUD TÂ'Î BİN MUHAMMED'İN ŞERH-İ GÜLİSTÂN'ININ 1b-51a
VARAKLARI
(İNCELEME-METİN)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Sümeyye GÜLDENOĞLU

Enstitü Anabilim Dalı : İslam Tarihi ve Sanatları

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Kenan MERMER

MAYIS – 2019

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

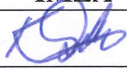
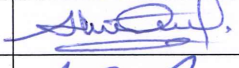
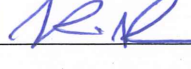
MAHMUD TÂ'Î BİN MUHAMMED'İN ŞERH-İ GÜLİSTÂN'ININ 1b-51a
VARAKLARI
(İNCELEME-METİN)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Sümeyye GÜLDENOĞLU

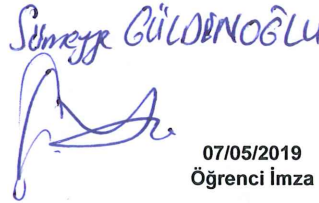
Enstitü Anabilim Dalı : İslam Tarihi ve Sanatları

“Bu tez 31/05/2019 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Oybirliği / Oyçokluğu ile kabul edilmiştir.”

JÜRİ ÜYESİ	KANAATİ	İMZA
Dr. Öğr. Üyesi Kerem ÖZSEÇLİK	Basarılı	
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet YEŞİL	- Başarılı -	
Doç. Dr. Kerem MERMER	- Başarılı -	

 SAKARYA ÜNİVERSİTESİ	T.C. SAKARYA ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ TEZ SAVUNULABİLİRLİK VE ORJİNALLİK BEYAN FORMU	Sayfa : 1/1
--	---	-------------

Öğrencinin	
Adı Soyadı	: Sümeyye GÜLDENOĞLU
Öğrenci Numarası	: 1560Y09001
Enstitü Anabilim Dalı	: İslam Tarihi ve Sanatları
Enstitü Bilim Dalı	:
Programı	: ☒ YÜKSEK LİSANS ☐ DOKTORA
Tezin Başlığı	: MAHMUD TÂ'İ BİN MUHAMMED'İN ŞERH-İ GÜLİSTÂN'ININ 1b-51a VARAKLARI (İNCELEME-METİN)
Benzerlik Oranı	: %8

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE,	
☒ Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Tez Çalışması Benzerlik Raporu Uygulama Esaslarını inceledim. Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının benzerlik oranının herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi beyan ederim.	
 07/05/2019 Öğrenci İmza	

☒ Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Tez Çalışması Benzerlik Raporu Uygulama Esaslarını inceledim. Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen öğrenciye ait tez çalışması ile ilgili gerekli düzenleme tarafımda yapılmış olup, yeniden değerlendirilmek üzere sbtezler@sakarya.edu.tr adresine yüklenmiştir.	
Bilgilerinize arz ederim.	
07/05/2019 Öğrenci İmza	

Uygundur	
-----------------	--

Danışman Unvanı / Adı-Soyadı: Doç.dr. Kenan MERMER	
Tarih :07.05.2019	
İmza: 	

☐ KABUL EDİLMİŞTİR ☐ REDDEDİLMİŞTİR EYK Tarih ve No:	Enstitü Birim Sorumlusu Onayı
--	-------------------------------

ÖNSÖZ

Fars Edebiyatının en büyük şairlerinden Sa'dî-i Şîrâzî'nin kaleme almış olduğu, şöhreti Büyük Okyanus kıyıları hatta Çin'in en uzak bölgelerine kadar yayılmış olan *Gülistân* Fars Edebiyatının şaheserleri arasındadır. Makame türünde olan eser ahlaki ve eğitici konuları barındırması sebebiyle Osmanlı medreselerinin her kademesinde, hem dil hususiyetlerinin hem de açıklanması gereken yoğun manalarının açıklandığı şerhleriyle beraber okutulmuştur. Bu yüzden *Gülistân* Türk Edebiyatında en çok şerh edilen eserler arasında yer alır. İlk örnekleri 16. yüzyılda görülmeye başlanan *Gülistân* şerhleri 19. yüzyıla kadar kesintisiz olarak devam etmiştir. Çalışmamıza konu olan Mahmud Tâ'î bin Muhammed'in *Şerh-i Gülistân*'ı da 19. yüzyılda *Gülistân*'a yapılan şerhlerden biridir. Tezimizde *Şerh-i Gülistân*'ın ilk yüz sayfası şârihin şerh metodu ve amaçını tesbit etme doğrultusunda çeşitli açılardan incelenmiştir.

Tez çalışmam boyunca maddi ve manevi desteklerini esirgemeyen aileme ve çalışmamın bu hale gelmesinde katkılarından dolayı tez danışmanım Doç Dr. Kenan MERMER'e teşekkürlerimi sunarım.

Sümeyye GÜLDENOĞLU

Sakarya 07 Mayıs 2019

İÇİNDEKİLER

TABLO LİSTESİ	v
GİRİŞ.....	1
BÖLÜM 1: MAHMUD TÂ'Î BİN MUHAMMED VE ŞERH-İ GÜLİSTÂN'I	8
1.1. Hayatı ve Şerh-i Gülistân'ı	8
BÖLÜM 2: ŞERH-İ GÜLİSTÂN'IN İNCELENMESİ	9
2.1. Tarihî Unsurlar	9
2.1.1. Peygamberler Tarihi	10
2.1.1.1. Hz. Mûsâ	10
2.1.1.2. Hz. Yûsuf	11
2.1.1.3. Hz. Nûh	11
2.1.1.4. Hz. Lokmân.....	12
2.1.2. İslam Tarihi.....	13
2.1.2.1. Zülfikar.....	13
2.1.2.2. Râfızîler.....	14
2.1.3. Türk Tarihi.....	16
2.1.3.1. Salgurlular	16
2.1.3.2. Celâlî Takvimi.....	17
2.1.3.3. Moğollar	18
2.2. Mitolojik Unsurlar	18
2.2.1. Ferîdûn	19
2.2.2. Hü mâ Kuşu	19
2.2.3. Nigarhâne-i Çîn.....	20
2.2.4. Mânî-i Nakkâş.....	21
2.3. Sosyal ve Kültürel Unsurlar	21
2.3.1. Nevrûz Hil'ati	22
2.3.2. Kasabu'l-Ceyb	22
2.3.3. Nevrûz.....	22
2.3.4. Kûs Çalmak.....	23
2.3.5. Kasîl/ Hasıl	23
2.3.6. Elmâs	24
2.3.7. Meşşâta	24

2.3.8. Mi'râz.....	24
2.3.9. Nahlbend.....	25
2.4. Edebî Unsurlar	25
2.4.1. Mecazlar.....	25
2.4.1.1. Teşbih.....	25
2.4.1.2. İrsâl-i mesel.....	26
2.4.1.3. Kinâye	26
2.4.2. Mana İle İlgili Sanatlar	26
2.4.2.1. İstifhâm	26
2.4.2.2. Telmih	27
2.5. Dini Unsurlar	27
2.5.1. Şer'i Unsurlar.....	27
2.5.1.1. Minnet	27
2.5.1.2. Keffâret	28
2.5.1.3. Şükr	28
2.5.1.4. Dua	29
2.5.1.5. Tevbe.....	30
2.5.1.6. İyi ve Kötü Amelde Bulunmak	31
2.5.2. Allah.....	31
2.5.2.1. Allah'ın İsim ve Sıfatları.....	32
2.5.3. Hz. Muhammed.....	33
2.5.4. Dualar.....	34
2.6. Tasavvufî Unsurlar.....	35
2.6.1. Murâkabe	35
2.6.2. Sülûk	35
2.6.3. Kurbet	35
2.6.4. Vüsûl.....	36
2.6.5. Mâ-sivâ	37
2.7. Mahmud Tâ'î bin Muhammed'in Gülistân'ı Şerhetme Metodu	37
2.7.1. Kaynak Metnin Verilme Usûlü	37
2.7.2. Kelime Tahlili, Tercüme ve Yorum	41
2.7.2.1. Kelime Tahlili ve Filolojik İzahlar.....	42
2.7.2.2. Tercüme ve Yorum	45

2.7.3. Reddiyeler	48
2.7.3.1. Gramer ve İrâbla İlgili Reddiyeler	49
2.7.3.2. Gramer ve İrâb Merkezli Olarak Verilen Anlamla İlgili Reddiyeler	50
2.7.3.3. Anlam ve Yorumla İlgili Reddiyeler.....	52
2.7.3.4. Verilen Bilginin Yanlışlığı ve Gereksizliğiyle İlgili Reddiyeler	55
2.7.4. İktibaslar	56
2.7.4.1. Âyet İktibasları	57
2.7.4.2. Hadis İktibasları	58
2.7.4.3. Türkçe Atasözü ve Deyimlerden Yapılan İktibaslar.....	60
2.7.4.4. Arapça İbârelerden Yapılan İktibaslar	60
2.7.4.5. Arapça-Farsça Manzum Parçalardan Yapılan İktibaslar	62
2.7.4.6. Kaynak Eserlerden Yapılan İktibaslar	63
2.8. Nüsha Farklarının Değerlendirilmesi.....	63
Özet: Mahmud Tâ'î bin Muhammed'in Şerh Metodu	65
BÖLÜM 3: ŞERH-İ GÜLİSTÂN	68
3.1. Şerh-i Gülistân Metninin Kurulmasında Takip Edilen Yöntem	71
3.1.1. Kelimelerin İmlasıyla İlgili Hususlar	71
3.1.2. Türkçe Eklerin İmlasıyla İlgili Hususlar	75
3.1.3. Arapça ve Farsça Tamlama, Kelime ve Eklerle İlgili Hususlar	78
3.1.4. Şerh-i Gülistân Metninin Kurulmasıyla İlgili Genel Hususlar	80
3.2. METİN	83
SONUÇ	179
KAYNAKÇA	182
EKLER	188
ÖZGEÇMİŞ	192

KISALTMALAR

bkz. : Bakınız

DİB : Diyanet İşleri Başkanlığı

haz. : Hazırlayan

Hız. : Hazret-i

TDV : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi

trc. : Tercüme eden

v. : Vefat tarihi

vb. : Ve benzeri

vr. : Varak

TABLO LİSTESİ

Tablo 1: Transkripsiyon Harfleri Tablosu

Sakarya Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Özeti

Yüksek Lisans	☒	Doktora	☐
Tezin Başlığı: Mahmud Tâ'î bin Muhammed'in Şerh-i Gülistân'ının 1b-51a Varakları (İnceleme-Metin)			
Tezin Yazarı: Sümeyye GÜLDENOĞLU		Danışman: Doç.Dr. Kenan MERMER	
Kabul Tarihi: 31. 05. 2019		Sayfa Sayısı: vii(ön kısım)+190(tez)+5(ek)	
Anabilim Dalı: İslam Tarihi ve Sanatları		Bilim Dalı:	
Bu çalışmada on dokuzuncu yüzyılda yaşamış olan Mahmud Tâ'î bin Muhammed'in <i>Şerh-i Gülistân</i>'ı çevriyazıya aktarılarak incelenmiştir. Tez üç ana bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında şerh türü hakkında genel bilgiler sunulmuş, Sa'dî-i Şirâzî'nin <i>Gülistân</i>'ı hakkında kısaca bilgi verilmiştir. Birinci bölümde Mahmud Tâ'î bin Muhammed'in hayatı ve <i>Şerh-i Gülistân</i>'ı ile ilgili ulaşılmış olduğumuz bilgiler sunulmuştur. İkinci bölümde <i>Şerh-i Gülistân</i> klasik mensur metin şerhi kuralları çerçevesinde, Sûdî-i Bosnevî'nin <i>Şerh-i Gülistân</i>'ının bazı kısımları ile karşılaştırılarak incelenmiş ve Mahmud Tâ'î bin Muhammed'in şerhinde uygulamış olduğu şerh metodu ve <i>Gülistân</i>'ı şerh etme amacı tespit edilmeye çalışılmıştır. Üçüncü bölümde metnin hazırlanmasında takip edilen yöntemler açıklandıktan sonra <i>Şerh-i Gülistân</i>'ın ilk yüz sayfası Latin harflerine transkribe edilmiş, sonuç bölümünde çalışmamız esnasında ulaşılmış olduğumuz bilgiler değerlendirilmiştir.			
Anahtar Kelimeler: Şerh, Mahmud Tâ'î bin Muhammed, Şerh-i Gülistân			

Sakarya University
Institute of Social Sciences Abstract of Thesis

Master Degree	☒	Ph.D.	☐
Title of Thesis: Mahmud Tai bin Muhammed's Sharh Of Gulistan 1b-51a (Text-Analysis)			
Author of Thesis: Sümeyye GÜLDENOĞLU Supervisor: Assoc. Prof. Kenan MERMER			
Accepted Date: 31.05.2019		Number of Pages: vii(pretext)+190(thesis)+5(app)	
Department: IslamicHistory and Arts		Subfield:	
In this work, <i>Sharh Of Gulistan</i> (The Commentary of Gulistan) of Mahmud Tai bin Muhammed who lived in 19th century, has been analysed by being transcribed. The thesis is divided into three main sections. In the introduction section of this thesis is given information about Sharh (Commentary) and <i>Gulistan</i>. In the first section, the information we have reached about Mahmud Tai bin Muhammed's life and his literary work <i>Sharp of Gulistan</i> is presented. In the second section, <i>Sharp of Gülistan</i> has been examined with classic commentary rules by comparing some parts of Sudi Bosnevi's <i>Sharp of Gulistan</i> and Mahmud Tai bin Muhammed's method of commentary and his purpose of commenting the <i>Gulistan</i> has been tried to be determined. In the third section, after explained the methods followed in the preparation of the text, the first hundred pages of <i>Sharp of Gulistan</i> have been translated into Latin letters. The general information that is received in the course of studying has been assessed in the conclusion.			
Keywords: Sharh (Commentary), Mahmud Tai bin Muhammed, Sharh Of Gulistan			

GİRİŞ

Arapça ‘شَرَحَ’ mazî fiil kökünden türemiş olan “şerh” kelimesi lügatlerde: “Eti ince ve uzun kesmek, bir şeyi yaymak, genişletmek, hıfzetmek, sevdirmek, îzâh etmek, şerh etmek, tefsîr etmek”¹, “kesmek, dilimlemek, yorumlamak”², “açma, ayırma, açık ve ayrıntılı anlatma”³, “bir nesneyi keşf eylemek”⁴, “müşkil ve mübhem ve mahfî makûlesini keşf ve izhâr eylemek”⁵, “bir kitabın ibâresini yine o lisânda veya bir lisân-ı âhârda tafsîl ve îzâh ederek müşkilâtını açma, bir kitabın ibâresini kelime kelime açıp îzâh ederek yazılan kitap”⁶, “bir şeyin/ bir kitabın kapalı ve güç anlaşılır yanlarını açıklamak ve yorumlamak için söylenen sözler/ yazılan kitaplar”⁷ gibi anlamlara gelmektedir. Burada geçen tanımlardan, bir eseri daha geniş manada açıklamak amacıyla kullanılan bir telif türü olduğu anlaşılan şerhler; kendi alanında otorite olmuş bir eseri, doğru ve yerinde anlamak; tenkit, tahkik ve tashih etmek, anlamca kapalı kısımlarını açmak ve açıklamak, tecdit etmek, yorumlamak, eksik bırakılan hususlarını tamamlamak, ilmi muhafaza etmek ve devamlılığı sağlamak, derinleştirmek, hatalı olduğu düşünülen yerlerini belirterek düzeltmek ve şerh edildiği döneme uygun hale getirmek amacıyla yazılan eserlerdir.⁸

Hayatın iletişim söz konusu olan her alanında karşımıza çıkan “şerh” aslında yazı kadar eskidir.⁹ Günümüze ulaşan şerhle ilgili en eski metnin Derveni Papirüsü olarak bilinen Grekçe metinler arasından çıktığı bilinmektedir.¹⁰ M.Ö. beşinci yüzyılda oluşturulmuş ve dördüncü yüzyılda kopyası çıkarılmış bu belgede kullanılan şerh metodu, metni kısa

¹ Mevlüt Sarı, “Şerh”, *El-Mevarid* (İstanbul: İpek Yayınları), 815.

² Kadir Güneş, “Şerh”, *Arapça-Türkçe Sözlük* (İstanbul: Mektep Yayınları, 2015), 627.

³ Türk Dil Kurumu, “Şerh”, *Türkçe Sözlük* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basım Evi, 1998), 1:2087.

⁴ Vankulu Mehmed Efendi, “Şerh”, *Vankulu Lügati* (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2014), 2:434.

⁵ Mütercim Asım efendi, “Şerh”, *Kâmûsu’l- Muhît Tercümesi* (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2013), 2: 1157.

⁶ Şemsettin Sami, “Şerh”, *Kâmûs-ı Türkî* (İstanbul: Çağrı Yayınları), 773.

⁷ Mertol Tulum, “Şerh”, *Osmanlı Türkçesi Büyük El Sözlüğü* (İstanbul: Kapı Yayınları, 2013), 354.

⁸ İsmail Kara, *İlim Bilmez Tarih Hatırlamaz*, 3. Baskı (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2014), 21-24., Harun Anay, “Bir Osmanlı Düşüncesinden Bahsetmek Mümkün mü?”, *Dergâh Dergisi*, 7/76 (Haziran 1996):12., Sedat Şensoy, “Şerh”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2010), 38: 555., Bilal Kemikli, “Şerh, Şârih Ve Ahmet Avni Konuk”, *Eskiye*, 16 (Ocak 2010):69-70., Tunca Kortantamer, “Teori Zemininde Metin Şerhi Meselesi”, *Ege Üniversitesi Türk Fili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 8 (1994):1.

⁹ Kortantamer, “Teori Zemininde Metin Şerhi Meselesi”, 1., Anthony Grafton, “Şerh”, *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları IX, Metnin Halleri: Osmanlıda Telif, Tercüme Ve Şerh*, trc. Abdullah Kotay (İstanbul: Klasik Yayınları, 2014), 393.

¹⁰ 1962 yılında Yunanistan’ın Derveni bölgesinde bir mezarlıkta yapılan kazılar sonucu bulunan Derveni Papirüsünde Orheus’e atfedilen bir şiir alagorik ve felsefi bir bakış açısıyla yorumlanmaktadır. Richard Janko, “The Derveni Papyrus (“Diagoras Of Melos, Apopyrgizontes Logoi?”): A New Translation”, *Classical Philology* 96/1 (January 2001):1.

alıntılar biçiminde bölmek ve bu bölümleri şerh etmek şeklindedir.¹¹ Şerh türünün İslam düşüncesinin doğuşundan önce başka milletler arasında görüldüğü bilinmektedir. Nitekim “Yahudilikte talmudik literatürün önemli bir bölümü Kitâb-ı Mukaddes’e yapılan şerh ve tefsirlerden oluşur.”¹² Batıda şerh geleneği “Batı medeniyeti Eflatun’a yapılan şerhlerden ibarettir.” sözünü doğrular mahiyette Eflatun ve Aristo’nun eserleri üzerine temellendirilmiştir.¹³ İslam dünyasında ise şerh geleneğinin oluşmasında en önemli etken Kur’an-ı Kerim’i tefsir faaliyetleridir. Hz. Peygamber’in Kur’andaki bazı meseleleri, garîbu’l Kur’an’ı açıklaması İslam kültüründe şerhin başlangıcı olarak kabul edilebilir.¹⁴ Bu durumda İslam kültüründe şerh türünün ilk örnekleri İslamın ilk dönemlerine kadar uzanır. Ancak gelişip yaygınlaşması ilk olarak Memlûkler¹⁵ daha sonra Osmanlılar döneminde gerçekleşir.

İslam dünyasında Kur’an’ı ve hadisleri anlama çabaları sonucunda dilbilimi, belâğat, fıkıh, kelam ve tefsir gibi ilim şubeleri ortaya çıkmaya başlamıştır. İlerleyen yüzyıllarda bunlara; tarih, matematik, tıp, felsefe, mantık, biyografi, edebiyat, tasavvuf ve musiki gibi ilimlerin de katılımıyla şerh türünün konu alanı, sadece İslami ilimlerle sınırlı kalmayacak şekilde genişlemiştir. Bu bağlamda İslam kültüründe şerh edilen eserlere genel olarak bakıldığında zaman dini içerikli metinlerin ilk sırada yer almasıyla beraber; felsefi, tasavvufi, edebi ve dil bilimleri alanında yazılan eserler, matematik, coğrafya, astrono-

¹¹ Anthony, “Şerh”, 393.

¹² Sadık Yazar, *Anadolu Sahası Klasik Türk Edebiyatında Tercüme Ve Şerh Geleneği* (Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2011), 24.

¹³ Yazar, *Klasik Türk Edebiyatında Tercüme Ve Şerh Geleneği*, 19.

¹⁴ Anthony, “Şerh”, 399., Atabey Kılıç, “*Dağılmış İncileri Toplamak: Şerh Tasnifi Denemesi*”, Prof. Dr. Abdülkadir Karahan Anısına I. Uluslararası Klasik Edebiyat Sempozyumu (Nisan 2007)., Kara, *İlim Bilmez Tarih Hatırlamaz*, 19., Şensoy, “Şerh”, 38:556.

¹⁵ Şensoy, “Şerh”, 38:556. Memlûkler 1250-1517 yılları arasında Mısır, Suriye ve Hicaz’da hüküm süren Müslüman Türk devletidir. Memlûkler siyasi, askeri ve ilmi sahalarda göstermiş olduğu büyük başarılar neticesinde İslam tarihindeki en büyük devletlerden sayılmaktadır. Moğolları yenerek İslam dünyasının batısını istiladan kurtarmış ve Suriye’deki haçlıları tedricen bölgeden uzaklaştırarak hükmü altındaki bölgeleri Müslüman halk, tüccarlar ve ilim adamları için güvenli hale getirmiştir. Bunların yanında Memlûk devlet adamlarının pek çok medrese açarak ilim adamlarını desteklemesi neticesinde, Memlûkler dönemi eşine az rastlanır bir ilmi canlılığa sahne olmuştur. Bu dönemde kıraat, tefsir, hadis, fıkıh, kelam, lûgat, tarih, coğrafya gibi alanlarda çok sayıda âlim yetişmiş ve birçoğu yazıldığı alanın vazgeçilmez kaynakları haline gelen, başka dönemlerle mukayese edilemeyecek kadar çok ilmi eser kaleme alınmıştır. (Fatih Yahya Ayaz, “Memlûkler Döneminin (648-923/1250-1517) Öne Çıkan Vefeyât, Tabakât ve Terâcim Eserleri”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16: 2.) Örneğin *Sahîh-i Buhârî* ve *Sahîh-i Müslim*’in en muteber şerhleri bu dönemde yapılmıştır. (İsmail Yiğit, “Memlûkler”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29: 95.) Memlûk medreselerinde yetişen âlimler Osmanlı ilmi muhitinin teşekkülünde de önemli rol oynamışlardır. Orhan Bey zamanında açılan ilk medrese, İznik medresesinin ilk baş müderrisi Davud el- Kayserî başta olmak üzere; Şemseddin Fenârî, İbnü’l-Cezerî, Molla Gürânî gibi Osmanlı döneminin önemli âlimleri Memlûk medreselerinde yetişmiş olan âlimlerdir. (İsmail Yiğit, “Aynî’yi Yetiştiren Memlûkler Dönemi İlmi Hareketine Bir Bakış”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 45.

mi, tıp, musiki gibi neredeyse her bilim dalına ait metinlerin yer aldığı görülür.¹⁶ Burada, “Şerhe neden ihtiyaç duyulmuştur? Hangi eserler neden ve hangi amaçlar doğrultusunda şerh edilmişlerdir?”soruları önem kazanmaktadır. Bu sorulara verilecek olan cevaplar tam anlamıyla şerhler üzerine yapılan çalışmalar devam ettikçe ulaşılan neticeler sonucu netlik kazanacaktır. Biz burada bilgilerimizin imkan verdiği ölçüde genel olarak cevap vermeye çalıştık.

Öncelikle şerhlerin yapı ve amaçları itibariyle durağan, yani sabit olmayan, içinde bulunduğu zaman ve sosyal oluşumlardan etkilenerek şekil alan metinler olduğu düşünülürse, farklı bakış açılarıyla tesbit edilebilecek değişik ihtiyaçlara farklı şekillerde cevap verebilen türden metinler olduğu görülür. Şârihler eserleri bazı amaçlar ve istekler doğrultusunda bir kesim ya da bir kişiye hitaben şerh ederler. Eğer bir metin ya da kitabın şerh edilmesi gerekiyorsa “O metinde okuyucunun bilgisi, aklı, düşüncesi, sezgisi veya duygularıyla aşamayacağı bazı güçlüklerin varlığı kabul ediliyor demektir.”¹⁷ Bunun yanında daha önce bir çok şârih tarafından defalarca şerh edilmiş bir metin ya da bir kitap şerh edilmek isteniyorsa burada şârih, daha önce yapılan şerhlerde eksik ya da hatalı olduğunu düşündüğü kısımları düzeltmek, eseri kendi ideolojik yaklaşımları doğrultusunda yeniden yorumlamak ya da içinde bulunduğu dönemin ve hitap ettiği kesimin bilgi ve kültür seviyesine uygun olarak yeniden açıklamak istiyor olabilir. Kısaca ifade etmek gerekirse şerhlerin büyük bir çoğunlukla talimi metinler üzerine eğitici amaçlar doğrultusunda yazıldığı düşünülebilir.

Talimi amaçlar doğrultusunda şerhlere bakıldığında Osmanlı medreselerinde okutulan temel eserlerin kendi dönemlerindeki telif usûlüne göre yoğun bir dille yazılmış olmaları sebebiyle öğrencilere şerhleri ile beraber okutulması yanında, bir medrese hocasının seviyesini yükseltmek için okuttuğu veya okutacağı metnin bir kısmını başarılı bir şekilde şerh ettiği bir risale yazma geleneği, şerh türünün gelişimine katkı sağlarken bu alanda duyulan ihtiyacı karşılamıştır.¹⁸ Risale yazma geleneğinin aynı zamanda medrese hocasının alanında yetkinliğini kanıtlaması, şerh edilen meselenin o dönemin ihtiyacı doğrultusunda yeniden güncellenmesi ve bu şekilde sürekli güncellenerek gelen bilginin

¹⁶Yazar, *Klasik Türk Edebiyatında Tercüme Ve Şerh Geleneği*, 33., Kara, *İlim Bilmez Tarih Hatırlamaz*,15-16.

¹⁷Kortantamer, “Teori Zemininde Metin Şerhi Meselesi”, 1.

¹⁸Yekta Saraç, “Şerhin Kavram Boyutu ve Tarihî Arka Planı”, *Türk Edebiyatı Tarihi*, (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları: 2006), 2:123., Kara, *İlim Bilmez Tarih Hatırlamaz*, 45.

öğrencinin ihtiyaçlarına cevap vermesi ve onun daha yetkin hale gelmesinde de etkili olduğu düşünülebilir.

Tasavvufi eserler de şerh türünün gelişip yaygınlaşması açısından önemli bir yere sahiptir. Osmanlı döneminde şerh edilen manzum ya da mensur eserlere bakıldığında en çok dini ve tasavvufi eserlerin şerh edildiği görülür.¹⁹ Bunun nedenlerinden birisi tasavvufi eserlerin sembolik bir dile sahip olması nedeniyle açıklanmaya ihtiyaç duyulmasıdır. Nitekim İsmail Hakkı Bursevî şerhin, tasavvufi remizleri anlamayanlar için yapıldığını ve bu açıklamaların salıkların ihtiyaçları doğrultusunda sülûklarında yol gösterici olduğunu söyler.²⁰ Dolayısıyla burada da tasavvufi bir eğitim söz konusudur. Nitekim şerh türünün başta medreseler olmak üzere tekke, cami, dâru'l-mesnevi gibi ilim meclislerinde ve neredeyse insanın bulunduğu her yerde, çok fazla kullanılmalarında ki temel amaçlardan biri onların eğitici işlevi olmalıdır. Bunların yanında Osmanlı döneminde şerhlerin yabancı dil ve bu dilin edebiyatının öğretiminde başarılı bir şekilde kullanıldığı da görülür. Bu, şerhler üzerinde ayrıca incelenmesi gereken bir konudur.²¹

Klasik şerh metodunda şârih şerh edeceği metni ilk olarak anlamaya çalışır. Metni parça parça ele alarak kelimelerin; lügat, mecaz, din, tasavvuf, tarih, felsefe gibi çeşitli sahalara dayanan istilah manaları ve etimolojileri hakkında bilgiler verir. Sarf, nahiv ve irâb kaidelerine değinir, varsa buralarda gerekli tartışmaları ve reddiyeleri yapar ve kendi görüşlerini sunar. İleri sürdüğü görüşleri ve yaptığı yorumları ispatlamak için âyet, hadis, atasözü, deyim, şiir, mitoloji, peygamber kıssaları, menkîbeler, tarihi ve efsanevi kişiler, adet, gelenek vb. bir çok alandan kendi müktesebâtı el verdiğince iktibas getirerek metni genişletir. Ayrıca, aruz ve edebi sanatlar hakkında özellikle manzum lügatlere yapılan şerhlerde yeri geldikçe bilgi verilir.²² Dile dair yapılan bütün bu açıklamalar şerhleri dile ilişkin büyük bir bilgi hazinesi haline getirirken²³ muhtevasında barındırdığı adet, gelenek ve göreneklerle ilgili anekdotlar, atasözü ve deyimler; folklorik ve kül-

¹⁹Ömür Ceylan, *Tasavvufi Şiir Şerhleri*, 3. Baskı (İstanbul: Kapı Yayınları, 2007), 7.

²⁰ Rafiye Duru, *Modern Metin Çözümleme Teknikleri Bakımından Şerh Geleneği Ve İsmail Hakkı Bursevî* (Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, 2007), 123-130.

²¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Hülya Canpolat, "Türkçe Edebî Şerhlerde Amaç ve Yöntemler", *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları IX, Metnin Halleri: Osmanlıda Telif, Tercüme Ve Şerh*, 1. Basım (İstanbul: Klasik Yayınları, 2014): 72-97.

²² Saraç, "Şerhin Kavram Boyutu ve Tarihi Arka Planı", 2: 129.

²³ Kara, *İlim Bilmez Tarih Hatırlamaz*, 33., Saraç, "Şerhin Kavram Boyutu ve Tarihi Arka Planı", 2: 129., Ömer Zülfe, *Metin Şerhi*, 1. Basım (İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınları, 2015), 13.

türel malzemenin tesbiti açısından önemlidir.²⁴ Ayrıca şerhler Türk dilinin gelişim çizgisini takip etme açısından da önemli kaynaklardır. Bir metni anlamak ve anlatmak amaçlı kaleme alındıkları için edebi dilden uzak, günlük konuşma diliyle yazılmış olmaları sebebiyle eski Anadolu Türkçesine ait sözcükleri, kullanım alanlarını ve cümle kurulumlarını bu eserlerde görmek mümkündür.²⁵ Yukarıda bahsedilen bütün bu hususlar sonucunda şârih ele aldığı metni ve okurunu daha üst bir seviyeye taşır. Şerhler, okurlarına metnin farklı sırlarını görmelerini sağlar ve düne ait kültür kodlarını ihya eder. Böylece okurunun kendi kültürüne karşı aidiyet duygusunu artırarak gelenek ile gelecek arasında köprü vazifesi görmüş olur.²⁶ Özetle şerhler hem eğitim ve öğretimde kullanılmış olmaları hem de halkın revaç gösterdiği bir tür olmaları sebebiyle yazıldıkları dönemin bilimsel düzeyini, toplumsal eğilimlerini, eğitim ve öğretim metotlarını göstermesi açısından önemli kaynaklardır.

Gülistân

Gülistân, Sa'dî-i Şîrâzî'nin 656 (1258) yılında Salgurlu hanedanından Ebû Bekir b. Sa'd b. Zengî adına, manzum ve mensur olarak kaleme aldığı olgunluk dönemine ait bir eserdir. Makame tarzında olan eser kısa hikâyelerden oluşur. Sa'dî bu hikâyeleri her yaştan insanın bir şeyler anlayacağı şekilde secili; ancak sade bir nesirle verdikten sonra hikâyelerden alınacak dersleri, öğütleri manzum olarak vermiştir. *Gülistân* yazıldığı tarihten itibaren çok yoğun bir ilgi görmüş, ilk bakışta çok kolay görünen bu üslûbu bir çok edebiyatçı tarafından taklit edilerek *Gülistân*'a nazireler yazılmıştır.

Sa'dî-i Şîrâzî eserlerinde eğitici ve ahlaki konulara oldukça önem vermiş ve insanlara doğru yola ulaşmaları için öğütlerde bulunmuştur. *Gülistân* muhtevasında barındırmış olduğu ahlaki, eğitici ve edebi zenginliği sebebiyle Osmanlı medreselerinin her kademesinde eğitim ve öğretimde kullanılan eserlerin ilk sıralarında yer almış, hem dil hususiyetlerinin hem de açıklanması gereken yoğun manalarının açıklandığı şerhleriyle beraber yüzyıllarca okutulmuştur. Bu yüzden *Gülistân* Türk Edebiyatında en çok tercüme ve şerh edilen eserler arasında yer alır. İlk kez 793 (1391) yılında Seyf-i Serayı tarafın-

²⁴ Kenan Mermer, *Klasik Şerh Geleneğinde Üslûp -Kasîde-i Bürde Örneği-*, 1. Baskı (İstanbul: İz Yayıncılık, 2018), 113.

²⁵ Hülya Canpolat, *Lâmi'î Çelebi'nin Şerh-i Dibâce-i Gülistân'ı* (Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi, 2000), 10.

²⁶ Bilal Kemikli, "Şerh, Şârih Ve Ahmet Avni Konuk", 70., İhsan Fazlıoğlu, "İlim ilim bilmektir; Bilim neyi bilmektir?" *Dergâh Dergisi* 9/97 (Mart:1998).

dan Kıpçak Türkçesi'ne tercüme edilmiştir.²⁷ *Gülistân* üzerine yapılan şerhlerin ilk örnekleri ise 16. yüzyılda görülmeye başlanmış ve 19. yüzyıla kadar kesintisiz olarak devam etmiştir. Tezimizin konusu olan Mahmud Tâ'î bin Muhammed'in *Şerh-i Gülistân*'ı 19. yüzyılda *Gülistân*'a yapılmış olan şerhlerden biridir.

Çalışmanın Konusu

Çalışmamızın konusunu, Sa'dî Şirâzî'nin *Gülistân* adlı eserine 19. yüzyılda Mahmud Tâ'î bin Muhammed (v.1268/1851) tarafından yapılmış olan *Şerh-i Gülistân* adlı eser oluşturmaktadır. Eserin ulaşabildiğimiz tek nüshası müellifin vefatından 13 yıl sonra Kadı Ali b. Mustafa tarafından, 1280(1864) yılında intinsah edilmiş olup Ankara-Milli Kütüphane 9036 numarada kayıtlıdır. Çalışmamız 404 varaktan oluşan eserin elli varlığını (yüz sayfasını) kapsamaktadır.

Çalışmanın Önemi

19. yüzyıl Türk Edebiyatında mensur metin şerhi alanında ortaya konmuş olan *Şerh-i Gülistân* üzerine şimdiye kadar herhangi bir çalışma yapılmamıştır. Çalışmamızın önemi; eseri tanıtmak, incelemek ve Latin harflerine transkribe ederek kültürümüze ve edebiyat tarihimize katkıda bulunmaktır.

Çalışmanın Yöntemi

Çalışmamız, *Şerh-i Gülistân*'ın ulaşabildiğimiz tek nüshası, Kadı Ali b. Mustafa tarafından, 1280 (1864) yılında intinsah edilmiş olan nüsha üzerine kurulmuştur. Üç bölümden müteşekkil olan tezimizin giriş kısmında Şerh ve *Gülistân* hakkında giriş niteliğinde bilgiler sunulmuştur. Birinci bölümde Mahmud Tâ'î bin Muhammed'in hayatı ve *Şerh-i Gülistân*'ı hakkında kaynaklardan ulaşabildiğimiz bilgilere, şerhinde ileri sürmüş olduğu bazı ifadelerinden hayatına dair elde ettiğimiz ip uçları da ilave edililerek şârihin hayatı ve eseri hakkında bilgi verilmiştir.

“Şerh-i Gülistân'ın İncelenmesi” başlıklı ikinci bölümümüzde *Şerh-i Gülistân*'ın sorumluluğumuz dahilindeki ilk yüz sayfası, klasik mensur metin şerhi kuralları çerçevesinde, Sûdî-i Bosnevî'nin *Şerh-i Gülistân*'ının bazı kısımları ile karşılaştırılarak incenmiş ve Mahmud Tâ'î bin Muhammed'in şerh metodu ve *Gülistân*'ı şerh etme amacı tespit

²⁷ Tahsin YAZICI, “Gülistân”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1996), 14: 240.

edilmeye çalışılmıştır. Eserin incelenmesi sonucunda Mahmud Tâ'î bin Muhammed'in şerh metodu ile ilgili ulaşılan bilgiler, şârihin şerh metodunun daha yalın bir şekilde görülebilmesi sağlamak amacıyla bu bölümün sonunda "Mahmud Tâ'î bin Muhammed'in Şerh Metodu" başlığı altında maddeler halinde sıralanmıştır.

"Şerh-i Gülistân" başlıklı üçüncü bölümümüzde ilk olarak eser genel özellikleri itibarıyla tanıtılmıştır. Daha sonra *Şerh-i Gülistân* metninin kurulmasında takip edilen yöntem hakkında bilgi verildikten sonra Latin harflerine transkripsiyonlu olarak çevrilmiştir.

Çalışmamızın sonuç kısmında *Şerh-i Gülistân*'ın önemi ve Mahmud Tâ'î bin Muhammed'in *Gülistân*'ı şerh etme amacı ile ilgili değerlendirmelerde bulunulmuştur.

Çalışmanın Amacı

Yıllar boyunca hem eğitim ve öğretimde kullanılmış hem de insanın bulunduğu her yerde yoğun ilgi görmüş olan şerhler, içlerinde barındırdıkları konu zenginliği sebebiyle bir çok alandan araştırmacılara malzeme sunabilecek özelliklere sahip eserlerdir. Bu sebeple *Şerh-i Gülistân* üzerine yapmış olduğumuz ve yapılmaya devam edecek olan çalışmaların başta; şerh türünün 19. yüzyılda gelmiş olduğu son durumun tesbiti çalışmaları olmak üzere pek çok alanda araştırmalara katkı sağlayacağı kanatındayız.

BÖLÜM 1: MAHMUD TÂ'Î BİN MUHAMMED VE ŞERH-İ GÜLISTÂN'I

1.1. Hayatı ve Şerh-i Gülistân'ı

Tam adı, Mahmud Tâ'î²⁸ bin Muhammed bin Âdem bin Abdullah el-Bağdadî el-Hanefî'dir. İsmâil Paşa (v.1920)'nin *Hediyyetü'l-Ârifîn ve İzâhu'l-Meknûn* adlı eserlerinden elde ettiğimiz bilgilere göre, Mahmud Tâ'î bin Muhammed İstanbul'a sonradan gelmiş ve 19. yüzyılda muhtemelen III. Selim (1789-1807), II. Mahmud (1808-1839) ve Abdülmecid (1839-1861) dönemlerinde yaşamıştır. Ne zaman, nerede doğduğu ve eğitim hayatı hakkında yukarıda zikredilen kaynaklarda herhangi bir bilgi mevcut değildir. Ancak şerhinde özellikle dini ve şer'i meselelerle ilgili vermiş olduğu bilgilerden iyi bir medrese eğitimi almış olduğu ve başından geçen bir olayı anlattığı bölümden hayatının bir döneminde Mısır'ın Suyût-nâm beldesinde bulunduğu anlaşılmaktadır. (132^a-132^b) Ayrıca yine şerhinde Abdü'l-Kâdir-i Geylânî Hazretleri ile ilgili “Meşâyih-i 'izâmdan ve evliyâ-yı kirâmdan menâkıb-ı 'adîde kerâmet-i pesendîdeleriyle beyne'l-enâm maqbûl-i hâş u 'âm olan Kuṭb-ı Rabbânî Ğavş-ı Şamedânî pîr u dest-gîrimüz Şeyḥ 'Abdû'l-Kâdir-i Geylânî -ḫuddise sirruhu'l-'azîz- Ḥazretleri”(130^b) ifadeleri bir tarikat bağlantısı olduğunu düşündürmektedir. *Hediyyetü'l-Ârifîn*'de geçen diğer bilgilere göre Mahmud Tâ'î bin Muhammed İstanbul'da Ziver Paşa (v.1862)'nin çocuklarına eğitim vermiş, daha sonra Büyükçekmece'ye taşınarak, vefat tarihi olan 1851 yılına kadar orada yaşayıp orada vefat etmiştir.²⁹

Hediyyetü'l-Ârifîn'de Mahmud Tâ'î bin Muhammed'in Şeyh Sa'dî'nin *Gülistân*'ını büyük bir cilt halinde şerh ettiği yazılıdır.³⁰ *İzâhu'l-Meknûn*'da ise aynı bilgilerle birlikte, eserin hamdelesinin ilk cümlesi de verilmiştir.³¹ Ancak Şerh-i *Gülistân*'ın ne zaman telif edildiği hakkında mezkur kaynaklarda herhangi bir bilgi mevcut değildir. Eserin bugün Milli Kütüphane'de kayıtlı olan tek nüshası Mahmud Tâ'î bin Muhammed'in vefatından 13 yıl sonra Kadı Ali b. Mustafa tarafından, 1280 (1864) yılında, istinsah edilen nüshadır.

²⁸ Şârih hakkında bazı bilgilere ulaşabildiğimiz tek kaynaklar, *Hediyyetü'l-Ârifîn ve İzâhu'l-Meknûn*'da “Tâ'î” kelimesinin şârihin mahlası olduğu belirtilmektedir.

²⁹ İsmail Paşa el-Bağdâdî, *Hediyyetü'l-Ârifîn* (Beyrut:Dâru İhyâ'u't-Terâsi'l-Arabî.), 2:418.

³⁰ El-Bağdâdî, *Hediyyetü'l-Ârifîn*, 2: 418.

³¹ İsmail Paşa el-Bağdâdî, *İzâhu'l-Meknûn* (Beyrut:Dâru İhyâ'u't-Terâsi'l-Arabî.), 2:27.

BÖLÜM 2: ŞERH-İ GÜLISTÂN'IN İNCELENMESİ

Şârihler amaçları doğrultusunda şerh edecekleri metni ya da kitabı belirledikten sonra, eseri şerh etmeye başlamadan önce kaynak eser toplamak gibi bir takım hazırlıklar yaparlar. Şerh edilecek metnin daha önce yapılmış şerhlerini okumak da bu hazırlıklardan biridir.³² Mahmud Tâ'î bin Muhammed'in şerhinde ileri sürdüğü ifadelerden, kendisinden önce yapılmış *Gülistân* şerhlerini okumuş olduğu anlaşılır. Ancak bunlar arasında “Fâzıl Sûdî'ye ittibâ'an ihtiyâr eyledigim bu nüshadan evleviyyeti tâhirdür.”(48^b) ifadesinden de anlaşıldığı üzere Sûdî-i Bonevî'yi³³ ciddi anlamda takip etmiştir. Nitekim şerhi boyunca diğer şârihlerden “Bazıları” ya da “Şurrâh” diye isim vermeden bahsederken Sûdî-i Bosnevî'nin ismini, “Fâzıl Sûdî” diyerek açıkça zikreder. Çalışmamızın bu kısmında Mahmud Tâ'î bin Muhammed'in *Şerh-i Gülistân*'ı; klasik mensur metin şerhi kuralları çerçevesinde, klasik şerh metod ve usûlüne en yakın mahiyette olan ve şârihimiz tarafından ciddi anlamda takip edilen Sûdî-i Bosnevî'nin 16. yüzyılda yapmış olduğu *Şerh-i Gülistân*'ın bazı kısımları ile yer yer karşılaştırılarak Mahmud Tâ'î bin Muhammed'in şerhinde uygulamış olduğu şerh metodu ve amacı tesbit edilmeye çalışılacaktır.

2.1. Tarihî Unsurlar

Şerhlerin satır aralarında; tarihi, mitolojik, ansiklopedik, sosyal ve kültürel alana dahil edilebilecek bir çok bilgiye rastlamak mümkündür. Bu bilgiler şârihlerin ele aldıkları metni ya da kitabı şerh etme amaçları ve bilgi birikimleri doğrultusunda işlendiği için şerhden şerhe farklılık gösterebilir. Örneğin Sûdî'nin şerhinde İran mitolojisi, bazı tarihi

³² Hülya Canpolat, *Sa'dî'nin Gülistân Önsözüne Yapılan Türkçe Şerhlerin Karşılaştırmalı İncelenmesi* (Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, 2006), 115.

³³ Sûdî-i Bosnevî, Bosna'nın Çayniça kasabasına bağlı Sûdiçi köyün'de doğmuştur. 16. yüzyılda özellikle Fars dili ve edebiyatı konusunda dönemin en başarılı âlimlerinden biridir ve Türk Edebiyatında *Bostân*, *Gülistân* ve *Hafız Divan*'ına yapmış olduğu şerhlerle önemli bir yere sahiptir. (Muhammed Aruçi, “Sûdî Bosnevî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2009), 37: 466.) Sûdî'nin şerhleri üzerine yapılan incelemeler, aynı yüzyılda bu eserleri şerh eden diğer şârihler (Şem'î, Surûrî gibi) arasında klasik şerh anlayışına en uygun yöntemin Sûdî'nin takip ettiği usûl ve yöntem olduğunu ve O'nun şerhlerinde yapmış olduğu yorumların diğer iki şârihe göre daha isabetli olduğunu göstermiştir. (Yazar, *Klasik Türk Edebiyatında Tercüme Ve Şerh Geleneği*, 45.) Bu özellikleri sayesinde kendisinden sonra gelen şârihleri ciddi anlamda etkilemiştir. Farsça'ya hakimiyeti dışında bazı Arapça eserlere tercüme ve şerh yazmış olması Arapça'ya da vakıf olduğunu göstermektedir. (Aruçi, “Sûdî Bosnevî”, 37: 466.) Sûdî'nin bazı eserleri şunlardır: *Şerh-i Divân-ı Hafız* (1003/1594-5), *Şerh-i Gülistân* (1004/1595), *Şerh-i Bostân* (1006/1598), *Şerh-i Lugat-ı Şâhidî*, *Şerhü'l-Kâfiye*, *Terceme-i Şâfiye*, *Şerhü's-Şâfiye*, *Terceme-i Kâmilü't-Ta'bîr*. Burada Sûdî'nin sadece en çok bilinen eserleri verilmiştir. Bunlar dışında kaynaklarda geçtiği halde kütüphanelerde bulunamayan eserleri de mevcuttur. Örneğin kaynaklarda Sûdî'nin *Şerh-i Mesnevî*'si olduğu belirtilmesine rağmen böyle bir eser henüz bulunamamıştır. Sûdî'nin tüm eserleri ve bu eserlerin nüshaları ve bulundukları kütüphaneler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Kaya, *Şerh-i Divân-ı Hâfiz*, 31-44.

bilgiler, sosyal ve kültürel unsurlarla ilgili kapsamlı bilgi verilirken Mahmud Tâ'î bin Muhammed'in şerhinin incelediğimiz kısımları boyunca bu tür bilgileri ayrıntıya inmeden kısaca açıkladığı görülür. Bu kısımda Mahmud Tâ'î bin Muhammed'in şerhinde verilen tarihi bilgiler; Peygamberler Tarihi, Türk Tarihi ve İslam Tarihi başlıkları altında incelenmiştir.

2.1.1. Peygamberler Tarihi

2.1.1.1. Hz. Mûsâ

Sa'dî-i Şirâzî *Gülistân*'ın bazı beyitlerinde; herkesçe bilinen bir olaya, bir kıssaya ya da önemli bir şahsiyete işaret etmek anlamında olan telmih sanatını³⁴ kullanarak geçmişte yaşanmış bazı olaylara ya da kişilere işaret etmiştir. Bu tür beyitler şârihler tarafından açıklanırken işaret edilen olay ya da kişiler hakkında uzun ya da kısa olmak üzere okuyucuya mutlaka bilgi sunulmuştur. Örneğin *Gülistân*'da geçen; "Eḳallu cibâli'l-'arḫi Tûrun ve innehu - Le-a'ḫamu 'indellâhi ḳadren ve menzilâ"(48^a) bu beyitte Tûr dağının yer yüzündeki en küçük dağlardan olmasına rağmen Allah katında önemli bir yeri olduğu belirtilir. Kur'ân-ı Kerîm'de Tûriseynâ, Tûrisinîn ve Tûr şeklinde geçen Sînâ dağı Hz. Mûsâ'ya Tevrat'ın verildiği dağdır. Kur'ân-ı Kerîm'de Allah Sînâ dağı üzerine yemin eder (et-Tûr 52/1; et-Tîn 95/2) ve yine Kur'ân'da Tûr dağı ile ilgili olarak Hz. Mûsâ'nın Allah'ı görmek istemesi üzerine Allah'ın bu dağa tecelli ettiği ve dağın parçalandığı bilgisi verilmektedir. (el-A'râf 7/143)³⁵ Bu beyit Mahmud Tâ'î bin Muhammed tarafından yorumlanırken okuyucuya Tûr dağının yeri, neden önemli olduğu bilgisi, Mûsâ Peygamberin hayatına dair Tûr dağında Allah Te'âlâ ile konuşması ve Kur'an'da Tûr dağı üzerine yemin edildiği bilgisi hatırlatılarak verilir:

"Yeryüzinde olan ṭağlaruñ eḳal ve azırak ya'nî aşğar ve küçügi Ṭûr-i Sinîn ki Medîne-i münevverede bir ṭağuñ ismidür. Hâlbuki Allah Te'âla Hâzretleri ḳatında ḳadr u mertebe cihetinden sâ'ir ṭağlardan uluraḳdur. Zîrâ Allah Te'âlâ Ḳur'ânda anuñla ḳasem eylemişdür. Ve Hâzret-i Mûsâ -'alâ nebiyyinâ ve 'aleyhi ve 'alâ âli-himâ's-ṣalât ü ves-selâm- Hâzretleriyle tekellüm ve añâ tecellî anda vâḳı' olmuşdur. (48^a)

³⁴ Numan Külekçi, "Telmih", *Edebi Sanatlar*, 6. Baskı (Ankara: Akçağ, 2013), 170., Dilçin, "Telmih", 461.

³⁵ Mustafa Sinanoğlu, "Sînâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2009), 37:222.

2.1.1.2. Hz. Yûsuf

Sa'dî-i Şîrâzî *Gülistân*'ın vezir Fahrüddîn Ebû Bekr bin Ebî Nasr'ı medhettiği kısmında vezir'in meclisinin kesret-i ilmden ilm deryası olmuş ulemânın ve ehl-i dil âriflerinin merkezi olduğunu (36^a-37^b) ve kendi kelamının vezirin meclisinde olan zü'l-fazl ü ehl-i irfânın indinde cevher satıcılar pazarında arpa gibi itibârsız olduğunu belirterek (38^a) “Ben naḥl-bendem emmâ bostânda degül - Maḥbûbem emmâ Ken'ânda degül” (38^b) beyitinde tevazuyla kendisinin de her ne kadar âlim olsada hass-ı havâss olan vezirin meclisinde ulûm u me'ârifden nutk etmege kudreti olmayup sâmt ü sükût kalacağını belirtir.(39^a) Mahmud Tâ'î bin Muhammed bu beyti yorumlarken ikinci mısraında, Sa'dî-i Şîrâzî'nin şâhid/ maḥbûb ve Ken'an kelimeleriyle Hz. Yûsuf'un güzelliğine ve doğduğu yere dair yapmış olduğu telmihi açıklar, Ken'an ili hakkında bilgi verir:

“Ben naḥl-bendem, ya'nî naḥl bağlayıcıyam emmâ bostânda degül. Ve maḥbûbem emmâ Ken'ânda degül. Ya'nî Ḥazret-i Yûsuf peygamber -'alâ nebiyyinâ ve'aleyhi ve'âlâ âlihîmâ eş-şalâtü ve's-selâm- Ḥazretleri'nüñ Kudüs şehriyle Dimaşk beyninde mevlûd olan Ken'ân-nâm beldede degülem. Zîrâ bir kimse ḥüsn-i cemâlde her neḳadar mümtâz ve ser-fîrâz maḥbûb-ı sâlim 'ani'l-'ayb ise ḥüsn-i Yûsuf -'alâ nebiyyinâ ve 'aleyhi ve 'âlâ âlihîmâ es-şalâtu ve's-selâm Ḥazretleri'nüñ ḥüsnine münâsebeti lâ-şey mesâbesindedür.” (38^b-39^a)

2.1.1.3. Hz. Nûh

Gülistân'da Hz. Muhammed'in medh edildiği kısımda Sa'dî-i Şîrâzî Hz. Muhammed'in şefaât sahibi olarak ümmet duvarının arkasında muhkem bir dayanak olduğunu “Ne ḡam ümmet dîvârına zîrâ senüñ gibi sened u arḳa şalıcı ya'nî zâhîri vardır. Ḥazret-i Nûh'un reîsi oldığı gemide bulunan kimseye deñiz mevcinden ne mübtelâ vardır” (8^a) beytiyle ifade eder. Bu beytin ikinci mısraında Nûh tufanına yapılan telmihle Hz. Nûh'a tabi olanların, yani Hz. Nûh'un arkasında muhkem bir duvar gibi durduğu kişilerin kurtuluşa ulaştığı vurgulanırken, Hz. Nûh'un 950 yıl kavmini Allah'a kulluğa davet ettiği uzun mücadeleler sonunda kavminin putperestlikten vazgeçmediğini görünce inananları cezalandırması için Allah'a dua etmesiyle (eş-Şuara 26/18-119; Nûh 71/1-28)³⁶ Hz. Muhammed'in ümmetine olan merhameti de ayrıca vurgulanmaktadır. Mahmud Tâ'î bin Muhammed bu beyti tercüme ettikten sonra; kaptanı Hz. Nûh olan kişile-

³⁶ Ömer Faruk Harman, “Nûh”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2007), 33:226.

rin deniz dalgasında helak olmadığı gibi Hz. Muhammed'in şefaathçisi olduğu bir ümmetin de cehennem azabından korkusu olmayacağı şeklinde yorumlar:

“Ne ğam ümmet dīvārına, ya'nī dīvār gibi metīn ve muhkem ümmetüñe ğam yok, zīrā senüñ gibi sened u arka şalıcı ya'nī zahīri vardır. Deñiz mevcinden ne mübtelā vardır. Hāşılı ħavf u mübālāt yokdur, ol kimse ki Hāzret-i Nūh -'alā nebiyyinā ve 'aleyhi ve 'alā ālihīmā's-şalātü ve's-selām- gibi gemici ola. Hāşılı Nūh Peyğamber -'alā nebiyyinā ve 'aleyhi ve 'alā ālihīmā's-şalātü ve's-selām- Hāzretleri'nüñ reisi olduğu gemide bulunan kimseye deñiz mevcinden ħavf yokdur, ya'nī korkmaz. Tamām-ı beytün hāşılı: Bir ümmetün ki senüñ gibi senedi ve şāfi'i ola, ol ümmet cehennem 'azābından ne korkar, ya'nī korkmaz. Niteki Nūh Peyğamber -'alā nebiyyinā ve 'aleyhi ve 'alā ālihīmā's-şalātu ve's-selām- Hāzretleri'nüñ reisi olduğu gemide mevc"den" kimesne ašlā tūfān mevcinden bāk ey-lemez, ya'nī pervā çekmez. (8^a-8^b)

2.1.1.4. Hz. Lokmân

Sûdî ve Mahmud Tâ'î bin Muhammed *Gülistân*'da geçen şu cümlelerde “Lokmân-ı Hakîm-i Âdiyye didiler ki hikmeti kimden öğrendiñ? Lokmân-ı Hakîm didi ki görmeyenlerden ya'nī körlerden.”(39^a) bahsedilen Lokmân-ı Hakîm'in peygamber olup olmadığı hususunda ulemânın ihtilafa düştüklerini ancak Sa'dî-i Şirâzî'nin burada “hakîm” ifadesini kullanmasından dolayı bahsettiği kişinin peygamber değil kâmil ve fâzıl bir zat olduğunu belirtirler. Sûdî'ye göre iki tane Lokmân vardır birisi Lokmân-ı Âbiddür. Hazreti Hûd döneminde yaşamıştır.³⁷ Mahmud Tâ'î bin Muhammed ise Âd kavmine nisbetle burada bahsedilen kişinin Lokmân-ı Âdî olduğunu ve Hûd döneminde yaşadığını ileri sürer. Kaynaklara bakıldığında ise Lokmân Hakîm hakkında birçok farklı rivayetin ileri sürüldüğü görülür; ancak kısaca ifade etmek gerekirse; Kur'an'da Lokmân süresinde bahsedilen ve kendisine hikmet verilen kişi Davud Peygamber döneminde yaşamış, ancak vahye mazhar olmamış Lokmân aleyhisselamdır.³⁸ Diğerleri ise şârihlerin de ileri sürdükleri gibi Âd kavmine mensup olan Hûd Peygamber döneminde yaşamış ve Araplar arasında uzun ömrü ve bilgeliği temsil eden Lokman b. Âd'dır.³⁹

³⁷ Yılmaz, *Sûdî-i Bosnevî Ve Şerh-i Gülistân*'ı, 402.

³⁸ Asım Köksal, “Lokman”, *Peygamberler Tarihi* (Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2007),2:231.

³⁹ Ömer Faruk Harman, “Lokman”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27: 205.

“Hüd Peygamber -‘alā nebiyyinā ve ‘aleyhi ve ‘alā ālihima’s-şalātu ve’s-selām-
Hâzretleri’nün zamânında olup beyne’l-‘ulemâ nübüvveti muhtelifun fih olan
Loḳmân-ı Hakîm-i ‘Âdiy’ye didiler ki hikmeti kimden öğrendiñ? Şeyh -ḳuddise sir-
ruhū- Hâzretleri’nün Loḳmân-ı Hakîm buyurduğu Nebî olmayup velî kâmil ve ḥakîm-
i fâzıldur diyen ülemānuñ bu ḳavli, nebîdür diyen ‘ulemānuñ şu ḳavlimden eşaḥḥ u
ercaḥ olduğına işâretdür.”(39^a)

2.1.2. İslam Tarihi

2.1.2.1. Zülfikar

Zülfikar, Hz. Peygamberin Bedir Gazvesinde ele geçirilen ganimetler arasından kendi-
sine ayırmış olduğu iki tarafı keskin ortası yivli kılıcın adıdır. Zamanı tam olarak bilin-
memekle birlikte Hz. Peygamberin zülfikarı Hz. Ali’ye Uhud Gazvesinde hediye etmiş
olduğu kabul edilir.⁴⁰ Zülfikar edebiyatta Hz. Ali’ye izafe edilerek efsanevi bir kılıç
olarak yer almıştır. En çok söz konusu edildiği metinlerin başında Hz. Ali cenkleri gel-
mektedir.⁴¹ *Gülistân*’da ise Sa’dî-i Şirâzî’nin ömrünün geri kalanını dünyadan el çeke-
rek şamt u sükût ile uzlet köşesine çekildiğini haber alan bir dostunun ağzından “Ṭoğrı
yolunuñ ḥilâfidur, ‘aḳıl şāḥiblerinüñ re’yine ve fikrine ‘aksidür ki Zü’l-fekâr-ı ‘Ali kında
ve Sa’dî’nin lisânı damağında olmak”(24^b) şeklinde Hz. Ali cenkleri ve zülfikar’a yapı-
lan telmih, Mahmud Tâ’î bin Muhammed tarafından Zülfikar hakkında bazı bilgiler
verilerek; Zülfikâr-ı Ali kınından çıkmasaydı İslam âleminde büyük bir yeri olan Hz.
Ali cenkleri ilgili haberlerin nakl olunmayacağı gibi Sa’dî’nin lisânı, damagında kalıp
sâmit ü sâkit kalsa idi bu kadar bilgi açıklanmayıp saklı kalacaktı, şeklinde yorumlan-
mıştır:

“Hâzret-i İmâm ‘Ali -kerrema’llāhu Te‘ālā vechehū ve raḍıya’llāhu Te‘ālā- Hâzretle-
ri’nün ve Rasū’l-i Ekrem -şallallāhu Te‘ālā ‘aleyhi ve ‘alā ālihî ve şāḥbihî ve sellim-
Hâzretlerinden aña hibe olan zü’l-fekâr-nām seyf kında olmak, ya’nî ḡilâfından
çıkılmamak. Zirâ İmâm-ı müşârun ileyh ve -raḍıya’llāhu Te‘ālā ‘anhu ve kerre-
ma’llāhu vechehū- sell-i seyf eylemeseydi bu kadar ḡazavât idüp andan aşâr-ı ‘âcibe
vü aḥbâr-ı ḡaribe naḳîl olunur vücūd bulmazdı.” Mâ-ḳabline ma’tûfdur ki Erbâb-ı
‘uḳûluñ re’yine ve fikrine ‘aksidür, Şeyh -ḳuddise sirruhū- Hâzretleri’nün daḥı lisânı

⁴⁰ Mustafa Öz, “Zülfikar”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2013), 44:553.

⁴¹ Meliha Yıldırım Sarıkaya, “Zülfikar”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2013), 44: 554.

damagında, ya'nî çenesinde olmak. Hâşılı Şeyh dahı terk-i tekellüm idüp sâkit olmak şavâb-ı hilâf ve erbâb-ı 'uqûlûn re'yine ve fikrine 'aksidür. Zîrâ -kuddise sirruhû- Hazretleri'nün lisânı damagında kalup şâmit ü sâkit olmak olsa idi bu kadar ma'arif maşûr olmayup mestûr kalırdı. Pes Şeyh -kuddise sirruhû- Hazretleri irşâd u va'azdan hāmûş olmak nice kâbil-i tâliblere hırmân irâş ider.” (24^b)

2.1.2.2. Râfizîler

Mahmud Tâ'î bin Muhammed'in şerhine genel olarak bakıldığında onun bir çok yerde Râfizîler hakkında bazı görüşler ileri sürdüğü ve bu görüşlerin diğer *Gülistân* şerhlerinde olmadığını belirttiği görülür. Hatta onun bu ifadelerinden anlaşıldığı kadarıyla *Gülistân*'ı şerh etme amaçlarından birisi Râfizîler hakkında bu açıklamaları yapmak istemesidir. Bu yüzden Mahmud Tâ'î bin Muhammed'in şerhine özel olan bu kısmın Râfizîler başlığı altında incelenmesi uygun görülmüştür.

“رَفَضَنَ” lügatte terketmek anlamındadır.⁴² Bu fiilden türeyen “Râfizâ” terimi ise Şia tairesinden bir fırkadır.⁴³ Bu terimin ilk olarak Zeyd b. Ali'nin Emevilere karşı başlattığı isyan esnasında kendisini terk eden İmâmiler için kullanıldığı görülür. Daha sonra ilk üç halifenin hilafetini reddedikleri için bütün Şia gruplar ve daha sonra da Şii unsurları taşıyan bazı batını gruplar için kullanılmıştır.⁴⁴ Selçuklu kaynaklarında neredeyse hiç karşılaşılmayan bu terimin, Osmanlı resmi belgeleri ve ulemâ eserlerinde “Râfizî” veya çoğul şekli olan “Ravâfiz” şeklinde oldukça sık kullanıldığı görülür. Ancak Osmanlı kaynaklarında geçen bu terimle doğrudan Şiiler değil Safevilerin tesirine açık şii unsurlar taşıyan Anadolu ve İranda bulunan Osmanlı muhalifi Kızılbaş ve Kalenderi olmak üzere bazı gruplar anlaşılmalıdır.⁴⁵ Mahmud Tâ'î bin Muhammed'e göre Râfizîler, Şîrâz başta olmak üzere Fars toprağının ekserisini istiâb etmiş en büyük bela ve musibetlerdendir. Sa'dî-i Şîrâzî'nin en önemli eseri olan *Gülistân*'a, Şîrâz'dan etrafa yayılmadan önce Râfizîler tarafından hem Sa'dî-i Şîrâzî'nin üslûbuna uymayan hem de ona nisbeti mümkün olamayacak bazı yerler eklenmiş ve bazı yerler de çıkarılmıştır. Dîbâcede ilki Şîrâz için “Cemî' nakâ' işden münezzeh ü müberrâ vü pâk olan Tañrı Te'âlâ Hazretleri!

⁴² Kadir Güneş, “Rafeza”, *Arapça-Türkçe Sözlük* (İstanbul: Mektep Yayınları, 2015), 487.

⁴³ Ahterî Mustafa Efendi, “Rafz”, *Ahterî-i Kebir* (İstanbul: Dârü'ttîbâti'l-Âmire, 1293), 436.

⁴⁴ Mustafa Öz, “Râfizîler” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2007), 34:396.

⁴⁵ Rıfat Türköl, “Ahterî'nin İslam Mezhepleri İle İlgili Görüşlerinin Eserleri Çerçevesinde Değerlendirilmesi”, *e-makâlât Mezhep Araştırmaları* 8/2 (Güz 2015): 190., Ahmet Yaşar Ocak, “Türk Heterodoksi Tarihinde Zındık, Hâricî, Râfizî, Mülhid ve Ehl-i Bid'at Terimlerine Dair Bazı Düşünceler”, *Tarih Enstitüsü Dergisi* 8 (1981- 982):514.

Şirâz'ın sınırını 'âdil hâkimlerin heybetiyle ve 'ilmiyle 'âmil 'âlimler himmetiyle kıyâmet zamânına dek emn ü selâmetde hıfz eyleye.“(16^a) yapılan bu duanın Sa'dî'nin açık, akıcı ve tatlı üslûbuna uymadığını ileri sürerek bazı mutasarrıflar ve muharrifler tarafından eklendiğini şu ifadeleriyle ileri sürer:

“Pes zann-ı gâlibe göre hıttâ-ı Şirâzda bu du'â Şeyh Hâzretlerinden olmayup belki ba'zı mutasarrıflar ve muharrifler derc ü ilhâk eylemişlerdür. Zîrâ te'sîr ü le'tâfetde Şey'hûn selîs ü hâlâvetlü nuṭṭına mâ'il olmadığından mâ'adâ çok zamân murûr itmeden hıttâ-i mezkûre Râfîzîlere muḳarrar olduğu buña şâhid-i ḳavîdür. Te'emmel!”(16^a)

Yine dibâcedeki şu beyitte “Ey benüm Rabbüm! fitne yelinden Fârs toprağını hıfz u sıyânet eyle. Ol ḳadr ki kurre-i hâk u hevânuñ beḳâsı ola.” (17^b) Fars toprağının tamamına yapılan bu duanın da Şirâz'a yapılan dua gibi Râfîzîler tarafından eklendiğini ileri sürer:

Şirâz'a sebḳat eylediği du'â gibi bu du'â daḥı va'llâhu Te'âlâ a'lem Şeyh -ḳuddise sirruhû- Hâzretlerinden olmayup belki *Gülistân*'da bu iki du'â ile Şeyh Hâzretlerine nisbeti münâsib olmayan sâ'ir yirler *Gülistân* kitâbı etrâfa ḳable'l-intişâr ol diyâruñ ekṣerisini gün-â gün bid' u rıfz ile mülevveş iden Râfîzîler ilhâk eylemişler. Zîrâ hâk-ı Fârs'ın ekṣerine isti'âb iden bu televvüş-i eşidde ve a'zam-ı belâ vü muṣîbetlerdendür. Ve'l-'ilm 'inda'llâhi Te'âlâ.”(17^b-18^a)

Mahmud Tâ'î bin Muhammed *Gülistân*'ın “Dervişlerin Ahlakı” adlı ikinci bölümün üçüncü hikayesinin bir kısmının Râfîzîler tarafından eklendiğini ve bunun Sa'dî-i Şirâzî'ye yapılan bir iftira olduğunu ve bu iftiraları şerhinde açıkladığını şu sözleriyle anlatır: “Hikâyet-i mezkûre şerḥ olup zeylinde ol ehl-i bid'atın iftirâlarını meydana çıkardım ki hiç bir kimse bu hikâye böyle tamâm-ı 'ibâretiyle *Gülistân*'dandur demekle ol ehl-i şerre ortaḳ olmaya ve şurrâhuñ hiç birisinden bu didigimüze bir cihetle ta'arruḫ olmayup bu iftirâdan ḡafletleri ḡâyet ḡarîbdür.” (132^a) Burada anlatılan hikâye kısaca şöyledir: “Abdül-Kâdir-i Geylânî Hâzretleri harem-i muḫterem Ka'be-i mükerrerede yüzini taş dökündisi üzerine koyup söylerdi: “Ey Tañrı Te'âlâ esirge, ya'nî rahmet ü 'afv eyle! Eger 'azâba lâyıḳ u müsteḫâḳ isem, ya'nî 'uḳûbet muḳarrar ise bâri kıyâmetde beni a'mâ ḥaşr eyle tâ kim iyüler ve maḳbûl ḳulların nazarında ve müvâcehesinde şermsâr u hacil olmayam.”(131^a) Mahmud Tâ'î bin Muhammed bu hikâye'ye Râfîzîler

tarafından bazı kısımların eklendiğini ve bazı kısımlarında çıkarıldığını şu sözleri ile anlatır:

“Ma‘lûm ola Şeyh -kuddise sırrühü- Hâzretleri’nüñ kelâmını çokça mülâhaza idüp gayrinüñ kelâmundan farkına varana mahfî degüldür ki bu *Gülistân* kitabı etrâfa münteşir olmazdan muḳaddem ekşeri bilâd-ı Fârs’ı isti‘âb iden Râfîzîler’üñ bu hikâyete ziyâde vü noḳşân ve ta‘bîr ü şî‘r ile dahıl u taşarrufları ḳarîbü’l-iḥtimâl ile muḥtemeldür. Zirâ bu hikâyetüñ der ḥarem-i ka‘be rûy ber-ḥaşâ nihâde ‘ibâretinden gayri bir yeri yok idi. Hâzreti Şeyh -kuddise sirruhü- müteḳaddimîn ve müte‘ahḥirîn ‘indinde ḳuṭbiyyeti müsellemler ehl-i sünnet ve cemâ‘at olan Ḳuṭb-i Rabbânî ‘Abdü’l-ḳâdir-i Geylânî -kuddise sirruhü- Hâzretlerini zıkr iderken zât-ı ‘âlîlerine lâıyık olan evşâf-ı cemîle ve elḳâb-ı celîle ile zıkr idüp ‘avâmü’n-nâş gibi ‘Abdü’l-ḳâdir-i Geylânî diyüp isim ve memleketine münâsebetle zıkr eylemezdi. Zirâ ol zât-ı şerîf Hâzretleri’nüñ maḳâmât-ı ‘âlîlerinin ‘izz-ı müşârinâ vâsıl olmayan nice kimseleri bu kitâbda fazîletlerine müş‘âr olan evşâf ile zıkr idüp ol mübârek zâtı ‘avâm gibi zıkr itmek muşannef-i Şeyh -kuddise sirruhü- Hâzretlerinden ḡâyetü’l-ḡâyet ba‘iddür... İmdi; ol Şî‘a-ı şenî‘a ve gurûh-ı mekrûha Râfîzîler’üñ ḥabâşetlerinden nâşî ol Ḳuṭb-ı Rabbânî Ğavş-ı Şamedânî Hâzretlerine buḡz u ‘adâvetlerine binâen bu hikâyete tebdîl ü ta‘bîrleriyle Şeyh Hâzretlerine iftirâları ḡann-ı ḡâlib ile maẓnûnumdur va’llâhu teâlâ a‘lem. Ve böylece her nazar olana ma‘lûm olmak için Hikâyet-i mezkûre şerḥ olunup zeylinde ol ehl-i bid‘atüñ iftirâlarını meydana çıkardım ki hiç bir kimse bu hikâye böyle tamâm-ı ‘ibâretiyle *Gülistân*’dandur demekle ol ehl-i şerre ortak olma-ya ve şurrâḥuñ hiç birisinden bu didigimüze bir cihetle ta‘arruẓ olmayup bu iftirâdan ḡafletleri ḡâyet ḡarîbdür.” (131^a-131^b-132^a)

2.1.3. Türk Tarihi

2.1.3.1. Salgurlular

Salgurlular 1148-1286 yılları arasında İran’ın Fars bölgesinde hüküm süren Türk-İslam hânedânıdır. Sa’dî-i Şîrâzî bu dönemde yaşamış ve *Gülistân*’ı Salgurlu hükümdarı Ebû Bekr bin Sa’d adına kaleme almıştır.⁴⁶ Mahmud Tâ’î bin Muhammed Salgurlular hakkındaki tarihi bilgiyi “Merḥûm Fâzıl Sûdî’nüñ takrîri üzere” ifadesiyle Sûdî’nin vermiş olduğu gibi şerhine alır.

⁴⁶ Erdoğan Merçil, “Salgurlular”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2009), 36: 29-30.

“Merhûm fâzıl Sûdî’nün takrîri üzere Atabekân ya’nî Atabekler bir nice pâdişâhlar-
dur ki cedd-i a’lâları Aḳsungurdur ki Celâlû’d-dîn Melikşâh-ı Selçukî’nün kulların-
dan idi. Mezḳûr Aḳsungur, Muḥammed-nâm oḡluna lâlâ eyledi. İmdi Celâlû’d-dîn
müteveffâ olıcaḳ taht u salṭanata cülûs iden oḡlı Muḥammed şâh lâlâsı olan
Aḳsungur’a Şâmı ve Halebi ve bi-’l-cümle diyâr-ı ‘Arabî ḥānlıḳ ṭarîḳıyle virdi. Ve
Zengî-nâm oḡluna Diyâr-ı Bekri ve diyâr-i Rebî’a ve Azerbaycânı babasına gibi,
ḥānlıḳ ṭarîḳıyle virdi. Allāh Te’ālā emriyle Sulṭān Muḥammed müteveffâ olup yerine
cülûs iden vāriş-i salṭanatı ḳalmadı. Pes Aḳsungur ile Zengî-nâm oḡlu ḥurûc eylediler
ve müteveccih oldukları yerlere bi-izni’llāhi Te’ālā fetih müyesser oldu. Pes
Aḳsungur müteveffâ olıcaḳ ümûr-ı salṭanata Zengî müstakîl oldu, ve Zengîden soñra
Sa’d adlı büyük oḡlu cülûs eyledi. Ba’dehu anuñ oḡlı etā’z-zıkr Muḳafferrû’d-dîn Ebû
Bekr ki *Gülistân* anuñ ismine te’lif olunmuşdur cülûs eyledi. Ve bu Ebû Bekr teber-
rüken babasının Sa’d ismiyle oḡlını tesmiye eyledi. İmdi Ebû Bekr’üñ pederi Sa’d
ve oḡlu Sa’d’dur.”(13^a)

2.1.3.2. Celâlî Takvimi

Celâlî takvimi, Selçuklu Sultanı Celaleddin Melikşah'ın emri üzerine hazırlanmış bir takvimdir. Selçuklu idaresinde yer alan bugünkü İran'da kullanılan Yezdicerd takvimin-
de her dört yılda bir yılbaşı değişiyordu. Bu değişikliğin yaşanmaması için bilginlerin
çalışmaları da sonuçsuz kalmıştı. Selçuklu Sultanı Celaleddin Melikşah'ın takvimin dü-
zeltilmesi emri üzerine Ömer Hayyam'ın başkanlığında bir kurul toplanmış Yezdicerd
ve İskender takvimleri incelendikten sonra bunları düzeltmek yerine yeni bir takvim
tertibine karar verilmiş ve sonuç olarak başlangıç günü 9 Ramazan 471 (15 Mart 1079)
olan Celâlî takvimi ortaya çıkırtı.⁴⁷ Mahmud Tâ’î bin Muhammed, Sûdî’nin *Gülistân*’ın
“Evvel-i Ürd-iî behişt-mâh-ı celâlî” mısra’ını şerh ederken Celâlî takviminin düzenlen-
mesi ve Nevruzla ilgili verdiği tarihi bilgilerin bir kısmını şerhine şu ifadelerle almıştır:

“Yâr-ı ḳadîm ile seyre çıḳdığımız zamân Celâlû’d-dîn Melike menşûb Ürd-iî Behişt-
nâm mâhuñ evveliydi. Ürd-i Behişt, faşl-ı bahāruñ ikinci ayıdur ki Sulṭān Celâlû’d-
dîn Selçukî anda taht-ı salṭanata cülûs eyledi. Ve bahāruñ evvelki ayında aḥir-i
mülûk-i ‘Acem, Nüşirevân oḡlu Yezid Cerd-nâm cülûs eylediği Ferverdîn mâh-nâm
ki anuñ ibtidâsı günde şems re’s-i Ḥamele dâḥil olur. Ve Sulṭān Celâlû’d-dîn ile

⁴⁷ A. Necati Akgür, “Celâlî Takvimi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınla-
rı, 1993), 7: 257.

Yezîd geldi. İki cülûs aylarını târîh eylediler. Lâkin ikisi ibtidâ-yı sene Ferverdîn mâhuñ re‘ s-i şems Hamele dâhil olan ibtidâsı günden i‘tibâr eylediler. Ya‘ nî Nevruz didikleri gün Sulţân Celâlû‘d-dîn zamânında bu Nevruz-nâm günde şenlikler ve şâdmânlık ‘âdeti müstemir oldu.” (26^b)

2.1.3.3. Moğollar

Sûdî, Sa‘dî’nin Şîrâz’dan ayrılma nedenini anlattığı “Bilmez misin ki ben ğurbet iklimlerinde niçün bir zamân mekş eyledim? Şehr-i Şîrâzdan taşra gitdim, gördüm ki Hülâgû ‘askerinüñ ‘ârından zengî saçı gibi cihân halkı biribirine düşmüş” (16^a) bu beyitleri şerh ederken, “Tamâm-ı diyâr-ı ‘Aceme ve diyâr-ı ‘Araba Ğazze-nâm beldeye dek müstevlî olan Hülâgû ‘askeri”⁴⁸ ifadesiyle Moğolların hangi bölgelere kadar yayıldıkları bilgisini verir ve bu bilginin *Tevârih-i İlhanîde* yazılı olduğunu belirtir. Mahmud Tâ‘î bin Muhammed de Moğollar hakkında Sûdî’nin vermiş olduğu bilgilere, kaynak eseri almadan şerhinde yer vermiştir:

“Şehr-i Şîrâzdan taşra gitdim, ya‘ nî terk-i diyâr idüp ğarîb u kurbeti ihtiyâr eyledim. Ya‘ nî tamâm-ı diyâr-ı ‘Aceme ve diyâr-ı ‘Araba Ğazze-nâm beldeye dek müstevlî olan Hülâgû ‘askerinüñ ‘ârından, ya‘ nî nâ-ma‘kül-ı kâfirâne evzâ‘ vü cevri ü zulmünden ki gördüm cihân halkı biribirine düşmüş, ya‘ nî karışmış ve herc ü merc olmuş. Zengî saçı gibi; hâşılı bir diyârda ki Tatar kavmi düşe ol da kâfir ola, bi‘l-bedâhe ma‘lumdur ol diyârûñ hâli ne olırsardur.” (16^b)

Sa‘dî’nin memleketine geri döndüğünde Şîrâz’ı rahat ve huzurlu bir halde gördüğünü tasvir ettiği beyitler, Mahmud Tâ‘î bin Muhammed tarafından Moğolların zamanla müslüman olduğu bilgisi verilerek açıklanmıştır:

“Çünkü iklim-i ğurbetden girü Şîrâz’a geldim. Memleket-i Şîrâz’ı âsûde-hâl ü müreffehü‘l-bâl gördüm. Kaplanları kaplanlık hulk u hüyni terk eylemiş. Zîrâ murûr-ı zamân u eyyâm ile evlâd-ı Hulâgû İslâma geldi ve a‘yân u erkânı bi‘l-cümle şerefi İslâm ile müşerref oldılar.” (16^b-17^a)

2.2. Mitolojik Unsurlar

Sûdî şerhinde İran tarihi ve mitolojisi hakkında oldukça fazla bilgi sunmakta ve daha fazla bilgiye sahip olmak isteyenleri “Ziyâde tafsîli murâd idinen Firdevsî Şâhnâmesine

⁴⁸ Yılmaz, *Sûdî-i Bosnevî Ve Şerh-i Gülistân*’ı, 358.

mürâcât eylesün.”⁴⁹ şeklindeki ifadeleriyle bazı kaynaklara yönlendirmektedir. Mahmud Tâ’î bin Muhammed şerhinin incelediğimiz kısımlarında görüldüğü kadarıyla İran tarihi ve mitolojisi hakkında çok fazla bilgi vermemiştir. Sûdî’nin bu konuda vermiş olduğu bilgilerin ya çok azını almış ya da hiç almamıştır. Sadece Hümâ kuşu hakkında Sûdî den daha fazla bilgi verdiği görülür:

2.2.1. Ferîdûn

İran milli destan kahramanı olan Ferîdûn, Cemşîd’in soyundan gelen Atbîn’in oğludur. Efsaneye göre o dönemde zulmü ile tanınan ve babasını öldürerek beynini omuzlarındaki yılanlara yediren Dahhâk’ı yakalayarak Demâvend dağında bir mağarada zincire vurur.⁵⁰ Sûdî, *Gülistân*’da geçen “Ferîdûn-nâm-yâd şâhuñ eyvân tākınuñ üzerinde bu mazmûnda yazılmış idi: Ey birâder! Bu dünya kimseye bâkî kalmaz. Pes böyle olunca gönlüñi cihân yaradıcı Allâh Te‘âlâ Hâzretlerine bağla ancak.” (45^b) bu beyti açıklarken Ferîdûn hakkında ayrıntılı bilgi verir. Mahmud Tâ’î bin Muhammed ise bu bilgileri daha kısa alarak Ferîdûn’un rub’ı meskûn’a hükmetmek üzere beşyüz yıl yaşadığı ve katırın peyda olmasına sebep olan ilk kişi olduğu bilgisini vermekle yetinir:

“Rub’ı meskûnûñ hükm itmek üzre beşyüz yıl saltânat sürüp evvel merâtib u menâşib tertibini viren ve ibtidâ himarı kısrâ şıradup katır peydâ olmasına sebep eski pâdişahlarından Ferîdûn-nâm-yâd şâhuñ eyvân tākınuñ ya’nî köşkinûñ üzerine bu mazmûnda yazılmış idi.(45^b)

2.2.2. Hümâ Kuşu

Mahmud Tâ’î bin Muhammed Sa’dî’nin *Gülistân*’da geçen “Dünyâda yümn ü mübâreklikle meşhûr olan Hümâ kuşu yok olsa da baykuş gölgesi altına kimse gelmez.” meşhur beytini şerh ederken Hümâ kuşu hakkında bazı açıklamalarda bulunmuştur. Hümâ kuşunun Arapçası “Bulah” Farsçası “Hümâ”dır.⁵¹ Kaynaklarda şekli, yaşadığı yer ve özellikleri ile ilgili farklı bilgiler mevcuttur. Bazılarına göre Hint Okyanusu’ndaki adalarda yaşayan güvercin büyüklüğünde, yeşil kanatlı bir kuş olan Hümâ⁵² bazılarına göre ise

⁴⁹ Yılmaz, *Sûdî-i Bosnevî Ve Şerh-i Gülistân*’ı, 412.

⁵⁰ Tahsin Yazıcı, “Ferîdûn”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1995), 12: 396.

⁵¹ Ahmet Talat Onay, “Hümâ”, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar*, haz. Cemal Kurnaz, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993).212.

⁵² Cemal Kurnaz, “Hümâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1998), 18: 478.

Çin cezayirine mahsus gıdası kemik olan efsanevî bir kuştur.⁵³ Hümâ'nın daima gök yüzünde yaşadığı, göğün yedi kat üzerinde felekler ve burçlar arasında dolaşıp Allah'a ulaştığına inanılır. Bundan dolayı Hümâ'yı diğer kuşlardan ayıran en önemli özelliği cennet ve devlet kuşu olmasıdır. Bazen yere kırk arşın yaklaştığı zaman gölgesi kimin üzerine düşerse yahut başına konar veya pislerse o kişinin ya hükümdar ya da çok zengin olacağına inanılır.⁵⁴ Mahmud Tâ'î bin Muhammed Hümâ'nın bu özelliği ile ilgili şu bilgileri vermektedir: “Ma'lûm ola ki nakl olduğu üzre yemn ü mübâreklikle meşhûr Hümâ kuşu her kimseye ki gölgesi düşe pâdişâh olur yâhud ziyâde ulu bir devletlü” (50^b) Ayrıca Hümâ'nın ayakları olmadığına, havada yumurtlayıp yavrusunun havada çıktığına, hiçbir kuşu incitmediğine ve onu bilerek öldürenin kırk gün içinde öleceğine inanılır.⁵⁵ *Şerh-i Gülistân*'da Hümâ kuşunun yukarıda verilen özellikleri ile ilgili şu bilgiler sunulmaktadır: “...bundan ğayri bir hâşşasıda budur ki hevâda yumurtlar ve yavrusu hevâda çıkar çıktığı gibi uçar ve tırnaklı yırtıcı kuş toğan ve şâhin gibi kuşları şayd idüp âzâr u eziyyet eylemez belki kemikler ile kanâ'at ider dirler. Kemikleri yerden alur iken karîb ider ve kemik gördüğü yerden minķâr ile kâpar hevâya eyledüp yir. Zîrâ sâ'ir hayvânât gibi ayakları yokdur ki yerde yürüye ve'l'ilm 'inda'llâhi Te'âlâ.”(50^b)

2.2.3. Nigarhâne-i Çin

Sa'dî-i Şirâzî, yazmış olduğu *Gülistân* kitabının hakikatiyle ancak Şehzâde Sa'd'ın nazar edip mütâla'a buyurmasıyla tamam olacağını, yani Şehzâde'nin makbûlü olursa herkesin makbûlü olacağını ifade ettiği kısımlarda “Eger iltifât-ı Hudâvendiyeş be-yârâyed - Nigârĥâne-i Çînî Nakş-ı Erjengîst” beytinde “*Gülistân*'ın Şehzâde Sa'duñ ĥüsn-i kabûliyle kabûl olursa Nigârĥâne-i Çîn gibi meşhûr ve Manî taşvîr-nâmesinüñ nuķuşı mişillü etrâf u eknâfda müselleme ve maķbûl ” olacağını ifade ederken Çin'de bulunduğu farzedilen içi resim ve heykellerle dolu bir hane olan⁵⁶ Nigarhâne-i Çin ve Mânî-i Nakkaş'a telmihte bulunmuştur. Mahmud Tâ'î bin Muhammed bu beyti şerh ederken şu bilgileri sunar:

“Çine mensûb nigârĥâne, ya'nî serĥad-i Hinde Çîn-nâm büyük şehre mensûb nakş evidür. Ya'nî şöhetde ve maķbûl olmaķda anuñ gibidür. Şehr-i mezkûra mensûb

⁵³ Asım Efendi, “Humây”, *Burĥân-ı Katı* 2. Baskı (Ankara: Türk Dil Kurumu, 2009),369.

⁵⁴ Kurnaz, “Hümâ”, 18:478.

⁵⁵ Kurnaz, “Hümâ”, 18:478.

⁵⁶ Onay, “Nigâr”,318.

olan nakkaşların her biri kendi istihrâc eylediği nuḳûş-i ġarîbe ve tasâvîr-i ‘acîbe anda nakş eylemişdür.” (31^b)

2.2.4. Mânî-i Nakkaş

Mânî-i Nakkaş Zerdüşî diniyle Hristiyanlığı birleştirerek yeni bir din meydana getirmiş ve resimlerini mucize diye göstererek peygamberlik iddiasında bulunmuş olan Çinli bir nakkaştır. Miladi 274 yılında Behram Şâpûr zamanında İran’da öldürülmüştür. Onun resim mecmuasına; Erjeng denildiği gibi Erteng, Engelyûn ve Nigâr da denir.⁵⁷

“Nakş-ı Erjengîst Erjeng Mânî nakkaşun taşvîr-nâmesidür ki istihrâc eylediği taşâvîr ü nuḳûş anda mersûm eylemişdür. Ya‘nî Mânî nakkaşuñ Erjeng-nâm taşvîr-nâmesine mensûb olan nakışdur.”(31^b)

2.3. Sosyal ve Kültürel Unsurlar

Şerhler kendi dönemleri ve geçmiş dönemlere dair bir çok sosyal ve kültürel unsurları bünyelerinde barındırarak gelecek nesle aktaran eserlerdir. Geniş Osmanlı coğrafyası üzerinde yaşamış ve gerek ilim tahsili gerekse başka sebeplerle bu coğrafyada sürekli seyyahat edip bilgi alış verişinde bulunmuş, farklı toplumların adet, gelenek, görenek inanç ve gündelik yaşamlarına tanık olmuş yazar ve şârihlerin eserleri, Osmanlı coğrafyasının ortak kültürel unsurlarını takip etmek ve eski metinleri doğru bir şekilde anlamak açısından oldukça önemlidir. Sûdî şerhinde hem kendi dönemine hem geçmiş dönemlere hem de gezip gördüğü yerlerde şahit olduğu sosyal ve kültürel unsurlara dair pek çok bilgi aktarmıştır. Mahmud Tâ’î bin Muhammed’in şerhinin incelediğimiz kısımları içerisinde kendi dönemine dair sosyal ve kültürel herhangi bir unsura rastlanmamıştır; ancak beyit ve cümleleri açıklamak için geçmiş dönemlere ait unsurları, Sûdî’nin vermiş olduğu bilgileri onun kadar ayrıntılı olmamakla birlikte şerhine almıştır.

⁵⁷ Onay, “Mânî-i Nakkaş”, 282.

2.3.1. Nevrûz Hil'ati

Hil'at, padişah veya vezir tarafından beğenilen veya yeni bir görev verilen kimseye giydirilen kaftandır.⁵⁸ Aşağıdaki örnekte Nevruz günü Celaleddin Melikşah döneminde devlet büyüklerine hil'at verilmesi adetinden bahsedilmektedir:

“Dağı dırahtlarıñ üzerine Nevruz’a mensûb hil’at yeşil bayrak kaftanı eylemiş. Ya’nî Nevruz hil’ati ağaçlarıñ üzerine kaftana müşâbih yeşil bayrak giydirmiş. Hâşılı Nevruz mevsiminde ‘Acem vilâyetinde Sultân Celâlû’d-dîn zamânından beri selâtin, erkân-ı devletine ve a’yân-ı saltanata virüp bağışladukları elbise-i fâhireden kaftân gibi yeşil yaprağıla a’yân u ekâbir nâsa müşâbih ağaçları müzeyyen eylemiş.”(6^b)

2.3.2. Kasabu'l-Ceyb

Sûdî’de bu ibâre “kasabû’l-habîb” şeklinde geçer ve “kasabû’l-habîb”in ne olduğunu şu ifadeleriyle açıklar: “Zîrâ kaşbü’i-ḥabîb oldur ki şeker kamışını hurde doğrarlar ya’nî iki boğum ortasını uvaḫ uvaḫ keserler. Andan sonra ol pâreleri takşîr iderler. Ya’nî kabuğunu soyarlar ve bir tabak içine tertîb iderler, bu yerler ya’nî İslambolda meyveyi sellelere tertîb ü tezyîn eyledükleri gibi. Andan sonra üzerine gülâb ve bahûr suyu serperler ve dostlar birbirine irsâl iderler. Pes bu üslûbda gönderilen şeker kamışına kaşabû’l-habîb dirler.”⁵⁹ Sûdî’nin bu hususta yapmış olduğu reddiyeden şârihlerin bu ibâre üzerine ihtilafa düştükleri ve uzun uzun açıklamalarda bulundukları anlaşılmaktadır. Mahmud Tâ’î bin Muhammed’in şerhinde bu ibâre “kasabu’l-ceyb” olarak geçer ve anlamını kısaca şöyle açıklamıştır:

“*Kaşabu’l-ceyb*, iki boğum ortasını ufaḫ ufaḫ kat’ ve kabuğundan soyulduktan sonra tabak içine vaż’ olup böylece tertîb ü tezyîn idilen şeker kamışudur.(12^a)

2.3.3. Nevrûz

Nevruz, yeni gün demektir. Senede iki güne ıtlak olunur. Nevruz-i amme: Ferverdinmahın ilk günü, yani güneşin Hamel burcuna girdiği gündür. Sözlüklerde bugün hakkı-da âlem ve Âdem’in o gün yaratıldığı, yıldızların o gün devrana başladıkları ve Cemşid’in o gün tahta oturduğu ve bu günü kutlamanın adet olduğu yazılıdır. Nevruz-i hasa: Mart’ın yirmi sekizinci günüdür. Cemşid o gün tahta çıkmış ve halkına kurallara

⁵⁸ İskender Pala, “Hil’at”, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*” 26. Baskı (İstanbul: Kapı Yayınları, 2015),208.

⁵⁹ Yılmaz, *Sûdî-i Bosnevî Ve Şerh-i Gülistân’ı*, 347.

riayet etmelerini, memurlara adaletten ayrılmamalarını ve o günü bayram olarak kutlamalarını emretmiş olduğu gündür.⁶⁰ Mahmud Tâ'î bin Muhammed Nevruz'u şu ifadeleriyle tanımlar: “Nevrûz, güneş burc-ı Hamele dâhil olduğu güne dirler. Niteki burc-ı Mîzâna dâhil olduğu güne Mihrcân dirler. Hâşılı Nevrûz bahârûñ ve Mihrbânîcân güzûñ ibtidâsıdır, ya‘ nî evvel günüdür.”(6^b)

Burada ise verilen örnekte Nevrûz İran tarihinde geçtiği şekliyle değil Türk hükümdarı Celaleddin Melikşah'ın emri ile hazırlanan Celâlî takvim'in başlangıç günü olarak ele alınmakta ve bu günün kutlanması ile ilgili bazı dini açıklamalarda da bulunmaktadır:

“Nevrûz didikleri gün Sulţân Celâlî'd-dîn zamânında bu Nevrûz-nâm günde şenlikler ve şâdmânlık ‘âdeti müstemir oldu. Ve bu Nevrûz ta‘zîmi küfr olan Nevrûz-i Rûmî ki kızıl yumurta günüdür, degül. Ve Nevrûz-i Rûmiyye'ye Nevrûz ıtlâkı, taḥrîfâtı ‘avâmiyyedendür ki bunun ism-i aşlısı Nîrûz-i Mecûsîdür. Ehl-i Fars Nîrûz-i ḥ‘ârûmî dirler. Aşl-ı Nevrûz nışf-ı bahârda şems re’s-i Hamele dâhil olan gündür ki Ferverdîn mâhuñ ibtidâsı günüdür. Ve bu nevrûzı ehl-i islâmdan işitmeyen kefare bilmezler. İmdi bu Nevrûza murâd olmak üzere Nevrûz gününde seyre varup ol güne ta‘zîm eyleyen kâfir olur diyen ba‘zı müftilerûñ bu fetvâsı ne muḥâldür. Zîrâ ta‘zîmi memnû‘ olan Nevrûz-ı Rûmî’de kızıl yumurta günüdür ki niteki Ḥulâşa-i Fetvâ’da buyurur: “Men ehdâ beyzaten ile’l-mecûsi yevme’n-nîrûzi kefera” ve ‘avâmuñ Nîrûzdan Nevrûza taḥrîf eyledikleri kızıl yumurta günü cemî‘ Naşâra ‘indinde mu‘teberdür, belki büyük bayramları ol gündür.”(26^b-27^a)

2.3.4. Kûs Çalmak

Kös, davulun 8-10 misli büyüklüğündedir. Harp meydanında zaferin ilan edildiği davuldur. Kûs-ı rihlet ise kâfile kalkacağı zaman çalınan göç davulu manasındadır.⁶¹

“Kûs, ṭabl-bâz şeklinde bir büyük âlet. Beyhûde isti‘mâl-i zamânında bir ‘asker yâ bir kâfile göçecek vaktinde çalarmış.”(18^b)

2.3.5. Kasîl/ Hasıl

Hasıl, yeni başak tutmaya başlamış ve yeşilken hayvanlara yem olarak verilmek üzere ekilmiş ekindir. Mahmud Tâ'î bin Muhammed *Gülistân*'da “kasîl” olarak geçen bu

⁶⁰ Onay, “Nevrûz”, 317.

⁶¹ Pala, “Kûs”, 279.

kelimenin Türkçede “hasıl “ şeklinde kullanıldığı bilgisini verdikten sonra kasîlin ne olduğunu açıklar: “Kaşîl ki Türkçe aña haşîl dirler. Ya’nî tâze iken biçüp hayevâna yidirdikleri arpa.”(21^b)

2.3.6. Elmâs

Elmas kıymetli bir cevherdir, ancak bu isim keskin kılıç, bıçak, şişe ve sırçaya da ıtlak olunur. Yunanca’da aslı “azâmis” olup sert çelik manasınadır. Eski şiirlerde sert çelik, keskin kılıç anlamlarında da kullanılmıştır. Bugün yalnızca kıymetli bir taş anlamında kullanılmaktadır.⁶²

“Elmâs, bir kıymetlü cevher ki cemî’-i cevâhiri anuñla delerler.”(18^a)

2.3.7. Meşşâta

Meşşâta gelin süsleyen kadın anlamındadır.⁶³ Mahmud Tâ’î bin Muhammed bu kelimeyi “Meşşâta, taraflı ‘avrat dimekdür. Bunda meşşâtaadan düzgünci hatun murâddur. Ya’nî kızlaruñ ve gelinleruñ yüzün yazup ve zülflerin tarayup ve rastıkların çeküp bezeyen ‘avtatdur.” şeklinde açıklar, bu kelimenin Farsça karşılığını ve bu açıklanan işi yapan kişiye neden *meşşâta* dendiği bilgisini verir: “ki *Fârsîce aña zen-pîrâye-kerd* dirler. Bezekci ‘avrat dimekdür. Bu bezekci ‘avratuñ işi ve kâri muşt ile ya’nî tarağla hâşıl oldığı-çün meşşâtâ didiler.”(36^a)

2.3.8. Mi’râz

عَرْض mazî fiilinin ism-i alet kalıbına girmiş hali olup sözlükte; cariyenin kendini arz etmek için giydiği elbise, bir nevi kaftan anlamındadır.⁶⁴

“Ma’lûm ola ki ma’raz, *mîmûñ* zammıyla if’âl bâbından ism-i mef’ûl ve ism-i zamân ve ism-i mekân beynlerinde müşterekdür ve feth-i mîm ile mücerredten maşdar-i mîmiyle ism-i zamân ve mekân beynlerinde müşterekdür... Ve kesr-i mîm ile ism-i âletdür ve bu ma’nâdan şol kaftana itlâk iderler ki cāriyeyi anuñla bey’a ‘arz iderler.”(34^b)

⁶² Onay, “Elmâs”, 144.

⁶³ Pala, “Meşşâta”, 311.

⁶⁴ Sarı, “Mi’râz”, *el-Mevârid*, 990.

2.3.9. Nahlbend

Nahil (Nahl), düğün ya da sünnet merasimleri için gümüş veya balmumundan yapılarak dallarına yaprak ve meyve olarak süs eşyası takılan daha çok selviye benzeyen ağaç taklidi süsüdür. Daha sonra gelinin önünden götürülüp gelin odasına konan nahiller, özellikle padişah düğünlerinde sokak gösterilerinde kullanılmıştır.⁶⁵ Mahmud Tâ'î bin Muhammed *Gülistân*'da geçen "Nahl-bendem velî ne der-bostân- Şâhidem men velî ne der-Ken 'ân" beytini açıklarken nahlin çiçekten ya da bal mumundan yapıldığı ve Türkçede tahrif edilerek "nakil" şeklini aldığını şu ifadeleri belirtir: "*Nahl*, Türkîde tahrîf idüp nakil didikleridür. Gerekse çiçekden gerekse bal mumundan olsun." (38^b)

2.4. Edebî Unsurlar

Mahmud Tâ'î bin Muhammed şerhinin incelediğimiz kısımlarında bazı beyit ve cümleleri açıklarken o kısımlarda kullanılan; istifhâm, irsâl-i mesel, teşbîh, kinâye, telmih gibi edebi sanatlar hakkında çok kısa bilgiler verir. Nazım biçimleri ile ilgili olarak şerhinin bir yerinde mısırâ: "Mısrâ', lügatde kapu kenârına dirler, emmâ iştilâhda yarım beytine, ya' nî kelâm-ı manzûmeden bir beytün nişfına dirler." (40^a) şeklinde açıklar. Bu bölüm Mecazlar ve Mana İle İlgili Sanatlar olmak üzere iki başlık altında incelenmiştir.

2.4.1. Mecazlar

2.4.1.1. Teşbih

Teşbih, sözü daha etkili bir duruma getirmek için aralarında benzerlik kurulan iki şey veya şeylerden güçsüz durumda olanı güçlü olana benzetme sanatıdır.⁶⁶ Sa'dî-i Şîrâzî *Gülistân*'da geçen bir beyitte, ömrün çok kısa olduğunu ömrü, temmuz güneşinin erittiği kara benzeterek açıklar. Bu kısmı Mahmud Tâ'î bin Muhammed "Şeyh -kuddise sirruhû- 'ömri tîz geçmede kara teşbîh eyledi, tîz erimede." (20^b) şeklinde açıklamıştır. Bir diğer örnekte Sa'dî'nin "Ey şehir kuşu, ya' nî bülbül! 'Aşk, kendüni âteş-i şem'a uran pervânenen öğren. Zîrâ ol yanmış pervânenün cânânun âteş-i 'aşkıyla cânı gitdi ve andan âvâz ü şadâ ve feryâd u figân gelmedi." (11^a-11^b) beytinde kelebeyi gerçek aşığa, bülbülü de asılsız dava eyleyen iddiacıya benzettiği: "Hâzret-i Şeyh -kuddise sirruhû- Hâzretleri pervâneyi 'âşık-ı şâdıkâ ve bülbülü asılsız da'vâ eyleyen müdde'îye teşbîh eyledi." (11^a) şeklinde açıklanmıştır. Sa'dî-i Şîrâzî memduhu olduğu vezirin meclisinde

⁶⁵ Pala, "Nahil", 347.

⁶⁶ Külekçi "Teşbih", 31.

bulunan âlimlere nisbetle kendi sözlerinin cevher satıcıların pazarında arpa gibi olduğunu, kandilin her ne kadar etrafı aydınlatsada güneş karşısında etkisiz kalacağını ve uzun bir minarenin Elvend dağının eteğinde kısa görüneceğini belirttiği kısımlar “Şeyh - kıddise sirruhū- Hâzretleri tevāzu’ buyurup kesr-i nefis eyledi ve a’yân-ı meclis-i vezîri, âftāba ve Elvend-nām tağa ve kendini çerāğ ve mināreye teşbîh eyledi.”(38^a) şeklinde yorumlanmıştır.

2.4.1.2. İrsâl-i mesel

İrsâl-i mesel, söylenen bir düşünceyi pekiştirmek için söze bir atasözü ya da atasözü değerinde bir örnek getirmektir.⁶⁷ Sa’dî-i Şîrâzî padişah Ebû Bekr ve oğlu Sa’d bin Ebû Bekr’i medhettiği kısımlarda Şehzâde’nin merhamet, cömertlik ve asalet gibi pek çok yönden babasına benzediğini ifade eder. “Bir tâze nihâl ya’nî budāk boy çeküp uzamadur ki Ebû Bekr anuñ aşlı ve kökidür. Yerden biten otuñ iyüligi ve güzelliği tohumuñ iyiliğindendir.” Bu beyitte uygulanan irsâl-i mesel “Bu mısra-i şânîyi irsâl-i meşel idüp buyurur: Yerden biten otuñ iyüligi ve güzelliği tohumuñ iyiliğindendir. Hâşılı pâdişâh aşıl olduğı-çün oğlu da kendi gibi aşâetlüdür.”(15^b-16^a) şeklinde açıklanmıştır.

2.4.1.3. Kinâye

Kinâye, gerçeği mecâz yoluyla dolaylı olarak anlatmaktır.⁶⁸ “İnsan ümitsiz hale geldiğinde dili uzar” mısraında geçen tûl-i lisân ifadesindeki kinâye Mahmud Tâ’î bin Muhammed tarafından “Tûl-i lisân, diline geleni söylemekden havf itmemekden kinâyetdür.”(44^a) ifadeleriyle “Bir ayak kaldırmam ve bir adım atup bundan gitmezem.” Cümlesindeki kinâye ise “Hâşılı tutdığı yerden gitmemekden kinâyetdür.”(23^b) şeklinde açıklanmıştır.

2.4.2. Mana İle İlgili Sanatlar

2.4.2.1. İstifhâm

İstifhâm, cevap almak amacı gütmeyen heyecan ve duyguların soru şeklinde ortaya çıkmasıdır. Bu sorulardan maksad dikkati, bazı varlıklar ve olaylar karşısında duyulan

⁶⁷ Dilçin, “İrsâl-i Mesel”, 464.

⁶⁸ Dilçin, “Kinâye”, 416.

şaşkınlık, hayranlık gibi duygu ve heyecanlar üzerine çekmektir.⁶⁹ Sa'dî-i Şîrâzî “Arap atı zayıf da olsa yine eşekten daha makbuldur.” cümlesini vermeden önce “İşittin mi arık âlim semiz eblehe ne dedi?” şeklindeki sorusuyla gelecek cümle üzerine dikkat çekmektedir. Mahmud Tâ'î bin Muhammed bu kısmı “İstifhâm murâddur.”(48^a) şeklinde açıklamıştır. Bu hususda bir diğer örnekte ise olumsuz soru şekli olan istifhâm-ı inkârî açıklanmaktadır: “Ne ğam ümmet dîvârına istifhâm-ı inkârîdür, ya'nî dîvâr gibi metîn ve muhkem ümmetüne ğam yok”(8^a)

2.4.2.2. Telmih

Telmih, ifade içinde zikretmeden herkesçe bilinen meşhur bir olaya, kıssaya, malum bir şahsa, ayet, hadis ya da atasözüne işaret etme sanatıdır. *Gülistân*'ın birinci bâbının birinci hikayesinde padişahın katline emrelediği esirin kendi diliyle padişaha sövmesi üzerine padişah, iyi huylu vezirine esirin ne söylediğini sorar. Vezir: “Ey hüdâvend Ey pâdişâh! Ve'l-kâzîmîne'l-ğayza ve'l-âfine 'ani'n-nâs, ya'nî bu ayet-i kerîmenüñ maзмûnını söyler.” (44^b) şeklinde “O kimseler öfkelerini yenenlerdir ve insanların yaptıkları kusurları afedenlerdir.” anlamındaki ayeti okur. Mahmud Tâ'î bin Muhammed bu kısmı şerh ederken bu ayetin yine Âl-i İmrân suresindeki “Rabbimiz'in mağfireti için koşun...” ayetine telmih olduğunu açıklar: “Bu telmihdür. Âl-i İmrân suresinde : و سَارِعُوا إِلَىٰ مَغْفِرَةٍ مِّن رَّبِّكُمْ āyet-i kerîmesine.”(44^b)

2.5. Dini Unsurlar

2.5.1. Şer'i Unsurlar

Mahmud Tâ'î bin Muhammed'in şerhinde dini ve şer'i meseleler oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Şükür, tevbe, yemin, dua, iyi ve kötü amelde bulunmak gibi dini mevzular şerhinin incelediğimiz kısımlarında mevzubahis edilen konulardandır. Bazı yerlerde kulun mükellef olduğu hususlar ele alınır ve şer'i hükümler hakkında bilgi verir, bazı yerlerde uyarı ve açıklamalarda bulunarak nasihat ve tavsiyelerde bulunur.

2.5.1.1. Minnet

Mahmud Tâ'î bin Muhammed *Gülistân*'ın “Minnet Azîz ve Celîl olan Allah'adır” cümlesindeki minnet kelimesini açıklarken minnetin *tevbîh* ve *tenbîh* olmak üzere iki kul-

⁶⁹ Külekçi, “İstifhâm”, 109.

lanımı olduğunun ve bunlardan azarlama ve paylama anlamına gelen *tevbîhin* şer'an makbul olmadığını şu ifadeleri ile açıklar:

“Ve ba'zıların takrîri üzre minnet tevbîhde ve tenbîhde müsta'meldür. *Tevbîhî* oldur ki, bir kimesneye bir nesne i'tâ eylesin sonra ezâ vü cefâ için başına kaçasın, pes bu minnet 'aklen ve şer'an mezmûmdur. Ve *tenbîhî* oldur, sevdüğüne ba'zı nesne in'âm eylesin sonra tahayyüz tarîkıyla ya'nî maḥabbet u meveddet cihetinden eylediğün 'âfâyayı ta'dîd eylesin ki aña maḥabbetün olduğına mütenebbih olmağ için. Ve bu minnet 'aklen ve şer'an makbûldür. Te'emmell!”(2^a-2^b)

2.5.1.2. Keffâret

“Dostları incitmek veyâ dostların incinmesi cehâletdür. Yemîn keffâreti sehl ü âsândur.” (23^b) Bu cümle şerh edilirken Mahmud Tâ'î bin Muhammed keffâretin günahı izâle için şeri'at ehlinin tayin ve takdir eylediği nesne olduğunu açıklar ve yeminin keffâretinin ne olduğu hakkında bilgi verir:

“Ma'lûm ola ki keffâret bunda günâhı izâle için ehl-i şer'î ta'yîn u taqdîr eylediği nesnedür. Keffâret-i yemîn üç gün oruç tutmağdur veyâ on kişinin karnını toyurmağdur.”(24^a-24^b)

2.5.1.3. Şükr

Mahmud Tâ'î bin Muhammed, Sa'dî'nin *Gülistân*'ın dibâcesinde Allah'a hamd ve şükürde bulunduğu kısımlarda şükür ile ilgili her nefeste iki nimet bulunduğunu açıkladığı, “Her nefes ya'nî şoluk ki aşağı cevfe nüzûl ider, dirilige imdâd u 'avn ve kuvvet viricidür. Nefes cevfdan ḥaric olduğu vakit şoluk idenün zâtını müferriḥ, ya'nî sevindiricidür. İmdi her bir nefeste iki ni'met bulındı. Pes her bir ni'mete şükr vâcib oldı.” (3b-4a) bu kısımlarda “Pes her bir ni'mete şükr vâcib oldı “cümlesinde geçen *vâcibin* sabit manasında olduğunu şer'i manada olmadığını, “Ma'lûm ola ki *vâcib* bunda şâbit ma'nâsınadır. Ya'nî mün'imün ḥaqqı olduğu cihetden her bir ni'mete şükr şâbitdür. *Vâcib*, şer'î ma'nâsına degül.” (4^a) zira buradaki *vâcib* şer'i manada olsa idi kulun Allah'ın verdiği her bir nimete şükretmesinin takatinden hariç olduğunu, bir ayetten iktibas yaparak açıklamakta ve Sa'dî'nin “Kimün elinden ve dilinden gelir ki Allâh Te'âlâ'nun ḥaqqında olan şükürün ḥaqqından ve 'uhdesinden gele“ (4^b) beytiyle de Mahmud Tâ'î bin Muhammed'in bu açıklamasını desteklediğini belirtmektedir: “Zîrâ her bir

ni‘mete şükr ‘abdüñ elinden gelmeyüp tākātinden hāricdür. Niteki Şeyh -kuddise sir-ruhū- gelecek beyitte taşrīh buyurur. Vācib, şer‘i olduğu takdirde ‘abde teklif mā-lā yuṭāḳ lāzım gelür. Hālbuki لا يُكَلِّفُ اللهُ نَفْسًا أَلَّا وَسْعَهَا naşş-ı celilüñ manṭūḳ-ı şer‘i üzere Cenāb-ı Erḥamu’r-Rāḥimīn maḥż-ı merḥamet-i bī-pāyānından kullarını kudretlerinden hāric olup mā-fevḳa’t-tākātleri olan teklif buyurmamışdur.”(4^a)

Ancak, şükr istilahının: Kulun her azası ne için yaratılmışsa onun için kullanması olduğunu, her nekadardır insanın Allah’ın vermiş olduğu nimetlere hakkıyla şükretme gücü elinde olmasada, âkil ve bâlig olanların Allah’ı şükretmekle mükellef olduklarını ve mümkün mertebe Allah’a şükr etmekte kusur etmemeleri gerektiği hususunda nasihatlerde bulunur:

“Ma‘lūm ola ki Tañrı Te‘ālā’ya sezā vü lāyık bu ḥaḳīḳāt şükri kemā yenbağī ve yelīḳ, tākāt-i beşerden hāric olup kim edā eylemege kâdir olmadığını ma‘lūm olduğundan ānifen zıkr-i sebḳāt iden āyet-i kerīmenüñ mażmūn belāğat-ma‘zūrı üzere ānuñla ki ‘ibāde teklifi ref‘ u ‘afv olındığı sebebiyle edā etmemelerinde be’s yoğısa da lākin şükr iştilāhı ki ‘abd a‘zāsından her ‘użvı ne için ḥaḳ olundısa aña şarf itmekdür. Tavḳ-ı beşerden hāric olmayup ‘âkil u bâlig olanlar anuñla mükelleflü oldukları dā‘iyesile herkesüñ mümkün olduğu mertebe edā eylemekde kuşūr itmek gerekdür.” (4^b)

Mahmud Tâ‘î bin Muhammed “Ḳula hem ol yegdür ki kendinüñ ‘amel ü şükri eksikliğinden Allāh Te‘ālā’nuñ dergāhına ‘özü götüre.” (5^a) beytini şerhettiği bu kısımda ise insanın Allah’ı hakkıyla hiç bir şekilde şükretmesinin mümkün olamayacağını vurgular ve insanın kendi ibadetlerini beğenmemesi gerektiği hususunda nasihatlerde bulunur:

“Ḥulāşa-i kelām mükellef olduğu şükr ile şâkir olduğu hâlde şükri beğenüp Ḥaḳ şükri edā itdim diyü kendini kemā hüva lāyık şâkir olduğunu bilmeye. Belki, bu maḳûle-i ḥayāleti ‘aḳlına bile getürmekden kemāl-i ḥaḳer üzere olmak ve cemī‘ ‘ömrinde bersecde тұrup baş kaldırmazsa yine kendini ‘âciz ü ḳaşır bilüp ‘aciz ü kuşūrına ikrār u i‘tirāf gerekdür.”(5^a)

2.5.1.4. Dua

Gülistân’da dervişler üzerine veli nimetlerinin in‘am ve ihsanlarına şükr ve hayır duada bulunmalarının vācib olduğu, ancak bu hizmetin huzurda değil de gaybette olmasının da-

ha evla olduğu, çünkü in'am'ın yüzüne karşı yapılacak sena ve duanın riyaya hamlinin yakın, gaibane olan duanın ise gönülden olacağının belirtildiğı kısım Mahmud Tâ'î bin Muhammed tarafından açıklanırken gaibane olan duanın reddolunmayacağı bir hadis iktibasıyla açıklanır:

“Ammā ğā'ibāne olan du'a vü şükr ü şenā tekellüfden ba'id ya'nî gönülden olmayup hemān dil ucından olmağdan uzakdur. Zîrā kaşdını hafeza'llāhu Te'ālā bilür. Hāşılı ğā'ibāne du'a vü şenā 'an-şamîmi'l-ğalb olur be-her hâl. İmdi riyā vü taşannu'a haml olunmaz zîrā gönüldendir. Dahı ğā'ibāne olan du'a icābet ü kabûle mevşûl ü maķrûndur. Ya'nî riyā u taşannu'dan ba'id olduğı gibi icābet ü kabûlede maķrûndur. Hāşılı 'inde'llāhi Te'ālā müstecābdur. Zîrā hadîş-i şerîfde vâkı'dür ki zahr-ı ğaybda şādır olan du'a red olunmaz.”(34^b-35^a)

2.5.1.5. Tevbe

Sa'dî-i Şirâzî *Gülistân*'ın sebep-i telif bölümünde bir gece geçmiş günlerini teemmül ettiğini, telef ettiği ömür için üzüldüğünü ve ömründen elli yıl geçmesine rağmen hâlâ gaflet içinde olduğunu ifade ettiği “Ey ol kimse ki 'ömründen elli yaş gitdi dahı sen h'âb-ı gafletdesin. Meger bu beş günde âhîretüñe lâzım olan esbâbı tedârik eylesesin.” (18^b) bu beyit, Mahmud Tâ'î bin Muhammed tarafından “Ya'nî 'ömrün çoğı gidüp azı kaldı hâlbuki sen gaflet uykusundasın. Mütenebbih ü âgâh olmazsın. İmdi âgâh ol! Ol ki bâķi kalan bir kaç gün var ise anda telâfı vü tedârik-i mâ-fât eylesesin. Şebâbda ya'nî civānlık ve gençlik zamānı ve hâletinde lâzım olan zâd u zaķîre-i âhîrini taķşîl idemediñ. Pes sa'y-ı belîğ ve cehd-i tām ile bâşed ya'nî ol ki hayr-i mâ-naķş eylesesin.” şeklinde yorumlanarak, günahların sabunu olan tevbe kapısının Allah'ın lütfü ve merhame-tiyle açık olduğunu, eğer ömründen sadece bir dakika kalmış bile olsa samimi olarak tevbe ederse bütün günah kirlerinden Allah'ın merhametiyle temizlenebileceğini ifade eder:

“Zîrā Allāh Te'ālā Hâzretleri'nün kemāl-i lütf u merhametinden şābünü'z-zünüb olan tevbenün kapısı açıkdur. Ve 'ömründen kalan bir dakika sıdķ u hulûşla tã'ib olanuñ câme-i vücûdi hadîş ü kadîm-i günāh kirinden pāk ve temîz olmaķ cenāb-ı Erhamu'r-Rāķimîn Hâzretlerinden mercûdur.”(18^b)

2.5.1.6. İyi ve Kötü Amelde Bulunmak

“Ey bāzāra eli boş gitmiş kimse korkarım destmālūñi tolu getürmezsin.” Mahmud Tâ’î bin Muhammed bu beyti “Hāşılı Ey āhîret bāzārına hayrâtsız ve hasenâtsız ve a‘māl-i şālîhâsız varan kimse! Korkarım ki cennet ni‘metlerinden mahrûm olasın.” şeklinde yorumlamış, ancak burada iyi amelin karşılığının cennet ve kötü amelin karşılığının da cehennem olmadığını, mülkün sahibi olarak Allah’ın bu hususta istediği gibi hüküm vereceğini şu ifadeleri ile belirtmiştir: “Ancak ‘Allāmu’l-guyûb Allāh Te‘ālā Hazretleri’nün ma‘lūmıdır; zîrā a‘māl-i şālîha mûcib-i cennet ve a‘māl-i seyyi’e mûcib-i cehennem degüldür. Belki Erhamu’r-Rāhimîn Allāh Te‘ālā Hazretleri’nün meşîyyetine menûtdur. Dilerse ‘ömrini ‘ibâdetde şarf ideni ‘adlen cehenneme ve ‘ömrini me‘âsîñ ifnâ ideni fazlen cennete atar. Şevâb fazlıyla ve ‘ikâb ‘adli iledür. Mülk ‘alâ itlāk yetşarrafu fî mülkihi keyfemâ yeşâ’u ve yehtârü ancak oldur. Hiç kimseye zerre kadar mecāl-i mu‘arıza yokdur. (21^a)

Yukarıda vermiş olduğu açıklamanın akabinde Allah’ın cârî olan adeti üzere herkesin yaptığı amele göre karşılık bulacağını, iman ile ahirete giden ile küfr ile gidenin adetullah üzere ne tür durumlarla karşılaşacağını ayrıntılı olarak açıklar:

“Lâkin Allāh Te‘ālā Hazretleri’nün cârî olan ‘âdet-i ‘aliyyesi üzere herkes a‘mâliyle müczâ olunur. İnne hayran fe-hayran ve inne şerran fe-şerran. Emmâ bunda cezm u yakîn vardır ki imân ile āhîrete giden mü’min her ne kadar kabirde veyâ bir müddet cehennemde ‘âdetu’llāh üzere a‘mâliyyesiyle müczâ olup mu‘azzeb olur ise elbette ‘azâbda muḥalled olmayup Cenâb-ı Erhamu’r-Rāhimîn Hazretleri anı cezâ vü‘azâbdan kırtarup ni‘am-ı ebediyye ile mütena‘im olmak üzere cennetde muḥalled ü mü’eddeb ider. Ve küfr ile āhîrete giden kâfir ma‘âzâ’llāhu Te‘ālā elbette cehenneme idḥāl ider ve anda yakînen ve cezmen ve muḥalleden ve mü’ebbeden ‘azâb-ı sedîd ile mu‘azzeb olur.” (20^b-21^a)

2.5.2. Allah

Mahmud Tâ’î bin Muhammed’in şerhine özel bölümlerden biri Allah Te‘âlâ Hazretlerine takdis, tazim ve övgülerde bulunduğu cümlelerdir. Bu takdis tazim ve övgü cümlelerinde ve *Gülistân*’ın Allah Te‘âlâ ile ilgili kısımları açıklanırken dikkat çekici olan husus Allah Te‘âlâ’nın isim ve sıfatlarını oldukça fazla kullanmış olmasıdır. Bir diğer dikkat çekici husus Allah Te‘âlâ’ya her nida ve hitab ettiği kısımlarda “Ey Allāhu

‘Azîmü’ş-şân!, Ey Tañrı Te’âlâ!, Yâ Rabbi!, Rabbü’l-‘âlemîn, Cenâb-ı Erhamu’r-Râhimîn, Hallâk-ı ‘âlem, Tañrı Te’âlâ Hazretleri, Allâh Te’âlâ Hazretleri” gibi farklı bir hitab şekli kullanmış olmasıdır.

2.5.2.1. Allah’ın İsim ve Sıfatları

Mahmud Tâ’î bin Muhammed *Gülistân*’ın beyit ve cümlelerini şerh ederken, Allah Te’âlâ’nın isim ve sıfatlarını yeri geldikçe kullanır. Allah Te’âlâ’nın kullarını işledikleri günahlar sebebiyle hemen cezalandırmadığını açıkladığı kısımda “es-Sabûr” ismini: “Dağı kullarınıñ yaramaz ve çirkin haşası sebebiyle rızıkları ve vazîfesini ya’nî vazîfe-i yevmiyyesini kaçırmaz. Hâşılı Şabûrdur, dünyâda kullarını cerâyim-i şağâ’ir ü kebâ’ir sebebiyle ta’zîb eylemez. Emmâ âhiretde mutlakâ küffârı ve mü’minlerüñ ba’zı ‘âşîlerini ta’zîb idüp ba’zısını ‘afv ider.” (5^b), ömrü faydasız işlerle telef etmek yerine Allah’ın rızasını kazanacak işlerde harcamayı ifade ettiği bu kısımda, “Âh vâh niçün böyle fâidesiz ‘ömri telef idüp rızâ-yı Bârîde şarf itmekle hâne-i kab-rimi ‘imâr u eb-dân eylemedim. Kâşkî enfâs-ı ‘ömrümi kabirde enîs u celis olacak a’mâl-i şâliha kesbinde kaçıyordum.” (47^a) “el-Bârî” ismini, Allah’ın kullarına kaldıramayacağı yük vermediğini açıklarken, “Cenâb-ı Erhamu’r-Râhimîn mahz-ı merhamet-i bî-pâyânından kullarını kudretlerinden hâric olup mâ-fevka’t-tâkatleri olan teklîf buyurmamışdır.” (4^a) “er-Rahîm” ismini, herşeyi ancak Allah’ın bildiğini ve mülk sahibi olarak mülkünde istediği gibi tasarrufta bulunduğunu açıklarken “Allâmü’l-Guyûb” ve “Mâlikü’l-Mülk” isimlerini kullanmıştır. “Mülk ‘alâ itlâk yeteşarrafu fî mülkihi keyfemâ yeşâ’u ve yehtâru ancak oldur.” (20^b)

Mahmud Tâ’î bin Muhammed Allah Te’âlâ Hazretlerine takdis, tazim ve övgülerde bulunduğu cümlelerde Allah Te’âlâ’nın isimleri yanında bir çok sıfatına da vurgu yapmaktadır. Bir cümlede birden çok sıfatını kullandığı örnekler oldukça fazladır. Allah’ın kudretiyle bahar vaktinde dünyanın gülistân gibi olduğunu (6^b) ifade ettiği kısım ile “Egerçi Allah Te’âlâ Hazretleri’nün kudreti ‘âleme bir diğer vech ile nizâm virmege şâmindür, lâkin Fâ’il-i Muhtâr’uñ irâde-i ‘aliyyesi müte‘allık olduğu câyını tercih ider.” (35^b) cümlesinde Allah’ın “kudret” ve “irâde” sıfatlarını kullanır. “Ya’nî eclinden Hudâ ‘Azze ve Celle ‘ibâretinden ma’nâ-yı murâd bu olur: Öyle Allâh ki dâ’imen ‘azîzdür ya’nî bî-mışldür yâhud dâ’imen ‘azîz ve bî-mışldür. Ve dağı dâ’imen Celîl ü Müte‘âlidür. Ya’nî Zât-ı pâkınıñ hakkında kâfirlerüñ olan akvâl-i bâtıla ve nâ-sezâlarından muqaddes ü münez-zehdür.” (2^b) Allah’ı tazim ve takdis ettiği bu kısımda

açıklamasını yaptığı “Muhallefetün Li’l-Havâdis”, Allah’ın sıfatlarından sadece bir kaçına örnek olarak verilmiştir.

2.5.3. Hz. Muhammed

Mahmud Tâ’î bin Muhammed’in şerhine özel olan kısımlardan biri de Hz. Muhammed ve diğer Peygamberlerin adı geçince uzun uzun salavat getirmesidir:

“Âdem Peyğamber -‘alâ nebiyyinâ ve ‘aleyhi ve ‘alâ âlihime’s-salâtu ve’s-selâm-
Hâzretleri’nüñ...”(7^a)

“Hâşılı Nûh Peyğamber -‘alâ nebiyyinâ ve ‘aleyhi ve ‘alâ âlihimâ’s-salâtü ve’s-
selâm- Hâzretleri’nüñ reîsi olduğu gemide bulunan kimseye deñiz mevcinden havf
yokdur.”(8^b)

“Muhammed Muştafâ -‘aleyhi ve ‘alâ âlihi ve şahbihi’salâti ve’s-selâm- ya’nî bu
evşâf-ı mezķûre ile mevşûf ve elkâb-ı meştûra ile mûlaķķâb ve ma’rûf-ı âhîr-zamân
peyğamberi Muhammed Muştafâ -‘aleyhi ve âlihî ve şahbihî mine’salâti ve’s-selâm-
mâ hüve illâ hüve ve fî Hâzretleridür.”(7^b)

Şerhin incelediğimiz kısımlarında Hz. Muhammed’in faziletleri, mucizeleri, şemâili, delâi-i nübüvveti, Allah katındaki kadri ve değeri; Nebiyy-i mürsel, Hâtemu’l-Enbiyâ ve Rasûlu’s-Sekaleyn olması hakkında bilgiler vermektedir:

“Hâzret-i Muhammed Muştafâ şalla’llâhu Te’âlâ ‘aleyhi ve ‘alâ âlihî ve şahbihî ve
sellemüñ cemî‘-i ahlâķ ü etvârî güzeldür.”(8^b)

“Nebiyyün Şefâ‘at ve itâ‘at karînesiyle bunda nebî nübüvvet ve risâlet sıfatlarıyla
mevşûf olandır. Ya’nî Nebiyy-i mürseldür. Hâşılı şol zât-ı şerîf-i laţîfdür ki aña min-
‘indi’llâh-ı Te’âlâ tahrîf-i feshinden mahfûz bir şerî‘at-i muţahhara nâzil ve ol şerî‘at-
i şerîfimüz ile ins u cinne mürsel ve meb‘ûs olmağıla dîni efđal u nâsıķ-ı edyân ve
kendisi Hâtemu’l-Enbiyâ ve Rasûlu’s-seķaleyn ya’nî Rasûl-i ins u cân olmuş-
dur.”(8^a)

“Cesîmun ‘Azîmü’l-ķadr ve’l-mertebedür. Hâşılı dünyâda ve âhîretde Allâh Te’âlâ
Hâzretleri ‘inde cemî‘ i maķlûķâtđan ķadr u mertebesî ‘azîm ve büyükdür.”(8^a)

“Didiler ki ol Hâzret’üñ şol mu‘cizesine işâretdür ki ı‘tidâl-kâmetle iken ya‘nî orta boylu iken her nedeñlü uzun, ve gövdeli kimsenüñ yanında vâkı‘ olsa idi andan ‘âlî ve uzun ve cesîm görünürdi.”(8^a)

“Vesîm Ya‘nî mübârek arşaları mühr-i nübüvvetiyle nişānlanmış idi yâhud nûr-ı nübüvvetle. Mübârek cebhesi ya‘nî alnı münevver idi ya‘nî mübârek alnında nûrdan nübüvvetine delâlet iden ‘alâmet u nişān var idi.”(8^a)

2.5.4. Dualar

Mahmud Tâ’î bin Muhammed’in şerhine özel kısımlardan bir diğeri de şerhinin bir çok yerinde tövbe ve istigfar ederek afv ve mağfîret talebinde bulunduğu dualardır. Şerhin incelediğimiz kısımlarında hem kendisine hem de bütün müslümanlara yapmış olduğu dualar şunlardır:

“Ve Rabbüm fażl-ı kerem-i bî-pâyānıyla Muḥammed Muştafâ -şalla’llāhu te‘ālā ‘aleyhi ve ‘alā ālihi ve şaḥbihi ve sellim- Hâzretleri’nüñ mübârek yüz şuyu ḥürmeti çün her ḥaṭānuñ başı olan bu dostı ve fâḥişe dünyā-yı bî-vefānuñ maḥabbetinden kalplerimizi pāk u muṭahhar eyleye. Ve nûr-i maḥabbet u ḥaşyetiyle münevver eyleye. Amîn.” (19^b)

“Yā rabbi! Rasûl-i Ekrem -şallallāhu Te‘ālā ‘aleyhi ve ‘alā ālihî ve şaḥbihî ve sellim- Hâzretleri’nüñ mübârek yüzi ḥürmetiçün ānât-ı ömr ü ḥayâtı menāhî ve mâ-lā-ya‘nide telef ü zāyi‘ olan bu nâ-bûd u bî-vücûd Maḥmûd Tā’î‘ kullarına ḥüsn-i ḥâtime naşîb ve ḥaḳḳında maḳbûlü’d-du‘ā şāḥib-dilüñ maḳbûl bir ḥayır du‘âsını müyes-ser eyle.”(41^b)

“Ey cemî‘i naḳā’işden pāk ü münezzeh vü muḳaddes Rabbüm -celle celālüh ve ‘amme nevālüh- Hâzretleri! Maḥż-ı fażl u kerem-i bî-nihāyetüñ ile cemî‘i ‘ömrini me‘âşîde ve mâ-lā-ya‘nî de ifnā vü telef iden bu zelîl, ḥaḳîr ü faḳîr Maḥmûd Tā’î‘ kuluña ḥüsn-i ḥâtime naşîb eyle ve evḳât-ı ḥayâtında ḳaşden ve ‘amden ve ḥaṭâ’en ve sehven ve sırran ve cehden ve ‘alāniyyeten işledigi bî-payān zünüb u taḳşîrâtını ‘afv ü mağfîret eyle. Ve me‘a’s-şıddıḳîn ve’s-şühedā ve’s-şālihîn ve ḥasüne ülâ’ike refîḳā cennete duḥûliyle şād ve cennetde her ni‘metden a‘zām u efḥam olan lıḳā-yi ‘âlîlerinin ile ber-murād eyle. Ve ābā ü ümmehāt ve ihvān u eḥavāt ve sâ’ir eḳārîb ü ta’alluḳāt ve kāffe-i üstāz ve evliyā’ü’n-ne‘im ve mü’mînîn u eḥibbā vü çirāğla

cemî'î mü'minîn ü mü'minât ve müslimîn ü müslimât ahyâ'u minhum ve'l-emvât min ehli's-sünne ve'l-cemâ'âti mağfûr bâ-husus hâlife-i zamân ve nâşîrân-ı ehli-îmân ve bu du'âmıza âmin diyen ihvânımızı dârında husûl-i emelleriyle mesrûru'l-fu'âd eyle. Âmin.”(21^a-21^b)

2.6. Tasavvufi Unsurlar

2.6.1. Murâkabe

“Ehl-i meşâyihden birisi başını murâkabe yaçasına ve giribânına eylemiş idi.” (10^a) cümlesinde; gözetlemek, korumak, Allah'ı kalp ile düşünmek, Allah'ı görür gibi ibadet etmek anlamlarında olan murâkabe kelimesi “Murâkabe, Allâh Te'âlâ Hazretlerinden feyze talib ü râğıb olmağa dirler.”(10^a) şeklinde açıklanarak, murâkabenin tasavvuf okullarında bir ders olarak, gece yarısı hiç bir uzvu kıpırdatmadan, gözler kapalı, diz üstü oturarak sadece Allah'ın düşünülmesi sonucu dervişe manevi âlemden feyizler gelmesi anlamında,⁷⁰ cümlede geçtiği muktezâ-yı hale göre manası açıklanmıştır.

2.6.2. Sülûk

Sülûk, yola girmek anlamındadır. Bir şeyhe bağlanan kişinin, belli bir terbiye metoduyla Allah'a doğru, yani kemalata doğru iç alaminde yaptığı yolculuğa “sülûk” denir.⁷¹ Mahmud Tâ'i' bin Muhammed bu manada Sa'dî'nin “Sa'dî'nün pendî ve naşîhatini cân kulağıyla işid, ya'nî kalbiñ ile kabûl eyle. Yol buncılayındur. Er ol git.” beytini “Ya'nî benüm naşîhatüm ve şerî'ate ve tarîkate ve hâkîkate muvâfık ve muṭâbık Allâh Te'âlâ için hâk ve şâdık naşîhati dosta murâd. İmdi sen de er ol murâdına yapış saña beyân eyledigim tarîk-i müstakîmüñ sâkinden ol zerre kadar inhîrâf eyleme ki bu sülûk sebebiyle maḳşada vâşıl ve merâmıña nâ'il olasın.” (22^a) şeklinde yorumlamıştır.

2.6.3. Kurbet

Gülistân'ın “Ṭâ'ateş mûcib-i kurbîst” cümlesindeki kurb kelimesi Sûdî de kurbet şeklinde geçmektedir. İkisi de “yakın olmak” anlamını içermektedir; ancak bazı farklılıklar da söz konusudur. Kurbet; “Velinin sıfatları konusunda, Hakk'ın yerleşmesi ve bu suretle yakınlık makamına ermesidir.”⁷² Kurb ise; “Ezelden yani ruhlar aleminde, Allah ile

⁷⁰ Ethem Cebecioğlu, “Murâkabe”, *Tasavvuf Terimleri Ve Deyimleri Sözlüğü*, 6. Baskı, (Ankara:OTTO, 2014), 343.

⁷¹ Cebecioğlu, “Sülûk”, 448.

⁷² Cebecioğlu, “Kurbet”, 295.

kul arasındaki ahde uymayı ifade eder. Kulun Hakk’a yakın olması, müşâhede ve mükâşefe ilemdir. Nafileler ve farzlarla olmak üzere iki türlü kurb vardır.⁷³ Yani farz ve nafile ibadetler Allah’a yaklaşmak için birer sebebedir. Bu açıklamalardan anlaşılacağı üzere “Tâ’ateş mücib-i kurbîst” cümlesinde kurb kelimesinin kullanımı kurbet kelimesine göre daha uygun görülmektedir. Mahmud Tâ’î bin Muhammed’in bu husus ile ilgili açıklaması şu şekildedir:

“Kurbist Sîn ve tâ edât-ı haberdür. Kurb, nakîz-ı bu’d’dur. Lügatde ta’ayyünlük ma’nâsına. Bunda kurb-ı ma’nevî ki baş-ı ikrâm ve a’lâ-ı menzile ve icâbet-i da’vet ü teşrîf rütbesidür murâddur. Hissî olan kurb mekânı murâd degüldür. Zîrâ Hakk Te’âlâ sem’iyye ve ‘akliyye olan berâhîn-i ka’iyye ile mekândan ve cihetden münezze ü muqaddes ü pâkdur. İmdi ki Tâ’ateş mücib-i kurbîst ‘ibâretüñ ma’nâsı: An-cılayın Allâh Te’âlâ ki اسجد و اقرب naşs-ı celîl ile ana tâ’at ve inkıyâd kurb ve yakınlığa mücibdür. Ya’nî Allâh Te’âlâ’nun ‘âdet-i cârîsi üzre kurb-ı ma’nevi işbât idicidür. Hâşılı tâ’at idene kurb-ı ma’nevî hâşıl olur. Yâhud tâ’at u inkıyâd-i meşrûh kurb ve yakınlığa sebebdür.”(3^a-3^b)

2.6.4. Vüsûl

Aşağıdaki beyitte Mahmud Tâ’î bin Muhammed; kulun seyrüsülûk neticesinde nihaî maksadı olan Hakk’a ulaşması, yani vâsıl-ı Hakk olması⁷⁴ manasında olan makâm-ı vüsûl’a ulaştığını idia eden kişiler hakkında şu açıklamaları yapar:

“İn müdde’iyân Bu vâsılız diyü da’vâ iden müdde’iler ve kezzâblar der- talebeş bî- haberânend ‘aşk-ı hâkîkî taleb ü tahşilinde habersizlerdür. Ya’nî henüz üslûb-ı taleb ü tarîk tahşilinde haberleri yokdur. İmdi makâm-ı vüsûl bunlara kanda müyesser ol- mak ihtimali vardır. K’ân-râ ki haber şod haberî bâz- ne-yâmed Zîrâ vâsıl olup ha- ber-dâr olandan haber gelmedi. Bu vâsılız diyü kezben ‘aşk-ı hâkîkî da’vâ iden müdde’ilere bir haber gelmedi. Hâşılı zehârif-i dünyeviyye için vâsıllarun kıyâfetle- rine girüp vâsılız diyü kezzâben böyle iddi’â iden murâ’î kimesneler ‘aşk-ı hâkîkî taleb u tahşilinde hiç haberleri yokdur. Zîrâ bu makûle yalancı riyâ idenlere. Şıdқан mâ-sivâ-yı terk idüp hâlişen ü mühlîşen rızâ-yı Te’âlâ’ya tâlib olmağla vâsıl olandan

⁷³ Cebecioğlu, “Kurb”, 294.

⁷⁴ Semih Ceyhan, “Vüsûl”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2013), 43: 144., Cebecioğlu, “Vâsıl-ı Hakk”, 518.

haber gelmedi. Gelse şıdk u hülüş erbâbına gelür. İşte bu makâma lâzım olan bu tahkîk-i hakîkimüzden Sûdî şerhi bî-behredür.” (11^a)

2.6.5. Mâ-sivâ

Tasavvufta, Allah dışında her şey mâ-sivâdır ve gönülde Allah dışında ne varsa kişinin sevgilisi ve hatta ilahıdır. Bu yüzden gönlü mâ-sivâdan temizleyip sevginin Allah üzerinde yoğunlaştırılması büyük önem arz eder.⁷⁵ Mahmud Tâ’î bin Muhammed’in *Gülistân*’ın ikinci hikayesine yapmış olduğu tahkîk bir nevi nasihat niteliğindedir. İnsanın öldükten sonra nedâmet çekmemesi için henüz fırsatı varken gafletten uyanması, gönlünü mâ-sivâdan temizleyerek rızâ-yı Hakk’a ulaşmasını öğütler:

“Ve şimdi benüm yerimde oturup salânat süren benüm gibi geçmişlerinden ‘ibret almayup gafletinden bî-vefâ dünyâ ve mülk ü salânatına göñül virüp bîhûde ‘ömrini telef itmekde. Der-i hâne-i vahdete varup girdigi vakitte benüm gibi dahı bîhûde nedâmet ü hasret çeker. Lakin nedâmetde fâ’ide yok; ancak ol şimdi hayâtda olup böyle elinde fırsat var iken hvâb-ı gafletden teyakkuza mâ-sivâdan i’râz idüp hâşşaten rızâ-yı Hak Te’âlâdan baqiye-yi ‘ömrini şarfiyle âhirethânesini ma’mûr ider ise kendine ne büyük devlet ve sa’âdetdür.” (46^b-47^a)

“Hâşılı lezâ’iz-i dünyeviyyeye tevağğul ü inhimâk âhîret zâdınıñ iştiğâline mâni’dür. Ve eşbâbına mübâşeretü mu’avvıkdur.” (19^a)

2.7. Mahmud Tâ’î bin Muhammed’in *Gülistân*’ı Şerhetme Metodu

2.7.1. Kaynak Metnin Verilme Usûlü

Kâtip Çelebi *Keşfü’z-Zunûn*’un giriş kısmında üç çeşit şerh olduğunu söyler. Birincisi: *El-Makâsîd*⁷⁶ vb. şerhinde olduğu gibi metni “ O dedi”, “Ben dedim” ile şerh etmektir. Bu tür şerhlerde metin bazı nüshalarda tamamıyla yazılırken bazılarında metin, şerhin içine ayırmadan konduğu için yazılmaz. İkincisi: İbn Hacer, Kirmânî ve benzerlerinin

⁷⁵ Cebecioğlu, “Mâsiva”, 320.

⁷⁶ Asıl adı “*Makâsıdu’t-Tâlibîn fî ‘ilmi Usûli’d-Din*”olan eser Sa’deddin et-Taftâzânî (v.792/1390) tarafından 784(1382) yılında Semerkand’da tamamlanmıştır. Kelam ilmiyle ilgili olan eser zamanla bu ilmin önemli kaynaklarından biri haline gelmiş, özellikle Osmanlı medreselerinde rağbet gören kitaplar arasında yer almış ve üzerine birçok serh ve haşiyeler yapılmıştır. Mustafa Sinanoğlu, “el-Makâsud”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27: 420-421., Murat Kumbasar, “Taftâzânî (H.722-792/M.1322-1390)’nin Eserleri”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 25 (Erzurum 2006):149-164.

*Buhârî şerhi*⁷⁷ gibi “ O’nun sözü” şeklinde yapılan şerhlerdir. Bu tür şerhte amaç sadece açıklanan yeri anlatmak olduğu için metin gerekli görülmez. Üçüncüsü ise, bir çok kişinin tuttuğu yol olan memzûc, yani iç içe geçmiş şerhtir. Bu tür şerhlerde metin ile şerh karıştırılır, sonra da *mîm* ya da *şîn* ile veya metin üzerine yazılan bir yazı ile metnin şerh metninden ayrılması sağlanır.⁷⁸ Bu usûlün klasik şerh üslûbunda fazlaca uygulandığı görülür. Mahmud Tâ’î bin Muhammed’in şerhinde kaynak metin şerh metnine dahil edilmiş ve bu kısımların şerh metni içinde kaybolmaması için üzeri kırmızı mürekkeple çizilmiştir.

Klasik şerh metodunda şerh edilecek kaynak metin, şârihin metne bakış açısına göre anlamlı birimlere bölünür. Bu bölünmeler genellikle; şerh edilecek metin mensur ise cümle ya da kelime grubu şeklinde, manzum ise beyit ya da mısra esasına bağlı olarak yapılır.⁷⁹ Klasik metin esas itibarıyla kelime açıklamasına dayandığı için şerh edilecek metin parça parça ele alınır. Bununla beraber metinleri bir bütün olarak ele alıp incelemek gelenekten değildir.⁸⁰ Mahmud Tâ’î bin Muhammed kaynak metnin mensur kısımlarını bazen cümle olarak bazen kelime grupları şeklinde verir:

(*Ve şebeh der-bâzâr-ı cevheriyân cevî ne-yâred ve çerâğ pîş-i âftâb pertevî ne-dâred.*)

“Ve şebeh der-bâzâr-ı cevheriyân cevî ne-yâred Pirinç boncuk cevher satıcılar bâzârında bir dâne arpaca götürmez, ya’nî bir habbe şa’ir kıymet itmez...Ve çerâğ pîş-i âftâb pertevî ne-dâred Çerâğ ya’nî şem’ün fitîlesinden yanan âteş dağ güneş katında pertev ya’nî ziyâ tutmaz.” (38^a)

(*Goftem gül-i büstân-râ çünân ki dâni be-kâyî ne-bâşed ve ‘ahd-i gülistân-râ vefâyî ne.*)

⁷⁷ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu’fî el-Buhârî (v.256/870) tarafından halk arasında *Sahîh-i Buhârî* adıyla tanınmış, Kur’ân-ı Kerim’den sonra en güvenilir kitap olarak kabul edilen *el-Câmi’u’s-sahîh* yalnız sahîh hadislerin toplandığı ilk eserdir. Üzerine yapılmış çok fazla eser mevcuttur. Bunlardan, Şemseddin Muhammed b. Yûsuf el-Kirmânî’nin (v.786/1384) *El-Kevâkibü’d-darârî* ve İbn Hacer el-Askalânî’nin (v.852/1449) *Fethu’l-bârî fi-şerhi Sahîhi’l Buhârî* adlı eserleri *Sahîh-i Buhârî* üzerine yapılmış şerh çalışmalarından sadece iki tanesidir. Muhammed Mustafa el-A’zamî, “Buhârî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1992), 6: 368-372., M. Yaşar Kandemir, “el-Câmiu’s-Sahîh”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1993), 7: 114-123.

⁷⁸ Kâtip Çelebi, *Keşfü’z-Zunûn ‘an Esâmi’l-Kütübi ve’l-Fünûn*, terc. Rüştü Balcı (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2007), 1:39.

⁷⁹ Canpolat, *Sa’dî’nin Gülistân Önsözüne Yapılan Türkçe Şerhlerin Karşılaştırmalı İncelenmesi*, 178. Yazar, *Klasik Türk Edebiyatında Tercüme Ve Şerh Geleneği*, 72.

⁸⁰ Mine Mengi, “Metin Şerhi, Tahlili ve Tenkidi Üzerine”, *Dergâh Dergisi* 8 (Kasım 1997).

“Goftem gül-i büstān-rā Didim bostān gülünün çünān ki dānī şöyle ki bilürsin beḳāyī ne-bāşed beḳası olmaz, serī‘ü’z-zevāldür ve ‘ahd-i gülīstān-rā vefāyī ne ve gülīstān zamānının da vefası olmaz.” (28^b)

Kaynak metnin manzum kısımları üç şekilde şerh metnine dahil edilmiştir. İlki kaynak metni beyitler şeklinde bütün olarak metne dahil etmektir. Bu en az kullanılan şekildir:

“Ey berter ez-hayāl u kıyās u gümān u vehm - Ve’z her ce gofteend şenīdīm ü h‘āndeīm Ey bu mezkûrlardan ve cemī‘ şānuñda nā-sezā olan güft ü gū ḳıl ü ḳālin-den yücerak ya‘nī a‘lā vü münezzeh olan Allāh! Biz bunları işitmişiz ve okumışız. Ya‘nī fırḳa-i dālle senün ḥaḳḳıñda nā-sezā söylediklerinün cemī‘inden münezzeh olduğunu okumışız ve işitmişiz ve delā‘il-i ḳat‘ iyye ile ma‘lūmumuz olmuştur. Hāşılı ḥaḳīḳatiyle seni bilen yine sensin. Senün bildigün gibi kimse bilmez.” (11^b)

İkincisi beyitleri mısra mısra metne dahil etme şeklindedir. Metinde en çok bu şeklin tercih edildiği görülür:

(Meclis tamām geşt ü be-āḥīr resīd ‘ömr
Mā hemḩünān der-evvel-i vaşf-ı tu māndeīm)

“Meclis tamām geşt ü be-āḥīr resīd ‘ömr Yā Rabbi! Senün zāt u şıfātuñda olan baḥş ve güft ü gū meclisi tamām oldu ve bu baḥşde ‘ömr-i āḥire irişdik. Mā hemḩünān der-evvel-i vaşf-ı tu māndeīm Ve biz henüz ibtidā-yı meclisde gibi senün vaşfuñ ibtidāsında ḳalmışız.” (11^b)

(Tā merd sūḥan ne-gofte bāşed
‘Ayb u hūnereş nüḥüfte bāşed)

“Tā merd sūḥan ne-gofte bāşed Mādemki ḳişi söz söylememiş ola ‘ayb u hūnereş nüḥüfte bāşed ‘ayb u hūner ü ma‘rifeti maḥfī vü mestūr olur.” (48^b)

Üçüncü olarak mısralar ikiye bölünür ya da mısralardan biri ya da ikisi birden, ikiye veya daha fazla sayıya bölünerek metne dahil edilir. Bu yöntem de oldukça fazla kullanılmıştır:

(Ömr berfest ü āftāb-ı temmüz

Endekî mând u h^vâce gırre henûz)

“Ömr berfest İnsân ve hayvânûn ‘ömri kardur, ya’nî tîz geçmekde kar gibidür, tîz erimede ü âftâb-ı temûz ve temmûz ayınûn güneşi ya’nî şayf şehirlerinûn orta şehri temmûz-nâmuñ güneşi endekî mând berf-i ‘ömrden azıcık kodı u h^vâce hâlbuki h^vâce dahı gırre henûz gâfildür.” (20^a)

(Gurbe şîrest der-giriten-i mûş

Lik mûşest der-meşâf-ı peleng)

“Gurbe şîrest Kedi arslundur, ya’nî arslan gibidür der-giriten-i mûş fare tutmakta. Lik mûşest Emmâ faredür, ya’nî fare gibidür der-meşâf-ı peleng kaplan cenginde.”(40^a)

(Bes nâm-ver be-zîr-i zemîn defn kerdeend

K’ez-hestiyeş be-rûy-ı zemîn ber-nişân ne-mand)

“Bes nâm-ver be-zîr-i zemîn defn kerdeend: Çok şöhretli ve adlı kimseyi yer altına defn eylediler, ya’nî gömdiler. K’ez-hestiyeş Ki anuñ varlığından be-rûy-ı zemîn yer yüzinde ber-nişân ne-mand nâm u nişânı kalmadı.”(47^a)

İstisnai olarak aşağıdaki ilk örnekte beytin ikinci mısra’ının bir kısmı birinci mısra’a dahil edilerek tercüme edilmiştir. Diğer örnek ise bir beytin en küçük parçalara ayrılarak şerh edilmesine istisnai bir örnektir:

(Dü çiz tîre-i ‘aklest dem fûrû-besten

Be-vakt-i goften ve goften-i be-vakt-i hāmūşî)

“Dü çiz tîre-i ‘aklest İki nesne ‘aklıñ gâzâbına bî-huzurlığına sebeptür. Dem fûrû-besten be-vakt-i goften Birisi tekellüm lâzım oldıkda sükût idüp hāmūş olmak. Ve goften-i be-vakt-i hāmūşî Ve birisi sâkit ü hāmūş olacak vaktde tekellüm eylemek.”(25^a-25^b)

(Ebr ü bād ü meh ü hūrşîd ü felek der-kārend

Tā tu nānī be-kefārī vü be-gaflet ne-ğorī)

“Ebr Bulud ü bād ve yel ü meh ve ay ü hūrşīd ve güneş ü felek ve gök der-kārend işdedürler. Ya’nî her birisi bir işde ve bir hizmetde şābitdür. Hāşılı her biri bir hizmete ta’yîn olmuşdur. Tā tu Ta kim sen nānī bir etmek be-kef ārī ele getüresin vü be-ğaflet ne-horī ve ol etmegi ğafletle yimeyesin.”(7^a)

Mahmud Tâ’î bin Muhammed’in kaynak metni verme usulu istisnai durumlar haricinde genel olarak bu şekilde incidikten sonra metinde tutarlı bir ya da bir kaç usul kullanılmadığı görülür. Bu farklı kullanımlar, hem mensur hem de manzum kısımların tam olarak nerede başlayıp nerede bittiğini anlamamızı zorlaştırmaktadır. Bu yüzden yukarıda verdiğimiz örneklerin üst kısımlarında bulunan ve tırnak içinde olmayan kısımlar orijinal metne dahil olmayıp beyitler ve mensur kısımların takibini kolaylaştırması için bizim tarafımızdan eklenmiştir.

2.7.2. Kelime Tahlili, Tercüme ve Yorum

Klasik şerh metodunda şerh edilecek metin yukarıda anlatılan biçimlerde verildikten sonra bu kısımlarda geçen kelime, terkip ya da ibareler tek tek ele alınarak öncelikle genel olarak; lügat, mecaz ve istilahî manaları verilir. Bazı kelimelerin etimolojileri ve zamanla uğramış olduğu değişimler hakkında da bilgiler verildiği görülür. Daha sonra kelime, terkip ya da ibârelerin gramer özellikleri şârihin amacı doğrultusunda uzun veya kısa bir şekilde açıklanır.⁸¹ Verilen gramer kuralı ile ilgili varsa reddiyeler yapılır ya da bu konuda ileri sürülen fikirler, tartışmalar varsa bunlardan bahsedilir. Klasik dönemde şerh edilen metinlerin çoğunlukla Arapça ve Farsça olması sebebiyle şârihler bu dillerdeki kelimeleri açıklarken düzgün telaffuz edilmeleri ve birbirine çok benzeyen kelimelerin karıştırılmaması için ayrıca irâb özelliklerini vermeyi de uygun görmüşlerdir. Ancak şerh edilen birimlerdeki kelimelerin tamamının irâbı verilmeyip sadece şârihin, okuyucunun daha önce karşılaşmadığı ya da duymadığını düşündüğü kelimeler⁸² ve bir hareke değişikliği ile birbirine karışma ihtimali olan kelimelerin irâbları verilmiştir. Yukarıda bahsedilen bütün bu izahlar bittikten sonra şârih; “Pes, ya’nî, mahsûl-i beyt, mahsûl-i terkîb, mahsûl-i fıkra, mahsûl-i fıkrateyn ” gibi açıklama ve yorum başlatan kalıplaşmış ifadeleri kullanarak şerh ettiği parçanın Türkçe çevirisini ve yorumunu ya-

⁸¹ Kortantamer, “Teori Zemininde Metin Şerhi Meselesi”, 3., Mine Mengi, “Metin İncelemesi Aşamaları, Terimleri ve Bunlardan Biri: Metin Tahlili”, *Türkoloji Araştırmaları* 2/3 (2007):411-412.

⁸² Yazar, *Klasik Türk Edebiyatında Tercüme Ve Şerh Geleneği*, 73.

par. Mahmud Tâ'î bin Muhammed'in şerhinde filolojik izahlar ve kelime manaları Sûdî'nin şerhindeki kadar yoğun olarak incelenmemektedir; ancak yinde bu hususlarda Sûdî ve diğer şârihlere reddiyeler gönderecek kadar açıklamalarda bulunmuştur.

2.7.2.1. Kelime Tahlili ve Filolojik İzahlar

Mahmud Tâ'î bin Muhammed kaynak metni yukarıda anlatıldığı şekillerde şerh metnine dahil ettikten sonra bazı yerlerde hiç bir kelime manası ve filolojik izahta bulunmadan direk tercüme ve yorum kısmına geçer:

“İmrüz Bugün kes kimse nişân ne-dehed nişân virmez der-basî-i hâk yeryüzünde. Mânend-i âstân-ı deret Kapuñ eşigine beñzer me'men-i rızâ, rızâ ile emîn olacak yer. Ya'nî rızâ-yı kalb ve şafâ-yı hâtırla geçinmege maķâm-ı me'men ve hâvi-yi emîn, ya'nî emîn yer senüñ kapuñ eşigidür, ancak aña beñzer selâtin âsitânelerinden bir dahı yokdur.”(17^a-17^b)

“Bārân-ı rahmet bî-hisābeş heme-rā reside Hisābsız ve nihāyetsiz rahmeti yağmür, ya'nî rahmeti cemî'-i kâināta irişmiş. Hāşılı cemî'-i kâināt rahmeti deryāsına mustagraķdur. Ve h'ân-ı ni'met-i bî-dirigeş Dahı Hudā'nuñ dirigeşiz ni'met sofrası heme cā keşide cemî'-i yere, ya'nî her yere çekilmişdür. Ya'nî tamām-ı dünyāda cemî'-i eşyāya ni'meti vaşıl u hāşıldur.”(5^b)

“Ākifân-ı ka'be-i Celāleş Allāh Te'ālā Hāzretleri'nüñ 'azameti Ka'besine mülāzim ü nāzır olanlar be-takşır-i 'ibādet mu'terifend 'ibādetleri eksikligine mu'terif ü ikrār idicilerdür. Ki mā 'abednāke hākka 'ibādetike Ki Ey Tañrı Te'ālā biz saña gercek 'ibādetle 'ibādet idemedik diyü, ya'nî senüñ 'azamet ü ululuğña lāyık u şāyeste kulluk idemedik.”(9^b)

Bazı yerlerde kaynak metin verildikten sonra kelime anlamı ve irâb kaideleri verilir. Kelimenin önce lügat manası sonra o kelimenin muktezâ-yı hâl'e göre almış olduğu anlam “Bunda, böyle yerlerde, bunda murâd, murâd” şeklindeki ifadelerle açıklanır:

“Azze, lügatde bulunmadı dimekdür, böyle yerlerde mişli bulunmadı ma'nāsınadır. Ve Celle, lügatde celil oldı ya'nî 'azım oldı dimekdür. Bunda te'ālā ma'nāsına.” (2^b)

“Mevzi'i hoş u hürrem Hoş, güzel dimekdür ve hürrem, hımuñ zammı ve galebe-i isti'mâlden teşdidi neş'et iden rānuñ fethiyle lügatde şād ma'nāsınadır, emmā bunda āb u çemen ü çiçekle müzeyyenāt-ı mekân murâddur.”(27^b)

“*Tehevvür*, bî-pervâ şeye duhûle dirler. Bunda hücum ve iktidam, ya‘nî bî-pervâ murâddur.”(50^a)

“Ve lafz-ı *ravza* egerçi lügatde çemene ve *ra‘nâ* iki yüzli güle ya‘nî gül-i nâsırıya dirler, emmâ bunda *ravzadan* murâd bağçe ve *ra‘nâdan* murâd güzeldür. Hâşılı *ravza* ve *ra‘nâdan* güzel bağçe murâddur.”(42^b)

Şerhin incelediğimiz kısımlarında manaları en kapsamlı şekilde verilen iki kelime *kutb* ve *tevfik* kelimeleridir. Bu kelimelerin hem lügat hem de istilah manaları uzun uzun açıklanmıştır.

“*Kutb*, pergâr ile dâ‘ire çizdiğiñde dâ‘ire ortasında pergâruñ ayağı turan noktaya *kutb* dirler. Ve degirmenüñ çarhına muttaşıl demir ki döner ve üst taş döndürür, aña da *kutb* dirler. Ve felekde iki *kutb* vardır. Birisi tahte‘l-arzdir ki bu yirlerden görünmez, aña *kutb-i cenübî* dirler. Ve birisi de fevka‘l-arzdir ki görünür, aña *kutb-i şimâl* dirler. Demürkazık didikleri yıldızdır, anda tülû‘ u gurûb olmaz. Ve ricâl-i ğaybdan birine ki taşarruf-ı ‘alem bi-izni‘llâhi Te‘âlâ aña müte‘allıkdur, ya‘nî medâr-ı dâ‘ire-i ‘âlemdür, aña *kutb* dirler.” (12^b)

“Faķat *tevfik*, tef‘îl bâbından maşdardur. Lügatde uydurmak dimekdür, emmâ iştilâhda ma‘nâ-yı müte‘addideye itlâk olunur. Biri Allâh Te‘âlâ Hâzretleri kuluñ murâdını kendi murâdına uydurmaķdur. Ve biri daķı Allâh Te‘âlâ Hâzretleri kulına umûrı teshîl ü âsân itmekdür. Ve biri daķı Allâh Te‘âlâ Hâzretleri kullarınıñ hayrâta esbâb olan müseyyebâta muvâfık kılmaķdur. Ve biri daķı Allâh Te‘âlâ Hâzretleri kullarınıñ ef‘âlini rızâ-yı ‘aliyyesine muvâfık kılmaķdur.”(41^a)

Sûdî’nin vermiş olduğu bilgiler dahilinde *pâdişah* ve *şâhan* kelimelerinin geçirmiş olduğu değışimleri verir:

“*Pâdişâh*, aşlinda şâh-ı pād idi, şâh-ı ulu ma‘nâsına ve pād-ı hâfız, mevşûfuñ şifatına izâfeti kabîlinden idi. Şoñra şifatı mevşûf üzerine taķdîm ve aña izâfet olunup pâdişâh didiler. *Hâfız-ı ‘âzîm* ma‘nâsına hıfz idici ulu ve büyük zât dimekdür.” (12^a)

“*Şâhenşâh*, aşlinda *şâhân* idi, pâdişâhlar pâdişâhı dimekdür, soñra muzâfun ileyhi olan *şâhân* lafzını taķdîm idüp *şâhân* oldu. Pes mütevassıta olan elifi hâzîf idüp *şâhenşâh* didiler.” (12^b-13^a)

Sûdî şerhinin bazı yerlerinde kaynak metni tercüme ederken Farsça ve Arapça kelime ve ibâreleri Türkçeye çevirmeden olduğu gibi alır. Mahmud Tâ'î bin Muhammed'in şerhinde bu kelime ve ibârelerin tamamı Türkçeye çevrilmiştir. Bu kelime ve ibârelerden bazıları şunlardır:

Şükûfe külâhını: Çiçek külâhını, Nāya mensûb şıkındı: Kâmişa mensûb şıkındı, Dıraht-i gül: Gül ağacı, Defter-i zebânı: Dil defterini, Dâmen, Etek, Pelengler pelenglik hulk u hūyını terk eylemiş: Kâplanları kâplanlık hulk u hūyını terk eylemiş. Bir gice geçmiş eyyāmumı fikr ü mülâhaza eylerdim: Bir gice geçmiş günlerimi fikr ü mülâhaza eylerdim.

Bir kelimenin ya da terkinin daha önce izah edilmiş olduğunu “Niteki imâ olundu” ifadesi ile belirtir:

“Hunûk ân kes Devletlü ve sa‘âdetlü ol kimsedür ki gūy-ı nîkî bord ki iyilik topını dünyâ meydânından iltid. Ya‘nî dünyâdan âhirete hayrât u hasenâtla hâşılı a‘mâl-i şaliha ile gitdi...Bunda gūy-i nîkînden murâd hayrât u hasenât ve a‘mâl-i şâlihâdur, niteki imâ olundu.”(20^a)

“Sirâcü’l-milleti’l-bâhire Din-i İslâm ki sâ‘ir-i edyâna gâlipdür. Anuñ ziyâsı vü nûrîdur. Sirâc, çerâğ, ya‘nî şem‘uñ fetîlesinde yanan âteş dimekdür, emmâ bunda ziyâ ve nûr murâddur; niteki tefsîr-i ‘ibâretde imâ olundu.” (30^b)

Mahmud Tâ'î bin Muhammed gramer ve irâb kaideleri hakkında yeri geldiğince satır aralarında bazı açıklamalarda bulunduğu gibi bazı yerlerde “Ma‘lûm ola ki, nihân olma-ya ki, zann olunmaya” şeklindeki ifadelerle okuyucunun dikkatini çekerek önemli gramer açıklamalarında bulunur:

“Bîşe, bâşı’nuñ kesriyle lafz-ı ‘Arabîdür. ‘Acemce mîşe dirler ve Türkîce meşe ma‘rûfdur.”(48^b)

“Ravzatûn, mübtedâ-yı mahzûfa haberdür, takdîri hiye ravzatündür. Devhatûn sec‘ü tayrihâ mevzûn Ol dırahtan dahı bir ağaçlık idi ki kuşlarınuñ âvaz-ı nağamâtı laţif ü mevzûn idi. Devha, ulu ağaca dirler. İsm-i cins olup keşîr u muţlak âvâz ma‘nâsınadur.”(27^b) kalîle şumûli cihetden ve maķâm hasebiyle ağaçlıklardan ‘ibâretdür. Sec‘, gügercinuñ ve ķumrınıñ ve ğayri kuşlaruñ ötmesine dirler.

“*Ki* Harf-i rābı-ı sıfat *yā* harf-i ta’lildür. *Tā’ateş* *Tā’at*, inkıyād ma’nāsına. Muẓāfun ileyhisi olan *şin* zamiriniñ merci’i Hudā’dur. *Mūcib-i* Bāb-ı if’ālden ism-i fā’ildür. Müşbet ma’nāsına, ya’nī ‘ādetu’llāh üzre işbāt, ya’nī şābit idici ve meksūru’l-āhır oldığı muẓāf olduğındandır. Zīrā bu dilde böyledür, mā-ba’dine izāfeti, ism-i fā’ilüñ mef’ūline izāfetdür ve yāhud sebep ma’nāsınadır.”(3^a)

“*Meşşāt*, *mīm*üñ fethi ve *şin*üñ teşdidiyle nisbet şığasıdur, *hammāl* u *lebbān* u *tebbān* nisbet şığaları olduğu gibi. Lügatde *muşta*, ya’nī tarağa mensüb dimekdür, taraqlı ma’nāsına.”(3^a)

“Ma’lūm ola ki *ma’raz*, *mīm*üñ zammıyla if’āl bābından ism-i mef’ul ve ism-i zamān ve ism-i mekān beynlerinde müşterekdür ve feth-i *mīm* ile mücerreden maşdar-i mīmiyle ism-i zamān ve mekān beynlerinde müşterekdür. Bunda murād ism-i mekān murāddur.”(34^b)

“*Güziret*, *tā* harf-i hitāb *güzir* kâf-ı ‘Aceminiñ zammı ve *zānuñ* kesri ile zarüretsizlik ma’nāsınadır. ‘Arabide büdd gibi edāt-ı nefy olan *nā* dāhil olıcağ zarüret ma’nāsını ifāde ider. *Yā güriz*, *yā* harf-i ‘atfdur, ‘Arabide av gibi...”(26^a)

“Ma’lūm ola ki *evidda’* *vedid*üñ cem’idür, *aḥibbā’*, *ḥabīb*üñ cem’i olduğu gibi dostlar dimekdür. *Vülātihi*, *kuzāt* gibi *velin*üñ cem’idür, hākimler dimekdür. *Ve şünātihi*, yine vezinde *kuzāt* ve *vülāt* gibi ‘adā’ ve düşmanlar dimekdür; ancak bunun aşı mehmüzü’l-lāmdur, ‘alime bābından. Hemze tarafda mā-bekāsi meksūr olduğu-çün *yā*’ya ibdāl olundu. Pes hükm-i nākışa dāhil olup nākış i’lāl ile i’lāl olundu.”(15^b)

“*Havālet*, *ḥānuñ* fethiyle ism-i maşdardur, tefvīz veyā ihāle ma’nāsınadır. *Tā*, harf-i maşdardur. ‘Arabī kâ’ idesi üzre müdevvere yazılmayup Fārsī kâ’ idesi üzre muṭavvele ve uzun yazıldığından harf-i hitāb zann olunmaya!”(43^b)

“Nihān olmaya ki taḥsīn-i kelām için gelen *mer* lafzıyla ismü’l-işāre olan lafz-ı *im*üñ hemzesinden lafzen ve ḥat’en isti’ nā olmuşdur.”(42^b)

2.7.2.2. Tercüme ve Yorum

Mahmud Tâ’î bin Muhammed kaynak metni tercüme ve yorumlama kısmında “Ya’ni, hâsılı, hülâsa, netice-i murād” gibi bir çok özel kelime ve ibâre kullanmıştır. Metni tercüme esnasında “şu anlatılmak isteniyor ki, demek ki” anlamında “ya’nî” ifadesini, tercüme bittikten sonra tercüme edilen kısmı ayrıntıdan kurtararak özünü aksettirecek şe-

kilde en son varılan sonucu “hâsılı ve hülâsa” ifadeleriyle ve metnin daha da derinlerine inerek gerçekleştirdiği tahkikatleri neticesinde ulaşmış olduğu tahkîk-i hakîki’yi, yani Sa’dî’nin beyit ve cümlelerde vermek istediği asıl mesajı ve manayı “zübde-i makâl zübde-i murâd, netice-i murâd, netîce-i murâdgâne, ‘ibâret-i mezkûrenün ma’nâsı, hakk-ı ma’nâ “ gibi ifadeleri kullanarak vermiştir. Mahmud Tâ’î bin Muhammed’in tahkikatleri sonucunda *Gülistân*’ın bazı kısımlarına vermiş olduğu manalar ve yapmış olduğu yorumlar Sûdî ve diğer şârihlerden oldukça farklıdır. Bu farklılıkların “İşte bu maḳâmuñ tahkîk-ı ḥaḳîkî budur, tahkîkî daḥî ḥıfz eyle...” ifadeleriyle diğer şerhlerde olmadığını kendisi bizzat belirtir. Bu yüzden bu ifadeler en çok reddiyeler bölümünde kullanılmıştır. “Tahkîk” ve “tahkîk-i hakîkî” ifadeleriyle yapmış olduğu açıklamalar ayrıntılı olarak reddiyeler bölümünde incelenecektir.

“*Gurbe şîrest* Kedi arslandır, *ya’nî* arslan gibidir *der-giriten-i mûş* fare tutmakda. *Lîk mûşest* Emmâ faredür, *ya’nî* fare gibidir *der-meşâf-ı peleng* kaplan cenginde. **Tamâm-ı beytüñ ḥâşılı:** Fareye nisbet kedi arslan gibidir. Ve kaplana nisbet kedi fare gibidir. **Netîce-i murâdgâne** Şeyḥ -ḳuddise sirruhu- buyurur: Eşyâ birbirine nisbet kimi za’îf ve kimi ḳavî olduğundan ben daḥî kendümden mübtedî ve za’îflere nisbet ‘âlim isem de emmâ ekâbir-i ‘ulemâya ve fuḳalâya nisbet hiçbirşey degülem.”(40^a)

“*İzâ ye’ise’l-insānu tāle lisānühû* Kaçan insān me’yûs u nâ-ümîd ola dili uzar. *Ṭûl-i lisān*, diline geleni söylemekden ḥavf itmekden kinâyetdür. **Ya’nî** her ne diline gelse bî-pervâ söyler. **Ḥâşılı** faḥş ü ziyān söylemeden ḳorḳmaz. **Netîce-i murâd:** Her cānlı, *ya’nî* ruḥundan ümîdini ḳaṭ’iden her zî-ḥayât mümkinî olan işi işler.”(44^a)

“*Tâ merd sūḥan ne-gofte bâşed* Mâdemki ḳişi söz söylememiş ola *‘ayb u hünereş nü-hüfte bâşed* ‘ayb u hüner ü ma’rifeti maḥfî vü mestûr olur. **Ḥâşılı** ḳişinüñ ‘ilmi ve ma’rifeti ve cehli ve ḥamâḳati kelimâtından añlanur”.(48^b)

“*Ey Kerîmî ki ez ḥızāne-i ḡayb* Ey kerîmî ki yâḥud Ey Ḥudâ! Kerîmsin ki ḡayb ḥazînesinden *gebr u tersâ vazîfe-ḥor dârî* ateşe ṭapanları ve şanem ve pûṭa ṭapanları vazîfe yiyici ṭatarsın. **Ya’nî** bunlara vazîfe yidirürsün. **Ḥâşılı** gebr u tersâ müşrik iken vazîfelerini ḳaṭ’ eylemezsin. Ḳanda ḳalur ki mü’min muvaḥḥidlerüñ.” (6^a)

“*Bende hemân biḥ ki zi-taḳşîr-i ḥ’îş* Ḳula hem ol yegdür ki kendinüñ ‘amel ü şükri eksikliğinden *‘özü be-dergâh-i Ḥudây âvered* Allāḥ Te‘âlâ’nuñ dergâhına ‘özü götüre. **Ya’nî** ‘amel ü şükri ḳuşûrına iḳrâr u i’tirâf idüp Tañrı Te‘âlâ’ya i’tizâr u ‘acz ‘arz

ide. **Hulāşa-i kelām:** Mükellef olduğu şükür ile şâkir olduğu hâlde şükri beğenüp Hâk şükri edâ itdim diyü kendini kemâ hüva lâıık şâkir olduğunu bilmeye. Belki, bu maķûle-i hayâleti ‘aķlına bile getürmekden kemâl-i hâzer üzre olmak ve cemî‘ ‘ömrinde bir secde tırup baş kâldırmazsa yine kendini ‘âciz ü kâşır bilüp ‘aciz ü kuşûrına iķrâr u i‘tirâf gerekdür.”(5^a)

“**Fıķranuñ ma‘nâsı:** Bu *ķitâb-ı Gülistân* hâķıķatiyle ol vaķt tamâm olur ki Şehzâde Sa‘d şâhâne luţfı kırışmesiyle ve kûşe-i çeşm, ya‘nî göz ucıyla bakmaķıla **hâşılı** hüsn-i nazarıyla nâzar idüp muţâla‘a buyura. **Hulāşa** Şehzâde’nüñ maķbûlı olursa herkesüñ maķbûlı olur ki anuñ kabûlı ğayrinuñ kabûline müstelzimdür.”(31^a)

Buraya dek neşrûñ hulâşası: Benüm fikrüm gelini ki *Gülistân* kitâbıdır, ziyâde ve mübâlaĝa ile tamâm u kâmil olmaz.”(32^b)

“**İmdi ki Tâ‘ateş mücib-i ķurbîst ‘ibâretüñ ma‘nâsı:** Ancılayın Allâh Te‘âlâ ki و اسجد و اقرب naşş-ı celîl ile ana tâ‘at ve inķiyâd ķurb ve yakınlıĝa mücibdür. **Ya‘nî** Allâh Te‘âlâ’nüñ ‘âdet-i cârîsi üzre ķurb-i ma‘nevi işbât idicidir. **Hâşılı** tâ‘at idene ķurb-i ma‘nevî hâşıl olur. Yâhud tâ‘at u inķiyâd-i meşrûh ķurb ve yakınlıĝa sebebdür.”(3^a-3^b)

“**İmdi ‘ibâret-i mezkûrenüñ ma‘nâsı:** Esîr, mezkûr lûĝatiyle ki ol vilâyetün lûĝati idi havf ü haşyetsiz herkesi fehmi itmek içün şarih cümleyle pâdişâhı söĝmeĝe başladı ve nâ-ma‘ķûl ü nâ-sezâ söyledi. Zîrâ esîrüñ pâdişâhı söĝmekden maķşûdı nev‘ ammâ intikâmını almakdır. Ve bu maķşûd-ı vech-i meşrûh üzre söĝmeĝle hâşıl olur.”(44^a)

“**...zûbde-i murâd:** Her iş ve kârüñ ibtidâ mübâşeretden muķaddem etrâfıyla âķır u‘âķibetini ĝüzelce fikr-i mülâhaza eyle, bi-hasebi’z-zâhir ĝayr u şerden ‘âķibeti ma‘lûmuñ oldıķdan soñra ĝayr ise aña mübâşeret eyle degül ise eyleme. Ve bu ma‘nâya ķavl-i kâ‘il her işüñ ‘âķibeti ‘âķiledür. Pîş gerek, ķâr-ı evvelde ķişi ‘âķibet-i endîş gerek işâretdür.” (40^a)

“**Zûbde-i maķâl** va’llâhu Te‘âlâ a‘lem bi-hâķıķatı’l-hâl budur:...” (46^b)

“Bu maķamda kabûle şâyeste vü lâıık **hâķķ-ı ma‘nâ** va’llâhu Te‘âlâ a‘lem bu ma‘nâdur ki:...”(34^b)

“Ve bu hâķîr dirki: Va’llâhu Te‘âlâ a‘lem, zâhiren **hâķķ-ı ma‘nâ** budur ki...”(39^b)

2.7.3. Reddiyeler

Katip Çelebi *Keşfü’z-Zünûn’un* giriş kısmında bir şârihin şerh ettiği metinde doğru bir yöne çekilmesi mümkün olmayan bir şeyin farkına vardığında adalet ve insaf eteğine yapışarak kapalı veya açık bir şekilde onun hakkında uyarıda bulunması gerektiğini söyler. Çünkü insan unutmayı helal sayar, kalem haddi aşmaktan korunmuş değildir. Bu yüzden yazar hatası sebebiyle kınanmamalı, uyarılar üstü kapalı hatta adres göndermeden; “sanıldı, şüphe edildi, itiraz edildi” gibi ifadelerle insafı bir şekilde yapılmalıdır.⁸³ Bu ifadelerden klasik şerh anlayışında eleştiri üslûbunun bulunduğu anlaşılmaktadır. Bir şârih ele aldığı metni diğer şârihlerden daha iyi anlama ve yorumlama çabasında olduğu için diğer şerhleri eleştirel ve analizci bir bakış açısıyla derinlemesine inceler. Onlarda katılmadığı eksik ya da hatalı bulduğu yerleri reddeder. Bu reddiyeler sebebiyle klasik mensur metin şerhleri adeta, şârihlerin gramer, irâb, anlam ve belağat gibi alanlarda birbirleriyle hesaplaştıkları tartışmalara ev sahipliği yapan bir mekan gibidir ve şârihler tarafından ileri sürülen bilginin sağlam ilmi temellere dayandırılarak sunulmasını sağladığı da düşünülebilir. Reddiyeler Osmanlı âlimlerinin çalışma disiplinini, reddiyelere ve tartışmalara konu olan ilim dallarına hakimiyetlerini, şârihler arasındaki rekabeti görmemiz açısından önemli kaynaklardır.⁸⁴

Mahmud Tâ’î bin Muhammed’in *Şerh-i Gülistân*’ı incelendiğinde onun şerhinde yapmış olduğu açıklamalardan kendisinden önce yapılan *Gülistân* şerhlerini okuyup incelemiş olduğu ve onlarda katılmadığı eksik ya da hatalı olduğunu düşündüğü yerleri reddiye geleneğini kullanarak bildirdiği görülür. İncelediğimiz sayfalar boyunca diğer şârihlerden “Bazıları” ya da “Şurrâh” diye bahsederken Sûdî’yi açıkça zikrederek reddiyelerini gönderir. Reddiyelerini gönderirken “redd-i” ifadesini kullandığı görülmemiştir; ancak *Şerh-i Gülistân*’ın geneline bakıldığında zaman üç yerde sonradan eklendiğini düşündüğümüz “Reddü Mu‘terizi’s-Sûdî” (3^b), “Reddü’l-Mu‘terizi ‘alâ’s-Şeyh ve’s-Sûdî” (96^b) ve “Reddü’s-Sûdî” (101^b) ifadeleri kırmızı mürekkeple der-kenâra yazılmıştır. Mahmud Tâ’î bin Muhammed’in yapmış olduğu reddiyeler genel olarak değerlendirildiğinde en fazla anlam ve yorum ile ilgili reddiyelerde bulunduğu görülür. Bu bölüm; gramer ve irâb, anlam ve yorum, verilen bilginin yanlışlığı ve gereksizliği ile ilgili olmak üzere üç başlık altında incelenmiştir.

⁸³ Kâtip Çelebi, *Keşfü’z-Zunûn*, 1: 39.

⁸⁴ Taner Gök, “Sûdî-i Bosnevî’ye Reddiyeler”, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 21 (2018): 237.

2.7.3.1. Gramer ve İrâbla İlgili Reddiyeler

Mahmud Tâ'î bin Muhammed şerhinin bazı kısımlarında Sûdî ve diğer şârihleri gramer ve irâb hususunda vermiş oldukları açıklamalardan dolayı eleştirir. Aşağıdaki örnekler Sûdî'ye ve bazıları ifadesiyle diğer şârihlere yapmış olduğu gramer ve irâbla ilgili reddiyelere örnek olarak verilmiştir:

“*Meşşâta*, taraklı ‘avrat dimekdür. Bunda *meşşâta*dan düzgünci hatun murâddur...İmdi *meşşâta* mübâlağa ile ism-i fâ'il olduğına kâ'il olan Sûdî'nün bu kıvavli ‘adem-i mülâhazadan neş'et itmişdür.” (36^a)

“İmdi merhûm fâzıl Sûdî'nün *qaddimü'l-hurûc kable'l-vülûc* ‘ibâretine virdigi ma'nâda be's yokdur, ancak *qaddim* lafzı fi'l-i emrdür dimesinde iş var. Te'emmell!” (39^b-40^a)

“Ve *ber* lafzı ba'zılar zâ'iddür didiler; lâkin *bâ*'nün ma'nâsı te'kid içündür yâhud ‘alâ ma'nâsınadur demek evlâdur.” (47^a)

“Ve fâzıl Sûdî'nün şerhinde zabt olundığı üzre bu kelimâtuñ, ya'nî *düvvüm u sivvim u çehârum* ilâ âhir kelimelerün âhîrinde bulunan *mîmün* mâ-қabli dâ'imâ maзмûm okunur, lâkin fetḥa ile olduğu tettebbu' idenden mahfî degüldür. Va'llâhu Te'âlâ a'lem bi-ḥaқıқati'i-ḥâl ve ileyhi'l-merci' ve'l-me'al.” (43^a)

“*İltifât*, giderken başın ardına döndürüp bakmağa dirler. Ve *şîn* zamir-i zâhir ba'zılaruñ didigi gibi şehzâde Sa'd'a râci'dur. Ve kitâb-ı *Gülistân*'a ircâ' iden fâzıl Sûdî ile pâdişâh Ebû Bekr'e ircâ' iden ba'zılar ḥilâf-ı zâhire ircâ' itmişler... “(31^b)

Bu örnekte ise Mahmud Tâ'î bin Muhammed, Sûdî'nin “*Azze ve celle*” ibâresindeki atıf vâvı'nın okunması ile ilgili vermiş olduğu açıklamayı şerhine olduğu gibi alır ve Sûdî'nin onda muradının ne olduğunu açıklar ve bu açıklamayı şu şekilde reddeder:

“Merhûm fâzıl Sûdî'nün bu maқâmda “vâv ḥarf-i ‘atıfdur bunda kıyâs, vâv'la hemze beyninde maзмûm okunmaқdur, emmâ ‘Arabî gibi meftûḥ okunmağ-ıla şöhret bulmuşdur” diyü bu kelâmından murâd bu ‘*azze ve celle* fıkrası vâv-ı kâmil ‘Arabî fıkralar, lisân-ı Fârsiye bi't-tettebbü'i kıyâs böyle okunmaқdur. Emmâ ehl-i Fârs olmayanuñ beyninde ‘Arabî gibi meftûḥ okunmaқ ile şöhret bulmuşdur. Fârsiye kıyâs ile böyle okunmaқdur demek murâd degül. Ve bu yanımızdan ma'lûm u âşikâr oldu ki merhûmuñ dimesi ġarîb-i ‘adem-i tettebbu' deryâsında ġarîkdür.” (2^b-3^a)

Sûdî, aşağıdaki örnekte Mahmud Tâ'î bin Muhammed tarafından reddiye konusu olan *naẓar ne-koned* ve *i'râz koned* fiillerinin anlamını açıklarken ilim tahsîli için yapmış olduğu seyyahatler sırasında *Gülistân*'ın “Ki her geh ki yekî ez-bendegân-ı günehkâr-ı perîşân-rûzgâr dest-i inâbet be-ümmîd-i icâbet be-dergâh-ı Hâk celle ve 'alâ ber-dâred. İzed Te'alâ der-vey naẓar ne-koned. Bâzeş be-*h*^vaned. Bâz i'râz koned. Bâzeş be-tazarru' ü zârî be-*h*^vaned. Hâk sübhânehu ve Te'alâ güyed: Yâ melâ'iketî “kâd” istehaytu min-'abdî ve leyse lehu rabbi gayrî fe-kâd gafertu lehü.”⁸⁵ bu kısmının manasını, karşılaştığı âlim ve şeyhlere sorduğunu ve onlarında bu cümlelerin manasını açıklarken bu fiiller hakkında: “Ma'lûm buyururlardı ki ' bu iki fiil, ya'nî *naẓar ne-koned* ve *i'râz koned* ma'nâ-yı şartiyyeti mütezammındur...”⁸⁶ dediklerini bildirir. Mahmud Tâ'î bin Muhammed bu görüşe katılmaz ve Sûdî'yi bu fiillere manayı şart vermesinden dolayı diğer şârihleri ise *be-*h*^vaned* fiiline emr-i gaib demelerinden dolayı reddeder:

“Ma'lûm ola ki fâzıl Sûdî şerhinde “*naẓar ne-koned* ve *i'râz koned* ma'nâ-yı şartını mütezammındur” diyü bu iki fi'le ma'nâ-yı şartını tahşîşi, bilâ muhaşşîs-ı tahşîş olduğu gibi iki *be-*h*^vaned* muzâri' lerdür diyen ba'zınun bu kavli üzre evleviyetle iki yerde bile emr-i gâ'ib şîgâları olduklarına zehâbı, hilâfa zehâbdur. Te'emmeli!” (9^b)

2.7.3.2. Gramer ve İrâb Merkezli Olarak Verilen Anlamla İlgili Reddierler

Aşağıdaki örnekte şârihler “‘*Ale'l-huşûş ki dîbâce-i hümâyûneş - Be-nâm-ı Sa'd Ebî Bekr-i Sa'd bin Zengîst'*” beytini açıklarken Sa'dî'nin *Gülistân*'ın dibacesini tam olarak kime atfettiği hususunda farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Sûdî şerhinde bu görüşleri şöyle belirtir: “Ma'lûm ola ki şurrâh zâhib oldu ki *Gülistân* Sa'd bin Ebî Bekr nâmına ola ve ba'zısı Ebû Bekr adınadır didi... Lâkin ba'id degüldür ki ikisinüñ de nâmınadır dinilse.”⁸⁷ Mahmud Tâ'î bin Muhammed ise “Ma'lûm ola ki *Gülistân* kitabı pâdişâh Ebû Bekr nâmınadır. Oğlu Sa'duñ nâmına degüldür. Ya'nî pâdişâh Ebû Bekr'e telîf olmuşdur oğlu Sa'd'a te'lîf olunmamışdur. Lâkin pâdişâh Ebû Bekr'e te'lîf etmekden murâd u ğaraż oğlu Sa'd, ol te'lîfe laţîfe ve muţâla'a idüp andan müstefîd olmakdur.”(32^a) der ve şârihlerin Sa'd nâmında zâhip olmalarının sebebini, beyitte geçen

⁸⁵ “Her gâh ki ahvâlî perîşân ya'nî taġınuġ ġünâhkâr kullardan birisi tevbe ve istiġfâr elini, ya'nî tevbe ve istiġfâr için kabûl olmak ümîdiyle Ĥudâ dergâhına elini kaldırsa Tañrı Te'alâ aña naẓar eylemez ya'nî naẓar eylemez ise yine ol ġünâhkâr taleb-i maġfîret eylese yine Tañrı Te'alâ i'râz eyler, ya'nî i'râz iderse ya'nî yine ol 'abd-i müznib tazarru' u zârîlikle da'vet-i 'afv u maġfîret eylese ya'nî ġünâhkâr 'abd üç def'a böyle tazarru' u zârîlikle 'afv-ı tevbe idince Tañrı Te'alâ dir: 'Ey benüm meleklerüm! Tahkîk, kulumdan utandım. Ĥâlbuki anuñ benden ġayrı efendisi yok. Tahkîk ben anı yarlıġadım...”(9^a)

⁸⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Yılmaz, *Sûdî-i Bosnevî Ve Şerh-i Gülistân*'ı, 339.

⁸⁷ Yılmaz, *Sûdî-i Bosnevî Ve Şerh-i Gülistân*'ı, 389-390.

bā'yı musâhabeti *bā*'yı sıla zannetmelerinden ileri geldiğini söyler. Sûdî'nin *bā*'yı harf-i sıla olarak açıklamasına rağmen “Ba‘îd degüldür ki ikisinünde nāmınadır dinilse” ifadesinden, *bā*'nın hem *bā*'yı sıla hem de *bā*'yı musâhabet olamayacağını ve böyle bir durumu Sûdî'ye nisbet etmenin edep dışı olduğunu ileri sürerek Sûdî'nin görüşünü ki-bar bir tavırla reddeder:

“İmdi Sa‘d nāmına olduğına zāhib olan ekşer şurrāhuñ bu zehāb-ı nā-şavābları *dībāce-i hümāyüneş be-nām-ı Sa‘d* ‘ibāretünde olan *bā*-yı muşāhabeti *bā*-yı şıla olduğına zu‘m eylediklerinden neş‘et itmişdür. “Ba‘îd degüldür ki ikisinünde nāmınadır dinilse” diyen merhūm Sûdî ‘ināyetü’l-ğāyet ġarīb dimişdür ki ba‘îd ‘add itmediği bu şuret *bā*-yı mezkûre hem harf-i muşāhabet hem harf-i şıla olduğına müstelzimdür. Bu ise bir şeydür ki merhūma nisbet hılāf-i edebdür.” (32^a-32^b)

Aşağıdaki örnekte “*Āzurden-i dūstān cehlest*” cümlesinde geçen *âzürden* fiiline lâzım ya da müteaddî olarak mana verilmesi sonucu cümlenin manası üzerine farklı fikirler ileri sürülmüştür. Bu fiili Sûdî: “*Āzürden*, lâzımla müte‘addî beyinde müşterekdür. Lâzım olunca dūstān mef‘ûl olur gene iştirak üzre. Likin sevk-i kelāma münāsib ü mülāyım olan müte‘addî olup fā‘ili Şeyh ola ve mef‘ûli yâr-ı kâdim ola. Fette‘emmel!”⁸⁸ şeklinde verir. Bu açıklamadan anlaşıldığı üzere Sûdî *âzürden* fiilini müteaddî olarak alır ve inciten Şeyh incinen yâr-ı kadim olur. Mahmud Tâ‘î bin Muhammed ise *âzürden* fiilini lâzım olarak almıştır ve ona göre inciten yâr-ı kadim incinen Şeyhdir ve bunun tersini düşünmek de Şeyh’e karşı edebe aykırıdır. Sûdî’yi de bu sebepten dolayı eleştirir:

“Ve bu taḥkîkimüzden ma‘lûm olduğu gibi dostāndan murād Şeh Ḥazretleridür, yâr-ı kâdim degüldür. Zîrâ yâr-i kâdim murād olunur ise ḥāşılı ma‘nâ böyle olur: Ben mezkûr eziyyeti çekerim. Pes Şeyh bu eziyyetüme rızā-mend olup ihtiyār ider ise benüm âzurdeligüm lâzım gelür. Eziyyetümi ihtiyār itmeyüp küll-i evvel ülfet ü muşāhabet ider ise aña keffāret virmek lâzım gelür, eger yemîn itmiş ise. İmdi Şeyh baña ki anuñ dost-ı kâdimi, eziyyet virmekden keffāret-i yemîn virmek evlādur ki dosları incitmek cehāletden nāşîdür. Ya‘nî baña bu eziyyeti virir ise cehālet lâzım gelür bu ise şu‘ûbetlü maḥzûrdur ve keffāret-i yemîn virmek āsān bir şeydür. Ya‘nî dostları incitmekden lâzım gelen cehālete göre keffāret-i yemîn kolay ve sehîl bir şeydür. Ḥāşılı Şeyh beni incitmekden lâzım gelen cehāletden beni incinmekden ya‘nî

⁸⁸ Yılmaz, *Sûdî-i Bosnevî Ve Şerh-i Gülistân*’ı, 373.

dil-i hoş itmekden lâzım gelen keffâret-i yemîn kolaydur. İmdi hâşılı ma'nâ-yı zıkr eyledigimiz gibi sebebiyle, dostdan yâr-i kadîm ki tâhiren Şeyh'ün mürid ü müştâklarındandır murâd olunur ise andan Şeyh Hâzretleri hakkında şu edeb lâzım gelür ise münâşib degül. Pes dostândan yâr-i kadîm murâd olmak üzre *âzurdenün* fâ'ili Şeyhdür diyen fâzıl Sûdî iyü dimemişdür. Te'emmeli!" (24^a)

Mahmud Tâ'î bin Muhammed irâb merkezli olarak şârihlere yapmış olduğu reddiyede, *Gülistân*'ın "Melik-râ ber-û rahm âmed. V'ez-ser-i hün-i ü der-gozest." cümlesini şerh ederken bu kısmı, "Ya'nî pâdişâh ve vezîrinün muhtaazardan bu sözi işidince esîre rahmi geldi, ya'nî anı esirgedi. Ve fi'l-hâl öcinden ve heves ü şamlinden geçdi. Ya'nî kalbinde katline meyl kalmayup katlinden ferâgat eyledi." şeklinde tercüme eder ve buradaki mananın bu cümlede geçen "سر" kelimesinin "ser" şeklinde okunması üzerine verildiğini, ancak bu kelimenin "sırr" şeklinde okunduğunda ise mananın "Çanı sebebinden ve illetinden geçdi, hâşılı katline bâ'îş olan cürm ü haşâsını 'afv eyledi." olacağını ve birinci manadan daha iyi olan bu ikinci mananın diğer şârihlerin aklına gelmediğini şu ifadeleriyle belirtir: "Şürrâhun hâtırlarına gelmeyen bu ma'nâ-i şânî ma'na-yı evvelden akreb u enseb olduğu erbâb-ı dikkate ma'lumdur." (44^b-45^a)

2.7.3.3. Anlam ve Yorumla İlgili Reddierler

Mahmud Tâ'î bin Muhammed'in *Gülistân*'ın bazı kısımları üzerinde gerçekleştirdiği tahkikatler neticesinde asıl manaya dair yapmış olduğu açıklama ve yorumlar Sûdî'nin ve diğer şârihlerin yapmış olduğu açıklamalardan oldukça farklıdır. Kendisi de bu farklılıkların diğer şârihlerde olmadığını şu ifadeleri kullanarak belirtir: "İşte bu ma'kâma lâzım olan bu tahkîk-i haqîkimüzden Sûdî şerhi bî-behredür, tahkîkate muhtaç olan böyle çok mahallerden merhûm fâzıl Sûdî igmâzu'l-ayn idüp şadîka-i şerhinün semeresinden tâlibleri mahrûm itmişdür, tahkîki dahı hıfz eyle ki başkada bulunmaz." Aşağıdaki örnekte Mahmud Tâ'î bin Muhammed, Sûdî'nin *Gülistân*'ın birinci bölümünün ikinci hikayesine vermiş olduğu: ⁸⁹ manayı tasavvufî bir bakış açısıyla tahkîk ederek reddeder:

⁸⁹ Hikaye kısaca şöyledir: "Horâsân memleketinin pâdişâhlarından birisi Sebüktigin-nâm kimsenün oğlu Sultân Maḥmūd-ı Gaznevî'yi düşünde gördi. Öldükden sonra yüz yıl, ya'nî mevtinden sonra yüz yıl geçdikden sonra. Cemî'-i a'zâsı çürüyüp toprak olmuşdı. Ya'nî her yeri çürüyüp toprak olmuşdı illâ göz hânesinde, ya'nî göz evinde ki hâlâ hayâtında gibi göz hânesinde çizginürdi, nazar iderdi. Sâ'ir hukemâ o düşün 'ibâretinden, ya'nî ta'bîrinden 'âciz kaldılar. Ya'nî ta'bîr ü tefsîrine kâdir olmadılar. İllâ bir derviş te'vilinden 'âciz kalmadı ki hizmet, ya'nî mezkûr düşün ta'bîrini yerine getürdi. Ve didi: Ya'nî Sultân Maḥmūd el-ân nâzırdur. Zîrâ mülk ü saltanatı gayri kimselerdedür." (46^a-46^b) Sûdî'nin bu hikâye'ye vermiş olduğu mana şöyledir: "Ya'nî Sultân Maḥmūd el-ân nâzır u nigerândur. Zîrâ mülki ve saltanatı

“ Zübde-i maḳāl va'llāhu Te'ālā a'lem bi-ḥaḳīḳatī'l-ḥāl budur: Henüz bakup nazar idiyor ki bu mülk ü salṭanat benden evvel nice kimseden āḥara geḳüp kimseye ḳal-mayup vefā itmedi. Şoñra benüm elüme geḳti. Baña daḥı vefā itmeyüp başka kimse-nüñ eline ve andan diğere böyle elden ele geḳüp kimseye ḳalup vefā itmeyecegi ezharu mine'ş-şems ma'lüm u āşikār iken kemāl-i ḡafletümden nāşī, böyle vefāsız dünyāya ve mülk ü salṭanatına göñül bağlayup müzahrefatıyla mesrūr oldum. Āḥ vāḥ niḳün böyle fā'idesiz 'ömri telef idüp rızā-yı Bārīde şarf itmekle ḥāne-i ḳabrimi 'imār u ebdān eylemedim. Kāşķī enfās-ı 'ömrümi ḳabirde enīs u celis olacak a'māl-i şāliḥa kesbinde ḳaṭ' ideydim. Ve şimdi benüm yerimde oturup salṭanat süren benüm gibi geḳmişlerinden 'ibret almayup ḡafletinden bī-vefā dünyā ve mülk ü salṭanatına göñül virüp bīhüde 'ömrini telef itmekte. Der-i ḥāne-i vaḥdete varup girdigi vaḳitte benüm gibi daḥı bī-hüde nedāmet ü ḥasret çeker. Lakin nedāmetde fā'ide yok; ancak ol şim-di ḥayātda olup böyle elinde fırsat var iken ḥ'āb-ı ḡafletden teyakḳuzla mā-sivādan i'rāz idüp ḥāşşaten rızā-yı Ḥaḳ Te'ālādan baḳiyye-yi 'ömrini şarfiyle āḥirethānesini ma'mūr ider ise kendine ne büyük devlet ve sa'ādetdür. Āḥ şimdi ben anuñ yerinde olsaydım ki böyle iderdim diyü böyle düşünüp āḥ u te'essüf ve ḥasret u nedāmet çe-kerek ḥayrān u müteḥayyir ḳaldığı sebebiyle nigerān u nāzırdur. İşte bu maḳāma lāzım olan bu taḥḳīkimüzden şerḥini maḥrūm iden merḥūm fāzıl Sûdî: “Pādişāh-lığından ḥasret ile ayrıldığıçün yine gözi andadur.” diyü ḳabüle ḳabiliyeti olmayan bu ḳavliyle iktifāsı muḥaḳḳaḳlığına münāfidür.” (46^b-47^a)

Mahmud Tâ'î bin Muhammed, “İn müdde'iyān der-ṭalebeş bī-ḥaberānend- K'ān-rā ki ḥaber şod ḥaberī bāz-ne-yāmed” *Gülistān*'ın bu beytini “Bu vāşılız diyü da'vā iden müdde'iler ve kezzāblar 'aşḳ-ı ḥaḳīķī ṭaleb ü taḥşilinden ḥabersizlerdür. Ya'nī henüz üslüb-ı ṭaleb ü ṭarīḳ taḥşilinde ḥaberleri yokdur. İmdi maḳām-ı vuşul bunlara ḳanda mü-yesser olmak ihtimali vardur. Zīrā vāşıl olup ḥaber-dār olandan ḥaber gelmedi.” şeklin-de tercüme ettikten sonra bu beyt ile ilgili yapmış olduğu şu tahkîkin Sûdî'nin şerhinde olmadığını belirtir: “Ḥāşılı zehārif-i dünyeviyye içün vāşıllarūñ ḳıyāfetlerine girüp vāşılız diyü kezzāben böyle iddi'ā iden murā'î kimesneler 'aşḳ-ı ḥaḳīķī ṭaleb u taḥşilin-de ḥiç ḥaberleri yokdur. Zīrā bu maḳūle yalancı riyā idenlere. Şıdḳan mā-sivā-yı terk idüp ḥālīşen ü müḥlişen rızā-yı Te'ālā'ya ṭalib olmaḡla vāşıl olandan ḥaber gelmedi.

gayri kimselerdedür. Ḥāşılı pādişāhlığından ḥasretle ayrıldığı-y-çün gene gözi andadur.” Yılmaz, *Sûdî-i Bosnevî Ve Şerh-i Gülistān* 'ı, 414.

Gelse şıdk u hulûş erbâbına gelür. İşde bu maķāma lâzım olan bu tahķık-i haķıķımızden Sûdî şerhi bî-behredür.” (11^a)

Bu örnekte ise Mahmud Tâ’î bin Muhammed Lokmân-ı Hakîm’in: Hikmeti kimden öğrendin? sorusuna verdiği cevabını tahkîk eder ve Sûdî’nin o makama layık açıklamayı yapmayarak tâliblerini mahrum ettiğini belirtir:

“Lokmân-ı Hakîm-i ‘Âdiyye didiler ki hikmeti kimden öğrendiñ? Lokmân-ı Hakîm didi ki görmeyenlerden, ya’nî körlerden... Hâzret-i Lokmānuñ bu kelāmında va’llāhu Te’ālā a’lem murādı budur ki: ‘Âkıl olan hikmeti körlerde öğrenür. Meşelā her işüñ evvel soñın fikr ü mülāhaza eylemek hikmetindendür ve bu hikmeti ehl-i ‘âkıl körlerden de bilür. Zîrā körlerüñ ibtidā ‘aşā ve degnek ile ayak başacak yeri arayup tedārik itmeleri fikr ü mülāhazalarına delil ü ‘alāmetdür. Pes bu hikmeti ki işün evvel soñın fikr ü mülāhaza itmekdür, ‘âkıl ve ehl-i başiret olan a’māllerden ahz u kesb ider. İşte bu maķāmuñ tahķık-ı haķıķı budur ve tahķıķate muhtāç olan böyle çok maħallerden merhūm fāzıl Sûdî igmāzu’l-‘ayn idüp şadıķa-i şerhinüñ semeresinden tâlibleri mahrūm itmişdür. ‘Afā’llāhu Te’ālā ‘annā ve ‘anhu.” (39^b)

Mahmud Tâ’î bin Muhammed *Gülistân*’ın bölümlerinin tertîb ve tehzîbinden bahsedildiği “İm‘ân-ı naẓar der-tertib-i kitāb ve tehzîb-i ebvāb” kısmına dair yapmış olduğu aşağıdaki açıklamanın diğer şerhlerde olmadığını “Tahķıķı dahı hıfz eyle ki başkada bulunmaz.” İfadesiyle belirtir:

“Püşide vü mestür olmaya ki kitābuñ tertîbinden murād olan müşāhede olan tertîb ki kitābuñ her bir cüz’i aña lāyık u münāsib olduğu maħalde vaż’u zıkr itmekde. Meşelā bu kitāb-ı *Gülistānuñ* bāblarından birinci mertebeye lāyık u münāsib olan mülūk ü selātin bābıdır, anı anda vaż’u zıkr. Ve mertebe-i şāniye lāyık u münāsib olan dervişān bābıdır, anı dahı anda vaż’u zıkr itmekdür. Ve sâ’ir dahı bu kıyās üzredür. Ve kitābuñ tertîbinde olan ihtişārdan murād eczā-yı mertebesini muhtaşar ve müfid-i kelām u ‘ibāret eylemekdür yāhud müşāhede olunan sekiz bābda haşr ile taķlîl-i ebvāb olunur. Fuşul u ebvāb-ı mütekeşşireye müştemil ba’zı kitāblar gibi teksîr itmemektedir. Ve tehzîb-i ebvābdan murād her bābuñ müştemil olduğu huşuşda lāyık u münāsib olan nevādir kelimāt ve leṭā’if hikāyātı intiḥāb u ahz ve anlardan bir bāb itmekdür. Meşelā bāb-ı evvelüñ şāmil olduğu sâbık pādîşāhlaruñ siyer ü kânūnı huşuşı lā-yü‘ad ve lā-yuḥşā hikāyāt ve ķıl ü ķālden ‘ibāretdür, ol huşuşdan lāyık u münāsib ğarā’ib ü nevādir ke-

limâtı inhîtab u cem‘ ile bâb-ı evvel itmekdür. Ve ebvâbuñ tehzîbinde olan ihtîşârdan murâd her bâbuñ mütezammın oldığı hûşûsuñ hikâyât u nevâdirinden muhtaşarını ahz idüp zıkr itmekdür. Tahkîkî dahı hıfz eyle ki başkada bulunmaz.”(42^a)

Bu örnekte ise Mahmud Tâ’î bin Muhammed, Sûdî’nin Şem’î’ye yapmış olduğu bir reddiyeyi reddeder: “Bunda melâleti kârilere şarf idüp “kârilere uşanmaya” ma‘nâsını kaşd iden murâd-ı muşannifi hilâfına şarf eylemiş (Redd-i Şem’î).” diyen fâzıl Sûdî haqq-ı muşannifüñ hilâf-ı murâdına şarf iden kendidür.” (42^b)

2.7.3.4. Verilen Bilginin Yanlışlığı ve Gereksizliğiyle İlgili Reddierler

Mahmud Tâ’î bin Muhammed Sûdî’nin, *Gülistân*’ın birinci bölümündeki ikinci hikâyede geçen “Dahı ol lâşe kocayı ki yer altına teslim ve defn eylediler, toprak anı şöyle yaptı ki andan kemik bile kalmadı.” beytindeki *lâşe kocayı* Sultan Mahmûd-ı Gaznevî olarak açıklamsını yanlış bulur ve bir kaynak esere atıf yaparak bunu reddeder:

“Dahı ol lâşe kocayı, ya ‘nî Sultân Maḥmûd-ı Ğaznevî diyü şâriḥ Sûdî böyle tefsîr eyledi. Lâkin Şeyḥ-ü’l-kurra’ ve’l-muḥaddişin Muḥammed el-Cezerîi Ḥazretleri *Zâtü’s-Şifâ-nâm* manzûme siyeriyyesinde ‘adaletle Sultân Ğaznevî’yi medḥ idüp Şeyḥ-i mûmâ ileyhüñ kelâmına nazaran bunda müstelzim zemm olan bir lâşeden murâd Sultân Maḥmûd murâd degül. Şeyḥ Ḥazretleri’nüñ kelâmları beyinde münâfât olmamak içün va’llâhu Teâlâ a’lem murâd budur. (47^a)

Sûdî *Gülistân*’da geçen “İ‘ melû âle Dâvude şükran ve ḳalîlun min-‘ ibâdiye’s-şekûr”(5^a) âyetini açıkladığı kısımda Dâvud Peygamber hakkında bazı bilgiler verir. Süyûtî’nin ‘*Ukûd-ı Cimân Şerh*’inde “abd” kelimesinin yirmi türlü çoğulunu verdiğinden bahseder ve kıt’a kelimesinin açıklamasını yapar.⁹⁰ Mahmud Tâ’î bin Muhammed ise bu ayetle ilgili gerekli açıklamalarını yaptıktan sonra “Bu maḳâmda fâzıl Sûdî’nüñ nakle lâyıḳ olmayan ba‘zı ḳîl u ḳâl-i bî-tâ’ilesi faḳlına münâfidür.”(5^a) şeklindeki ifadesiyle Sûdî’nin gereksiz bilgi verdiğini ileri sürmüştür.

Bu örnekte ise Sûdî; “Ḥaşılı şabâḥ vaḳtinde ki maḥallimize rücû‘ itmek bâğçede oturmakdan münâsib görüldi. Yâr-ı ḳadîmî gördüm bir etek gül ü reyḥân u sünbül ü devşirmiş, ya ‘nî cem‘ eylemiş.” (28^a) cümlesinde geçen çiçeklerin zamanı hakkında şöyle bir açıklamada bulunmuştur: “Ma’lûm ola ki gül ve sünbül ve reyḥân ve zaymurân

⁹⁰ Yılmaz, *Sûdî-i Bosnevî Ve Şerh-i Gülistân*’ı, 328.

zamānları müteḥālifdür ki bir zamānda cem’ olmazlar. Pes kelām taḥyilī ola veyā taḡlīb ḳaşd oluna.⁹¹ Burada bahsedilen ve meāni tabirlerinden olan taḡlip: Birşeyi başkalarına galip addederek onu cemi’ sîgasıyla îrâd ve diğerklerini de îrâde eylemek anlamındadır.⁹² Mahmud Tâ’î bin Muhammed, Sûdî’nin burada belagatle ilgili yapmış olduğı açıklamasını şu ifadeleriyle reddeder: “İbâretde taḡlīb ḳaşdıyla zamānı muḥālif olan şükûfenüñ zıkrine vârid olan i’ tirâz mündefî’ dūr.”(28^b)

Sûdî *Gülistân*’ın “Pend-i Sa’dî be-güş-i cân bişnev- Reh çünînest merd bâş u be-rev” beytini şerh etmeden önce “Bu beyt ḳadîm nüşhalarda bulunmadı lîkin şâriḥler yazduğı-y-çün yazıldı.”⁹³ şeklinde bir açıklamada bulunmuştur. Mahmud Tâ’î bin Muhammed Sûdî’nin bu açıklamasını şu ifadeleriyle reddeder:

“21b der-kenâr: Bu beyt ḳadîm nüşhalarda bulunmadı diyen fâzıl Sûdî’nüñ rast geldiğı bir kaç nüşhada bulunmadığından bu beytüñ *Gülistân*dan olmadığı lazım gelmez ki Şeyh’üñ selîs-i nuṭḳı olup ğayrinüñ kelâmı olmadığına lafz u selâseti delâlet ider.” (21^b)

2.7.4. İktibaslar⁹⁴

Klasik mensur metin şerhinde şâriḥler ileri sürdükleri fikirleri, yaptıkları yorumları ispatlayarak sağlam temellere oturtmak veya bir kelimenin manasını ya da gramer kuralları ile ilgili bir hususu ispat etmek için; âyet, hadis, kelâm-ı kibar, şiir, atasözü ve kaynak

⁹¹ Yılmaz, *Sûdî-i Bosnevî Ve Şerh-i Gülistân*’ı, 383.

⁹² Tâhirî’l-Mevlevî, “Taḡlīb”, *Edebiyat Lügatı*, (İstanbul: Enderun Kitabevi, 1994),140.

⁹³ Yılmaz, *Sûdî-i Bosnevî Ve Şerh-i Gülistân*’ı, 369.

⁹⁴ İstişad: İleri sürülen bir fikri, yapılan yorumu ya da bir kelimenin manasını ispat etmek, doğruluğunu kanıtlamak için; âyet, hadis, muteber şiir, atasözü, deyim vb. ile delil getirme, şahit gösterme anlamında kullanılan bir edebi sanattır. (Mustafa Uzun, “İstişâd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2001), 23:398.,Nusrettin Boelleli, “İstişad”, *Belâgat* 8. Baskı (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları,2013): 32.) Ancak Türk edebiyatında bir edebi sanat olarak istişad-dan ziyade ona çok benzeyen "irsal-i mesel" veya "iktibas" tercih edilmiştir. (Uzun, “İstişâd”, 23:398.) İktibas: Söze, anlamı pekiştirmek, ifadeyi süsleyip manayı kuvvetlendirmek amacıyla âyet, hadis ya da bunlardan parçalar almayı ifade eden bir Bedî’ terimidir. (Cem Dilçin, “İktibas”, *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2013),465., Boelleli, “İktibas”, 435., Yekta Saraç, “İktibas”, *Klasik Edebiyat Bilgisi Belâgat* (İstanbul: Gökubbe,2015), 274.) Yukarıda istişad ve iktibas ile yapılan tanımlardan anlaşıldığı kadarıyla; iktibas aslında sadece âyet ve hadislerden yapılan alıntılarını içermektedir. Nitekim iktibaslar: “*Türk edebiyatında yenileşme dönemine kadar âyet ve hadislerden seçilen ibarelerin aktarılması şeklinde kullanılmıştır. Daha sonra ise iktibas edilen metinler çok çeşitlenmiş ve hertür-lü nakil bu kapsama dahil edilmiştir.* ve “*Türk edebiyatında bir edebi sanat olarak istişaddan ziyade ona çok benzeyen "irsal-i mesel" veya "iktibas" tercih edilmiştir.* “açıklamalarından da anlaşıldığı üzere iktibas, istişad yerine de kullanılmaya başlanmıştır. (Mustafa Uzun, “İktibas”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2000), 22: 52., Uzun, “İstişâd”, 23:398.) Bu sebeple biz de çalışmamızda iktibas terimini, bu daha geniş kapsamıyla kullanmayı uygun bularak; âyet, hadis, şiir ,atasözü, vb. ile yapılmış olan her tür alıntıyı iktibas başlığı altında vermeyi uygun bulduk.

eserden alıntı yapmak üzere iktibas metodunu kullanırlar.⁹⁵ Bu yöntem şarihlerin ifadelerini güçlendirerek onların sıgılıktan kurtulmalarını sağladığı gibi bilgi ve kültür seviyelerini, alana hakimiyetlerini göstermesi açısından da oldukça önemlidir.⁹⁶ Şârihler bu metodu kendi amaç, bilgi, kültür ve birikimleri çerçevesinde yaparlar. Bu yüzden mensur metin şerhlerinde farklılıklar görülebilir.⁹⁷ Bazı şerhlerde konu genişletilmesine daha az gidilmesine rağmen bazılarında bir kelimenin bile sayfalarca açıklamasının yapıldığı görülebilir. Örneğin Sûdî'nin *Gülistân*'ı şerh etmesinin amaçlarından birisinin Fars dilini ve edebiyatını öğretmek olması sebebiyle şerhinde filolojik izahlar ağır basmakta, buna mukabil Farsça manzum eserlerden oldukça fazla iktibas yapılmaktadır. Mahmud Tâ'î bin Muhammed'in şerhinde ise aşağıda da görüleceği gibi hem filolojik izahlar hem de manzum iktibaslar oldukça az kullanılmıştır. Mahmud Tâ'î bin Muhammed şerhinde ileri sürdüğü fikirleri ve yapmış olduğu yorumları kuvvetlendirmek için; âyet, hadis, şiir, atasözü ve kaynak eserlerden iktibaslar yapmıştır.

2.7.4.1. Âyet İktibasları

“Daḥı Ey Tañrı Te‘ālā! Pādişāh Ebū Bekr’üñ ḥayrāt-ı ḥasenesinüñ ve fî‘l-i cemīlinüñ şevābını kat kat eyle. Ya‘nī güzel ef‘āl-i cemīlesinüñ cezā u a‘ vāzını kat kat eyle. Hāşılı *عَشْرُ امْتَالِهَا* āyet-i kerīmenüñ mā-şadaḳı zümresine idḥāl eyle. Şād u mesrūru‘l-fu‘ād eyle.” (15^a)

(*Ve be-şükr endereş mezīd-i ni‘met*)

“Tamām-ı ibāretüñ ma‘nāsı ve daḥı kelām-ı mecīdinde buyurduğu *لَئِنْ شَكَرْتُمْ لَأَزِيدَنَّكُمْ* āyet-i kerīmenüñ mañtūḳ-ı münīfi üzre şükrinde olmak izdiyāt-ı ni‘mete sebebdür. Hāşılı Allāh Te‘ālā’nuñ virdigi ni‘mete şākir olmak cedīd-i ni‘meti celb ider.”(3^b)

“İmdi ki *تَا‘اْتَشْ مَوْجِبُ-يْ كُورْبِيسْت* ‘ibāretüñ ma‘nāsı: Ancılayın Allāh Te‘āla ki *و اسجد و اقترّب* naşş-ı celīl ile ana t̄a‘at ve inḳıyād kurb ve yakınlığa mūcibdür.” (3^a-3^b)

“*Minnet*, cemī‘i şifāt-ı kemālī müstecmi‘ ve cemī‘i simāt-ı noḳşandan pāk u mūnez-zeh vācibu‘l-vücūd Allāh Te‘ālā’nuñ zāt-ı ‘aẓīmu’ş-şāna sezā vü lāyık ve maḥşūşdur. Ve buña ḳavluḥü Te‘ālā *بَلِ اللّٰهُ يَمُنُّ عَلَيْكُمْ* burhān-ı ḳatı‘dur. Ve Allāh Te‘ālā Ḥazretle-

⁹⁵ Yazar, *Klasik Türk Edebiyatında Tercüme Ve Şerh Geleneği*, 85., Nusrettin Bolelli, “İktibas”, *Belâgat* 8. Baskı (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlâhiyat Vakfı Yayınları, 2013): 32.

⁹⁶ Uzun, “İstîşhād”, 23:398.

⁹⁷ Canpolat, *Lâmi‘i Çelebi’nin Şerh-i Dibâce-i Gülistân*’ı, 9.

rinden ğayri hiç bir kimseye lâıyık u sezā ve cāız ü devā olmadığına āyet-i mezkūre ile bu ayet-i kerīme لَا تُبْطِلُوا صَدَقَاتِكُم بِالْمَنِّ وَالْأَذَىٰ hucceteyn-i sātī‘ayndur.” (2^a)

“Çünkü her bir nefesde iki ni‘met mevcūd bulundu. Pes her bir ni‘mete şükr vācib oldu. Ma‘lūm ola ki *vācib* bunda şābit ma‘nāsınadır. Ya‘nī mun‘imūñ haqqı olduğu cihetden her bir ni‘mete şükr şābitdür. Vācib, şer‘ī ma‘nāsına degül. Zīrā her bir ni‘mete şükr ‘abdūñ elinden gelmeyüp tākātinden hāricdür... *Vācib*, şer‘ī olduğu takdirde ‘abde teklīf mā-lā yuṭāḳ lāzım gelür. Hālbuki لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا naşş-ı celīlūñ mañṭūḳ-ı şer‘ī üzre Cenāb-ı Erḥamu’r-Rāḥimīn maḥz-ı merḥamet-i bī-pāyānından kullarını kudretlerinden hāric olup mā-fevḳa’t-tākātleri olan teklīf buyurmamışdur.”(4^a)

Bu örnekte ise Nisā süresinin 69. āyetinin bir kısmı cümle içine alınarak āyet olduğu belirtilmeden iktibas yapılmıştır:

“Ey cemī‘i naḳā’ışden pāk ü münezzeh vü muḳaddes Rabbūm -celle celālūh ve ‘amme nevālūh- Hāzretleri! Maḥz-ı faẓl u kerem-i bī-nihāyetūñ ile cemī‘i ‘ömrini me‘āşide ve mā-lā-ya‘nī de ifnā vü telef iden bu zelīl, haḳīr ü faḳīr Maḥmūd Ṭā’ī‘ kuluña ḥüsn-i ḥātime naşīb eyle ve evḳāt-ı ḥayātında ḳaşden ve ‘amden ve ḥaṭā’en ve sehven ve sırran ve cehden ve ‘alāniyyeten işledigi bī-payān zūnūb u taḳşīrātını ‘afv ü mağfīret eyle. Ve me‘a’s-*şiddīḳīn* ve *’ş-şühedā* ve *’ş-şāliḥīn* ve *ḥasūne ūlā’ike refīḳā* cennete duḥūliyle şād ve cennette her ni‘metden a‘zām u efḥam olan liḳā-yi ‘ālīlerinūñ ile ber-murād eyle. Āmīn.” (21^a)

2.7.4.2. Hadis İktibasları

“Daḥı ğā’ibāne olan du‘ā icābet ü ḳabūle mevşul ü maḳrūndur. Ya‘nī riyā u taşannu‘dan ba‘īd olduğu gibi icābet ü ḳabūlede maḳrūndur. Hāşılı ‘inde’llāhi Te‘ālā müs-tecābdur. Zīrā ḥadīş-i şerīfde vāḳi’dür ki *zahr-ı ğaybda şādır olan du‘ā red olunmaz.*(35^a)

“*Ve rahmet-i ‘ālemiyan* Ve ehl-i ‘ālemūñ rahmetinden *ve safvet-i ādemiyān* ve Ādemoğullarınınūñ şāfi vü ḥāliş ve güzidesinden *ve tetimme-i devr-i zamān* ve devr-i zamānuñ tetimmesinden ya‘nī لَا نَبِيَّ بَعْدِي ḥadīş-i şerīfūñ mañṭūḳ-ı şerīfi dā’ire-i nübüvvet-i vücūd-ı şerīfleriyle tamām olduğu cihetden dā’ire-i zamān daḥı vücūd-ı şerīf-

leriyle tamām olan zāt-ı ‘aẓīmu’l-ḳadr’dan Muḥammed Muṣṭafā -‘aleyhi ve ‘alā ālihī ve ṣaḥbiḥī’ ṣalāti ve’s-selām- Ḥazretleridir. (7^b)

“Ḥasunet cemī’u ḥisālihi Ḥazret-i Muḥammed Muṣṭafā -ṣalla’llāhu Te‘ālā ‘aleyhi ve ‘alā ālihī ve ṣaḥbiḥī ve sellim’ün- cemī’-i aḥlāk ü eṭvārı güzeldür. Sallū ‘aleyhi ve ālihi Pes böyle olunca aña ṣalavāt getürün, āline ve aṣḥābına daḥı zīrā buyurmuşdur: اذا صَلَّيْتُمُونِي فَعَمَّوْا (8^b)

“Ḥaşılı ecele nisbet ekābirāne ve faḳīrāne ölmek beraberdür. Belki fuḳarānuñ mevti eḥafdır. Zīrā *Mevtü’l-fuḳarā’ rāḥatun*⁹⁸ dur ki mülk ü māl u ‘azz u cāḥ ḥasretini çekmekle beraber degüldür.” (46^a)

“Ve şıyānet ve ri’āyetün içün saña şükr eylemek bizüm üzerimize vācibdür veyā senünñ gibi bir merḥametlü pādişāhı bize ḥākim eylediği-çün Allāh Te‘ālā’ya şükr bizüm üstümüze lāzımdur. Lākin evlā olan budur. Tañrı Te‘ālā’ya hem saña şükr bizüm üzerimize vācibdür. Zīrā من لم يشكر الناس لم يشكر الله meşhürdür. “(17^b)

Mahmud Tā’î bin Muhammed Sa’dî’nin bu cümlede “Ve toḥm-ı ḥurmā be-terbiyyeteş naḥl-i bāsıḳ geşte” hurma ağacını özellikle zikrettiğini, Hazreti Muhammed’in “ Halanız olan nahleye saygı gösteriniz, çünkü bu ağaç Âdem aleyhisselâmın çamurundan kalan artıktan yaratılmıştır.”⁹⁹ hadisine değinerek açıklar:

“Ḥurmā ağacı taḥşış-i bi’z-zıkr eyledi. Zīrā tûl u istiḳāmet-i ḳāmetde sâ’ir mīve ağaçlar üzre faẓl u kerāmeti zāhir u bâhir oldığı gibi Âdem Peyğamber -‘alā nebiyyinā ve ‘aleyhi ve ‘alā ālihime’s-ṣalātu ve’s-selām- Ḥazretleri’nün maḥlûḳ oldığı tıynunñ baḳıyyesinden ḥalkı, menāfi’i daḥı cümle ağaçlardan ziyāde ve keşreti sebebiyle ḥaḳīḳatde daḥı cümle ağaçlar üzre faẓl u kerāmeti āşıkārdur.” (6^b-7^a)

⁹⁸ Taradığımız hadis kaynaklarında böyle bir hadis bulamadık. Ancak Aclûnî’nin *Keşfü’l-hafâ* adlı eserinde "الفقر راحة، والغنى عقوبة..." şeklinde bir ifade mevcuttur. İsmail b. Muhammed el-Aclûnî, *Keşfü’l-hafâ’ müzîlû’l-ilbâs*, 3.Baskı (Beyrut:Dârü’l-kütübi’l-‘ilmiyye, 2009),80.

⁹⁹ Bu hadis İmam-ı Rabbânî’nin *Mektûbât* adlı eserinin 162.mektubunda geçmektedir. İmam-ı Rabbânî, *Mektûbât Tercemesi*, trc. Hüseyin Hilmi Işık 5. Baskı (İstanbul: Işık Kitabevi,1975), 226.

2.7.4.3. Türkçe Atasözü ve Deyimlerden Yapılan İktibaslar

Sûdî şerhinde “Sezmedüğün taş baş yarar, Serçeden korkan darı ekmez, Barmagı diş almak” gibi pek çok Türkçe atasözü ve deyimlerden iktibaslar yapmıştır.¹⁰⁰ İncelediğimiz sayfalar boyunca Mahmud Tâî’ bin Muhammed’in, Sûdî’nin vermiş olduğu atasözlerinden sadece bir tanesini iktibas olarak kullandığı görülür:

“Niteki dimişler çok söyleyen çok yañılır.” (36^b)

2.7.4.4. Arapça İbârlere Yapılan İktibaslar

“Pes *es-selâmetü fî'l-vaḥdeti* kavliyle ḥâsıl olup kûşe-i vaḥdetde ve künc-i selâmetde ihtiyâr-ı ‘uzlet eylemek evlâ vü aḥrâdur.” (36^b)

“Nâ-çiz ü lâşin ü hîç mertebesinde olan balçık *eş-şoḥbetü mü’essiretün* fehvâsınca dir ki benümle mümtezic ü maḥlûṭ u sirişt olan hem-nişin ya’nî mücâlis ü muşâhib u refîk gülün kemâlidür baña te’şîr eyledi”. (14^b)

“Daḥı Yâ Rabbi! Pâdişâh Ebû Bekr Sa’d ismiyle müsemmâ oğlunu da kâffe-i mekrûhât u derd-i belâdan şakla. Zîrâ *el-veledü ‘alâ sîreti ebîhi* ḥasebince rahm-ı kerem ve inşâfda babası gibidür.” (15^b)

“Emmâ gâ’ibâne olan du‘a vü şûkr ü şenâ tekellüfden ba’id ya’nî gönülden olmayup hemân dil ucından olmaḡdan uzakdur. Zîrâ kaçdını ḥafeza’llâhu Te‘âlâ bilür. Ḥâşılı gâ’ibâne du‘â vü şenâ *‘an-şamîmi’l-kalb* olur.” (35^a)

“Tamâm-ı beytün ma’nâsı: Ey *şifrü’l-yed* çârşuya giden fakîr! Korkarım sen boş gidüp boş gelesin. Zîrâ bâzâr ehli ‘âdetleri üzre kimse şemersiz nesne virmez.” (20^b)

“Ḥâşılı kimse ki civânlık ve gençlik vaktinde ḥayrât u ḥasenâta ve a’mâl-i şâlihaya ‘ömrini şarf eylemeyüp lehv ü lu’bla ya’nî beyhûde ve mālâya’niyle taẓyi’-i evkât eyledi; pîrlik ve kocalık zamânında yarî kâdir oldığı mertebe âḥiret yolına sa’y eylemek gerek tâ ki başak devşirmek ile eyyâm-ı şitâda kuvvet-i lâ-yemûtühü mâlik olan gibi. Fi’l-cümle: Âḥiret yolu zaḥîresine mâlik ola. Zîrâ *küllü mâ lâ yûdraku küllühü lâ-yûtraku küllühü*.” (21^b)

¹⁰⁰ Yılmaz, *Sûdî-i Bosnevî Ve Şerh-i Gülistân’ı*, 222.

“Orta arık esb ya‘nî at işe ve şavâşa gelür ya‘nî yarar; orta arık at, ya‘nî ne katı semîn ve semîz ve ne katı arık ve za‘îf at. Hâşılı *hayru‘l-umûr evsaṭuhâ* feḥvâsınca semizlik ve zebûnluk beyninde mu‘tedil ve mütevassıt olan at cenk için yarar.”(49^b)

“Hâşılı Ey âhiret bâzârına hayrâtsiz ve ḥasenâtsiz ve a‘mâl-i şâliḥâsız varan kimse! Korkarım ki cennet ni‘metlerinden mahrûm olasın. Korkarım anuñcündür ki bu huşuşda kimse ḥaḳḳında cezâz yokdur. Ancak ‘Allâmu‘l-guyûb Allâh Te‘âlâ Ḥazretleri’nüñ ma‘lûmıdır; zîrâ a‘mâl-i şâliḥa mücib-i cennet ve a‘mâl-i seyyi‘e mücib-i cehennem degüldür. Belki Erḥamu‘r-Râḥimîn Allâh Te‘âlâ Ḥazretleri’nüñ meşiyetine menûtdur Dilerse ‘ömrini ‘ibâdetde şarf ideni ‘adlen cehenneme ve ‘ömrini me‘âsiñ ifnâ ideni fazlen cennete atar. Şevâb fażlıyla ve ‘ikâb ‘adli iledür. *Mülk ‘alâ iṭlâḳ yeteşarrafu fî mülkihi keyfemâ yeşâ‘u ve yeḥtâru* ancak oldur.”(20^b)

“Hâşılı lisân ve ḳalb belki cemî‘ a‘zâmı *mâ-ḥalaḳa li-hüve* ya‘nî ne için ḥalk oldılar ise aña şarf idem.” (22^a)

“Ve ol devḥa bi‘l-ḳuvve dürlü dürlü mîvelerden toptolu idi. İşte Merhûm Fâzıl Sûdî şöylece mîyve-i bi‘l-ḳuvve olan mîveye ḥaml eyledi. Lâkin mîve-i bi‘l-fi‘le daḥı ḥamli merḥûmuñ zu‘m eylediği maḥzûra müstelzim degül. Zîrâ aña şâliḥ olmayan şâliḥ olanuñ aşlı ve ‘aynıdır. Ve aña ‘adem-i şalâḥati ḥaḳîkate mîve ismi iṭlâḳına mâni‘ degül. *Kemâ lâ yaḥfâ ‘alâ men te‘emmele ḥaḳḳahû.*” (28^a)

“Zîrâ Allâh Te‘âlâ Ḥazretleri’nüñ kemâl-i lüṭf u merḥametinden *şâbûnü‘z-zünûb* olan tevbenüñ ḳapısı açıḳdur.”(18^b)

“Lâkin Allâh Te‘âlâ Ḥazretleri’nüñ cārî olan ‘âdet-i ‘aliyyesi üzre herkes a‘mâliyle müczâ olunur. *İnne ḥayran fe-ḥayran ve inne şerran fe-şerran.*”(21^a)

“...Şoñra benüm elüme geṭti baña daḥı vefâ itmeyüp başka kimsenüñ eline ve andan digere böyle elden ele geṭüp kimseye ḳalup vefâ itmeyecegi *eḫharu mine‘ş-şems* ma‘lûm u âşikâr iken kemâl-i ḡafletümden nâşî böyle vefâsız dünyâyâ ve mülk-ı salṭanatına göñül baḡlayup müzehrefâtıyla mesrûr oldum.” (47^a)

2.7.4.5. Arapça-Farsça Manzum Parçalardan Yapılan İktibaslar

Mahmud Tâ'î bin Muhammed'in şerhine genel olarak bakıldığı zaman bazı manzum iktibaslar yaptığı görülür.¹⁰¹ Ancak incelediğimiz sayfalar boyunca biri Arapça diğeri Farsça olmak üzere sadece iki manzum iktibas yapmıştır:

“Ve vāṣıfān-ı ḥilye-i cemāleṣ be-teḥayyūr mensūb gūyend Daḥı Allāh Te‘ālā Ḥazretleri'nün zīneti ya'nī güzelligini vaṣf idiciler ḥayrete mensūblardur, ya'nī müteḥayyir olup söyleyicilerdür. Ki mā ‘arafnāke ḥakka ma‘rifetike Ki biz seni sana lāyık u sezāvār bilgi ile bilemedik. Ḥāşılı seni lāyık bilgiyle bilen sensin, beşerde bu kudret yokdur. Niteki İbn Sīnā ḥakīm dir:

İ‘tişāmü'l-verā bi-ma‘rifetik

‘Ācizü'l-vāṣıfūne‘an şıfatik

Tüb‘aleynā fe-innenā beşerun

Mā-‘arafnāke ḥakka ma‘rifetik”(9^b-10^a)

“Zīrā lisān-ı Fārsuñ gelecek kıt‘āda mecmū‘ ola sekiz ḥarf yokdur. Bir kelimedede birisi mevcūd ise taḥrīfāt-ı ‘avāmiyyeden yā āḥar dilden menḳūldür. Kıt‘a budur:

Heşt ḥarfest ān ki ender Fārsi ne-yāyed hemī

Tā ne-yāmūzī ne-bāşī enderīn ma‘nā mu‘āf

Bişnev ez-men īn ḥurūf ve yād-gīr ey ehl-i dil

¹⁰¹ Örneğin *Gülistân*'ın dördüncü bölümünün sekizinci hikâyesinin özünü “Ḥāşılı pādīşāhuñ esrārını ifşā eylemek helāka sebebdür.” şekilde açıkladıktan sonra Erzurumlu İbrāhim Hakkı'nın Mârifet-nâne'sinde geçen şu şiiri iktibas olarak getirir: (vr.244^b-245^a) Erzurumlu İbrāhim Hakkı, *Divân-ı İlâhiyât*, haz. M. Kayahan Özgül (Ankara: DİB Yayınları, 2013),484.

Açma râzı ki zâr olmayasın
Miḥnet ü derde yâr olmayasın

Şakla sırrı ki selāmet ola
Sırrı izḥār iden melāmet ola

Nice sır var ki ger zebāna gele
Nice cānlar var dehāna gele

Dil ḳafes rāz murg-i vaḥşīdür
Murg-i vaḥşī ḳafesde yaḥşīdür

Rāh-ı devletde kim ki gence irer
Şaklamazsa hezār rence irer

Ṣā vü ḥā vü ṣād u ḍād u ṭā vü ṣā vü ‘ayn ü kāf “(25^a-25^b)

2.7.4.6. Kaynak Eserlerden Yapılan İktibaslar

Sûdî şerhi boyunca *Mesâdir*, *Fütûhât-ı Mekki*, *Kâfiye Risâlesi*, *Mişkât-ı Envâr*, *Hulâsa-i Fetvâ* gibi pek çok kaynak eserlerden iktibaslar yapmıştır.¹⁰² İncelediğimiz sayfalar boyunca Mahmud Tâ’î bin Muhammed, ikisi Sûdî’nin vermiş olduğu kaynaklarla aynı olmak üzere üç yerde kaynak eserlerden iktibas yapmıştır.

“Kerem bîn u luṭf-ı Hudâvendigâr Allâh Te’âlâ Hâzretleri’nün kerem-i luṭfını gör. **Güneḥ bende kerde’est u ü şermsâr** Kûl günâh eylemişdür ḥâlbuki O, utanandır. Niteki Yahyâ bin Mu’âz-ı Râziden rivâyet olunur ki eşnâ-yı va’zda buyurmuş ki: **“Sübḥâne men yeznebû’l-‘abdü yesteḥî hüve”**(9^b)

“Aşl-ı Nevruz nısf-ı bahârda şems re’s-i Hamele dâhil olan gündür ki Ferverdîn mâhuñ ibtidâsı günidür. Ve bu nevrûzı ehl-i islâmdan işitmeyen kefereler bilmezler. İmdi bu Nevruz murâd olmak üzere Nevruz gününde seyre varup ol güne ta’zîm eyleyen kâfir olur diyen ba’zı müftilerün bu fetvâsı ne muḥâldür. Zîrâ ta’zîmi memnû olan Nevruz-ı Rûmî’de kıvırmalı yumurta günidür ki niteki *Hulâsa-i Fetvâ*’da buyurur: **“Men eḥdâ beyzaten ile’l-mecûsî yevme’n-nîrûzî kefera”** ve ‘avâmuñ Nîrûzdan Nevruz taḥrîf eyledikleri Kıvırmalı yumurta günü cemî’ Naşâra ‘indinde mu’teberdür belki büyük bayramları ol gündür.”(26^b-27^a)

“Daḥî ol lâşe kocaı ya’nî Sultân Maḥmûd-ı Ğaznevî diyü şâriḥ Sûdî böyle tefsîr eyledi. Lâkin Şeyḥ-ü’l-kurra’ ve’l-muḥaddisîn Muḥammed el-Cezerî Hâzretleri *Zâtü’s-Şifâ-nâm* manzûme siyeriyyesinde ‘adaletle Sultân Ğaznevî’yi medḥ idüp Şeyḥ-i mûmâ ileyhüñ kelâmına nazaran bunda müstelzim zemm olan bir lâşeden murâd Sultân Maḥmûd murâd degül.” (47^a)

2.8. Nüsha Farklarının Değerlendirilmesi

Bütün şerhlerde geçerli olmamakla birlikte Klasik şerh edebiyatında şâriḥler bir metni şerh etmeye başlamadan önce o metnin ya da eserin diğer nüshalarını inceleyerek bir nevi edisyon kritik yaparlar. Bu şekilde şerh edilecek metin belirlenir ve diğer nüshalarla ilgili değerlendirmelere de şerhlerinde yer verirler. Mahmud Tâ’î bin Muhammed’in şerhinde ileri sürdüğü ifadelerden *Gülistân*’ın farklı nüshalarını incelemiş olduğu anlaşılır.

¹⁰² Yılmaz, *Sûdî-i Bosnevî Ve Şerh-i Gülistân*’ı, 274.

lır. Bunlar arasında “Fāzıl Sûdî’ye ittibâ’an ihtiyâr eyledigim bu nüshadan evleviyyeti tâhirdür.”(48^b) açıklamasından anlaşılacağı üzere Sûdî’nin şerh ettiği nüshayı şerh etmeye uygun görmüştür. Diğer nüsha farklılıkları ile ilgili değerlendirmeleri Sûdî’nin şerhinde vermiş olduklarıyla tamamen aynıdır:

“*Bîşe*, *bâşı*’nuñ kesriyle lafz-ı ‘Arabîdür. ‘Acemce *mîşe* dirler ve Türkîce *meşe* ma’rûfdur. Ba’zı nüshada *bîşe* yerine *bâ-yı* ‘Acemle ve *sîn-i* mühmele ile alaca ma’nâsına olan lafz-ı *pîşe* vâkı’dür ve *hâlist* ‘ibâreti yerine *nûn*’un fethi ve kesriyle kaplan derisi şeklinde *kâlîçe* ma’nâsına olan lafz-ı *nihâlî* düşmüş... Bu nüshada *meşe* ki esed ya’nî arslan meskenidür qarînesiyle kaplandan ki hâvîsi tâğlardur murâd aslandur. İmdî mezkûr ba’zı nüsha bu teklîfden huluvvı sebebiyle merhûm Fāzıl Sûdî’ye ittibâ’an ihtiyâr eyledigim bu nüshadan evleviyyeti tâhirdür.”(48^b)

“*Ve hâcetes-râ ber-âverdem* Ve hâcetini dahı hâşıl eyledim. *Ki ez-bisyârî du’â vü zârî-i bende* Zirâ kuluñ çoklık du’â vü zârlığından *şerm hemî dârem* utanıram. Ba’zı nüshada *hâ-yı* te’kîd ile edât-ı hâl olan *mî* gelmesinden mürekkeb *hemî* lafzı *şerm* lafzından muqaddem olup *hemî şerm dârem vâkı’* olmuştur.”(9^a)

“Ba’zı nüshada *emn ü selâmet* vâv-ı ‘atf ile düşmüştür. Ya’nî ‘atf-ı tefsîri vâkı’ olmuştur.”(16^a)

“Ekşer nüshada *der-hemân rûz* vâkı’dür. Ya’nî hemân ol günde böyle oldu.”(29^b)

“Dahı Allâh Te’âlâ Hâzretleri her hayra kılsun me’âl ve merci’lerini ve ba’zı nüshada *âmâlehümâ* düşmüş, ya’nî Allâh Te’âlâ Hâzretleri ümitlerini hayrata meyl ü rağbetlerini hasenâta teveccüh eyleye.”(31^a-31^b)

“Ba’zı nüshada *yümnü’l-mülük* vâkı’dur. *Mülk*, *mîmûn* zammıyla memleket ü saltanat dimekdür diğeri ile şahsuñ mâlik olduğu emvâl u işkâle dirler.”(33^a)

“Ba’zı nüshada mısırâ’ı şânî böyle vâkı’dür: *H’îştên-râ be-gerden endâzed* ya’nî kendini boynı üzerine atar..”(38^a)

“*İn melik-râ düşnâm dâd* Bu esîr pâdişâha hücum idüp ya’nî sögdi *u nâ-sezâ goft* nâlâyık ya’nî lââyık olmayan söz söyledi. Ba’zı nüshada *în hod* ve ba’zında *în merd* vâkı’ olmuştur.”(45^a)

“Ba’zı nüsha *tâ* yerine *yâ* vâkı’dür ve *ne-pûşîd* yerine *be-pûşîd* düşmüştür.”(49^b)

Özet: Mahmud Tâ'î bin Muhammed'in Şerh Metodu

Tezimizin “Şerh-i Gülistân'ın İncelenmesi” başlıklı üçüncü bölümünde Mahmud Tâ'î bin Muhammed'in *Şerh-i Gülistân*'ı klasik mensur metin şerhi kuralları çerçevesinde, usûlünü ciddi olarak takip etmiş olduğu Sûdî-i Bosnevî'nin *Şerh-i Gülistân*'ının bazı kısımları ile karşılaştırılarak ayrıntılı olarak incelenmiştir. Bu bölümde incelemelerimiz neticesinde ulaşılmış olduğumuz bilgiler, Mahmud Tâ'î bin Muhammed'in şerh metodunun daha yalın bir şekilde görülmesini sağlamak amacıyla maddeler halinde kısaca açıklanacaktır:

1. Kaynak metin şerh metnine dahil edilmiş ve bu kısımların üzeri kırmızı mürekkeple çizilerek şerh metni içerisinde kaybolması engellenmiştir.
2. *Gülistân*'ın mensur kısımları cümle ya da kelime grupları şeklinde, manzum kısımları beyit, mısra ya da daha küçük parçalara bölünerek tercüme ve şerh edilmiştir.
3. Bazı beyit ve cümleler hiç bir kelime manası ve filolojik izahta bulunulmadan direkt tercüme edilerek yorum kısmına geçilmiştir.
4. Bazı yerlerde kaynak metin verildikten sonra kelime anlamı ve irâb kaideleri verilmiş, kelimenin önce lügat manası sonra o kelimenin müktezâ-yı hâl'e göre almış olduğu anlam “Bunda, böyle yerlerde, bunda murâd, murâd” şeklindeki ifadelerle açıklanmıştır.
5. Bir kelimenin ya da terkinin daha önce izah edilmiş olduğu “niteki îmâ olundu” ifadesi ile belirtilmiştir.
6. Gramer ve irâb kaideleri ile ilgili yeri geldiğinde satır aralarında bazı açıklamalarda bulunulduğu gibi bazı yerlerde “Ma'lûm ola ki, nihân olmaya ki, zann olunmaya” şeklindeki ifadelerle okuyucunun dikkati çekilerek önemli gramer açıklamalarında bulunulmuştur.
7. Kaynak metnin tercüme ve yorumlanma kısmında “ya'ni, hâsılı, hülâsa, netîce-i murâd” gibi bir çok özel kelime ve ibâre kullanılmıştır. Metni tercüme esnasında “şu anlatılmak isteniyor ki, demek ki” anlamında; “Ya'nî” ifadesi, tercüme bittik-

ten sonra, tercüme edilen kısmın özünü aksettirecek şekilde en son varılan sonuç; “Hâsılı ve hülâsa” ifadeleriyle ve tercüme edilen beyit ve cümlelerde verilmek istenen asıl mesaj ve mana; “Zübde-i makâl, zübde-i murâd, netice-i murâd, netîce-i murâdgâne, hakk-ı ma’nâ “ gibi ifadeler kullanılarak verilmiştir.

8. Şârih diğer *Gülistân* şerhlerinde katılmadığı, yanlış ya da eksik bulduğu yerleri reddiye geleneğini kullanarak bildirir. En fazla anlam ve yorum ile ilgili reddiyeler başta olmak üzere; gramer ve irâb, verilen bilginin yanlışlığı ve gereksizliği ile ilgili reddiyeler, diğer şârihlere “Bazıları” ya da “Şurrâh” ifadeleri ile Sûdî’nin ismi açıkça zikredilerek gönderilir.
9. Şerhde ileri sürülen fikirler, yapılmış yorumlar desteklenmek ve kuvvetlendirilmek için; âyet, hadis, şiir, atasözü, Arapça ibâreler ve kaynak eserlerden şahid getirilerek iktibas yöntemi kullanılmıştır.
10. Şerhin satır aralarında; tarihi, mitolojik, sosyal ve kültürel bilgiler verilerek konu genişletilmesine gidilmiştir.
11. Bazı beyit ve cümleler açıklanırken o kısımlarda kullanılan; istifhâm, irsâl-i mesel, teşbih, kinâye, telmih gibi edebi sanatlara çok kısa değinilmiştir.
12. *Gülistân* Nüshalarının değerlendirilmesi yapılarak diğer nüshalardaki farklılıklara değinilmiştir.
13. Tasavvufi mana içeren beyit ve cümleler yorumlarken bazı tasavvufî açıklamalar yapılmıştır.
14. Dini ve şer’i meselelerle ilgili; şükr, tevbe, yemin, dua, iyi ve kötü amelde bulunmak gibi mevzular yeri geldikçe mevzubahis edilerek bazı dini hususlarda; uyarı, açıklama, nasihat ve tavsiyelerde bulunulmuştur.
15. Şerhin bir çok yerinde Allah Teâlâ’nın isim ve sıfatları kullanılarak Allah Teâlâ Hazretlerine takdis, tazim ve övgülerde bulunulmuştur.

16. Hz. Muhammed'in faziletleri, mucizeleri, semâili, delâi-i nübüvveti hakkında bilgiler verilmiş, peygamberlerin adı geçince uzun uzun salavatlar getirilmiştir.

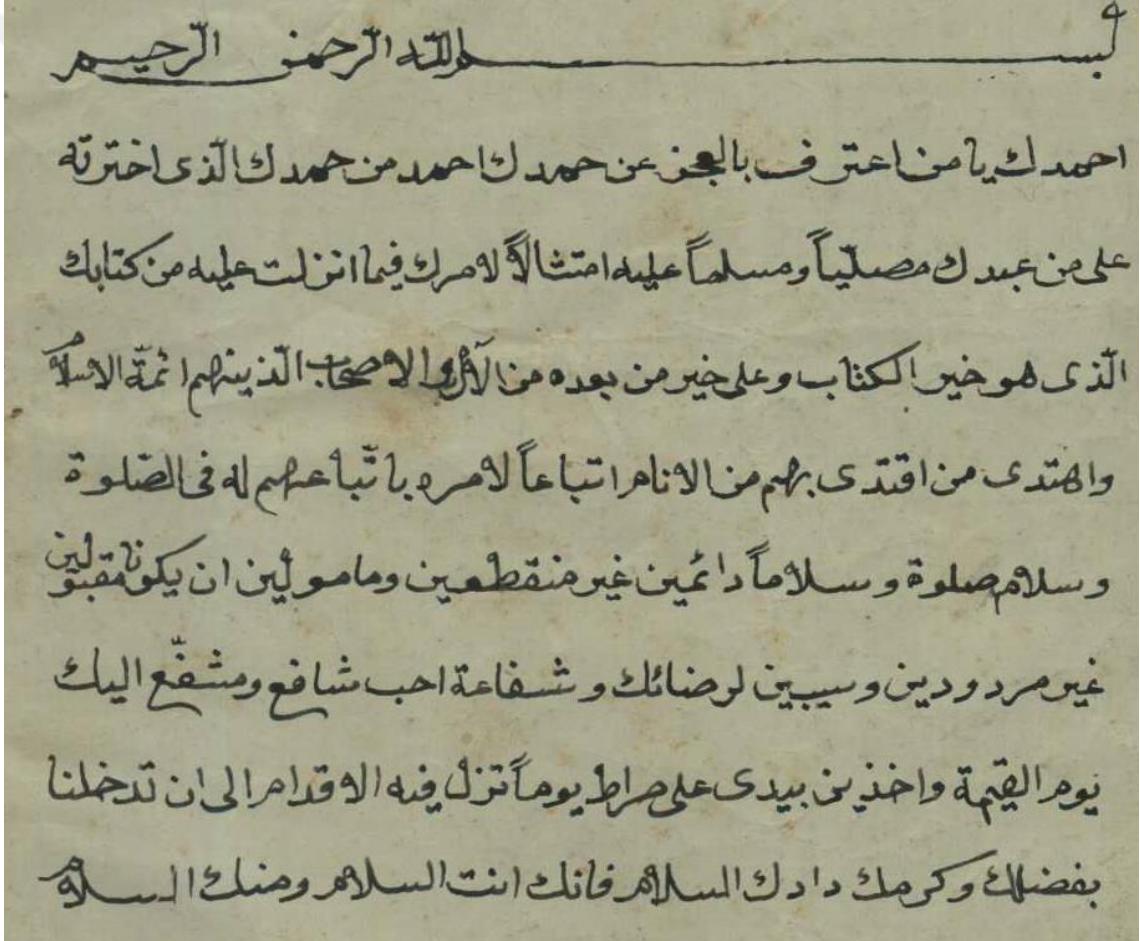
17. Şârih, şerhin bazı yerlerinde tövbe ve istigfarla afv ve mağfiret talebinde bulunarak hem kendisi hem de bütün müslümanlar için dualar etmiştir.

Burada verilen bilgiler Mahmud Tâ'î bin Muhammed'in *Şerh-i Gülistân*'ının sadece ilk yüz sayfasının incelenmesi neticesinde varılan sonuçlardır. Eser üzerinde yapılan çalışmalar devam ettikçe eksiklerimizi tamamlayacak yeni bilgilerin bu maddelere eklenmesi ihtimal dâhilindedir.

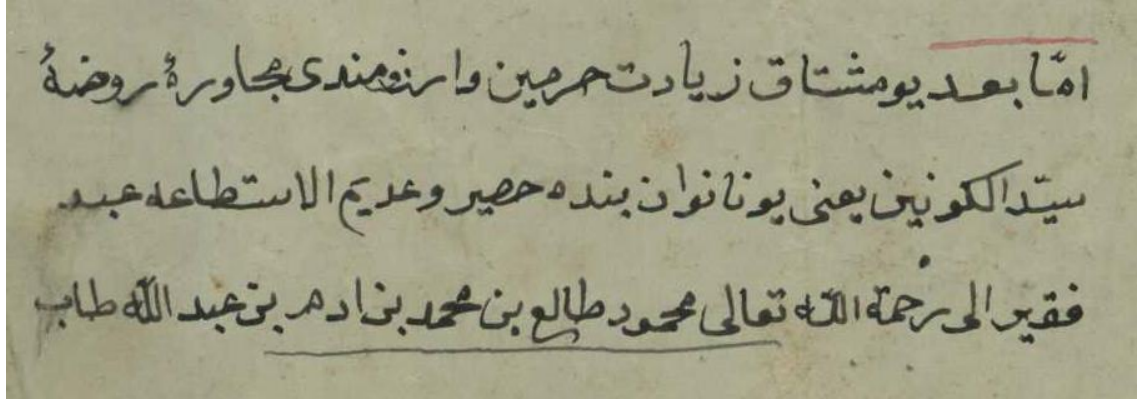

BÖLÜM 3: ŞERH-İ GÜLİSTÂN

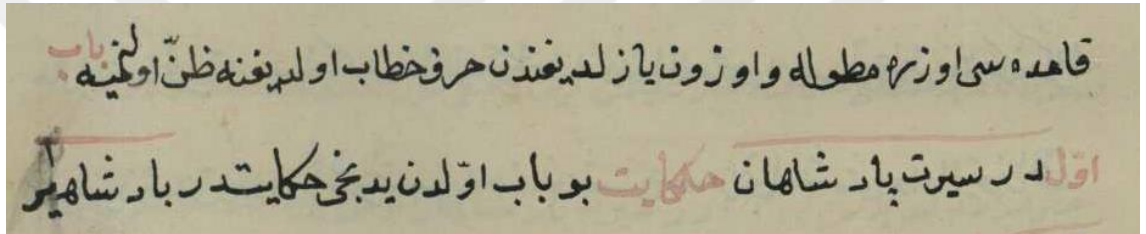
Şerh-i Gülistân'ın ne zaman telif edildiği hakkında bir bilgi mevcut değildir. Mahmud Tâ'î bin Muhammed'in vefatından 13 yıl sonra Kadı Ali b. Mustafa tarafından, 1280 (1864) yılında, Çakmaklı köyünde istinsah edilen, ulaşabildiğimiz tek nüshası Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu 06 Mil Yz A 9036 numarada kayıtlıdır. Eser, sırtı ve sertabı vişne rengi meşin, alt ve üst kapak üstü aşınmış ebru kağıt kaplı, mikleblı mukavva cilt içindedir. Eserin dili Türkçedir. Krem rengi sayfa üzerine nesih hattı kullanılmış olup 404 varaktan oluşur ve sayfalar 17 satırdan müteşekkildir. Eser, klasik üslup üzere; besmele, hamdele, salvele ve hatime bölümlerinden oluşur.

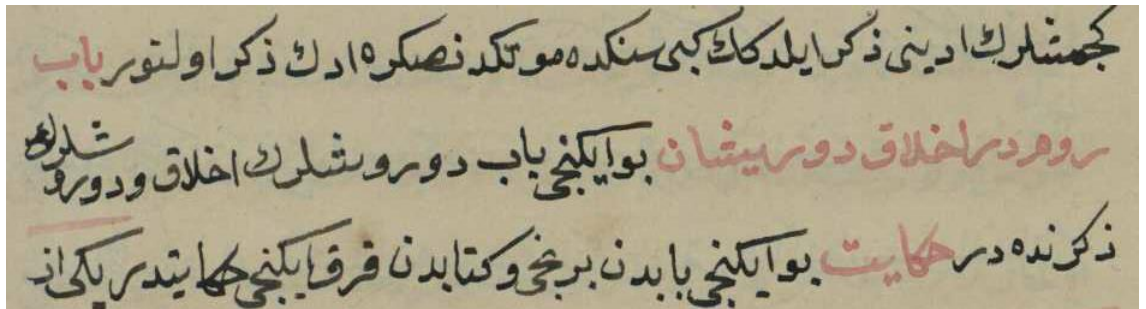
Yazar hamdele ve salveleden sonra kendi acizliğini, Peygambere olan sevgisini ve Allah'ın rahmetine muhtaç olduğunu belirterek kendi ismini zikreder. Şârihin mahlası olan طالع burada yanlışı yazılmıştır. Yazmanın bu kısımdan (1b) sonra birkaç sayfası eksiktir. Bu yüzden eksik olan sayfalarda bir sebep-i telif ya da mukaddimenin olup olmadığı bilinmemektedir. (1^b)

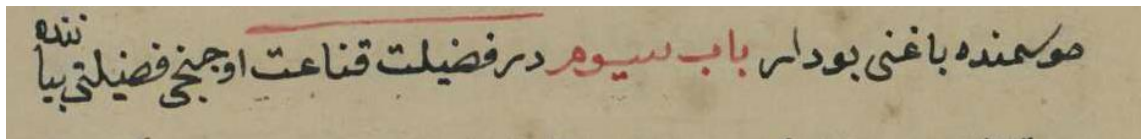
Yazmada; beyt, kıt'a, bâb-ı evvel, hikâyât, hâtimetü'l-kitâb gibi söz başları kırmızı mürekkeple yazılmıştır.

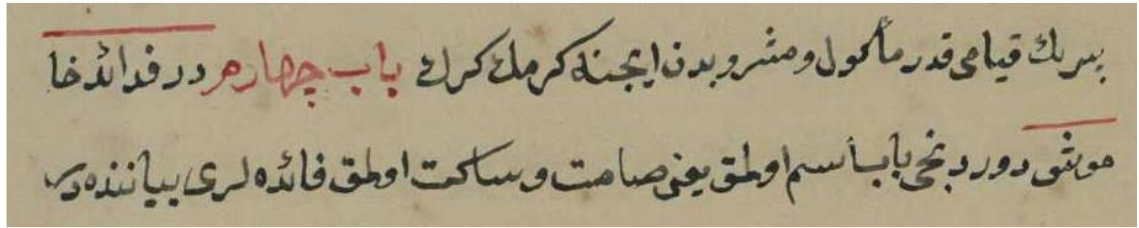
Eser dibâceden sonra *Gülistân*'ın sekiz bâbını da barındırmaktadır. **Bâb-ı evvel:** Der-sîret-i pâdişâhân: Padişahların hayat tarzı hakkında olan birinci bölüm 44^a ile 126^b varakları arasında 41 hikayeden oluşur. Ancak bu hikâyelerden üçüncü hikâyenin (51^a) son beytinin ikinci mısraı ile dördüncü hikâyenin baş kısımlarını içeren satırlar eksiktir.

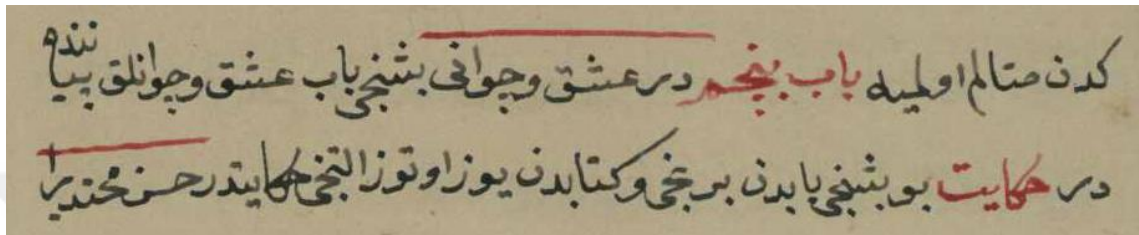
Bâb-ı düvvüm: Der-ahlāk-ı dervîşân: Dervişlerin ahlakı hakkında olan ikinci bölüm 126^b ile 196^b varakları arasında 50 hikayeden oluşur.

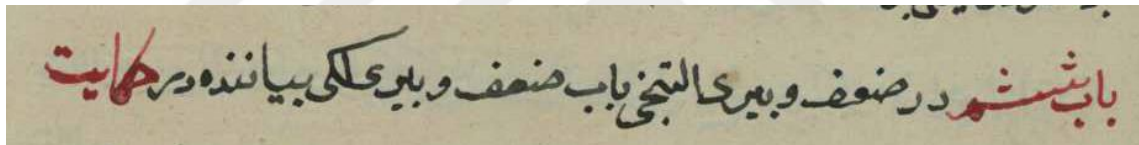
Bâb-ı sıvvüm: Der-fazîlet-i kanâ'at: Kanaatin fazileti hakkında olan üçüncü bölüm 196^b ile 239^b varakları arasında 30 hikayeden müteşekkildir.

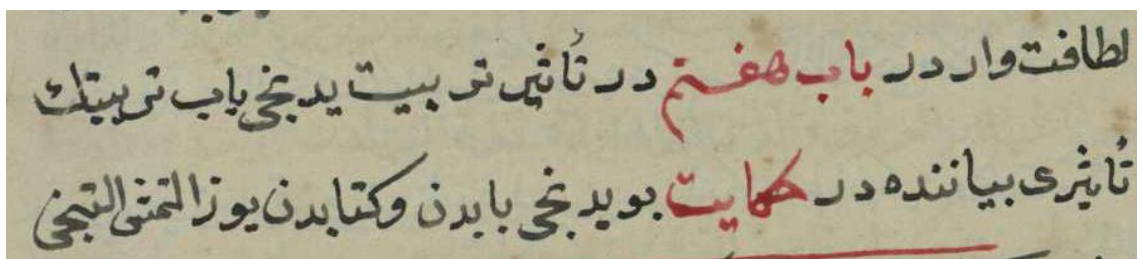
Bāb-1 çehārum: Der-fevā'id-i hāmūş: Susmanın faydaları hakkında olan bu bölüm 239^b ile 250^a varakları arasında 14 hikayeden oluşmaktadır.

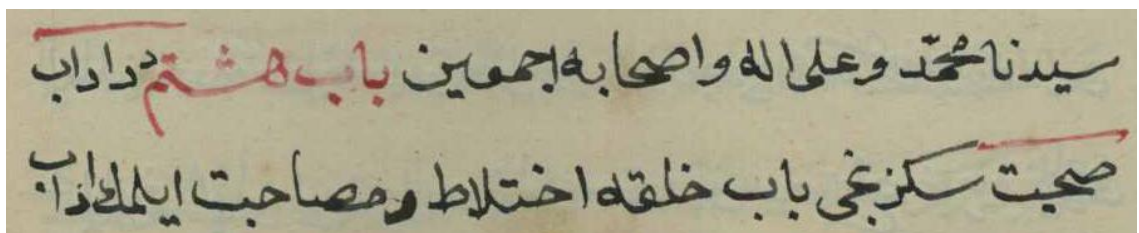
Bāb-1 pencüm: Der-ışık u cevānī: Aşk ve gençlik hakkında olan bu bölüm 250^a ile 292^a varakları arasında 21 hikayeden müteşekkildir.

Bāb-1 şeşüm: Der-za'f u pīrī: Zayıflık ve ihtiyarlık hakkında olan bu bölüm 292^a ile 302^b varakları arasında 9 hikayeden oluşur.

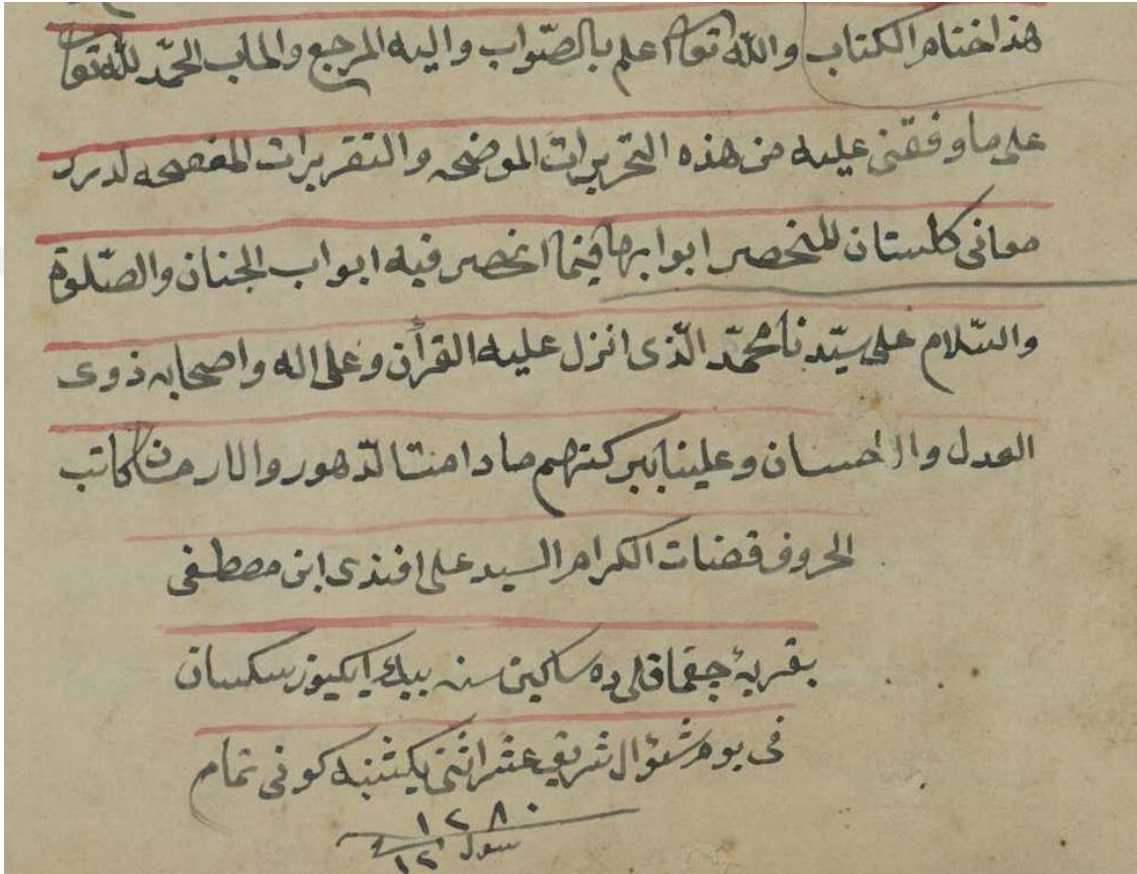

Bāb-1 heftüm: Der-te'shīr-i terbiyyet: Eğitimin etkisi hakkında olan bu bölüm 302^b ile 348^a varakları arasında 19 hikayeden oluşmaktadır.

Bâb-1 heştüm: Der-âdâb-ı şoḥbet: Sohbet adabı hakkında olan bu bölüm 348^a ile 401^b varakları arasında 37 tane hikmetten oluşur.

Mahmud Tâ'î bin Muhammed *Gülistân*'ı tamamen şerh ettikten sonra şerhini, Allah Te'âlâ'ya O'nu, *Gülistân*'ın bâblarını daha özlü hale getirerek, mana incilerini fasih bir kelimeler ve açık bir kitabetle yazmasında başarıya ulaştırdığı için hamd ederek bitirir.

Hatimede geçen diğer bilgilere göre eser, kuzâtü'l-kirâm es-seyyid Ali Efendi ibn Mustafa tarafından 12 Şevval 1280 Pazar günü, Çakmaklı köyünde istinsah edilmiştir. (404^b)

3.1. Şerh-i Gülistân Metninin Kurulmasında Takip Edilen Yöntem

3.1.1. Kelimelerin İmlasıyla İlgili Hususlar

Bir yazma üzerinde asıl çalışmaya geçmeden önce yapılması gereken en önemli hazırlıklardan biri, ele alınan metnin dikkatlice incelenerek müstensihin kendine has imla özelliklerini ve metni anlayarak yazma derecesini tesbit etmektir. Böylece yanlış imla edilmiş kelimeler doğru bir şekilde onarılabilir ve metni anlayarak okuma eylemi daha

kolay gerçekleştirilir.¹⁰³ İncelemiş olduğumuz varaklara genel olarak bakıldığında kelimelerin imlası ile ilgili söylenmesi gereken bazı hususlar şu şekildedir:

- a. Metnin Farsça kısımlarının tamamında “Kâf-i Fârsî” çizgisiz olarak yazılmıştır.
- b. Kelime başlarındaki eliflerin üzerine getirilen “medde” işareti bir kaç örnek dışında yazılmamıştır.

آید: āyed (30^a), آمد: āmed (22^b)

- c. Metinde tâ-i merbûta (yuvarlak te’ler) şu şekillerde imla edilmiştir:

دوحة: devḥatün (27^b), درجه: derecete (15^a), لينه: lînetün (15^b), الويه: elviyet (15^b)

- d. Metinde incelediğimiz varaklar dahilinde yazarın lakabı olan “Ṭā’î” kelimesi: طالع (1^b), طائع (21^a,150^b), طائع (41^b) olmak üzere üç şekilde imla edilmiştir. Bu kelimenin, yazar hakkında bilgiye ulaştığımız *Hediyyetu’l-Ârifîn* ve *Îzâhu’l-Meknûn* adlı eserlerde de طائع şeklinde geçmesinden dolayı bu üçüncü imla doğru olarak kabul edilmiştir.

- e. Metinde “hıdmet” kelimesi خدمت ve خدمت olmak üzere iki şekilde imla edilmiştir. Bu kelime *Gülüstân*’ın Farsça kısımlarında خدمت şeklinde geçmiş ise خدمت şeklinde düzeltilmiştir.

- f. Metinde “bulud” kelimesi bir yerde بلود üç yerde بلورد şeklinde imla edilmiştir. (6^a-6^b)

- g. Metinde “and” kelimesi iki yerde اند şeklinde yazılmıştır. (33^a)

- h. Metinde bazı seslerin birbiri yerine kullanıldığı görülmektedir. Bunlar:

پ ve ب değişimi:

Farsçada kullanılan پ ve ب edatları metnin bir çok yerinde پ ve پر şeklinde imla edilmiştir. Bunlar dışında diğer bazı örnekler şu şekildedir:

پشتیبان (puštībān) yerine پشתיبان (10^a), پرسد (porsed) yerine پرسد (8^a)

¹⁰³ Mertol Tulum, *Tarihî Metin Çalışmalarında Usul*, Baskı(Istanbul: Çizgi Kitabevi,2017),47-48.

(16^b) بلنكان (pelengān) yerine پلنگان (12^b) اتابك (Atabek) yerine اتابك

ج ve چ değişimi:

Metinde جهان چوڭ ve چوڭ چوڭ gibi kelimeler birçok yerde “ج” sesi ile ve جهان kelimesi metnin tamamında جهان şeklinde imla edilmiştir. Bunlar dışında diğer bazı örnekler şu şekildedir:

(32^b) چمالان (cemālān) yerine چمالان (23^b) چهلست (cehlest) yerine چهلست

(48^b) چهانيد (cehānīd) yerine چهانيد (39^a, 41^a) چای (cāy) yerine چای

ح ve خ değişimi:

(27^b) دوخه (devḥatūn) yerine دوخه (23^a, 29^b) سخن (sūḥan) yerine سخن
(18^b) نساحت (ne-saḥt) yerine نساحت (11^b) حيال (ḥayāl) yerine حيال
(23^a) حوادث (ḥavādiṣ) yerine حوادث (19^b) خالد (ḥālīd) yerine خالد

د ve ت değişimi:

(16^a) دارت (dāred) yerine دارت (37^a) بېنديشت (be-yendiṣed) yerine بېنديشت
(23^b) ارشات (irṣād) yerine ارشات

ر ve ز değişimi:

(32^b) بريور (be-zīver) yerine بريور (11^b) زسېد عمر (resīd ‘ömr) yerine زسېد عمر
(4^a) کر (k’ez) yerine کر (37^b) مرن (mezen) yerine مرن

ر, د, ذ ve ز değişimi:

Bazı kelimelerde yanlış okumaya imkan verecek şekilde “د ve ذ: ر ve ز”ye “ر” harfi de “د” harfine çok benzer bir şekilde yazılmıştır:

(5^b) بدن (bārān) yerine بدن (50^a) زیارت (ziyādet) yerine زیارت
(5^b) دوری (rūzī) yerine دوری (18^b) دوائد (zevā’id) yerine دوائد
(50^b) ادین (ezīn) yerine ادین (47^a) زمین (zemīn) yerine زمین
(18^b) باد (bār) yerine باد

Bazı kelimelerde de “و” ve “ر” harfleri birbirine çok benzer şekilde yazılmıştır:

(16^b) رها (rehā) yerine رها (35^a) فوزند (ferzend) yerine فوزند

رسد (resed) yerine رسد (23^a),

دو (du) yerine د (4^a)

س ve ش değişimi:

بوس (boş) yerine بوش (20^b),

چسمن (çeřmān) yerine چسمن (46^a)

غ, ع ve ق değişimi:

معانی (me‘ ānī) yerine مغانی (10^b),

اعلالری (a‘ lāları) yerine اغلالری (13^a)

قناعت (qanā‘ at) yerine قناعت (42^b),

لقب (laqab) yerine لغاب (32^b)

غضاب (ğazāb) yerine قضاب (25^b),

مقدم (muqaddem) yerine معدم (39^b)

ق ve ك değişimi:

اورمكله (urmaqla) yerine اورمقله (1^b)

ف ve ق değişimi:

رفعه (ruk‘a) yerine رقعہ (12^a),

خلاقنه (hilāfina) yerine خلافتنه (42^b)

استحقاف (istiḥfāf) yerine استحقاف (47^b),

اقواء (efvāh) yerine افواه (12^a)

i. Kelime içinde bazı sesler yerleri değiştirilerek yazılmıştır:

مكالمه (mükāleme) yerine مکالمه (38^b),

ملكه (mülkühü) yerine مکله (12^a)

بنات (benāt) yerine نبات (6^a),

ايزد (īzed) yerine ايزد (8^b)

j. Metinde Arapça ve Farsça kelimelerin bir çoğunda bulunan uzun ünlü düşürölürken bir çoğuna da uzun ünlü eklenmiştir:

مستجمع (müstecmi‘) yerine مستجمع (1^b),

دخل (dāḥil) yerine داخل (3^b)

پيشتر (pīřter) yerine پیشتر (47^b),

چهارم (çehārum) yerine چهاریم (42^b)

Yukarıda açıklanan imla hususiyetleri genelde her yazma eserde göröllebilecek türden hususlardır. Burada önemli olan, bir çalışmanın ilmi neşir sayılabilmesi için bu hususiyetlerin dikkatlice incelenerek açıklanması ve yapılan düzeltmelerin belirtilmesidir. Çalışmamızda bahsedilen bütün bu kelimeler metinde doğru şekilleri ile yazılmış ve gerekli görölldüğü durumda bazılarının metindeki imla şekilleri dipnotta gösterilmiştir.

3.1.2. Türkçe Eklerin İmlasıyla İlgili Hususlar

a. Görülen geçmiş zaman eki, -dı, -di üçüncü şahıslarda düz ünlülü olarak okunmuştur.

نوشروان قالمدی یعنی اولدی : Nüşirevân kalmadı ya' nî öldi. (47^b)

قبودن ایجرو کیردی : Kıpudan içerü girdi. (22^b)

حمد ایلدی و بیوردی : Hamd eyledi ve buyurdi. (2^a)

اجل کوسنی جالدیلر : Ecel kūsını çaldılar. (19^a)

ظفر بولدیلر : Z̤afer buldılar. (50^a)

دفن ایلدیلر : Defn eylediler. (47^b)

یوکنی دوزمدی : Yükünü düzmedi. (18^b)

باقی قومدی : Bākī kōmadı. (19^b)

b. Görülen geçmiş zaman, birinci ve ikinci şahıs ekleri metinde, düz ve yuvarlak ünlüleri gösterilerek yazılan eylemlerde imlasına uygun olarak, ünlüleri gösterilmeyen eylemlerde dudak uyumuna bağlı kalınarak okunmuştur.

بر شاهزاده ایشیتدم : Bir şāhzāde işitdim. (47^b)

ازی قالمش کوردم : Azı kalmış gördüm. (18^a)

قولمدن اوتاندیم : Kulumdan utandım. (9^a)

مفتون اولدم : Meftūn oldum. (14^a)

اکا جواب ویرمدیم : Aña cevāp virmedim. (22^b)

مناسب کورمدیم : Mūnāsib görmedim. (25^b)

محاوریه کلدیك : Muḥāvereye geldik. (26^b)

امر ایلدک و ددیك : Emr eyledik ve didik (26^a)

طاشره کتدوک : Taşra gitdük. (26^a)

نه ارماغان کتوردک : Ne armağan getürdüñ. (10^b)

(18^b) Āhīretini taḥṣīl idemediñ. آخرتنى تحصيل ايده مدك

c. Anlatılan geçmiş zaman eki “-mıṣ,-miṣ” dudak uyumuna göre okunmuştur.

(11^b) Biz bunları iṣitmiṣiz ve okumuṣuz. بز بونلرى ايشتميشز و اقومشز

(3^a) Raḥmeti cemīʿ-i kāināta iriṣmiṣ. رحمتى جميع كانناته ايرشمش

(16^b) Cihān ḥalkı biribirine dūṣmūṣ. جهان خلقى برى برينه دوشمش

(18^a) Rāfiʿīler ilḥāq eylemiṣler. رافضيلر الحاك ايلمشلر

(3^a) Şöhret bulmuṣdur. شهرت بولمشدر

d. Geniş zaman eki -r,-ar,-er,-ır,-ir,-ur,-ür metindeki imlaları üzere birkaç örnek dışında dudak uyumuna bağlı kalınarak okunmuştur.

(28^a) bir dürlü görinür. بردورلو كورينور

(20^b) tīz eridür. تيز اريدور

(4^a) taṣrīḥ buyurur. تصريح بيورر

(4^a) lāzım gelür. لازم كلور

(23^b) Ezīyet çekerim. اذيت چكريم

(20^b) ḳorḳarım. قورقاريم

(6^a) naẓar tūtarsın. نظر طوتارسن

(6^a) maḥrūm idersin. محروم ايدرسن

e. Metinde gelecek zaman eki olarak -ısar, -iser kullanılmıştır.

(19^b) İnsanüñ iyü baḥtlı av yaramaz baḥtlısı öliserdür. انسانك ايو بختلو او يرامز بختلوسی اوليسردر

(20^a) Dünyāda kimse ḳalmayup ölüp gidiserdür. دنياده كيمسه قالمیوب اولوب كيديسردر

(16^b) Ol diyāruñ ḥālī ne olısardur. اول ديارك حالى نه [اوليسردر]

f. Ad durum eklerinden tamlayan durum eki, ünlüleri gösterilerek imla edilmiş bir kaç kelime dışında yuvarlak ünlülü okunmuştur.

جهانك حالى : cihānuñ ḥāli (17 ^a),	انك سعادتى : Anuñ sa‘ ādeti (15 ^b)
صاوغك شىدى : şavuğuñ şiddeti (26 ^a),	ارمىغىك صوى : Irmağınuñ şuyı (27 ^b)
ماهىك اولىدى : māhıñ evveliydi (27 ^b),	باشىك : başıñ (23 ^a)
قبوك ايشكىدر : qapuñ işigidür (17 ^b),	شىخىك : Şeyhiñ (23 ^b)
بيچاره لرىك : bîçāreleriñ (17 ^b),	قلىبك : qalbiñ (21 ^b)

g. İyelik eklerinden üçüncü şahıs iyelik ekleri, iki farklı imla ile yazılan “oğlu” (اوغلو ve اوغلى) kelimesi gibi istisnai kullanımlar dışında metindeki imlaları üzere düz ünlülü olarak okunmuştur.

تاتار قومى : Tatar qavmi (16 ^b),	هوانك بقاسى : hevānuñ beqāsı (17 ^b)
قرداشلىرى : qardaşları (50 ^a)	بابالارى : babaları (51 ^a)
انك ضىياسى : anuñ ziyāsı (30 ^b)	سعدك اوغلو : Sa’d’uñ oğlu (32 ^a)
زىكىنىك اوغلى : Zengi’nüñ oğlu (32 ^a)	پادشاهك اغلو : pādīşāhuñ oğlu(17 ^a)

h. Birinci ve ikinci şahıs iyelik ekleri, dar ünlüsü gösterilerek imla edilen bazı kelimeler hariç yuvarlak ünlülü olarak okunmuştur.

بنم نصيحتم : benüm naşihatüm(21 ^b),	بنم ملكلريم : benüm meleklerim (9 ^a)
شاهزاده مز : Şāhzādemüz (30 ^b),	‘اقلىك : ‘aqlıñ (25 ^a)
سنىك وصفك : senüñ vaşfuñ (11 ^b),	سنىك قبوك : senüñ qapuñ (17 ^b)
قوللريم : qullarım (4 ^b),	قوللرم : qullarum (4 ^b)

i. Zarf fiil eki -up, -üp metindeki imlası: üzere yuvarlak ünlülü olarak okunmuştur.

گلمىوب : gelmeyüp (20 ^a),	ىتمىوب : itmeyüp (24 ^a),	قالمىوب : qalmayup (20 ^a)
---------------------------------------	--------------------------------------	---------------------------------------

j. İsimden isim yapma eki +lık,+lik, iki farklı imla ile yazılan“iyilik” kelimesi dışında dudak uyumuna bağlı kalınarak okunmuştur.

قپلانلق : qaplanlıq (16 ^b),	گىنچلىك : gençlik (21 ^b),	ايلىك : iyilik (2 ^a)
اولولق : ululuk (16 ^a),	قوللق : qulluq (22 ^b),	ايولوك : iyülük (2 ^a)

k. İsimden isim yapma eki +lı metindeki لی ve لو imlası üzere okunmuştur.

مرحمتلو : merḥametlü (17^b), دولتلو : devletlü (20^a), سعادتلو : sa‘ ādetlü (15^b),

گوده لی : gövdeli (49^b), خویلی : ḥuyli (16^b), بسلی : besili (49^b),

قوخلو : қоқулу (14^a), قوخلی : қоқули (14^a),

3.1.3. Arapça ve Farsça Tamlama, Kelime ve Eklerle İlgili Hususlar

a. Arapça tamlamalar şu şekilde yazılmıştır:

سید الکونین : Seyyidu’l-Kevneyn (1^b) عديم الاستطاعه : Adīmu’l-istitā‘a (1^b)

عبد الله : ‘Abdu’llāh (1^b) جلال الدين : Celālū’d-dīn (6^b)

b. Farsça tamlamalar ile ilgili hususlar şöyledir:

Farsça izafet kesresiyle kurulan tamlamalarla ilgili örnekler:

مرغ سحر : Murğ-i seḥer (10^b) دایه ابر بهار : Dāye-i ebr-i bahār (6^a)

از خزانه غیب : ez-ḥizāne-i ḡayb (5^b) واطیفه روزی : Vāẓīfe-i rūzī (5^b)

Muzâfin” ” ya da “و” ile bittiği tamlamalarla ilgili örnekler:

بوی گلم : Bū-yi gulem (10^b) قباى سبز ورق : Kabā-yı sebz-i varaḡ (6^b)

حکمای هند : Ḥukemā-yı Hind (36^a) زاری بنده : Zāri-yi bende (9^a)

Farsça maktûb ve maktû’ tamlamalarla ilgili örnekler:

نیک محضر : Nīk-maḥẓar (44^b) جهان آفرین : Cihān-āferīn (17^b)

تهی دست : Tehī-dest (20^b) خوب روی : Ḥūb-rūy (47^b)

گرانمایه : Girān-māye (40^b) صاحب جمالان : Şaḥib-cemālān (32^b)

دلbestگیر : Dil-bestegī-rā (28^b) ذره خاک : Zerre-ḡāk (41^a)

c. Arapça kelime başına gelen ön ek ve edatlar kısa çizgi ile ayrılarak gösterilmiştir.

ما عرفناك : mā-‘ arafnāke (19^b), من آیاته : min-āyātihi (15^a), بيكماله : bi-kemālihi (8^b),

کما هو حقه : kemā-hüve ḡaḡḡahu (4^b), علی خیر : ‘alā ḡayrin (1^b), لامرك : li-emrike (1^b),

Zamirlerle birleşen harf-i cerler birleşik yazılmıştır.

عليهم: aleyhim (1^b), بهم: bihim (1^B), له: lehu (1^B), فيه الاقدام: fihi'l-aqdām (1^b)

d. Farsça kelime başına gelen ön ek ve edatlar kısa çizgi ile ayrılarak gösterilmiştir.

در مهد زمین : der-mehd-i zemīn (6^a), از دست : ez-dest (4^a)
نظر نکند : naẓar ne-koned (9^a), بر آید : ber-āyed (4^a)
باز اعراض کند : bāz-i' rāẓ koned (8^b), اندر حکم : ender-ḥūkm (22^a)
بدرخت گل : be-diraḥt-ı gul (10^b), سر گشته : ser-gešte (8^a)
با دشمنان : bā-düşmenān (6^a), نتواند : ne-tevāned (5^b)
فرو برده : fūrū-borde (10^a), هم چنین : hem-çünin (19^a)

e. Farsça kelimelerin sonlarına gelen son ek ve edatlar kısa çizgiyle ayrılan ve ayrılma-
yan olmak üzere iki şekilde gösterilmiştir.

سزاوار : sezāvār (5^a), درگاه : dergāh (8^a), کشتیبان : keštībān (8^a),
کنهکار : gūnehkār (8^b), خردمند : ḥiredmend (25^a), آنگاه : āngāh (10^a)
عبدناک : abdnāk (9^b), خداوند : ḥudāvend (31^b), پایدار : pāydār (19^b)
سخندان : sūḥan-dān (37^a), گلستان : gūlistān (40^b), دوستان را : dūstān-rā (6^a)
فرمان بردار : fermān-ber-dār (7^a), پروردگار : Perverdigār (30^a)

f. Farsçada ismin sonuna gelerek ismi sıfat yapan bazı fiil kökleri son ek olarak kulla-
nıldıkları isimlerden kısa çizgiyle ayrılarak gösterilmiştir.

فتنه انگیز : fitne-engīz (45^b), مصلحت آمیز : maṣlaḥat-āmīz (45^b), دلآرام : dil-ārām (35^b)
دلآویز : dil-āvīz (14^a), جنگ آوری : ceng-āverī (25^b)

g. Tekrarlanan kelimeler arasına giren ek ve edatlar kısa çizgi ile ayrı yazılarak göste-
rilmiştir.

رنگارنگ : reng-ā-reng (27^b), گوناگون : gūn-ā-gūn (27^b)

h. Farsçada anlamca birbirine yakın ya da zıt kelimeler arasında kullanılan atıf vavı “u,ü,vu,vü” sesleriyle, bağlaç olan vav, mensur metinlerde daima “ve” şeklinde okunur kuralı üzere -manzum parçalarda istisnaları görülmesiyle beraber- “ve” şeklinde okunmuştur.

اختصار از نوادر و آثار و حکایت و اشعار و سیر ملوک ماضی

İhtışār ez-nevādir ü āṣār ve hikāyet ü eş‘ār ve seyr-i mulūk-i māzī... (40^b)

i. Farsça üçüncü tekil şahıs zamirinin atıf vâvı ile karıştırılmaması için atıf vâvı “u,ü,vu,vü” şeklinde, üçüncü tekil şahıs zamiri ise (او) “ū” şeklinde gösterilmiştir.

بر کمال فضل و بلاغت او

ber-kemāl-i faẓl u belāḡat-i ū (12^a)

k. Farsça yazıda gösterildiği halde okunmayan vâv-ı ma’dûle “خواب: ḥ^vān”, “خواب: ḥ^vāb” şeklinde yazılarak gösterilmiştir.

3.1.4. Şerh-i Gülistân Metninin Kurulmasıyla İlgili Genel Hususlar

a. Arapça ve Farsça kelime ve kelime gruplarının yazımında İsmail Ünver’in “Çeviriya-zıda Yazım Birliği Üzerine Öneriler”¹⁰⁴ adlı makalesi esas alınmıştır.

b. Eserde şerh edilen *Gülistân*’ın Farsçası hem metnin şerh edilen kısımlarının takip edilmesini kolaylaştırmak hem de şerh edilen *Gülistân* metnini ortaya çıkarmak amacıyla Arap harfleri ve transkribe edilmiş şekli ile ayrıca gösterilmiştir.

c. Eserde şerh edilen *Gülistân* metni, Halîl Hatip Rehber’in¹⁰⁵ hazırlamış olduğu *Gülistân* ve Sûdî-i Bosnevî’nin şerh etmiş olduğu *Şerh-i Gülistân* metni ile karşılaştırılarak çıkarılmış ve bunlar arasında gerekli görülen farlılıklar; Sûdî: **S**, Rehber: **R** şeklinde gösterilerek dipnotta belirtilmiştir.

d. Eserde şerh edilen Farsça kısımların şerh metni içinde kaybolmaması için bu kısımlar altı çizili, kalın puntolu ve italik olarak, metin içinde anlamı açıklanan kelimeler ise sadece italik olarak gösterilmiştir. Örneğin:

هر نفسی که فرو میرود ممدّ حیاتست

¹⁰⁴ İsmail Ünver, “Çeviriya-zıda Yazım Birliği Üzerine Öneriler”, *Türkoloji Dergisi* 6/1 (1993):1-46.

¹⁰⁵ Halîl Hatip Rehber, *Gülistân’ı Sa’dî*, Tahran: İntişârât-ı Safâ Alişâh, 1376.

“*Her nefesî ki furû-mî-reved* Furû, böyle yerlerde aşâğılık ma‘nâsını ifâde ider harf-dür.” (4^a)

d. Metinde geçen âyetler Latin harfleriyle gösterilmeyip orijinal şekilleri ile yazılmış, anlamları dipnotta verilmiştir.

e. Metinde okunamayan kelimelerin fotoğrafları verilmiş, eksik olan kelime ve cümleler “<...>” içinde gösterilmiştir.

f. Metinde anlatılan konuyla alakalı der-kenârlar parantez içine “(...)” alınarak metne dahil edilmiş, bazı kelime açıklamalarının yapıldığı der-kenârlar ise metnin bütünlüğünün bozulmaması için dipnotta gösterilmiştir.

Tablo 1: Transkripsiyon Harfleri Tablosu

ء: ʾ	د: D,d	ع: ʿ
آ: Ā,ā	ذ: Z,z	غ: Ġ,ġ
ا: A,a,Ā,ā,e	ر: R,r	ف: F,f
ب: B,b	ز: Z,z	ق: Q,q
پ: P,p	ج: J,j	ك: K,k, G,g,Ń,ñ
ت: T,t	س: S,s	م: M,m
ث: S,s	ش: Š,š	ن: N,n
ج: C,c	ص: Š,š	و: V,v, o,ö,u,ū,ü
چ: Č,č	ض: Ž,ž	ه: H,h,e
ح: H,h	ط: T,t	ی: Y,y,ı,î,î,î
خ: H,h	ظ: Z,z	

3.2. METİN

Bİ'SMİ'LLÂHİ'R-RAHMÂNİ'R-RAHİM

(1b) Ahmedüke yâ men i' terafe bi'l-‘ aczi ‘ an-‘hamdike, ahmedü min-‘hamdike’llezi ihter-tehü ‘alâ-min-‘abdike muşalliyen ve musellimen ‘aleyhi imtişâlen li-emrike fî-mâ en-zelte ‘aleyhi min-kitâbike’llezi hüve hayru’l-kitâb ve ‘alâ-hayrin min-ba‘ dihî mine’l-âli ve’l-aşhâbi’llezinehüm e’immetü’l-islâm ve ihtedâ men iktedâ bihim mine’l-enâmi it-tibâ‘ an li-emrihî bi’ttibâ‘ ihim lehü fi’ş-şalâti ve’s-selâm şalâten ve selâmen dâ’imîne ğayra munķati‘îne ve me’mûline en-yekûne maķbûline ğayra merdûdîne ve seyübeyyi-nu li-rizâ’ike ve şefâ‘ati eħabbe şâfi‘in ve müşeffi‘in ileyke yevme’l-kıyâmeti ve âhizîne bi-yedî ‘alâ sırâti yevmen tezillü fihi’l-aķdâm ilâ-en-tudħilenâ bi-fazlike ve ke-remike dâruke’s-selâm fe-inneke ente’s-selâm ve minke’s-selâm.¹⁰⁶

Ammâ ba‘d, bu müştâķ-ı ziyâdet-i ĥameyn ve ârzümendî-i mücâvere-i ravza-i Seyyi-dü’l-Kevneyn, ya’nî bu nâ-tüvân-ı bende-i ĥaşîr ve ‘adîmu’l-istitâ‘a ‘abd-i fakîr ilâ-Raħmeti’llâhi Teâlâ Maħmûd Tâ’i‘ bin Âdem bin ‘Abdi’llâh tâbe <şerâhu ...>¹⁰⁷

(2a) Allâh Te‘âlâ’nuñ şıfât-ı kemâliyyesine delâlet ider. Ĥaķîķat-i ĥamd oldur ki gerekse lafz-ı ĥamdî veyâ ya’nî müştâķķâtını zıkr eylemekle olsun ve gerekse olmasun ve ge-rekse ‘Arabî lisânla olsun ve gerekse ğayriyle. Şeyħ -ķuddise “sirruhü”- Ĥazretleri tes-miyeden soñra ma‘nen Allâh Te‘âlâ Ĥazretlerine ĥamd eyledi ve buyurdı:

منت خدایا

(Minnet Ĥudây-râ)

Minnet Minnet oldur ki meşelen bir kimsenüñ ĥaķķında in‘âm ve iħsân idinmek ola. Soñra fülân vaķtde fülân nesneyi saña virdim veya fülân târîħde saña fülân iyilik itdim. Ve bu şiveyle, itdüĝüñ iyilik ve iħsânunuñ ol kimsenüñ yüzine urmaķla, üzerine iyülük ve

¹⁰⁶ Sana en çok hamdeden, seni hamdetmekten aciz olduĝunu itiraf eden Peygamberimiz Muhammed (s.a.v)’dir. Ben de sana, O’na indirmiş olduĝun en hayırlı kitapta (“Allah ve melekleri Peygambere salat ve selam ederler; Ey İman edenler sizde ona salat ve selam edin.”33/56) emrine uyarak beni, Peygambe-rimiz’e ve ondan sonra en hayırlı olan aline ve ashabına salat ve selam eyleyici seçtiĝin için hamdederim. Onlar ki İslâmın imamlarıdır. Peygamberimiz’in (“Ashâbım yıldızlar gibidir. Hangisine tâbi olursanız hidayete erersiniz.”) emrine uyarak insanlardan kim onlara tâbi olursa hidayete ulaşır. Salat ve selam O’na’dır. Bizi senin rızana ve kıyamet günü, sırat köprüsünde ayakların kaydığı o gün, elimizden tutarak senin fazlın ve kereminle Daru’s-selâmına girmemize vesile olacak, senin katında en sevilen Şefâatçi’nin şefâatine ulaştıracak olan, reddedilmeyip kabul edilen, hiç kesilmeyip sürekli devam eden salat ve selam Peygamberimiz Muhammed (s.a.v)’in üzerine olsun. Şüphesiz ki sen selamsın ve selamet de sendedir.

¹⁰⁷ Eserde 1b’den sonra bazı varaklar eksiktir.

ihsānuñı şayup ta‘dād eyleyesin. Hudūy-rū: Ya‘nī cemī‘i şifāt-ı kemālī müstecmī‘ ve cemī‘-i simāt-ı nokşāndan pāk ü münazzeh vācibu’l-vücūd Allāh Te‘ālā’nuñ zāt-ı ‘aẓīmu’ş-şāna sezā vü lāyık ve maḥşuşdur. Ve buña qavlühü Te‘ālā ¹⁰⁸بَلِ اللّٰهُ يَمُنُّ عَلَيْكُمْ لا تُبْطِلُوا صِدْقَاتِكُمْ بِالْمَنِّ وَالْأَذَى¹⁰⁹ burhān-ı qātı‘dur. Ve Allāh Te‘ālā Ḥāzretlerinden ğayri hiç bir kimseye lāyık u sezā ve cā‘iz ü devā olmadığına āyet-i mezkūre ile bu āyet-i kerīme¹⁰⁹ لا تُبْطِلُوا صِدْقَاتِكُمْ بِالْمَنِّ وَالْأَذَى hucceteyn-i sātı‘ayndur. Ve ba‘zıların takriri üzre minnet tevbīhde ve tenbīhde müs-ta‘meldür. *Tevbīhī* oldur ki, bir kimesneye bir nesne i‘tā eyleyesin şoñra ezā vü cefā içün başına kaḡasın, pes bu minnet ‘aḡlen ve şer‘an mezmūmdur. Ve *tenbīhī* oldur, sev-dügūñe^(2b) ba‘zı nesne in‘ām eyleyesin şonra taḡayyüz tarīkıyla ya‘nī maḡabbet ve me-veddet cihetinden eyledigūñ ‘aḡāyāyı ta‘dīd eyleyesin ki aña maḡabbetūñ olduğına müte-nebbih olmağıçün. Ve bu minnet ‘aḡlen ve şer‘an maḡbūldür. Te‘emmel! Emmā *im-tinān* ki minnet qabūl itmekdür; ‘ibāda maḡşuşdur. Ve Allāh Te‘ālā Ḥāzretleri andan pāk ü muḡaddesdür. İmdi Şeyḡ -ḡuddise sirruhū- Ḥāzretleri Ḥāḡ Te‘ālā’ya muḡlaḡā minnet işbāt eylemek i‘tirāf ve iḡrār tarīkı-yiledür ve ya‘nī bunca ni‘am-ı celīle-i lā-tu‘add ü tuḡşā ki bize i‘tā eylemişdür ve her dem ve her ān i‘tā ider. Eger bile minnet ile lāyık u sezāvārdur dimekdür; iḡbār tarīkıyla degūldür. Ya‘nī bize minnet eyledi yā eyler dimek degūldür.

عزه و جل

(‘Azze ve Celle)

‘Azze Lüġatde bulunmadı dimekdür, böyle yerlerde mişli bulunmadı ma‘nāsınadır. Ve Celle Lüġatde celīl oldı ya‘nī ‘aẓīm oldı dimekdür. Bunda *te‘ālā* ma‘nāsına yā ‘azze ‘aḡf-ı tefsīrdür. Ma‘nā-yı istimrāri murād olur. Ya‘nī eclinden *Ḥudā* ‘Azze ve Celle ‘ibāretinden ma‘nā-yı murād bu olur: Öyle Allāh ki dā‘imen ‘azīzdür ya‘nī bī-mişldür yāḡud dā‘imen ‘azīz ve bī-mişldür. Ve daḡı dā‘imen Celīl ü Müte‘ālīdür. Ya‘nī Zāt-ı pākinūñ ḡaḡḡında kāfirlerūñ olan aḡvāl-i bātıla vü nā-sezālarından muḡaddes ü münaz-zehdür. Merḡūm Fāzıl Sūdī’nūñ bu maḡāmda vāv ḡarf-i ‘aḡıfdir bunda ḡıyās, vāv’la hemze beyninde maẓmūm^(3a) okunmaḡdur, ammā ‘Arabī gibi meftūḡ okunmaḡ-ıla şöh-ret bulmuşdur diyü bu kelāmından murād; bu ‘azze ve celle fıkrası vāv-ı kāmil ‘Arabī fıḡralar, lisān-ı Fārsīye bi’t-tetebbü‘i ḡıyās böyle okunmaḡdur. Ammā ehl-i Fārs olma-yanuñ beyninde ‘Arabī gibi meftūḡ okunmaḡ ile şöhret bulmuşdur. Fārsīye ḡıyās ile

¹⁰⁸ “...Allah sizin başınıza kakar...” (el-Hucûrât 49/17).

¹⁰⁹ “Sadakalarınızı başa kakarak ve gönül kırarak boşa çıkarmayın.” (el-Bakara 2/264).

böyle okunmaktadır demek murād degül. Ve bu yanımızdan ma'lūm u āşikār oldı ki merhūmuñ dimesi ġarīb-i 'adem-i tetebbu' deryāsında ġarīkdür.

که طاعتش موجب قریبست¹¹⁰

(Ki t̄a'ateş mūcib-i kurbīst)

Ki Harf-i rābıt-ı şıfat¹¹¹ yā harf-i ta'lildür. **Tū'ateş** T̄a'at, inkıyād ma'nāsına. Muzāfun ileyhisi olan şin zamīrinūñ merci'i Hūdā'dur. **Mūcib** Bāb-ı if'ālden ism-i fā'ildür. Müşbet ma'nāsına ya'nī 'ādetu'llāh üzre işbāt ya'nī şābit idici. Ve meksūru'l-āhır olduğu muzāf olduğındandır. Zīrā bu dilde böyledür, mā-ba'dine izāfeti, ism-i fā'ilūñ mef'ūline izāfetdür ve yāhud sebeb ma'nāsınadır. **Kurbist** Sīn ve t̄a edāt-ı haberdür. **Kurb**, nakīz-ı bu'd'dur. Lügatde ta'ayyünlük ma'nāsına. Bunda kurb-ı ma'nevī, ki baş-ı ikrām ve a'lā-i menzile ve icābet-i da'vet ü teşrīf rütbesidür, murāddur. Hissī olan kurb-i mekānī murād degüldür. Zīrā Hāq Te'ālā sem'iyye ve 'aqliyye olan berāhīn-i ka'ıyye ile mekāndan ve cihetden münezzeh ü muḳaddes ü pākdür. İmdi ki **T̄a'ateş mūcib-i kurbīst** 'ibāretūñ ma'nāsı: Ancılayın Allāh Te'āla ki ¹¹² و اسجد و اقترب naşs-ı celil ile ana t̄a'at ve inkıyād kurb^(3b) ve yakınlığa mūcibdür. Ya'nī Allāh Te'ālā'nuñ 'ādet-i cārisi üzre kurb-i ma'nevī işbāt idicidür. Hāşılı t̄a'at idene kurb-i ma'nevī hāşıl olur. Yāhud t̄a'at u inkıyād-i meşrūh kurb ve yakınlığa sebebdür.

و بشکر اندرش مزید نعمت.

(Ve be-şükr endereş mezīd-i ni'met.)

Ve be-şükr endereş Bā, 'Arabī' de fī gibi. **Şükr**, mün'ime in'ām içün ta'zīm ma'nāsını viren fi'ildür. **Ender**, bānuñ zarfiyyet ma'nāsını te'kīd ider. **Mezīd-i ni'met** **Mezīd**, mīmūñ fethiyle maşdardur. Ziyāde ma'nāsına, bunda edāt-ı haber muḳadderdür. Tamām-ı 'ibāretūñ ma'nāsı ve daḥı kelām-ı mecīdinde buyurdığı ¹¹³ لَئِنْ شَكَرْتُمْ لَأَزِيدَنَّكُمْ āyet-i kerīmenūñ mantūḳ-ı münifī üzre şükrinde olmaḳ izdiyād-ı ni'mete sebebdür. Hāşılı Allāh Te'ālā'nuñ virdiği ni'mete şākir olmaḳ cedīd-i ni'meti celb ider.

هر نفسی که فرو میرود ممد حیاتست

(Her nefesī ki furū mī-reved mūmidd-i ḥayātest)

¹¹⁰ Kurbet: S ve R.

¹¹¹ Metinde şeklinde yazılmıştır.

¹¹² "Allah'a secde et ve ona yaklaş." (el-Alak 96/19).

¹¹³ "Eğer şükrederseniz kesinlikle size nimetimi ziyadeleştiririm." (İbrāhīm 14/7).

Her nefesî ki furû mî-reved Furû, böyle yerlerde aşağılık ma'nāsını ifâde ider harfdür. Furûd'dan maḥzûf degül zîrâ furûd ismdür. Ya'nî her nefes ya'nî şoluk ki aşığı gider ya'nî cevfe nüzûl ider, **mümid-i hayūtest** hayāta ya'nî dirilige imdād u 'avn ve kuvvet viricidür. Hāşılı hayāta imdād u 'avn ve kuvvet virir. Zîrâ nefes mādemi cevfe ise müteneffisün hayâtı bâkîdür.

و چون بر می آید مفرح ذات.

(*Ve çün ber-mî-āyed müferriḥ-i zāt.*)

Ve çün ber-mî-āyed müferriḥ-i zāt Ve çünki mezkûr nefes cevfdan ḥaric ola ya'nî çıka müteneffisün ya'nî şoluk idenün zātını müferriḥ ya'nî sevindiricidür. Hāşılı zātına ferah u sürûr virir. Zîrâ hevā ḥāricden gelüp cevfi hayevāna duḥûl ile hayāta meded ü kuvvet^(4a) virirse de cevfe 'âdetden ziyāde ḳalup inḥibāsı şıḳlet ü taẓyîḳ ve ḳalaḳ u ıztırāb virir. Pes duḥûliyle hayāta 'avn u kuvvet virdiği gibi ḥurûcî dahı müferriḥ-i zātdur, ya'nî sevindiricidür. Zîrâ ḥurûcî sebebiyle cevfe ḥāşıl olan ıştırāb u şıḳleti def', zāta mûriş-i ferah u sürûr olan ḥıffet ḥāşıl olur.

پس در هر نفسی دو نعمت موجودست

(*Pes der-her nefesî du ni'met mevcūdest*)

Pes der-her nefesî du ni'met mevcūdest Vaktā ki hevā-yı dāḥil u ḥāricün vaz'ı mezkûr gibi oldısa imdi her bir nefesde iki ni'met bulundu. Zîrâ imdād-ı hayāt bir ni'met ve tefrîḥ-i zāt bir ni'met oldı. Ve bu iki vaşfuñ birisi mündefi' olsa zāta helak lâzım olur.

و بر هر نعمتی شکر واجب

(*Ve ber-her ni'metî şükrî vācib*)

Ve ber-her ni'metî şükrî vācib Çünki her bir nefesde iki ni'met mevcūd bulundu. Pes her bir ni'mete şükr vācib oldı. Ma'lûm ola ki vācib bunda şābit ma'nāsınadır. Ya'nî mün'imün ḥaḳḳı oldığı cihetden her bir ni'mete şükr şābitdür. Vācib, şer'î ma'nāsına degül. Zîrâ her bir ni'mete şükr 'abdün elinden gelmeyüp ṯāḳatinden ḥāricdür. Niteki Şeyḥ -ḳuddise sirruhü- gelecek beyitte taşrîḥ buyurur. Vācib, şer'î oldığı taḳdirde 'abde teklîf-i mā-lā yuṭāḳ lâzım gelür. Hālbuki ¹¹⁴ لا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا أَلًّا وَسَعَهَا naşş-ı celîlün manṭûḳ-ı

¹¹⁴ "Allah hiç kimseye gücünün yetmeyeceği şeyi teklif etmez." (el-Bakara 2/286).

şer‘i üzre Cenāb-ı Erḥamu‘r-Rāḥimīn maḥẓ-ı merḥamet-i bī-pāyānından kullarını kudretlerinden ḥāric olup mā-fevka‘t-tākatleri olan teklīf buyurmamışdır.

بیت: از دست و زبان که بر آید کز عهده شکرش بدر آید

(*Ez-dest ü zebān ki ber-āyed*

K‘ez ‘uhde-i şükreş be-der āyed)

Beyt: *Ez-dest ü zebān ki ber-āyed* *K‘ez ‘uhde-i şükreş be-der āyed* Bu beyit maḳām-ı (4b) istidrākte ya‘nī her bir ni‘mete şükr vācib ü şābitdür, lākin kimüñ elinden gelür. Ya‘nī kim kādır ki Allāh Te‘ālā’nuñ ḥaḳḳında olan şükri ḥaḳḳından ve ‘uhdesinden gele. Ya‘nī kimse Tañrı Te‘ālā Ḥazretleri’nüñ şükrini kemā hüve ḥaḳḳahü ve yenbağī edā idemez. Bu kemā yenbağī ḥaḳīkat-ı şükri kimse edā eylemekde kudreti olmadığına taşrīḥ iden bu beyitle Şeyḥ -ḳuddise sirruhū- irād-ı müdde‘ā eyledi. Zīrā her nefese iki şükr lāzım olıcaḳ, sā‘ir ni‘metlere ne ḳadar şükr lāzım gelecegi ancak Mevlā-yı Te‘ālā Ḥazretleri bilür. Ma‘lūm ola ki Tañrı Te‘ālā’ya sezā vü lāyık bu ḥaḳīkat-ı şükri kemā yenbağī ve yelīḳ, tākat-i beşerden ḥāric olup kim edā eylemege kādır olmadığını ma‘lūm olduğından ānifen zikri sebḳat iden āyet-i kerīmenüñ maẓmūn-ı belāḡat-ma‘ zūrı üzre anuñla ki ‘ibāda teklīfī ref‘ u ‘afv olındığı sebebiyle edā etmemelerinde be’s yoḡısa da lākin şükr iştilāḫı ki ‘abd a‘zāsından her ‘uẓvı ne içün ḥaḳ olundısa aña şarf itmekdür, ṭavḳ-ı beşerden ḥāric olmayup ‘āḳıl u bālīg olanlar anuñla mükelleflü oldukları dā‘iyesile herkesüñ mümkün olduğu mertebe edā eylemekde ḳuşūr itmemek gerekdür.

اعْمَلُوا آلَ دَاوُدَ شُكْرًا وَ قَلِيلٌ مِّنْ عِبَادِيَ الشُّكُورُ¹¹⁵

(*İ‘melū āle Dāvude şükran ve ḳalīlun min-‘ibādīye’s-şekūr*)

İ‘melū āle Dāvude şükran ve ḳalīlun min-‘ibādīye’s-şekūr Ya‘nī biz Āl-i Dāvud’a emr eyledik ve didik: Ey Āl-i Dāvud! Şükri Ḥaḳ Te‘ālā’ya ‘amel ve tā‘at eyleñ şākir olduğunuz ḥālde veyā şükrāne içün veyā ‘amel-i şükr eyleñ. Ḥālbuki benüm mübālaḡa ile şükr iden kullarım azdur. Ya‘nī şākir kullarım çokdur ammā mübālaḡa ile şekūr kullarım azdur.^(5a) Şeyḥ -ḳuddise sirruhū- bu āyet-i kerīme ile beyt-i mezkūruñ şerḥ ü beyānında şükr iştilāḫı ṭavḳ-ı beşerden ḥāric olmayup didigimiz müdde‘ā ile irād eyle-

¹¹⁵ “Ey Davūd ailesi şükredin! Kullarımdan şükreden azdır”.(Sebe 34/13).

digi müdde ‘āyī işbāt buyurdu. Zīrā Allāh Te‘ālā’nuñ bu lafz-ı¹¹⁶ celilinde buyurduğu üzre tavk-ı beşerden hāric olmayup anuñla ‘ibād mükellef olan şükr ıstılāhınuñ mübālağasıla şekür kulları kalīl olduğün bu şüretde Şeyh -kuddise sirruhū- Hāzretleri’nüñ buyurduğu gibi Cenāb-ı Hākk’a lāyık olan hāqīkat-ı şükrüñ ‘uhdesinden hiçbir kimse gelemeyecegi ma‘lumdur. Ve bu maqāmda fāzıl Sūdī’nüñ nakle lāyık olmayan ba‘zı kıl u kāl-i bī-ṭā’ilesi fazlına münāfidür.

قطعه: بنده همان به که ز تقصیر خویش عذر بدرگاه خدای آور

(Bende hemān bih ki zi-takṣīr-i ḥ^viṣ
‘Özr be-dergāh-i Hudāy āvered)

Kıṭ‘a: Bende hemān bih ki zi-takṣīr-i ḥ^viṣ Kula hem ol yegdür ki kendinüñ ‘amel ü şük-ri eksikliğinden ‘özr be-dergāh-i Hudāy āvered Allāh Te‘ālā’nuñ dergāhına ‘özr götüre. Ya’nī ‘amel ü şükri kuşūrına ikrār u i’tirāf idüp Tañrı Te‘ālā’ya i’tizār u ‘aciz ‘arz ide. Hūlāşa-i kelām mükellef olduğu şükr ile şākir olduğu hālde şükrini begenüp Hākk-ı şükri edā itdim diyü kendini kemā hüve lāyık şākir olduğunu bilmeye. Belki, bu maqūle hayāleti ‘aqlına bile getürmekden kemāl-i hāzer üzre olmak ve cemī‘-i ‘ömrinde ber-secede тұrup baş kaldırmazsa yine kendini ‘aciz ü kāsır bilüp ‘aciz ü kuşūrına ikrār u i’tirāf gerekdür.

ور نه سزاوار خداوندیش کس نتواند که بجای آورد

(V’erne sezāvār Hudāvendiyeş
Kes ne-tevāned ki be-cāy āvered)

V’erne sezāvār Hudāvendiyeş Kula ol yegdür ki Tañrı Te‘āla Hāzretlerin’e ‘aciz ü hıd-metde kemāl-i takṣīrini izhār eyliye yoḥsa cenāb-ı Rabbü’l-‘Ālemīn Hāzretleri’nüñ şāhibiyyet ü mālikiyyetine lāyık ‘amel ü tā‘atini ya’nī aña lāyık ‘amel ü hizmeti^(5b) kes ne-tevāned ki be-cāy āvered kimse edāya kādir degüldür ki yerine getüre. Hāşılı Tañrı Te‘āla Hāzretleri’nüñ ulūhiyyet ü ‘azamet ü kibriyāsına lāyık ‘ameli kimse edā edemez.

باران رحمت بی حسابش همه را رسیده و خوان نعمت بی دریغش همه جا کشیده.

¹¹⁶ Metinde نقض şeklinde yazılmıştır.

(*Bārān-ı rahmet bî-hisābeş heme-rā resīde ve ḥ^vān-ı nî‘met-i bî-dirīgeş heme cā keşīde.*)

Bārān-ı rahmet bî-hisābeş heme-rā resīde Hisābsız ve niḥāyetsiz rahmeti yağmur, ya‘nî rahmeti cemî‘-i kā‘ināta irişmiş. Hāşılı cemî‘-i kā‘ināt rahmeti deryāsına mustağrakdur. **Ve ḥ^vān-ı nî‘met-i bî-dirīgeş** Dahı Hudā’nuñ dirīgsiz nî‘met sofrası **heme cā keşīde** cemî‘-i yere ya‘nî her yere çekilmişdür. Ya‘nî tamām-ı dünyāda cemî‘-i eşyāya nî‘meti vaşıl u ḥāşıldur.

پرده ناموس بندگان بگناه فاهش نه درد

(*Perde-i nāmūs-ı bendegān be-günāh-ı fāḥiṣ ne-dered*)

Perde-i nāmūs-ı bendegān Tañrı Te‘āla kullarınıñ ‘ırz “ve” nāmūsını **be-günāh-ı fāḥiṣ ne-dered** yaramaz günāh sebebiyle yırtmaz. Ya‘nî āşikār u tenhālarında işledikleri me‘āşī sebebiyle kulları rüsvā eylemez. Hāşılı kabīḥ işlerini izhār idüp kullarını rü-siyāh eylemez.

ووظیفه روزی بخطای منکر نبرد

(*Ve vazīfe-i rūzī be-ḥaṭā-yı münker ne-bured*)

Ve vazīfe-i rūzī be-ḥaṭā-yı münker ne-bured Dahı kullarınıñ yaramaz ve çirkin ḥaṭāsı sebebiyle rızıqları ve vazīfesini, ya‘nî vazīfe-i yevmiyyesini kaṭ‘ eylemez. Hāşılı Şabūr-dur, dünyāda kullarını cerāyim-i şağā‘ir ü kebā‘ir sebebiyle ta‘zīb eylemez, emmā āḥiretde muṭlaqā küffārı ve mü‘minlerüñ ba‘zı ‘āşīlerini ta‘zīb idüp ba‘zısını ‘afv ider. Ma‘lūm ola ki Şeyḥ -ḳuddise sirruhū- Ḥāzretleri’nüñ bu kitābda de‘b ü ‘ādeti budur ki kelām-ı menşūrını kelām-ı manẓūm ile takrīr ü tenvīr ider. Nitekim bunda böyle ider.

قطعه: ای کریمی که از خزانه غیب گبر و ترسا وظیفه خورداری

(*Ey Kerīmī ki ez ḥızāne-i ḡayb*

Gebr u tersā vazīfe-ḥor dārī)

Ḳıṭ‘a: Ey Kerīmī ki ez ḥızāne-i ḡayb Ey kerīmī ki yāḥud Ey Hudā! Kerīmsin ki ḡayb ḥazīnesinden **gebr u tersā vazīfe-ḥor dārī**^(6a) ateşe ṭapanları ve şanem ve puṭa ṭapanları vazīfe yiyici ṭatarsın. Ya‘nî bunlara vazīfe yidirürsün. Hāşılı gebr u tersā müşrik iken vazīfelerini kaṭ‘ eylemezsin, ḳanda ḳalır ki mü‘min muvaḥḥidlerüñ!

دوستانرا کجا کنی محروم تو که با دشمنان نظر داری

(*Dūstān-rā kocā konī maḥrūm*

Tu ki bā-düşmenān naẓar dārī)

Dūstān-rā kocā konī maḥrūm **Tu ki bā-düşmenān naẓar dārī** Ey Kerīm Ḥudā! Doslarını bāde-i rahmetünden ve ḥʿān-ı nīʿmetünden kanda maḥrūm idersin, yaʿnī eylemezsin. Pes ki gebr ü tersā gibi müşriklere naẓar tatarsın. Yaʿnī senüñ ki buncılayın düşmanlara naẓar<uñ> var, pes müʾmin ü muvaḥḥid doslarını kanda maḥrūm idersin. Ḥāṣā şümme ḥāṣā.

فراش باد صبا را [گفته] تا فرش زمردین بگسترد

(*Ferrāş-ı bād-ı şābā-rā gofte tā ferş-i zümürüdīn be-gustered*)

Ferrāş-ı bād-ı şābā-rā gofte Mübālağa döşeyici şabā yeline yaʿnī gün ile gice berāber olduğda maşrık tarafından esen yele Ḥudā söylemiş: **Tā ferş-i zümürüdīn be-gustered** *Tā*, zümürüde mensüb yaʿnī zümürüd ismi ile maʿrūf çok ḥāşşiyetli yeşil taşā mensüb, yaʿnī aña yeşillikde müşābih ferşi yaʿnī döşek döşeye. Murād yeryüzini yeşil nebātāt ile setr ide. Ḥāşılı yeryüzini yeşil çayır ve çimen ile tezyīn eyleye.

و دایه ابر بهاریرا فرموده تا بنات نبات را در مهد زمین بپرورد

(*Ve dāye-i ebr-i bahārī-rā fermūde tā benāt-ı nebāt-rā der-mehd-i zemīn be-pervered*)

Ve dāye-i ebr-i bahārī-rā fermūde Daḥı Tañrı Teʿālā bahār buludı dāyesine yaʿnī çocuğın emziren çaya ʿavrata müşābih bahār buludına: Ey bulud! Buyurmuş: **Tā benāt-ı nebāt-rā** Yaʿnī kızoğlancıklara müşābih yaş otları **der-mehd-i zemīn be-pervered** yer¹¹⁷ beşinde besleyüp terbiye eyleye. Yaʿnī beşige müşāhebetiyle yerde besleye.^(6b) Ḥāşılı bahār buludına buyurmuş ki yağmur yağdurup kış şiddetinden otları ihyā eyleye.

و درختانرا بخلعت نوروزی قبای سبز ورق در بر کرده

(*Ve dıraḥtān-rā be-ḥilʿat-i nev-rūzī kabā-yı sebz-i varāk der-ber-kerde*)

¹¹⁷ Metinde şeklinde yazılmıştır.

Ve dīrah-tān-rā be-ḥil'at-i nev-rūzī kabā-yı sebz-i varāk der-ber-kerde Dahı dīrah-tlarıuñ üzerine Nevruz'a¹¹⁸ mensüb ḥil'at yeşil bayrak kaftānı eylemiş. Ya'nī Nevruz ḥil'atı ağaçlarıuñ üzerine kaftāna müşābih yeşil bayrak giydirmiş. Hāşılı Nevruz mevsiminde 'Acem vilāyetinde Sultān Celālū'd-dīn zamānından beri selāṭīn, erkān-ı devletine ve a'yān-ı saltanata virüp bağışladukları elbise-i fāhireden kaftān gibi yeşil yaprağıla a'yān u ekābir-i nāsa müşābih ağaçları müzeyyen eylemiş.

و اطفال شاخ را بقدم موسم ربیع کلاه شکوفه بر سر نهاده

(*Ve etfāl-i šāḥ-rā be-ḥudūm-ı mevsim-i rabī' kūlāh-ı şūkūfe ber-ser nihāde*)

*Ve etfāl-i*¹¹⁹ *šāḥ-rā be-ḥudūm-ı mevsim-i rabī' kūlāh-ı şūkūfe ber-ser nihāde* Dahı Tañrı Te'ālā Hāzretleri yedi yaşında olan oğlancıklar gibi dal ve budaklarıuñ yaz gelmek sebebiyle çiçek kūlāhını ya'nī kūlāha müşābih çiçeği başı üzre ḳomuş. Hāşılı Allāh Te'ālā Hāzretleri'nüñ ḳudretiyle bahār vaḳtinde dūnyā gülistān gibi olmuş.

و عصارة نایى بقدرتش شهد فائق شده

(*Ve 'uṣāre-i nāyī be-ḳudreteş şehd-i fā'ik şode*)

*Ve 'uṣāre-i*¹²⁰ *nāyī be-ḳudreteş şehd-i fā'ik şode* Dahı ḳamışa mensüb şıķındı yā bir dūr-lū ḳamışuñ şıķındısı, Allāh Te'ālā Hāzretleri'nüñ ḳudret-i kemāliyyesiyle gömeç bal olmuş.

و تخم خرما بتر بیتش نخل باسق گشته

(*Ve toḥm-ı ḥurmā be-terbiyyeteş naḥl-i bāsık geşte*)

Ve toḥm-ı ḥurmā be-terbiyyeteş Dahı Allāh Te'ālā Hāzretleri'nüñ terbiyesiyle ḥurmā çekirdegi *naḥl-i bāsık geşte* uzun ḥurmā ağacı olmuş. Ḥurmā ağacı taḥşīş-i bi'z-zıkr eyledi. Zirā tūl u istiḳāmet-i ḳāmetde sā'ir mīve ağaçlar üzre faẓl u kerāmeti zāhir u bāhir oldığı gibi^(7a) Ādem peygamber -'alā nebiyyinā ve 'aleyhi ve 'alā ālihime'-ş-şalātu ve's-selām- Hāzretleri'nüñ maḥlūk oldığı tıynuñ baḳiyyesinden ḥalkı, menāfi'i dahı cümle ağaçlardan ziyāde ve keşreti sebebiyle ḥaḳīḳatde dahı cümle ağaçlar üzre faẓl u kerāmeti āşikārdur.

¹¹⁸ 6b der-kenār: Nevruz, güneş burc-ı Hamele dāḥil oldığı güne dirler. Niteki burc-ı Mīzāna dāḥil oldığı güne Mihrcān dirler. Hāşılı Nevruz bahāruñ ve Mihrbānīcān güzūñ ibtidāsıdır, ya'nī evvel gūnidür.

¹¹⁹ 7a der-kenār: *Etfāl*, tıflun cemī' dur. *Tıfl*, yedi yaşına dek oğlancığa dirler, andan sonra şabī dirler.

¹²⁰ 6b der-kenār: '*Uṣāre*' aynun zammıyla şıķınduya dirler. Ya'nī bir nesneyi şıķmaḳdan ḥāşıl olan şey'e dirler. Niteki zeytūnı şıķmaḳdan zeyt "yağı" ḥāşıl olur.

قطعه: ابر و باد و مه و خورشید و فلک در کارند تا تو نانی بکف آری و بغفلت نخوری

(*Ebr ü bād ü meh ü hūrşīd ü felek der-kārend*

Tā tu nānī be-kefārī vü be-ğaflet ne- ħorī)

Kıṭ‘a: Ebr Bulud *ü bād* ve yel *ü meh* ve ay *ü hūrşīd* ve güneş *ü felek* ve gök *der-kārend* işdedürler. Ya‘nī her birisi bir işde ve bir hizmetde şābitdür. Hāşılı her biri bir hizmete ta‘yīn olmuşdur. *Tā tu* Tā kim sen *nānī* bir etmek *be-kefārī* ele getüresin *vü be-ğaflet ne-ħorī* ve ol etmegi ğafletle yimeyesin. Etmek ele getürmekden murād kesb ü taḥşīldür. Ya‘nī Allāh Te‘ālā bunları saña hizmetkār ta‘yīn eylemişdür, tā kim sen bu vāsıta ile Allāh Te‘ālā’ya mümkün olduğu meretebe ‘ibādet ü ṭā‘at eyleyesin.

همه از بهر تو سر گشته و فرمان بردار شرط انصاف نباشد که تو فرمان نبری

(*Heme ez-behr-i tu ser-gešte vü fermān ber-dār*

Şarṭ-ı inşāf ne-bāşed ki tu fermān ne-berī)

Heme Beyt-i evvelde mezkūr olan iş işleyiciler cümlesi *ez-behr-i tu* senünçün *ser-gešte* başın dutmuş müteḥayyir u bī-ķarārdurlar *vü fermān ber-dār* buyruk tutucu ya‘nī kaldırıcı ve götürici ve hizmetkede-i bī-ķarār u bī-şebātdur. Ya‘nī Allāh Te‘ālā bunları saña hizmetkār eylemişdür ki sen anuñ hizmetinde şābit ü kā‘im olasın. *Şarṭ-ı inşāf ne-bāşed* Pes inşāf şartı degüldür *ki tu fermān ne-berī* ki sen buyruk tutmayup fermān-peżir olmayasın. Hāşılı Cenāb-ı Rabbü’l-‘Ālemīn gökleri yıldızlar ile yerleri ḥayvānāt ve otlar ve ma‘denler ile saña tufeyl u tābi^(7b) ḥalk eylemişdür. İmdi buni ‘aẓīm-i ni‘met bilüp Ḥālīķ’uñ emrine imtişāl u inkıyād idüp mümkünüñ olduğu derece ‘āmil olmak gereksin.

در خبرست از سرور کائنات و مفخر موجودات و رحمت عالمیان و صفوت آدمیان <و> تتمه دور زمان محمد مصطفی علیه و علی آله و صحبه الصلوة و السلام.¹²¹

(*Der-ḥaberest ez-server-i kā’ināt ve meḥar-i mevcūdāt ve raḥmet-i ‘ālemiyan ve şafvet-i ādemiyān <ve> tetimme-i devr-i zamān Muḥammed Muşṭafā ‘aleyhi ve ‘alā ālihī ve şaḥbihi şalātü ve’s-selām*)

R. علیه الصلوة والسلام, S. صلى الله عليه وسلم¹²¹

Der-haberest Hâdisde vârid ü şâbit olmuştur. Ez-server-i kâ'inūt Maḥlūkāt başından ya'nî ulusından ve meḥḥar-i mevcūdūt meḥḥardan ya'nî ol zāt-ı celilü's-sıfâtından ki mevcūdāt anuñ ile faḥr iderler ya'nî nâzlanurlar. Ve rahmet-i 'ālemiyān Ve ehl-i 'ālemüñ rahmetinden ve safvet-i ādemiyūn ve Ādemoğullarınun şāfi vü ḥālış ve güzidesinden <ve> tetimme-i devr-i zamān ve devr-i zamānuñ tetimmesinden ya'nî لا نَبِيَّ بَعْدِي¹²² ḥadīş-i şerīfün mantūḳ-ı şerīfi dā'ire-i nübüvvet vücūd-ı şerīfleriyle tamām oldığı cihetden dā'ire-i zamān daḥı vücūd-ı şerīfleriyle tamām olan zāt-ı 'azīmu'l-ḳadr'dan Muḥammed Muştafā 'aleyhi ve 'alī ālihi ve şaḥbihi's-salātü ve's-selām ya'nî bu evşāf-ı mezkûre ile mevşûf ve elḳāb-ı meştûre ile mülakḳāb u ma'rûf āḥir-zamān Peyğamberi Muḥammed Muştafā -'aleyhi ve ālihi ve şaḥbihi mine's-salāti ve's-selām mā hüve illā hüve ve fi- Ḥazretleridür.

بیت: شفیع مطاع نبی کریم قسیم جسیم بسیم وسیم

(Şefi'un muṭā'un nebiyyūn kerīm

Ḳasīmun cesīmun besīmūn vesīm)

Beyt: Şefi'un Şāhib-i şefā'at bi'l-maḳbūli's-s-sefā'atdır. Muṭū'un Şefā'at i'tā' olunmuştur. Ya'nî ins ü cin aña i'tā'at eylemiş ve emrine muṭī' olmuştur. Nebiyyūn Şefā'at ve i'tā'at ḳarīnesiyle bunda nebī nübüvvet ve risālet şıfatlarıyla mevşûf olundur. Ya'nî nebiyy-i mürseldür. Ḥaşılı şol zāt-ı şerīf-i laṭīfdür ki aña min-'indi'llāh-i Te'ālā tahrīf-i feshinden maḥfūz bir şerī'at-i muṭaḥhara nāzil ve ol şerī'at-i şerīfimiz ile ins^(8a) ü cinne mürsel ve meb'ûş olmağıla dīni efḍal ü nāsıḥ-ı edyān ve kendisi Ḥātemu'l-Enbiyā ve Rasūlü's-s-şekaleyn ya'nî Rasūl-i ins ü cān olmuştur. Kerīm İyidür, ya'nî aḥlāḳ-ı merzıyye vü eṭvār-ı seniyye ile mücellā vü müzeyyendür. Kasīmun Ḥüsnü'l-vech ya'nî mübārek yüzi ḥüsnli ve güzeldür yāḥud ḳısmet idicidür. Ya'nî dünyāda 'ulūm u ma'rifeti ve ḥikmeti beyninde ve āḥiretde rahmet ü şefā'ati taḳsīm idicidür. Cesīmun 'Azīmu'l-ḳadr ve'l-mertebedür. Ḥaşılı dünyāda ve āḥiretde Allāh Te'ālā Ḥazretleri 'indinde cemī'i maḥlūkātından ḳadr ü mertebesi 'azīm ve büyükdür. Didiler ki ol Ḥazret'ün şol mu'cizesine işāretdür ki i'tidāl-ḳāmetle iken ya'nî orta boylu iken her ne deñlü uzun, ve gövdeli kimsenün yanında vāḳı' olsa idi andan 'ālī ve uzun ve cesīm görünürdi. Besīmūn Ḥandān, ya'nî güleç yüzlidir ve mütebessim ma'nāsına olmaḳda

¹²² "Ey Ali! Senin bana olan konumun ve menziletin Harun'un Musa'ya olan konumu ve menziletidir, sadece benden sonra nebi yoktur." Müttaki el-Hindī, *Kenzü'l-'ummāl fī süneni'l-akvāl ve'l-ef'āl* (Beyrut: Müessesetü'l-Risāle, 1985), 11:599.

cā'izdür. Vesīm Ya'nī mübārek arḳaları mühr-i nübüvvet ile nişānlanmış idi yāhud nūr-ı nübüvvetle. Mübārek cebhesi, ya'nī alnı münvver idi ya'nī mübārek alnında nūrdan nübüvvetine delālet iden 'alāmet ü nişān var idi.

بیت: چه غم دیوار امت را که باشد چون تو پشتیان چه باک از موج بحر آنرا که باشد نوح کشتیان

(Çe ğam dīvār-ı ümmet-rā ki bāşed çün tū püştibān
Çe bāk ez-mevc-i baḥr ān-rā ki bāşed Nūḥ keştibān)

Beyt: Çe ğam dīvār-ı ümmet-rā Ne ğam ümmet dīvārına istifhām-ı inkārīdür, ya'nī dīvār gibi metīn ve muḥkem ümmetüñ'e ğam yok, ki bāşed çün tū püştibān zīrā senüñ gibi sened ve arḳa şalıcı ya'nī zāhīri vardır. Çe bāk ez-mevc-i baḥr ān-rā Deñiz mevcinden ne mübtelā vardır. Hāşılı ḥavf ü mübālāt yokdur, ki bāşed Nūḥ keştibān ol kimse ki Hāzret-i Nūḥ -'alā nebiyyinā ve 'aleyhi ve 'alā ālihimā's-şalātü ve's-selām-^(8b) gibi gemici ola. Hāşılı Nūḥ Peyğamber -'alā nebiyyinā ve 'aleyhi ve 'alā ālihimā's-şalātü ve's-selām- Hāzretleri'nüñ re'isi oldığı gemide bulunan kimseye deñiz mevcinden ḥavf yokdur, ya'nī korkmaz. Tamām-ı beytün hāşılı: Bir ümmetüñ ki senüñ gibi senedi ve şāfi'i ola, ol ümmet cehennem 'azābından ne korkar, ya'nī korkmaz. Niteki Nūḥ Peyğamber -'alā nebiyyinā ve 'aleyhi ve 'alā ālihimā's-şalātu ve's-selām- Hāzretleri'nüñ re'isi oldığı gemide mevc<den> kimesne aslā tūfān mevcinden bāk eylemez, ya'nī pervā çekmez.

نظم: بلغ العلی بکماله کشف الدجی بجمالہ

(Beleġa'l-'ulā bi-kemālihī
Keşefe'd-ducā bi-cemālihī)

Nazm: Beleġa'l-'ulā bi-kemālihī Hāzret-i Muḥammed Muşţafā -'aleyhi ve 'alā ālihi's-şalātü ve's-selām- kemāliyle derecāt u merātib-i 'ulāya irişdi. Ya'nī ser-ḥalka-i enbiyā olmaḳ merātibine vaşıl oldu. Keşefe'd-ducā bi-cemālihī Küfr zulümātında cemāl-i imān u İslām ile keşf eyledi.

حسنّت جمیع خصالہ صلوا علیہ و آلہ

(*Haşunet cemî' u hıṣālihî*
Şallū 'aleyhi ve ālihî)

Haşunet cemî' u hıṣālihî Hâzret-i Muḥammed Muşṭafâ -şalla'llāhu Te'ālā 'aleyhi ve 'alā ālihî ve şahbihî ve sellem'üh- cemî' -i ahlāk ü eṭvārî güzeldür. *Şallū 'aleyhi ve ālihî* Pes böyle olunca aña şalavât getürün, āline ve aşhâbına dahı zîrâ buyurmuşdur: اِذَا صَلَّيْتُمْوَنِي ¹²³فَعَمَّمُوا

که هر گه که یکی از بندگان گنهکار پریشان روزگار دست انابت بامید اجابت بدرگاه حق جلّ و علی بردارد ایزد تعالی در وی نظر نکند بازش بخواند باز اعراض کند بازش بتضرع و زاری بخواند. حق سبحانه و تعالی گوید: یا ملائکتی <قد> استحیت من عبدی و لیس له ربّ غیری فقد غفرت له. دعوتش را اجابت کردم و حاجتش بر آوردم که از بسیاری دعا و زاری بنده شرم همی دارم.

(*Ki her geh ki yekî ez-bendegân-ı günehkâr-ı perişân-rûzgâr dest-i inâbet be-ümmîd-i icâbet be-dergâh-ı Hâk celle ve 'alâ ber-dâred, İzed Te'alâ der-vey nazar ne-koned, bâzeş be-h'âned bâz i'râz koned, bâzeş be-tazarru' ü zârî be-h'âned Hâk sübhânehu ve Te'alâ güyed: Yâ melâ' iketî <kad> isteḥaytu min-'abdî ve leyse lehu rabbi ḡayrî fe-kad ḡafertu lehü. Da'veteş-râ icâbet kerdem ve ḥâceteş-râ ber-âverdem ki ez-bisyârî du'â vü zârî-i bende şerm hemî dârem.*)

Ki her geh ki Ki, bunda ḥarf-i rābıt mübtedâ bi'l-ḥaberdür. *Zîrâ der-ḥaberest* muḳaddem ḥaber ve *her ki* mu'aḥḥar mübtedâ. *Her*, iḥâṭa-i efrâd için olan "küll" ma'nâsınâdur. Ve *geh*, ḡâhdan muḥaffefdür. Ve *ki*, ḥarf-i beyân ya'nî *der-ḥaberest ki* her vâkt ki *yekî ez-bendegân-ı günehkâr-ı perişân-rûzgâr* aḥvâli perişân ya'nî ṭaḡınuḳ günâhkâr kullardan birisi *dest-i inâbet be-ümmîd-i icâbet be-dergâh-ı Hâk celle ve 'alâ ber-dâred* tevbe ve istiḡfâr elini ya'nî tevbe ve istiḡfâr için qabûl olmaḳ ümîdiyle Hudâ dergâhına elini qaldırır *İzed Te'alâ* Tañrı Te'alâ^(9a) *der-vey nazar ne-koned* aña nazar eylemez ya'nî nazar eylemez ise *bâzeş be-h'âned* yine ol günâhkâr ṭaleb-i maḡfîret eylese *bâz i'râz koned* yine Tañrı Te'alâ i'râz eyler ya'nî i'râz iderse *bâzeş be-tazarru' ü zârî be-h'âned* ya'nî yine ol 'abd-i müznib tazarru' u zârîlikle da'vet-i 'afv u maḡfîret eylese *Hâk sübhânehu ve Te'alâ güyed* ya'nî günâhkâr 'abd üç def'a böyle tazarru' u zârîlikle 'afv-

¹²³ "Bana salavat getirdiğiniz zaman umumileştiriniz." el-Hindî, "*Kenzü'l-'ummâl*", 7:483. Burada hadis iktibas şekliyle verilmiştir. Hadisin aslı şöyledir: اِذَا صَلَّيْتُمْ عَلَيَّ فَقُولُوا: اَللّٰهُمَّ صَلِّ عَلَيَّ مُحَمَّدَ النَّبِيِّ الْاُمِّيَّ وَ عَلَيَّ اَلِ اِبْرَاهِيْمَ، وَ بَارِكْ عَلَيَّ مُحَمَّدَ النَّبِيِّ الْاُمِّيَّ وَ عَلَيَّ اَلِ اِبْرَاهِيْمَ، كَمَا بَارَكْتَ عَلَيَّ اِبْرَاهِيْمَ، وَ عَلَيَّ اَلِ اِبْرَاهِيْمَ، اِنَّكَ حَمِيْدٌ مُّجِيْدٌ.

1 tevbe idince Tañrı Te‘ālā dir: Yā melā’ iketi’ <kad> isteḥaytu min-‘abdi ve leyse lehu rabbi ġayri Ey benüm meleklerim! Taḥkik, kulumdan utandım. Ḥālbuki anuñ benden ġayrı efendisi yok. Fe-kad ġafertu lehü Taḥkik ben anı yarlıgadam. Ma‘lüm ola ki ḥayā, ‘ayb u zemm korkusından insāna ‘arız olan tazir ü inkisārdur. İmdi Tañrı ḥaqqında ḥayā, ‘abdi nā-ümmid eylemegi terk eylemekden mecāzdur. Ya‘nī ben kulumı nā-ümmid eylemezem. Ḥāşılı ‘uḳūbete müsteḥak olmuş iken terk-i ‘uḳūbet eyledim. Da‘veteş-rā icābet kerdem Du‘āsını qabul eyledim. Ve ḥāceteş-rā ber-āverdem Ve ḥācetini daḥı ḥāşıl eyledim. Ki ez-bisyāri du‘ā vü zārī-i bende Zār kuluñ çoklık du‘ā vü zārılığından şerm hemī dārem utanıram. Ba‘zı nüshada *hā-yı* te‘kīd ile edāt-ı ḥāl olan *mī* gelmesinden mürekkeb *hemī* lafzı şerm lafzından muḳaddem olup *hemī şerm dārem vāḳī*¹²⁴ olmuşdur. Pes Şeyḥ -ḳuddise sirruhū- Ḥāzretleri bu ḥadīs-i ḳudsiyeyi¹²⁵ terceme itmeyüp belki te‘diben ‘Arabī ‘ibāresini ba‘de‘z-zikr mezkūr ‘ibāret-i Fārsiyyesiyle feḥvāsını^(9b) ta‘bir eyledi. Ma‘lüm ola ki fāzıl Südi şerḥinde “*naẓar ne-koned ve i‘rāz koned* ma‘nā-yı şartını müteẓammındur” diyü bu iki fi‘le ma‘nā-yı şartını taḥşışi, bilā muḥaşşış-ı taḥşış olduğu gibi iki be-ḥ‘āned muzārī‘lerdür diyen ba‘zınun bu ḳavli üzre evleviyetle iki yerde bile emr-i ġā‘ib şigāları olduklarına zehābı, ḥilāfa zehābdur. Te‘emmel!

بيت: كرم بين و لطف خداوندگار گنه بنده کرده ست <و> او شرمسار

(*Kerem bīn u luṭf-ı Ḥudāvendigār*

Güneh bende kerde’est <u> ü şermsār)

Beyt: Kerem bīn u luṭf-ı Ḥudāvendigār Allāh Te‘ālā Ḥāzretleri’nün kerem-i luṭfını¹²⁶ gör. Güneh bende kerde’est <u> ü şermsār Ḳul günāh eylemişdür ḥālbuki O, utanandır. Niteki Yahyā bin Mu‘āz-ı Rāziden rivāyet olunur ki eşnā-yı va‘ẓda buyurmuş ki: *Sübḥāne men yeznebu’l-‘abdü yesteḥī hüve*¹²⁷

عاکفان کعبه جلالش بتقصیر عبادت معترفند که ما عبدناک حق عبادتک

(*‘Ākifān-ı ka‘be-i Celāleş be-taḳşir-i ‘ibādet mu‘terifend ki mā ‘abdnāke ḥaḳḳa ‘ibādetike*)

¹²⁴ R ve S: همی شرم دارم

¹²⁵ S ve R’de bu kısmın hadis olduğu belirtilmemiştir. Hadis için bkz. Ebû Davûd, *Sünen-i Ebû Davûd Terceme ve Şerhi*, haz. Necati Yeniçel, Hüseyin Kayapınar (İstanbul: Şamil Yayınevi, 1988), 5:484.

¹²⁶ Metinde لفظینی şeklinde yazılmıştır.

¹²⁷ “Cenāb-ı Allāh’ın kulu günah işler, O utanır.”

‘Ākifān-ı ka‘be-i Celāleṣ Allāh Te‘ālā Ḥāzretleri’nün ‘azāmeti Ka‘besine mülāzim ü nāzır olanlar be-takṣīr-i ‘ibādet mu‘terifend ‘ibādetleri eksikliğine mu‘terif ü ikrār idicilerdür. Ki mā ‘abednāke ḥakka ‘ibādetike Ki Ey Tañrı Te‘ālā biz saña gerçek ‘ibādetle ‘ibādet idemedik diyü, ya‘nī senün ‘azāmet ü ululuğun’a lāyık u şāyeste kulluk idemedik.

و واصفان حليه جمالش "بتحیر" منسوب <گویند> که ما عرفناک حق معرفتک

(*Ve vāṣıfān-ı ḥilye-i cemāleṣ be-teḥayyür mensüb <güyend> Ki mā ‘arafnāke ḥakka ma‘rifetike*)

Ve vāṣıfān-ı ḥilye-i cemāleṣ be-teḥayyür mensüb <güyend> Dahı Allāh Te‘ālā Ḥāzretleri’nün zīneti ya‘nī güzelligini vaṣf idiciler ḥayrete mensūblardur, ya‘nī müteḥayyir olup söyleyicilerdür. Ki mā ‘arafnāke ḥakka ma‘rifetike Ki biz seni sana lāyık u sezāvār bilgi ile bilemedik. Ḥāşılı seni lāyık bilgiyle bilen sensin, beşerde bu kudret yokdur. Niteki İbn Sīnā ḥakīm dir: ^(10a)

اعتصام الوری بمعرفتک
عاجز الواصفون عن صفتک
تب علینا فایننا بشر
ماعرفناک حق معرفتک
İ‘tiṣāmü’l-verā bi-ma‘rifetik
(‘Ācizü’l-vāṣıfūne ‘an şıfatik
Tüb ‘aleynā Fe-innenā beşerun
Mā- ‘arafnāke ḥakka ma‘rifetik)¹²⁸

قطعه: گر کسی وصف او ز من پرسد بی دل از بی نشان چه گوید باز

(*Ger kesī vaṣf-ı ū zi-men porsed*
Bī-dil ez-bī-nişān çe güyed bāz)

Ḳıṭ‘a: Ger kesī vaṣf-ı ū zi-men porsed Eger bir kimse Allāh Te‘ālā Ḥāzretleri’nün vaṣfını benden şorarsa, ya‘nī ḥaḳıḳatiyle Tañrı Te‘ālā’yı vaṣf eyle dirse bī-dil ez-bī-nişān çe

¹²⁸ Bu kısım Gülistān metnine dāhil değildir.

Veraya ulaşmak senin marifetinledir Vāṣıfların āciz kalması senin sıfatın sebebiyledir.
Tövbemizi kabul et, çünkü biz beşeriz Biz seni sana layık bilişle bilemeyiz.

gūyed bāz ‘āşık-ı vālih ü hayrān cānān-ı bī-nişāndan ya‘nī künhü ve ḥaḳīḳatī kimseye ma‘lūm olmayandan ne diye ve ne ḥaber söyleye ve ne nişān vire. Ya‘nī kemā yenbaġī zāt-ı ‘aẓīmīni vaşf idemez.

عاشقان کشتگان معشوقند بر نیاید ز کشتگان آواز

(‘*Āşıkān küşteġān-ı ma‘şūkend*
Ber-ne-yāyed zi-küşteġān āvāz)

‘Āşıkān küşteġān-ı ma‘şūkend Ma‘nā cihetinden beyt-i evvelūn maẓmūnını te‘kīd idüp buyurur: ‘Āşıklar ma‘şūkuñ maḳtūlleridür. Ber-ne-yāyed zi-küşteġān āvāz Pes maḳtūllerden āvāz çıkmaz ki anı vaşf ideler, ya‘nī vaşfına ḳādir degüller. Hāşılı maḳtūl āvāzda ḳādir olmadığı gibi kimse ke-mā hüve ḥaḳḳuhū Allāh Te‘ālā Ḥāzretleri’nüñ vaşfına ḳādir degül.

یکی از صاحب دلان سر بجیب مراقبه فرو برده بود و در بحر مکاشفه مستغرق شده.

(*Yekī ez-şāhib-dilān ser-be-ceyb-i murākabe fūrū-burde būd ve der-baḥr-i mūkāsefe müstaġrak şode.*)

Yekī ez-şāhib-dilān Ehl-i meşāyihden birisi ser-be-ceyb-i murākabe fūrū-burde būd başını murākabe yaḳasına ve girībānına eylemiş idi. Murākabe, Allāh Te‘ālā Ḥāzretleri’nden feyze ṭalib ü rāġīb olmağa dirler. Ve der-baḥr-i mūkāsefe müstaġrak şode ‘Ādetleri üzere daḥı mūkāsefe deryāsına müstaġrak olmuş idi. Ya‘nī ‘ālem-i keşf deryāsına ṭalmış idi.

آن گاه که ازان حالت باز آمد یکی از اصحاب بطریق انبساط گفت: ازان بوستان که تو بودی ما را چه تحفه کرامت آوردی؟

(*Āngāh ki ez-ān ḥālet bāz-āmed yekī ez-aşhāb be-ṭarīḳ-ı inbisāt goft: Ez-ān būstān ki tu būdī mā-ra çe tuḥfe-i kerāmet āverdi?*)

Āngāh ki ez-ān ḥālet bāz-āmed Ol vaḳt ki ol şāhib-dil ‘ālem-i mūkāsefeden ya‘nī aḥvāl-i ġayba ittilā‘ından ve anda müstaġrak olmaḳdan girü geldi. ^(10b) Yekī ez-aşhāb be-ṭarīḳ-ı inbisāt goft. Muşāhib yāḥud mürīdlerden birisi kemāl-i edeb üzre anı, ya‘nī şāhib-dili münbasit ü sürür iden vechle söyledi. Ez-ān būstān ki tu būdī Ol bostāndan ki sen anda idiñ mā-ra çe tuḥfe-i kerāmet āverdi bize ne tuḥfe, armağan getürdüñ. Ya‘nī kerāmet ü ‘aṭāyādan bize ne kerāmet getürdüñ.

گفت: بخاطر داشتم که چون بدرخت گل برسم دامنی پر کنم هدیهٔ اصحاب را. چون برسدیم بوی گلم چنان مست کرد که دامنم از دست برفت

(Goft: *Be-ḥāṭır dāstem ki çün be-diraḥt-i gül be-resem dāmenī pūr-konem hediyye-i aṣḥāb-rā. Çün be-resīdem bŷy-i gülem çünān mest kerd dāmenem ez-dest be-refṭ.*)

Goft: Şāhib-dil didi: Be-ḥāṭır dāstem Ḥāṭırumda ve niyyetümde tutdum idi ki çün be-diraḥt-i gül be-resem ki çün dirāḥt-ı güle ya'nī gül ağacına irişüp vāşıl olam dāmenī pūr-konem hediyye-i aṣḥāb-rā ol gülden bir etek tılduram aşḥāb u aḥbāba armağan içün, ya'nī ol 'ālemde baña keşf ü fetḥ olan me'ānī vü esrār-ı ilāhiyyeden bu 'ālemde aşḥāb u aḥbāba keşf ü beyān eylemesi cā'iz olanı şerḥ ü izāḥ idem. Ḥāşılı kaşdum bu idi ki baña keşf olan esrārdan keşf ü beyānı mümkün olanı yārāndan dirīğ eylemeyüp söyleyem. Çün be-resīdem Çünkü gül ağacına vāşıl oldum bŷy-i gülem gülün rā'ihā-i ṭayyibesi beni çünān mest kerd şöyle mest ü medhūş eyledi ki dāmenem ez-dest be-refṭ etek elümden gitdi. Ya'nī baña bir ḥāl oldu ki gül degül etek bile yādumdan ve fikrümünden gitdi. Ḥāşılı baña vuşlat müyesser oldu; emmā andan ḥaber virmege mālīk degülem. Zīrā beni benden aldılar.

قطعه: ای مرغ سحر عشق ز پروانه بیاموز کان سوخته را جان شد و آواز نیامد

(*Ey murğ-i seḥer! 'Işk zi-pervāne be-yāmŷz*

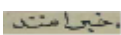
K'ān sūḥte-rā cān şod ü āvāz ne-yāmed)

Kıṭ'a: Ey murğ-i seḥer! Ey seḥer kuşu ya'nī ey bülbül! 'Eşk zi-pervāne be-yāmŷz 'Aşk, kendüni āteş-i şem'a uran pervāneden^(11a) öğren ve andan taḥşīl eyle. K'ān sūḥte-rā cān şod ü āvāz ne-yāmed Zīrā ol yanmış pervānenün cānānuñ āteş-i 'aşkıyla cānı gitdi ve andan āvāz ü şadā ve feryād ü fiğān gelmedi. Ya'nī 'aşk-i cānānla yandı ve kül oldu. Ḥālbuki andan kimse nāle vü şadā işitmedi. Ḥāzret-i Şeyḥ -kuddise sirruhū- Ḥāzretleri pervāne"yi" 'āşık-ı şādıkā ve bülbülü aşısız da'vā eyleyen müdde'īye teşbīḥ eyledi.

این مدعیان در طلبش بی خبر اندند¹²⁹ کان را که خبر شد خبری باز نیامد

(*Īn müdde'iyān der-ṭalebeş bī-ḥaberānend*

K'ān-rā ki ḥaber şod ḥaberī bāz- ne-yāmed)

¹²⁹ Metinde şeklinde yazılmıştır.

İn müdde'iyān Bu vāşılız diyü da'vā iden müdde'iler ve kezzāblar der-talebeş bî-haberānend 'aşk-ı haqîkî taleb ü tahşilinde habersizlerdür. Ya'nî henüz üslûb-ı taleb ü tarîk tahşilinde haberleri yokdur. İmdi maḳām-ı vuşûl bunlara ḳanda müyesser¹³⁰ olmak ihtimali vardır. K'ān-rā ki haber şod haberî bâz- ne-yāmed Zîrā vāşıl olup haber-dār olandan <haber gelmedi>. Bu vāşılız diyü kezben 'aşk-ı haqîkî da'vā iden müdde'ilere bir haber gelmedi. Hāşılı zehārif-i dünyeviyye için vāşıllaruñ kıyāfetlerine girüp vāşılız diyü kezzāben böyle iddi'ā iden murā'î kimesneler 'aşk-ı haqîkî taleb ü tahşilinde hîç haberleri yokdur. Zîrā bu maḳûle yalancı riyā idenlere, şıdḳan mā-sivā-yı terk idüp hālişen ü muḫlişan rızā-yı Te'ālā'ya tālîb olmaḡla vāşıl olandan haber gelmedi. Gelse şıdḳ u ḫulūş erbābına gelür. İşde bu maḳāma lāzım olan bu tahḳîḳ-i haqîḳimüzden Sūdî şerḫi bî-behredür.

قطعه دیگر: ای برتر از خیال و قیاس گمان و وهم وز هر چه گفته اند شنیدیم و خواند هابیم

(Ey berter ez-ḫayāl u kıyās u gümān u vehm
Ve'z her çe gofteend şenīdīm ü ḫ^vāndeīm)

Kıt'a-i diğer.^(11b) Ey berter ez-ḫayāl u kıyās u gümān u vehm - Ve'z her çe gofteend şenīdīm ü ḫ^vāndeīm Ey bu mezkûrlardan ve cemî' şānuñda nā-sezā olan güft ü gū ḳîl "ü" ḳālinden yücerek ya'nî a' lā vü münezzeh olan Allāh! Biz bunları işitmişiz ve okumuşız. Ya'nî fırḳa-i dālle senüñ ḫaḳḳıñda nā-sezā söylediklerinüñ cemî'inden münezzeh olduğunu okumuşız ve işitmişiz ve delā'il-i ḳat'ıyye ile ma'lûmumuz olmuştur. Hāşılı haqîḳatiyle seni bilen yine sensin. Senüñ bildiḡüñ gibi kimse bilmez. Ve ba'zı nüshada da "ve şenīdīm", vāv-ı 'atfla okınur. Pes işitdigimizden ve okudığımızdan ya'nî ehl-i ḳalālün işitdigimiz ve okudığımız ḳîl u ḳāl-i bâtılasınuñ cemî'inden münezzehsin demekdür

مجلس تمام گشت و بآخر رسید عمر ما همچنان در اول وصف تومانده ایم

(Meclis tamām geşt ü be-āḫîr resīd 'ömr
Mā hemḫünān der-evvel-i vaş f-ı tu māndeīm)

Meclis tamām geşt ü be-āḫîr resīd 'ömr Yā Rabbi! Senüñ zāt u şıfātuñda olan baḫş ve güft ü gū meclisi tamām oldu ve bu baḫşde 'ömr-i āḫire irişdik. Mā hemḫünān der-evvel-

¹³⁰ Metinde şeklinde yazılmıştır.

i vaşf-ı tu māndeīm Ve biz henüz ibtidā-yı meclisde gibi senüñ vaşfuñ ibtidāsında kalmışız. Hāşılı evvelde Lā ilāhe illallāh dirdik, āhırinde de “Lā ilāhe illallāh” diriz.

محامد پادشاه الاسلام خلد ملکه

(*Meḥāmid-i pādīshāhū’l-İslām ḥullide mülkühū*)

Meḥāmid-i pādīshāhū’l-İslām *Meḥāmid*, cemī’-i maḥmidetdür, evşāf-ı cemīle ma’nāsınadır. Ya’nī bu İslām pādīshāhınuñ evşāf-ı cemīlesini zıkr ve beyānındadır. *Pādīshāh*, aślında *şāh-ı pād* idi, şāh-ı ulu ma’nāsına ve *pād*-ı ḥāfız, mevşūfuñ sıfatına izāfeti kabilinden idi. Şoñra sıfatı mevşūf üzerine takdīm ve aña izāfet olunup pādīshāh didiler. *Ḥāfız-ı ‘āzīm* ma’nāsına ḥıfz idici ulu ve büyük zāt dimekdür. ^(12a) *Hullide mül-kühū* Memleket ü salṭanatı mü’ebbed olsun.

ذکر جمیل سعدی که در افواه عوام افتاده است و صیت سخنش که در بسیط زمین رفته

(*Zıkr-i cemīl-i Sa’dī der-efvāh-i’avām üftādeest ve şıyt-ı sūḥaneş ki der-basīṭ-i zemīn refte*)

Zıkr-i cemīl-i Sa’dī Sa’dī’nüñ güzelligile mezkūr olması ya’nī anılması ki *der-efvāh-ı’avām üftādeest* ki ‘ālem ḥalkınuñ ağızlarına ey ağza düşmüşdür. Ya’nī anı herkes ki ‘ilm ü kemālle ve faẓl u ‘irfānla añar. Hāşılı maḳbūl ü mergūb-ı ālemdür. *Ve şıyt-ı sūḥaneş ki der-basīṭ-i zemīn refte* Daḥı anuñ neşr ü nazm kelimalarının şıyt u şayḥası ve āvāzı ki tamām-ı dünyāya münteşir olmuş, ya’nī yayılmış.

و قصب الحبيب حديثش که همچو شکر میخورند

(*Ve ḳaşabu’l-ceyb ḥadīşeş ki hemçü şeker mī-ḥorend*)

Ve ḳaşabu’l-ceyb ḥadīşeş ki hemçü şeker mī-ḥorend Daḥı Sa’dī’nüñ ḳaşabu’l-ceyb gibi maḳbūl ü mergūb kelimātını ya’nī nazm u neşr sözlerini ki ḥüsn-i ḳabulle ḳabūl idüp anuñla müntefi’ u telezzüz olurlar. Hāşılı sözleri ki herkesüñ ḳatında mu’azzez ü müsellemdür. *Ḳaşabu’l-ceyb*, iki boğum ortasını ufak ufak ḳat’ ve ḳabuğundan şoyulduktan şoñra ṭabaḳ içine vaẓ’ olup böylece tertīb ü tezyīn idilen şeker ḳamışıdır.

و رقعه منشآتش که چون کاغذ زر می برند

(*Ve ruḳ’a-i münşe’āteş ki çün kâğaz-ı zer mī-berend*)

Ve ruḵ ‘a-i münşe’ āteş ki çün kâğaz-ı zer mî-berend Dahı Sa’dî’nün nazm u neşr yazdığı kâğıd pâreleri ki ey akçe taḥşîli içün olan ḥaṭṭ-ı hümayûn ve emr-i şerîf-i şâhâne gibi mu’azzez ü mükerrerem tûtup her cânibe ve memlekete iledirler.

بر کمال فضل و بلاغت او حمل نتوان کرد بلکه خداوند جهان <و> قطب دائره زمان

(*Ber-kemâl-i faẓl u belâğat-i ü ḥaml ne-tevân kerd belki Hudâvend-i cihân u ḵuṭb-ı dâ’ire-i zamân*)

Ber-kemâl-i faẓl u belâğat-i ü ḥaml ne-tevân kerd Sa’dî’nün mezkûr aḥvâl u evşâfını kendinün kemâl-i faẓl u belâğatına ḥaml eylemek olmaz. Ya’nî mezkûr aḥvâl u evşâf kendi zâtının istihkâkından belki Hudâvend-i cihân ya’nî Sa’dî’nün mezkûr aḥvâlini kendinün kemâl-i faẓl u belâğatına ḥaml eylemek olmaz. Belki cihân pâdişâhı U ḵuṭb-ı dâ’ire-i zamân ^(12b) dahı dâ’ire-i zamânun ḵuṭbı. *Ḵuṭb*, pergâr ile dâ’ire çizdiğiñde dâ’ire ortasında pergârun ayağı tûran noktaya *ḵuṭb* dirler. Ve degirmenün çarḥına muttasıl demir ki döner ve üst taş döndürür, aña da *ḵuṭb* dirler. Ve felekde iki *ḵuṭb* vardur. Birisi taḥte’l-arzdur ki bu yirlerden görünmez, aña *ḵuṭb-i cenûbî* dirler. Ve birisi de fevka’l-arzdur ki görünür, aña *ḵuṭb-i şimâl* dirler. Demürkazık didikleri yıldızdur, anda tûlû’ u ğurûb olmaz. Ve ricâl-i ğaybdan birine ki taşarruf-ı ‘âlem bi-izni’llâhi Te’âlâ aña müte’allıkdur, ya’nî medâr-ı dâ’ire-i ‘âlemdür, aña *ḵuṭb* dirler. Ve selâṭin-i İslâmiyye’ye *ḵuṭb*, teşbîh-i ṭarîkle itlâk olunur diyü faẓıl Sûdî mezkûr ‘ibâresiyle lafz-ı *ḵuṭb* ma’nâsını böyle güzelce tahrîr ü takrîr buyurmuşdur; ancak lafz-ı *ḵuṭb*un aşıl ma’nâsı ki şey’ün medâridur, ma’nâ-yı mezkûrenün cümlesine şâmil ve lafz-ı *ḵuṭb*un her birine itlâkı iştirâk-ı ma’neviyye iledür, iştirâk-ı lafzıyye ile degüldür. Niteki selâṭin-i İslâmiyye’ye *ḵuṭb*, teşbîh-i ṭarîkle itlâk olunur dimesinden fehm olunur. Te’emmel!

قائم مقام سلیمان ناصر اهل ایمان شاهنشاه معظم اتابک اعظم

(*Ḵâ’im-makâm-ı Süleymân nâşır-ı ehl-i imân şâhenşâh-ı muazzam Atabek-i a’zam*)

Ḵâ’im-makâm-ı Süleymân Ve Süleymân Peyğamber -‘alâ nebiyyinâ ve ‘aleyhi ve ‘alâ âlihi ve aşhabihî’s-şalâtü ve’s-selâm- Ḥazretleri’nün kâ’im-makâmı nâşır-ı ehl-i imân ve İslâmın nâşırı ya’nî yardım idici mu’ini şâhenşâh-ı muazzam Atabek-i a’zam ve a’zam atabek-i mu’azzam pâdişâhlar pâdişâhı ya’nî dünyâ pâdişâhlarının ulusu. *Şâhenşâh*, aşlında şâhân idi, pâdişâhlar pâdişâhı dimekdür, sonra muzâfun ileyhi olan şâhân lafzı takdîm idüp şâhân ^(13a) oldu. Pes mütevassıta olan elifi ḥazf idüp şâhenşâh didiler. Ve

atabek, lālā ma‘nāsınadır. Merhūm fāzıl Sūdī’nün taqriri üzere Atabekān ya‘nī Atabekler bir nice pādīşāhlardur ki cedd-i a‘lāları Aksungurdur ki Celālū’d-dīn Melikşāh-ı Selçukī’nün kullarından idi. Mezkr Aksungur, Muhammed-nām oğluna lālā eyledi. İmdi Celālū’d-dīn müteveffā olıcağ taht u salṭanata cülūs iden oğlu Muhammed şāh lālāsı olan Aksungur’a Şāmı ve Halebi ve bi-‘l-cümle diyār-ı ‘Arabī hānlık tārīkıyla virdi. Ve Zengī-nām oğluna Diyār-ı Bekri ve diyār-i Rebī‘a ve Azerbaycānı babasına gibi, hānlık tārīkıyla virdi. Allāh Te‘ālā emriyle Sultān Muhammed müteveffā olup yerine cülūs iden vāriş-i salṭanatı kalmadı. Pes Aksungur ile Zengī-nām oğlu hüruc eylediler ve müteveccih oldukları yerlere bi-izni’llāhi Te‘ālā fetih müyesser oldu. Pes Aksungur müteveffā olıcağ ümūr-ı salṭanata Zengī müstaķil oldu, ve Zengiden soñra Sa‘d adlı büyük oğlu cülūs eyledi. Ba‘dehū anuñ oğlu etā‘z-zıkr Muẓafferū’d-dīn Ebū Bekr ki *Gūlistān* anuñ ismine te‘līf olunmuşdur cülūs eyledi. Ve bu Ebū Bekr teberriken babasının Sa‘d ismiyle oğlunu tesmiye eyledi. İmdi Ebū Bekr’ün pederi Sa‘d ve oğlu Sa‘d’dur.

مظفر الدین ابو بکر بن سعد بن زنگی ظل الله في ارضه <یا> رب ارض عنه و ارضه بعین عنایت نظر کرده است

(*Muẓafferū’d-dīn Ebū Bekr bin Sa‘d bin Zengī ẓillu’l-lāhi fī-ırzahū. Yā Rabbi! İrza ‘anhu ve arzihı be-‘ayn-ı ‘ināyet nazar kerdeest*)

Muẓafferū’d-dīn Ebū Bekr bin Sa‘d bin Zengī Ya‘nī evşāf-ı mezkūre ile mevşūf Muẓafferū’d-dīn lakabıyla ve Ebū Bekr künyesiyle meşhūr u ma‘rūf olan zātdur ki Zengī oğlu Sa‘d’uñ oğludur. Ya‘nī pederi Sa‘ad ve pederinüñ pederi Zengīdür. **Ẓillu’l-lāhi fī-ırzahū** Yeryüzünde Allāh Te‘ālā Hāzretleri’nün gölgesi. **Yā Rabbi ırza ‘anhu ve arzihı** Yā Rabbi! Sen andan^(13b) rāzī ol ve anı da rāzī eyle. **Be-‘ayn-ı ‘ināyet nazar kerdeest** Bu ‘ibāreti sebķat iden bilki pādīşāh-ı cihān ‘ibāretine haberdür ğaflet olunmaya. Ya‘nī mezkūr evşāfla mevşūf ve meştūr elķābıyla mülakķab pādīşāh, Sa‘dī’ye ‘ināyet ü merħamet gözle nazar eylemişdür. Hāşılı Sa‘dī’nün vech-i muħarrer üzre herkesüñ ‘indinde kabūli kendi liyāķat ü isti‘dādından degül, belki Muẓafferū’d-dīn Ebū Bekr bin Sa‘d bin Zengī padişāhuñ ‘indinde maķbūl olduğındandır.

و تحسین بلیغ فرموده و ارادت صادق نموده لا جرم کافّة انام از خواص و عوام بمحبت او گرايیده اند که الناس علی دین ملوکهم.

(*Ve taḥsīn-i belīg fermūde ve irādet-i şādk nümūde. Lā-cerem kāffē-i enām ez-ḥavāşş u ‘avām be-muħabbet-i ū ki en-nāsu ‘alā-dīni mülūkihim*)

Ve tahsîn-i belîğ fermûde Ve mübâlağa ile âferîn ü tahsîn buyurmuşdur. Ve irâdet-i şâdık nümûde Ve hüsn-i i'tikâd ve şıdk u irâdât göstermişdür. Hâşılı ke-ennehû Şeyh-kuddise sirruhû- Hâzretleri buyurur: Bu mertebe maqbûl ü mergûb olduğına sebep iltifât-ı şâhânedür yohsa bende bu derece bâ'îş-i kabûl ü rağbet olan evşâf yokdur. Lâ-cerem kâffe-i enâm ez-havâşş u 'avâm Ya'nî çünkü Sa'dî bu mertebe-i kemâl-i luţf-ı şâhâne<ye> mazhar olmuşdur. Bi'z-zarûrî ya'nî şekk yok ki havâşş u 'avâmdan cemî' maḥlûkât be-muḥabbet-i ū Sa'dî'nün muḥabbetine girâyîdeend¹³¹ meyl eylemişler. Hâşılı herkes aña maḥabbet ider. Ki en-nâsu 'alâ-dîni mülûkihim Zîrâ nâs pâdişâhlarınun 'âdeti üzredür. Ya'nî padişâhlarınun 'âdet ü kânun u hılâfetlerine tâbi'dür. Hâşılı zamân pâdişâhı Sa'dî'ye ziyâde tâlib ü râğıb olduğıçün cihân halkı da aña bi't-taklîd ziyâde tâlib ü râğıblardur.

رباعی: زانگه که ترا بر من مسکین نظرست
آثارم از آفتاب مشهورترست

(Z'ân geh ki turâ ber-men-i miskîn nazarest
Âsârem ez-âftâb meşhûrterest)

Rubâ'î: Z'ân geh ki turâ ber-me n-i miskîn nazarest Ol vâktten berü ki senün ben miskîn ya'nî derviş ü fakîre nâzar u iltifât u hüsn-i 'inâyetün vâqî'dür. Ya'nî baña hüsn-i nâzar u 'inâyetün olalıdan berü âsârem ya'nî te'lifât u taşnifâtum hâşılı manzûm u menşûrum ez-âftâb^(14a) güneşden meşhûrterest meşhûr-rağdur. Ya'nî tamâm-ı dünyâda şöhret bulmuşdur.

گر خود همه عیبا بدین بنده درست
هر عیب که سلطان بیسندد هنرست

(Ger ḥod heme 'aybhâ bedîn bende derest
Her 'ayb ki sulṭân be-pesended hünerest)

Ger ḥod heme 'aybhâ bedîn bende derest Egerçi ki cemî'-i 'uyûb bu bendede ḥaşıl u mevcûddur. Ya'nî başdan ayağa dek ma'yûbum. Her 'ayb ki sulṭân Lâkin her 'ayb ki pâdişâh be-pesended beğenür hünerest ol 'ayb hünerdür. Hâşılı ben ki pâdişâhuñ maqbûlî ve mergûbı ola her 'aybum gözine hüner görünür. Zîrâ muḥîb, maḥbûbdan hünerden gayri görmez.

¹³¹ 13b der-kenâr: Girâyîde olan kâf-ı 'Acemînün kesriyledür.

قطعه: گلی خوش بوی در حمام روزی رسید از دست محبوبی بدستم

(*Gilī hoş būy der-ḥammām rūzī*
Resīd ez-dest-i maḥbūbī be-destem)

Kıt'a: Gilī hoş būy der-ḥammām rūzī Bir gün bir ḥammāmda bir güzel kokuylı bir pāre gil yani kefe gili didikleri balçık *resīd* irişdi *ez-dest-i maḥbūbī* bir maḥbūbuñ eliñden *be-destem* elüme

بدو گفتم که مسکی یا عبیری که از بوی دلاویز تو مستم

(*Be-dū goftem ki miskī yā 'abirī*
Ki ez-būy-ı dilāvīz-i tu mestem)

Be-dū goftem Terdīd tārīkıyle o gil-i hoş-buya didim: *Ki miskī yā 'abirī* Sen misksin yā 'anbersin ya'nī bu ikisinüñ birisin elbette lakin misk misin yā 'anber misin? 'Anberī vezīr vezninde güzel kokuylu eczādan mürekkeb bir gūne terkībe dirler. *Ki ez-būy-ı dilāvīz-i tu mestem* Zīrā senüñ gönül aşıcı ya'nī senüñ gönli kendine veyā gönlümi kendine müte'allık u meftūn idici kokuñdan mest oldum. Hāşılı senüñ güzel kokuña müte'allık u meftūn oldum.

بگفتا من گل ناچیز بودم و لیکن مدتی با گل نشستم

(*Be-goftā men gil-i nāçīz būdem*
Velīkin muddetī bā-gül nişestem)

Be-goftā men gil-i nāçīz būdem Gil-i hoş-būy ya'nī güzel kokuylı balçık didi. Ya'nī ehl-i nuṭk olaydı böyle dirdi yāḥud lisān-ı ḥāl ile cevāp virdi ki ben lā-şey mertebesinde ya'nī bī-kadr ve i'tibārsız balçık idim. Hāşılı sâ'ir balçıklar gibi hiç i'tibārum yoğıdı. *Velīkin muddetī* Emmā bir zamān *bā-gül nişestem* ^(14b) gül ile oturdum. Ya'nī gül ile muḳārin olup anuñla hem-nişīn ü mücālīs ü muşāḥīb oldum. Hāşılı bir zamān gül ile berāber bulundum.

کمال همنشین در من اثر کرد وگر نه من همان خاکم که هستم

(*Kemāl-i hem-nişīn der-men eşer kerd*)

Ve ger-ne men hemān hākem ki hestem)

Kemāl-i hem-nişin der-men eser kerd Nāçiz ü lā-şey ü hîç mertebesinde olan balçık eş-şoḥbetü mü' eşşiretün¹³² fehvāsınca dir ki benümle mümtezic ü maḥlūt u sirişt olan hem-nişin ya'nī mücālis ü muşāhib ü refîk gülün kemālidür baña te'sîr eyledi. Ya'nī bu kemāl benüm degül gülün kemālidür. Bana te'sîr idüp bu laṭîf bûy-ı kesb eyledim. Hâşılı bu rā'iḥa-i ṭayyibeyi gülden kâzandım. **Ve ger-ne men hemān hākem ki hestem** Yoḥsa ben şimdi evvelde olan zelîl-hāk ve ḥaḳîr-turāb ve i'tibārsız topraḡım. Ya'nī bu kemāl, refîk u muşāhibün şoḥbet ü refākatinden evvel i'tibārsız toprak idim yine el-ān andan kaṭ'-ı nazar zelîl ü ḥaḳîr topraḡım. Hâşılı memdūḡ-ı pādîşāhuñ kemāl-i iltifātı ve ḥüsn-i nazarı sebebdür ki bu mertebe-i kemāl, şeref ü i'tibāra nā'il olup maḳbūl-i ḥāşş u 'āmm oldum. Yoḥsa benüm zātumda yokdur. Şeref ü i'tibāra sebep olan evşāf u aḥvālüm yokdur. Şeyḡ -ḡuddise sirruhū- zemm-i nefis idüp tevāzu' buyurmuş ve illā Şeyḡ'ün şöhretḡir-i āfāk olan fezā'il-i 'adide ve āşār-i ḥamidesi maḳbūl-i ḥāşş u 'āmm ve müselim-i mu'āşirîn ü müte'aḡirîn-i ehl-i İslām oldıḡı beyāndan mustaḡnīdür.

اللهم متّع المسلمين بطول حياته

(Allāhümme metti' i'l-müslimāne bi-ṭūli ḡayātihī)

Allāhümme metti' i'l-müslimāne bi-ṭūli ḡayātihī EyAllāhu 'Azîmü's-şān! Maḡz-ı faẓl u keremünle sen müslümanları pādîşāḡ Ebū Bekr'ün 'ömri ve ḡayātı uzunlıḡı sebebiyle fā'idelendür. Hâşılı pādîşāḡ Ebū Bekr'ün devām-ı 'ömr ü saltanatı sebebiyle her cihet-den ehl-i İslāma rāḡat ve ḡüsn-i ḡāl <ve> kerem ü 'ināyet eyle. Zîrā merḡametlū^(15a) pādîşāḡdur ve sāye-i ḡimāyetinde herkes ḡoş-ḡāldür.

و ضاعف ثواب جميل و حسناته

(Ve zā' if şevābe cemīli ve ḡasenātihī)

Ve zā' if şevābe cemīli ve ḡasenātihī Daḡı Ey Tañrı Te'ālā! Pādîşāḡ Ebū Bekr'ün ḡayrāt-ı ḡasenesinün ve fī'l-i cemīlinün şevābını kâṭ kâṭ eyle. Ya'nī ḡüzel ef'āl-i cemīlesinün cezā u a'vāzını kâṭ kâṭ eyle. Hâşılı¹³³ مَن جَاءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ عَشْرُ امْتَالِهَا āyet-i kerīmenün mā-sadaḡı zümresine idḡāl eyle. Şād u mesrūru'l-fu'ād eyle.

و ارفع درجة اودائه و ولاته و دمر على اعدائه و شناته

¹³² "Sohbet tesir eder."

¹³³ "Kim bir iyilik ile gelirse ona on misli verilir." (el-En'am 6/160).

(*Ve erfā' derecete eviddā' ihī ve vülātihī ve demmir 'alā a' dā' ihī ve şünātihī*)

Ve erfā' derecete eviddā' ihī ve vülātihī Dağı Yā Rabbi! Ehibbasın ve vāliler ve hükām u ümerasınıñ dünyāda ve 'uqbāda menzil ü mertebelerini ref' eyle, ya'nī 'izz u şerefle-
rini dünyāda ve āhiretde tıbbu'l-murād izdiyād eyle. Zīrā merhametlü pādīşāh maḥabbe-
tiyle müşahḥaş ve 'ināyetlü pādīşāh tarafından velilik ve hikmete maḥşuş kimseler dağı
merhametlü ve 'ināyetlülerdür. **Ve demmir 'alā a' dā' ihī ve şünātihī** Dağı Yā Rabbi!
Düşmanlarını aña buğz idenleri kahr u helāk eyle.

بما تلى في القرآن من آياته

(*Bi-mā tūliye fī'l-Ḳur'āni min-āyātihī*)

Bi-mā tūliye fī'l-Ḳur'āni min-āyātihī Ya'nī Yā Rabbi! Mezkūr du'ālarımızı kabūl eyle.
Ḳur'ānda şol okunan āyetler ḥaqqıçün. Yāḥud mādemi Ḳur'ān āyetleri okunur ya'nī
Ḳur'ān āyetleri okundukça pādīşāh Ebū Bekr ḥaqqında du'ālarımızı kabūl idüp müs-
tecāb eyle. Ma'lūm ola ki *eviddā'* vedidūñ cem'idür, *eḥibbā*, ḥabībūñ cem'i oldığı gibi
dostlar dimekdür. *Vülātihī*, kuzāt gibi velinūñ cem'idür, ḥākimler dimekdür. Ve
şünātihī, yine vezinde kuzāt ve vülāt gibi a' dā' ve düşmanlar dimekdür; ancak bunun
aşlı mehmūzü'l-lāmdur, 'alime bābından. Hemze tarafda mā-bekāsi meksūr olduğu-çün
yā'ya ibdāl olundu. Pes hük-m-i nākışa dāḥil olup nākış i'lāl ile^(15b) i'lāl olundu.

اللهم آمن ببلده و احفظ ولده

(*Allāhümme āmin beledēhū Va'ḥ feẓ veledēhū*)

Allāhümme āmin beledēhū Yā Rabbi! Şehrini yāḥud cemī' beldelerini, ya'nī taht-ı
taşarrufında olan cemī'-i beledini cemī'-i āfāt ü 'āhāt ve derd-i belādan emīn eyle. Ya'nī
ḥarāb olmağdan şakla. **Va'ḥ feẓ veledēhū** Dağı Yā Rabbi! Pādīşāh Ebū Bekr Sa'd ismiy-
le müsem mā oğlunu da kāffe-i mekrūhāt u derd-i belādan şakla. Zīrā *el-veledü 'alā sīreti
ebihi*¹³⁴ ḥasebince raḥm-ı kerem ve inşāfda babası gibidür.

نظم: لقد سعد الدنيا به دام سعده و ايده المولى بالوية النصر

(*Le-ḳad sa'ide'd-dünyā bihi dāme sa'duhū*)

Ve eyyedehū'l-mevlā bī-elviyeti'n-naşri)

¹³⁴ “Çocuk babasının sireti üzeredir.”

Nazm: Le-kad sa'ide'd-dünyā bihi dāme sa'duhū Cevāb-ı kâsem-i¹³⁵ mahzûfda , ya'nî Allāh Te'ālā hâkî-çün tahkîk Allāh Te'ālā dünyâyı mes'ûd eyledi. Ya'nî sa'âdetlü ve iyü bahtlu eyledi, pâdişâh Ebû Bekr'ün sebebiyle, ya'nî anuñ sa'âdeti sebebiyle. Sa'd¹³⁶ ve yâhud sa'âdeti sebeb olan dünyā sa'âdeti yâ Sa'd-nâm oğlu dā'im ü bâkî olsun. Müdde-i medîdeye dek bu maħalde tahkîk budur, bundan ziyāde baş ağrısını îrās ider. *Ve eyyedehū'l-mevlā bi-elviyeti'n-naşri* Dağı Allāh Te'ālā pâdişâh Ebû Bekr'i nuşret ü zafer sancaqlarıyla muhkem eylesün. Ya'nî kağı dîn-i düşmāna yâhud tığî vü bâğîye kim livā vü sancağ açup 'asker çekerse hayru'n-nâşırın Allāh Te'ālā nâşırı ve yardım idicisi olsun. Hâşılı ümûr-ı hayriyyede hâzarda ve seferde muhâlif olanların üzerlerine gâlib ü menşûr olsun.

و حسن نبات الارض من كرم البذر كذلك تنشأ لينة هو عرقها

(*Kezālike tenşe'u lînetün hüve 'ırkuhā*
Ve hüsñü nebāti'l-arzi min-keremi'l-bezri)

Kezālike tenşe'u lînetün hüve 'ırkuhā Yine Ebû Bekr gibi bir tâze nihāl ya'nî budāk boy çeküp uzamadadır. Ya'nî kendine şâyeste¹³⁷ bir oğlu büyüyüp yetişmedür ki Ebû Bekr^(16a) anuñ aslı ve kökidür. *Ve hüsñü nebāti'l-arzi min-keremi'l-bezri* Bu mışra-i şāniyi irsāl-i meşel idüp buyurur: Yerden biten otuñ iyüligi ve güzelliği tohumuñ iyiliğindendir. Hâşılı pâdişâh aşil olduğıçün oğlu da kendi gibi aşâetlüdür.

ایزد تعالی و تقدس خطه پاک شیراز <را> بهیبت حاکمان عادلان¹³⁸ و همت عالمان تا زمان قیامت در
امان سلامت نگه دارد

(*İzed Te'ālā ve tekaddes hıttā-i pāk-i Şirāz- <rā> be-heybet-i hākimān-ı 'ādilān ve himmet-i 'ālimān-ı 'āmilān tā zamān-ı kıyāmet der-emān-ı selāmet nigh dāred*)

İzed Te'ālā ve tekaddes hıttā-i pāk-i Şirāz- <rā> Cemī'-i naķā'ışden münezzeh ü müberrā vü pāk olan Tañrı Te'ālā Hâzretleri Şirāz'uñ sınırını¹³⁹ *be-heybet-i hākimān-ı 'ādilān* 'ādil hākimleruñ heybetiyle, mehābet ma'nāsınadır, ya'nî celāl ü mehfāfet ve ululuk ve korku dimekdir. *Ve himmet-i 'ālimān-ı 'āmilān* Ve 'ilmiyle 'āmil 'ālimler

¹³⁵ Metinde نسم şeklinde yazılmıştır.

¹³⁶ 15b der-kenār: Ya'nî sa'âdeti

¹³⁷ Metinde شایه şeklinde yazılmıştır.

¹³⁸ R ve S: حاکمان عادل

¹³⁹ Metinde صفورینی şeklinde yazılmıştır.

himmetiyle. *Himmet*, hānuñ kesri ve fetḥiyle irādet ü kaşd ma'nāsınadır. *Tā zamān-ı kıyāmet* Kıyāmet zamānına dek *der-emān-ı selāmet nıgeh dāred* emn ü selāmetde hıfz eyleye. *Emn ü emānet*, emīn olmak ma'nāsınadır. Ba'zı nüshada emn ü selāmet vāv-ı 'atf ile düşmüştür. Ya'nī 'atf-ı tefsīri¹⁴⁰ vākı' olmuştur. Pes zann-ı gālībe göre hıttā-ı Şirāzda bu du'ā Şeyḥ Ḥāzretlerinden olmayup belki ba'zı mutaşarrıflar ve muḥarrifler derc ü ilḥāk eylemişlerdür. Zīrā te'sīr ü leṭāfetde Şey'hūñ selīs ü ḥalāvetlü nuṭkına mā'il olmadığından mā'adā çok zamān murūr itmeden hıttā-i mezkūre Rāfīzilere maḳarr olduğu buña şāhid-i ḳavīdūr. Te'emmell!

قطعہ: ندانی کہ من در اقالیم¹⁴¹ غربت چرا روزگاری بکردم درنگی

(*Ne-dānī ki men der-ekālīm-i ğurbet*
Çerā rūzgārī be-kerdem direngī)

Ḳıṭ'a: Ne-dānī ki men Bilmez misin ki ben *der-ekālīm-i ğurbet* iklimlerinde, *Çerā rūzgārī* Niçün bir zamān *be-kerdem direngī* meḳş eyledim, ya'nī eglendim.

برون رفتم از ننگ ترکان که دیدم جهان در هم افتاده چون موی زنگی

(*Birūn refitem Ez-neng-i Türkān ki dīdem*
Cihān der-hem üftāde çün mūy-ı zengī)

Birūn refitem Şehr-i Şirāzdan taşra gitdim,^(16b) ya'nī terk-i diyār idüp ğarīb u kürbeti ihtiyār eyledim. *Ez-neng-i Türkān* Ya'nī tamām-ı diyār-ı 'Aceme ve diyār-ı 'Araba Ġazze-nām beldeye dek müstevlī olan Hülāgū 'askerinūñ 'ārından, ya'nī nā-ma'ḳūl-ı kāfirāne evzā' vü cevır ü zulminden *ki dīdem cihān der-hem üftāde* ki gördüm cihān ḥalkı biribirine düşmüş, ya'nī ḳarışmış ve herc ü merc olmuş. *Çün mūy-ı zengī* Zengī saçı gibi; ḥāşılı bir diyārda ki Tatar ḳavmi düşe ol da kāfir ola, bi'l-bedāhe ma'lūmdur ol diyāruñ ḥālī ne olırsardur.

همه آدمی داده بودند لیکن چو گرگان بخون خوارگی تیز چنگی

(*Heme ādemizāde būdend līkin*
Çü gürgān be-ḥūn-ḥ vāregī tīz-çengī)

¹⁴⁰ Metinde تغییر şeklinde yazılmıştır.

¹⁴¹ Metinde اقبالیم şeklinde yazılmıştır.

Heme ādemizāde būdend Mezkūr ‘asker-i Tātār hep evlād-ı ādem idiler. Ya’nī anlar daḥı bizüm gibi ādemoḡlı insān idiler likin emma çü gūrgān kırtlar gibi be-ḥ ūn-ḥ āregī kan içicilikde tiz-çengī keskin kaynaḡlı idiler. Bu tiz çengī, ya’nī keskin tırnaḡlı idiler ‘ibāreti, şūreti insān sīreti yırtıcı ḥayevānuñ ḡabīlinden idiler dimeḡdür, ta’bīrdür.

درون مردمی چون ملک نیک محضر برون لشکری چون هزبران¹⁴² جنگی

(*Derūn merdūmī çün melek nīk-maḡzar*

Birūn leşkerī çün hizebrān-ı cengī)

Derūn merdūmī Daḥı ol zamānda şehriñ içerüsi ādemleri çün melek nīk-maḡzar ferişte gibi nīk sīret ve iyi ḥuyılı idi. Birūn leşkerī Şehriñ taşrasında Tātār ‘askeri çün hizebrān-ı cengī savaşı arslanları gibi idi. Ya’nī şehriñ ḥalkı mazlūm u ‘āciz ü zebūn idi ve ‘asker-i kefare-i Tātār zālīm ü ḡāhir ü dūn idi.

چو باز آمدم کشور آسوده دیدم پلنگان رها کرده خوی پلنگی

(*Çü bāz āmedem kişver āsūde dīdem*

Pelengān rehā kerde ḥūy-ı pelengī)

Çü bāz āmedem Çünkü iḡlīm-i ḡurbetden girü Şirāz’a geldim kişver āsūde dīdem memleket-i Şirāz’ı āsūde-ḡāl ü müreffehü’l-bāl gördüm. Pelengān rehā kerde ḥūy-ı pelengī Ḳaplanları ḡaplanlık^(17a) ḥulḡ u ḥūyını terk eylemiş. Zīrā murūr-ı zamān u eyyām ile evlād-ı Hulāḡū İslāma geldi ve a’yān u erkānı bi’l-cümle şeref-i İslām ile müşerref oldılar.

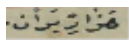
چنان بود در عهد اول که دیدم جهان پر ز آشوب و تشویش تنگی

(*Çünān būd der-‘ahd-i evvel ki dīdem*

Cihān pūr zi-āşūb u teşvīş-i tengī)

Çünān būd der-‘ahd-i evvel ki dīdem Ol zamān-ı evvelde ki gördüm ancılayın idi. Cihān dünyā pūr toptolu zi-āşūb u teşvīş-i ḡarışıklıḡdan tengī ve tırılıḡdan ya’nī zamān-ı evveldeki gördüm ancılayın idi. Dünyā fitne vü belā vü muşibetden toptolu idi.

چنین شد در ایام سلطان عادل اتابک ابو بکر سعد بن زنگی

¹⁴² Metinde şeklinde yazılmıştır.

(Çünîn şod der-eyyām-ı Sultān-ı ‘ādil
Atabek Ebū Bekr Sa’d bin Zengī)

Çünîn şod der-eyyām-ı Sultān-ı ‘ādil Evvel cihānuñ hālī didigüm gibi idi, emmā Sultān-ı ‘ādilūñ zamānında ziyāde böyle hūb ve güzel oldu. Atabek Ebū Bekr Sa’d bin Zengī Ol Sultān-ı ‘ādil Atabek Ebū Bekr bin Sa’d bin Zengī’dür. Ya’nī Atabek lakabıyla mü-lakḳab selāṭinden Zengi-nām pādişāh oğlu Sa’d-nām pādişāhuñ oğlu Ebū Bekr’dür. Sa’d’dan ibn lafzı mahzūfdur, zīrā lisānlarda ḥazfı cārīdür.

قطعه: اقلیم پارس را غم از آسیب دهر نیست تا بر سرش بود چو تویی سایه خدا

(İklīm-i Pārs-rā ğam ez-āsīb-i dehr nīst
Tā ber-sereş būd çü tūyī sāye-i Hudā)

Ḳıṭ‘a: İklīm-i Pārs-rā Fārs iklīmine ya’nī Fārs memleketine ġam ez-āsīb-i dehr dehrūñ fitnesinden ya’nī rūzgār u zamānuñ ālām u şedā’id ü muşibetlerinden ġam nīst yok. Tā ber-sereş Mādemki anuñ başı üzerinde ya’nī anuñ üzerinde būd ola çü tūyī bir senūñ gibi sāye-i Hudā Allāh Te‘ālā gölgesi ya’nī mādem ki iklīm-i Farsuñ senūñ gibi zıllu’llāh pādişāhı ola, fitne-i rūzgārdan ve zamānuñ şedā’id ü muşibetlerinden ġam görmez.

امروز کس نشان ندهد در بسیط خاک مانند آستان درت مأمن رضا

(İmrūz kes nişān ne-dehed der-basīt-i ḥāk
Mānend-i āstān-ı deret me’men-i rızā)

İmrūz Bugün kes kimse nişān ne-dehed nişān virmez der-basīt-i ḥāk yeryüzünde. Mānend-i āstān-ı deret Kapuñ eşigine beñzer me’men-i rızā rızā ile^(17b) emīn olacak yer. Ya’nī rıza-yı ḳalb ve şafā-yı ḥāṭırla geçinmege maḳām-ı me’men ve ḥāvi-yi emīn ya’nī emīn yer senūñ kapuñ eşigidür, ancak aña beñzer selāṭin āsitānelerinden bir daḥı yokdur.

بر تست پاس خاطر بیچارگان و شکر بر ما و بر خدایجهان آفرین جزا

(Ber-mā vū ber-Hudā-yı cihān-āferīn cezā
Ber-tüst pās-ı ḥāṭır-ı bī-çāregān u şükr)

Ber-tüst pās-ı hātır-ı bî-çāregān Pādişāha hitāben: Senüñ üzerine bî-çāreleriñ hātırın ri‘āyet ü şıyānet eylemek lāzımdır. **U şükr ber-mā** Ve şıyānet ve ri‘āyetüñ içün saña şükr eylemek bizüm üzerimize vācibdür veyā senüñ gibi bir merḥametlü pādişāhı bize ḥākim eylediği-çün Allāh Te‘ālā’ya şükr bizüm üstümüze lāzımdır. Lākin evlā olan budur. Tañrı Te‘ālā’ya hem saña şükr bizüm üzerimize vācibdür. Zīrā من لم يشكر الناس لم يشكر الله¹⁴³ meşhūrdur. **Vü ber-Hudā-yı cihān-āferīn cezā** Ve daḥı cihān Yaradıcı ya’nī Ḥallaḳ-ı ‘ālem Allāh Te‘ālā’nuñ cārī-yi‘ādet-i ‘aliyyesi üzre ol Ḥallaḳ-ı ‘ālem maḥz-ı kerem ü faẓiletüñden senüñ fuḳarā vü bîçārelere eyledigüñ rıfḳ u ‘ināyet ve merḥamet-i ḥālīşāneyi dergāh-ı ‘aẓīmetinde aḥsen-i ḳabūl ile ḳabūl idüp saña cezā vü şevāb u ‘ivaż vermek me’mūldür. Ḥāşılı ‘ādetu’llāh üzre Allāh Te‘ālā maḥz-ı faẓiletde ‘ādil ḳullarına ecr-i cezīl ü şevāb-ı cemīl virir. Ve saña daḥı virmek me’mūl ü müstercāmızdır.

یا ربّ ز باد فتنه نگه دار خاک پارس چندانکه خاکرا بود و باد را بقا

(*Yā Rabbi zi-bād-ı fitne nigeḥ-dār ḥāk-i Pārs*

Çendān ki ḥāk-rā buved u bād-rā beḳā)

Yā Rabbi! Ey benüm Rabbüm! Ya’nī beni tertīb idici yāḥud Ey benüm şāḥibüm ve mālīküm Allāh Te‘ālā **zi-bād-ı fitne** fitne yelinden **nigeḥ-dār ḥāk-i Pārs** Fārs toprağını ḥıfz u şıyānet eyle. **Çendān ki** Ol ḳadar ki **ḥāk-rā buved u bād-rā beḳā** kürre-i ḥāk u hevānuñ beḳāsı ola. Ya’nī kürre-i ḥāk u hevā sābit ü pāy-dār^(18a) oldıḳça, ḥāşılı dünyā ḥarābına dek. Şirāz’a sebḳat eylediği du‘ā gibi bu du‘ā daḥı va’llāhu Te‘ālā a‘lem Şeyḫ -ḳuddise sirruhū- Ḥāzretlerinden olmayup belki *Gūlistān*’da bu iki du‘ā ile Şeyḫ Ḥāzretlerine nisbeti münāsib olmayan sā’ir yirler *Gūlistān* kitābı, eṭrāfa ḳable’l-intişār ol diyāruñ ekşerisini gūn-ā gūn bid‘ u rıfz ile mülevveş iden Rāfīziler ilhāk eylemişler. Zīrā ḥāk-i Fārs’uñ ekşerine istī‘āb iden bu televvüş-i eşidde ve a‘zam-ı belā vü muşibetlerdendür. Ve’l-‘ilm ‘inda’llāhi Te‘ālā.

سبب تألیف کتاب

Sebeb-i te’līf-i kitāb: Bu *Gūlistān* kitābınuñ bā’iş-i taşnīf ve sebeb-i te’līf olunañ zıkr ü beyānındadır.

¹⁴³ “İnsanlara teşekkür etmeyen Allah’a da şükretmez.” Tirmizî, “Birr”, 35.

یک شب تامل ایام گذشته می کردم و بر عمر تلف کرده تأسف می خوردم و سنگ سراچه دل بالماس (آب دیده می سفتم) <و این بیتها مناسب حال خود می گفتم>¹⁴⁴

(*Yek şeb te'mmül-i eyyām-ı gozeşte mî-kerdem ve ber-ömr-i telef-kerde te'essüf mî-ğordem ve seng-i serāçe-i dil be-elmās-ı āb-ı dīde mî-süftem <ve in beythā münāsib-i ḥāl-i ḥod mî-goftem.>*)

Yek şeb te'mmül-i eyyām-ı gozeşte mî-kerdem Bir gice geçmiş günlerimi fıkır ü mülâhaza eylerdim. **Ve ber-ömr-i telef-kerde te'essüf mî-ğordem** Dahı telef ü zāyi' eyledigüm 'ömr'e guşsa yirdim. **Ve seng-i serāçe-i dil be-elmās-ı (āb-ı dīde mî-süftem** Dahı gönül ḥānesinūñ taşını elmās) gibi āb-ı çeşmümle ya'nî gözüm yaşıyla delerdim. *Serāçe*, ev ma'nāsına olan sarāydan muḥaffef serānuñ taşgîrleridür. *Elmās*, bir kıymetlü cevher ki cemî'-i cevāhiri anuñla delerler." **Ve in beythā münāsib-i ḥāl-i ḥod mî-goftem**"

مثنوی: هر دم از عمر میروود نفسی چون نگه می کنم نمائد بسی

(*Her dem ez-ömr mî-reved nefesî*
Çün nigh mî-konem ne-mānd besî)

Meşnevî: **Her dem** Her ān ve her zamān **ez-ömr** 'ömürden **mî-reved nefesî** bir nefes gidüp ya'nî sā'at be-sā'at 'ömür gidüp azalmazdur. **Çün nigh mî-konem** Çünkü bu ḥāl ü keyfiyyete nazar ü te'emmül idem **ne-mānd besî** gördüm, ya'nî bildim 'ömr çok kalmadı. Ya'nî bu zamānda olan a'mār-ı ādiyyeye kıyāsen çoğı gidüp azı kalmış gördüm.

ای که پنجاه رفت و در خوابی مگر این پنج روز در یابی

(*Ey ki pencāh reft ü der-ḥābî*
Meger in penc rüz der-yābî)

Ey ki pencāh reft ü der-ḥābî^(18b) Ey ol kimse ki 'ömrüñden elli yaş gitdi dahı sen ḥāb-ı ḡafletdesin, yāḥud ḥālbuki sen ḥāb-ı ḡafletüñsin. **Meger in penc rüz der-yābî** Meger, bunda temennî ma'nāsını ifāde eder. Ya'nî meger bu beş günde āḥiretüñe lāzım olan esbābı tedārik eylesesin. Ya'nî 'ömrüñ çoğı gidüp azı kaldı ḥālbuki sen ḡaflet uykusundasın. Mütenebbih ü āḡāh olmazsın. İmdi āḡāh ol! Ol ki bākî қalan bir kaç gün var ise anda telāfî vü tedārik-i mā-fāt eylesesin. Tamām-ı beytüñ ḥāşılı: Şebābda ya'nî civānlık

¹⁴⁴ Metinde bu cümle <و این بیتها مناسب حال خود می گفتم> eksiktir.

ve gençlik zamānı ve hāletinde lāzım olan zād u zahīre-i āhireti tahşil idemediñ. Pes sa'y-ı belīg ve cehd-i tām ile bāşed ya'nī ol ki hayr-i mā-naqş eylesin. Zīrā Allāh Te'ālā Hazretleri'nüñ kemāl-i lūtf u merḥametinden şābūnū'z-zūnūb olan tevbenüñ kapısı açıktır. Ve 'ömründen kalan bir dakika sıdık u hūlūşla t̄ā'ib olanuñ cāme-i vücūdı ḥadīş ü qādīm günāh kirinden pāk ve temīz olmaḵ cenāb-ı Erḥamū'r-Rāḥimīn Hazretlerinden mercūdur.

خجل آنکس که رفت و کار نساخت کوس رحلت زدند و بار نساخت

(*Ḥacil ānkes ki reft ü kār ne-sāḥt*

Kūs-ı rihlet zedend u bār ne-sāḥt)

Ḥacil ānkes Bu mısırā' ihbāra ve inşāya müteḥammildür. Ya'nī şermende vü müteḥayyir ü medhūşdur yāḥud şermende vü müteḥayyir ü medhūş olsun, ol kimse **ki reft ü kār ne-sāḥt** ki dünyādan gitdi ve işini düzmedi. Ya'nī dünyā mezra'sınuñ hayrāt dānesini ekme-yüp gitdi. Hāşılı dünyāda beyhūde naqd-i 'ömrini şarf-ı 'amel-i hayrdan eli boş āhirete gitdi. **Kūs-ı rihlet zedend** Kūs, taḅl-bāz şeklinde bir büyük ālet. Beyhūde isti'māl-i zamānında bir 'asker yā bir kāfile göçecek vaktinde çalarmış. **U bār ne-sāḥt** yükünü düzmedi.^(19a) Ya'nī ecel kūsını çaldılar ḥālbuki ol āhiret esbābı tedārikine mübāşeret eylemedi. Hāşılı ihmālinden fāşī zād u zahīresin tedārik eylemeksizin baḡteten ya'nī ḡafleten zād u zahīresiz āhiret yolına revān oldu. İmdi böyle kimse 'ādeten şermende vü müteḥayyirdür.

خواب نوشین بامداد رحیل باز دارد پیاده را ز سبیل

(*H'āb-ı nūşīn-i bāmdād-ı rahīl*

Bāz dāred piyāde-rā zi-sebīl)

H'āb-ı nūşīn-i bāmdād-ı rahīl İrtihāl şabāḥınuñ ya'nī göç irtesinüñ taḥlū uykuşu **Bāz dāred piyāde-rā zi-sebīl** Piyādeyi yoldan māni'dür. Ya'nī yola gitmeden alıkor. Hāşılı lezā'iz-i dünyeviyyeye tevaḡḡul ü inhimāk āhiret zādınuñ iştiḡāline māni'dür. Ve eşbābına mübāşeret mu'avvıktır.

هرکه آمد عمارتی نو ساخت رفت و منزل بدیگری پرداخت

(*Her ki āmed 'imāretī nev sāḥt*

Reft u menzil be-digeri perdāht)

Her ki āmed Her kimse ki dünyāya geldi ‘imāretī nev sālht bir yeñi bināyı, binā yaptı. Ve bir cedīd ‘imāret peydā eyledi ve reft ol bānī ve ol cedīd ‘imāretī peydā iden āhirete gidüp u menzil be-digeri perdāht yaptığı ‘imāretī ğayrıya yaptı, ya’nī ğayrı için yapmış oldu. Zīrā lābud bir kimse zīrā lābud bir kimse yerine gelse gerek; pes gūyā ḥaḳīkateñ ol gelene yapmış imiş. Ma’lūm ola ki tamām-ı dünyānuñ bānīleri bu kelāmın mā-şadaḳıdur. Zīrā bir ferdūñ yaptığı bākī ḳalmaz. Belki ol gidüp yerine āḫir kimse gelse gerek. İmdi gūyā anuñçün yapmış olur.

وان دگر پخت همچنين هوسى وين عمارت بسر نبرد كسى

(V’ān diger puht hem-çünin hevesi

V’in ‘imāret be-ser ne-bord kesī)

V’ān diger puht hem-çünin hevesi Evvelki bānīnūñ ‘imāretine gelen de anuñ gibi heves pişirdi. Ya’nī ol da muḳteżā-yı ṭāb’ı üzre ba’zı yerine binā ilḥāk eyledi. Hāşılı ba’zı yerini yaptı ve ba’zı yerini yıkdı. Niteki ‘ālemde müşāhededür. V’in ‘imāret Emmā bu ‘imāretī^(19b) be-ser ne-bord kesī bir kimse nihāyete ve āḫirine iltmedi. Ya’nī hīç kimse dünyāda bākī vü ḥālīd ḳalmadı veya bu ‘imāret-i dünyā kimseyi nihāyete iltmedi. Ya’nī öldürmeyüp mü’ebbed ü bākī ḳomadı, ḥāşılı herkesi fenāya virdi. Ḥaḳīkatle fā’il-i muṭlaḳ Allāh Te’ālādur. Cihāna ve zamāna ve ğayrine isnād mecāzīdür.

يار نا پايدار دوست مدار دوستى را نشايد اين غدار

(Yār-i nā-pāy-dār dūst medār

Dūstī-rā ne-şāyed in ğaddār)

Yār-i nā-pāy-dār ‘Āmme ḥiṭāben: Şābit ü bākī olmayan yāri dūst medār dost tutma. Ya’nī eglenüp ṭurmayan nesneyi sevme, ḥāşılı fāniye meyl ü muḥabbet eyleme. Maḳşūd budur ki dünyā bī-şebāt ü bī-ḳarārdur. Aña ve müzahrafātına gönül bağlayup ta’aşşuḳ eyleme. Dūstī-rā ne-şāyed in ğaddār Zīrā bu dünyā-yı ğaddār, ya’nī mubālāğa ile vefāyı terk iden bu dünyā, ḥāşılı ziyādesiyle vefāsız bu dünyā dostluğına lāyık degül; bir mekkāredür ki kimsenūñ ‘aḳd-i nikāḫında ḳarār eylemeyüp her bir kaç günde bir ḳocadan diger ḳocaya varır. Ve Rabbüm fażl-ı kerem-i bī-pāyāniyla Muḥammed Muşṭafā -

şalla'llāhu te'ālā 'aleyhi ve 'alā ālihī ve şahbihī ve sellem- Hāzretleri'nüñ mübārek yüz suyu hürmeti-çün her haṭānuñ başı olan bu dostı ve fāhişe dünyā-yı bī-vefānuñ maḥabbetinden qalblerimizi pāk ü muṭahhar eyleye. Ve nūr-i maḥabbet u haṣṭetiyle mūnevver eyleye. Amīn. Ve mısrā'-ı şānī, maḳām-ı ta'lilde oldığına şadr-ı beyānda *zīrā* lafzıyla imā eyledik; gāflet olumaya!.

نیک و بد چون همی ببايد مرد خنک آنکس که گوی نیکی برد

(*Nik u bed çün hemī be-bāyed mord*)

Hunük ān kes ki gūy-ı nīkī bord)

Nik u bed çün hemī be-bāyed mord Çünki insānuñ iyi baḥtlu ve yaramaz baḥtluṣı öli-serdür. Fi'l-i māzī şīğası üzre olan bu lafza mord maşdarı olan morden ma'nāsınadır ki ^(20a)muṣārī'e muḳārin olan māzī maşdar ma'nāsınadır. Mısrā'ın haşılı: Çünki dünyāda kimse qalmayup ölüp gidiserdür. **Hunük ān kes** Devletlü ve sa'ādetlü ol kimsedür **ki gūy-ı nīkī bord** ki iyilik topını dünyā meydānından iltidi. Ya'nī dünyādan āhirete ḥayrāt u ḥasenātla haşılı a'māl-i şāliḥa ile gitdi. *Hunük*, *ḥānuñ* ve *nūnuñ* zammı ve kāf-i 'Arabī lafz-ı müştarekdür şovukıla mübārek ma'nası beyninde. Ve *gūy* tobdur ki 'Arapça kürre dirler. Bunda *gūy-i nīkīnden* murād ḥayrāt u ḥasenāt ve a'māl-i şāliḥadur, niteki imā olundu.

برک عیشی بگور خویش فرست کس نیارد ز پس ز پیش فرست

(*Berg-i 'ayşī be-gūr-ı ḥ'īş firist*)

Kes ne-yāred zi-pes zi-piş firist)

Berg-i 'ayşī Ḥayāt-ı ebedī yarağını ve esbābını *berg*, *bānuñ* fethi ve *rānuñ* sūkunu ve kāf-ı 'Acemile yarağ ve esbāb ma'nāsına geldiği gibi ağaç yaprağı ma'nāsına dahı gelmişdür. **Be-gūr-ı ḥ'īş** *H'īş*, vāv-ı resmī ve revm-i kesr ile bunda kendi ma'nāsınadır. Ya'nī kabriñe **firist** gönder, ya'nī āhretine lāzım olan ḥayrāt u ḥasenāt ve a'māl-i şāliḥa-yı ilerü gönder. Haşılı kendi elüñle irsāl eyle. **Kes ne-yāred zi-pes** Zīrā kimse senden sonra götürmez. **Zi-piş firist** Sen ilerden gönder ya'nī sen sağıluñda āhretüñ kayır zīrā senden sonra aḳārib u vereşe seni kayırmaz.

عمر برفست و آفتاب تموز اندکی ماند و خواجه غره هنوز

(‘Ömr berfest ü āftāb-ı temūz
Endekī mānd u ḥ^vāce ḡirre henūz)

‘Ömr berfest’ İnsān ve ḥayevānuñ ‘ömri ḡardur, ya‘nī tīz geçmekde ḡar gibidür, tīz erime-
mede ü āftāb-ı temūz ve temmūz ayınuñ güneşi ya‘nī şayf şehirlerinüñ orta şehri
temmūz-nāmuñ güneşi endekī mānd berf-i ‘ömrden azıcık ḡodı u ḥ^vāce ḡālbuki ḥ^vāce
daḡı ḡirre henūz ḡāfildür. *Ḡirre*, *ḡayn*uñ kesri ve *rā*-yı müşeddede^(20b) ile ḡaflet
ma‘nāsına isimdür. Ḡāfil te‘viliyle başda olan *ḥ^vāce* beytūñ ḡaberidür. *H^vāce* ḡāda
revm-i zamme ile ekābir ü vūzerāya dirler. Bunda dūnyā maḡabbeti bādesiyle mest olan
ḡāfil murātdur. Tamām-ı beytūn ma‘nāsı: Āftāb-ı temmūz ḡarı, niceki tīz eridürse,
mürūr-ı eyyām u ezmine ‘ömri ancılayın azaldur ve eksildür. Ḥālbuki ‘ömr şāḡibi olan
ḡāfile ‘ömrüñ geçmesinden ḡaberi yok. Şeyḡ -ḡuddise sirruhū- ‘ömri tīz geçmede ḡara
teşbīḡ eyledi tīz erimede.

ای تهی دست رفته در بازار ترسمت پر نیآوری دستار

(İy teḡi-dest refte der-bāzār
Tersemet pūr ne-yāverī destār)

İy teḡi-dest refte der-bāzār Ey bāzāra eli boş gitmiş kimse tersemet ḡorḡarım pūr¹⁴⁵ ne-
yāverī destār destmālūñi ṡolu ḡetürmezsin. Tamām-ı beytūñ ma‘nāsı: Ey şıfrū‘l-yed
ḡārşūya giden faḡīr! Ḡorḡarım sen boş gidüp boş gelesin. Zīrā bāzār ehli ‘ādetleri üzre
kimse şemensiz nesne virmez. Ḥāşılı ey āḡiret bāzārına ḡayrātsız ve ḡasenātsız ve
a‘māl-i şāliḡāsız varan kimse! Ḡorḡarım ki cennet ni‘metlerinden maḡrūm olasın.
Ḡorḡarım anuñçündür ki bu ḡuşuşda kimse ḡaḡḡında cezāz yokdur. Ancak ‘Allāmu‘l-
ḡuyūb Allāḡ Te‘ālā Ḥāzretleri’nüñ ma‘lūmıdır; zīrā a‘māl-i şāliḡa mūcib-i cennet ve
a‘māl-i seyyi‘e mūcib-i cehennem degüldür. Belki Erḡamu‘r-Rāḡimīn Allāḡ Te‘ālā
Ḥāzretleri’nüñ meşīyyetine menūtdur Dilerse ‘ömrini ‘ibādetde şarf ideni ‘adlen ce-
henneme ve ‘ömrini me‘āsīñle ifnā ideni faẓlen cennete atar. Şevāb faẓlıyla ve ‘ikāb
‘adli iledür. *Mülk ‘alā iṡlāḡ yeteşarrafu fī mülkiḡi keyfemā yeşā‘u ve yeḡtāru¹⁴⁶* ancak
oldur. Hiḡ kimseye zerre ḡadar mecāl-i mu‘arıza yokdur.^(21a) Lākin Allāḡ Te‘ālā Ḥāzret-
leri’nüñ cārī olan ‘ādet-i ‘aliyyesi üzre herkes a‘māliyle mūczā olunur. *İnne ḡayran fe-*

¹⁴⁵ 20b der-kenār: *Bā*-yı ‘Arabīyle muḡtemel olan lafz-ı bür i‘tibār oldıḡı şuretda *ne-yāverīyi* te‘kiddür
ve destārdan murād şarık olur.

¹⁴⁶ “Mülk ona ıtlak olur mülkünde istediḡini ve seçtiḡini yapar.”

*hayran ve inne şerran fe-şerran.*¹⁴⁷ Emmâ bunda cezm ü yakîn vardır ki imân ile âhirete giden mü'min her ne kadar kabirde veyâ bir müddet cehennemde 'âdetü'llâh üzre a'mâliyyesiyle müczâ olup mu'azzeb olur ise elbette 'azâbda muhalled olmayup Cenâb-ı Erhamu'r-Râhimîn Hazretleri anı cezâ vü 'azâbdan kurtarup ni'am-ı ebediyye ile mütena'im olmak üzre cennetde muhalled ü mü'ebbed ider. Ve küfr ile âhirete giden kâfir ma'âzâ'llâhu Te'âlâ elbette cehenneme idhâl ider ve anda yakînen ve cezmen <ve> muhalleden ve mü'ebbeden 'azâb-ı şedîd ile mu'azzeb olur. Ey cemî'-i nakâ'ışden pāk ü münezzeh ü muḳaddes Rabbüm -celle celâlüh ve 'amme nevâlüh- Hazretleri! Maḫz-ı faẓl u kerem-i bî-nihāyetüñ ile cemî'-i 'ömrini me'âşide ve mā-lā-ya'nî de ifnâ vü telef iden bu zelîl, ḫaḳîr ü faḳîr Maḫmūd Tā'î' ḳuluña ḫüsn-i ḫâtıme naşîb eyle ve evḳât-ı ḫayâtında ḳaşden ve 'amden ve ḫaṭâ'en ve sehven ve sırran ve cehden ve 'alâniyyeten işledigi bî-payân zünüb u taḳşîrâtını 'afv ü maḡfîret eyle. Ve me'a's-şiddikîn ve's-şühedâ ve's-şâlihîn ve ḫasüne ülä'ike refîḳâ cennete duḫûliyle şād ve cennetde her ni'metden a'zam u efḫam olan likâ-yi 'âlilerinüñ ile ber-murād eyle. Ve âbâ ü ümmehât ve ihvân u eḫavât ve sâ'ir aḳârîb ü ta'allukât ve kāffe-i üstāz ve evliyâ'ü'n-ne'im ve mü'minîn ü eḫibbâ vü çirāḡla cemî'-i mü'minîn ü mü'minât ve müslimîn ü müslimât aḫyâ'u minhüm ve'l-emvât min ehli's-sünne ve'l-cemâ'ati maḡfûr bā-ḫuşûş^(21b) ḫalîfe-i zamân ve nâşîrân-ı ehl-i imân ve bu du'âmıza âmîn diyen ihvânımızı dârında ḫuşûl-i emelleriyle mesrûru'l-fu'ād eyle. Âmîn.

هر که مزروع خود بخورد بخوید وقت خرمنش خوشه باید چید

(Her ki mezzrû'-ı ḫod be-ḫord be-ḫ^vid

Vakt-i ḫırmensḫ ḫûşe bâyed çid)

Her ki mezzrû'-ı ḫod be-ḫord be-ḫ^vid Her kimse ki kendinüñ ekinini çigle yidi, ya'nî ḳaşîl iken yidi, ḫâşılı ḫaşîl ya'nî tâze iken yidi. Be-ḫ^vid, bā harf-i muşâḫabet ve ḫ^vid vāv-ı resmiyle ḫ^viş **وزمنك** ḳaşîl ki Türkçe aña ḫaşîl dirler. Ya'nî tâze iken biçüp ḫayevâna yidirdikleri arpa. **Vakt-i ḫırmensḫ ḫûşe bâyed çid** Ol kimse ḫırmen zamânınun başak devşirmek gerek. Ḥâşılı kimse ki civānlık ve gençlik vaktinde ḫayrât u ḫasenâta ve a'mâl-i şâlihaya 'ömrünü şarf eylemeyüp lehv ü lu'bla ya'nî beyhûde ve mālāya'niyle taẓyî'-i evḳât eyledi, pîrlik ve ḳocalık zamânında yarı ḳâdir olduḡı mertebe âḫiret yolına sa'y eylemek gerek tâ ki başak devşirmek ile eyyâm-ı şitâda ḳuvvet-i lâ-

¹⁴⁷ “Şüphesiz ki hayrın karşılığı hayır, şerrin karşılığı şerdir.”

yemūtühū mālīk olan gibi. Fi'l-cümle: Āhīret yolu zahīresine mālīk ola. *Zīrā küllü mā lā yūdrakū küllühū lā-yūtrakū küllūhu*.¹⁴⁸

پندی سعدی بگوش جان بشنو ره چنینهست مرد باش <و> برو

(*Pend-i Sa'dī be-gūš-i cān bişnev*

Reh çünīnest merd bāš <u> be-rev)

Pend-i Sa'dī¹⁴⁹ Sa'dī'nün pendī ve naşīhati yāhūd sa'ade ya'nī sa'ādeti menşūb pendī hāşılı sa'ad ve iyū pend ve naşīhati ***be-gūš-i cān bişnev*** cān kulağıyla işid, ya'nī kalbiñ ile kabūl eyle. ***Reh çünīnest*** Yol buncılayındur. ***Merd bāš <u> be-rov*** Er ol git. Ya'nī benüm naşīhatüm ve şerī'ate ve tarīkate ve hāqīkate muvāfık ve muṭābık Allāh Te'ālā için hāq ve şādık naşīhati dostā murād. İmdi sen de er ol murādına yapış saña beyān eyledigim tarīk-i müstakīmūñ sākīnden ol zerre kadar inhīrāf eyleme ki bu sülūk sebebiyle maqşada vāşıl ve merāmıña nā'il olasın. (22a)

بعد از تأمل این معنی مصلحت آن دیدم که در نشیمن عزلت نشیمن و دامن صحبت فرا <خود> چینم

(*Ba'd ez- te'emmül-i in ma'nā maşlahat ān دیدم ki der-nişīmen-i 'uzlet nişīnem ve dāmen-i şohbet ferā <hod> çīnem*)

Ba'd ez- te'emmül-i in ma'nā Bu ma'nāyı, ya'nī mezkūr ma'nāyı ki ebyāt-ı sābıkānuñ mazmūnıdır, te'emmül ü tefekkür eylemeden sonra ***maşlahat ān دیدم*** anı maşlahat ve münāşib gördüm ***ki der-nişīmen-i 'uzlet nişīnem*** ki 'uzlet oturağında oturam ***ve dāmen-i şohbet ferā <hod> çīnem*** ve şohbet etegini kendüme devşireyim ya'nī tarīk-i Hāq sülūkında baña mu'in ve yardımcı olmayan hāşş u 'ām ağıyāruñ şohbet ü ülfet ve ihtilāt u mecāliserini bi'l-küllīye terk idem. *Ferā*, bunda bā'-i şıla ma'nāsınadır.

و دفتر از گفتهای پریشان بشویم و من بعد پریشان نگویم

(*Ve defter ez-goftehā-yı perīşān be-şüyem ve min ba'd perīşān ne-güyem*)

Ve defter ez-goftehā-yı perīşān be-şüyem Ve dil defterini perīşān kelimātdan, ya'nī luğaviyyet, āhīrete fā'idesi olmayan mā-lā-ya'nī kıl ü kâlden yuyam. Yāhūd kalb ve defterini veşā'is ü hayālāt-ı bāṭıladan yuyam. Hāşılı defter-i zāhire ve levh-i bāṭını mā-

¹⁴⁸“Tamamı idrak olunmayan şey tamamen terk edilmez.”

¹⁴⁹ 21b der-kenār: Bu beyt kadīm nüshalarda bulunmadı diyen fāzıl Sūdī'nün rast geldiği bir kaç nüshada bulunmadığından bu beytün *Gūlistān*dan olmadığı lazım gelmez ki Şeyh'ün selīs-i nuṭkı olup gayrinün kelāmı olmadığına lafz u selāseti delālet ider.

sivā te'alluķi ve pas kirinden pāk ve temīz idem. *Defter*, bir bir vezninde birbirine munzam evrāka dinür, gerekse **اور ذنك** hesābı yazılsun ve gerekse diğeri nesne ve mīm ba'd perīṣān ne-gūyem ve bundan sonra perīṣān söylemeyem. Ya'nī dünyā kelimātını terk idem. Hāşılı lisān ve qalb belki cemī'-i a'zāmı mā-ḥalaqa li-hüve, ya'nī ne için halk oldılar ise aña şarf idem.

بیّت: زبان بریده بکنجی نشسته صم بکم به از کسی که نباشد زبانش اندر حکم

(*Zebān-būrīde be-kūnci niṣeste ṣummūn būkm*
Be ez-kesī ki ne-bāṣed zebāneş ender ḥūkm)

Beyt: Zebān-būrīde be-kūnci niṣeste ṣummūn būkm Dili kesik, bucağda oturmuş şağırlar ve dilsizler. *Ṣumm*, şāduñ zammı ve mīm-i müşeddedle *aşamuñ* cemī'idür ve şağırlar dimekdür. Ve *būkm* da bānuñ zammıyla *ebkemūñ* cemī'dür, dilsizler dimekdir. *Be ez-kesī ki ne-bāṣed zebāneş ender ḥūkm* Yegdür bir kimseden ki ^(22b) dili kendi hükminde olmaya, ya'nī diline zabtı olmaya. Belki gönline geleni diline götüre. Ya'nī şağırlığa ve dilsizliğe urup halkdan münkaṭı' olan kimseler zebānı zabtınıñ olmayan perīṣān ve zā'id söyleyici kimseden yegdür.

تا یکی از دوستان که در کجوه انیس من بودی و در حجره جلیس من برسم قدیم از در در آمد. چندانکه نشاط و ملاعبت کرد و بساط مداعبت گسترد.

(*Tā yekī ez-dūstān ki der-kecāve enīs-i men būdī ve der-hücre celīs-i men be-resm-i kadīm ez-der der-āmed. Çendān ki neşāṭ u mülā'abet kerd ve bisāt-ı müdā'abet güsterd.*)

Tā yekī ez- dūstān Ya'nī sâbıkan zıkr eyledigüm maşlahat üzre idim. Ya'nī halk¹⁵⁰ dan münkaṭı' olup bir bucağ ihtiyār eyledim. Ol vakte dek ki dostlardan birisi *ki der-kecāve enīs-i men būdī* ki hacc yolında benümile miḥaffedaş olurdu *ve der-hücre celīs-i men* Ve diyār-ı ğurbetde hem-hücre ve hem-nişinüm idi. Hāşılı yār-ı kadīmüm idi. *Be-resm-i kadīm* 'Ādet-i sâbıkan ile ya'nī teklifsiz mübālâtsiz *ez-der der-āmed* kapudan içerü girdi. *Çendān ki neşāṭ u mülā'abet kerd* Ol qadr sürür u şādmānlık eyledi. *Ve bisāt-ı müdā'abet güsterd* ve şetāret ü mübāsatāt düşdi, ya'nī gösterdi. Ya'nī beni ğamgīn ü ḥazīn zānn idüp envā'-ı mülā'afāt ve eṣnāf-ı muṭāyebāt ile beni söyletmek murād idin-

¹⁵⁰ Metinde حق şeklinde yazılmıştır.

di. Zîrâ bu zamāna dek böyle hālüm vākî‘ olmamış idi ve yanuma geldikçe teklîfsiz ülfet ve muşâhabetümle me’nūs idi.

جوابش نگفتم و سر از زانوی تعبد بر نگرفتم رنجیده نگه کرد و گفت:

(*Cevābeş ne-goftem ve ser ez-zānū-yı ta’abbüd ber-ne-giriftem. Rencîde nigh kerd u goft:*)

Cevābeş ne-goftem Bu kadar ahvāl ki eyledi aslā aña cevāb virmedim. **Ve ser ez-zānū-yı ta’abbüd ber-ne-giriftem** Başımı murākabe rükbesinden ya’nî kulluk dizinden kaldırdım. Hāşılı anuñ ile hîç mukayyed olmadım. Ve bu kadar haşarılığına iltifāt eylemedim. Böyle olıcağ **rencîde nigh kerd** baña incinüp nazar eyledi. **U goft** ve didi. Ya’nî bu gelecek kıt‘anuñ maẓmūnı āhîr ‘ibāretiyle idüp söyledi:

قطعه: کنونت که امکان گفتار هست بگو برادر بلطف و خوشی

(*Künūnet ki imkân-ı güftār hest*
Be-gū ey birāder be-luṭf u ḥūşî)

Kıt‘a: Künūnet ki imkân-ı güftār hest Şimdi ki^(23a) senūñ kelāma ve tekellūme kudretūñ ve ṭākatūñ vardır. **Be-gū ey birāder be-luṭf u ḥūşî** İmdi ey birāder lüṭfla ve iḥsān ile söyle ya’nî lüṭf u iḥsān idüp tekellūme ve nuṭka gel.

که فردا چو پیک اجل دررسد بحکم ضرورت زبان در کشی

(*Ki ferdā çü peyk-i ecel der-resed*
Be-ḥük-m-i żarūret zebān der-keşî)

Ki ferdā çü peyk-i ecel der-resed Ey karındaş luṭf eyle ve söyle zîrâ yarın ki ecel peyki erişe ya’nî mevt ü fevt ki müte’ayyin ola. *Peyk* ‘Arapça berîd dirler, ecel’e izāfeti beyāniyyedür veyāḥud lāmiyyedür ki Ḥāẓret-i ‘Azrā’il, -‘alā nebiyyinā ve ‘alā ālihi ve ‘aleyhi’s-şalatü ve’s-selām- ola. **Be-ḥük-m-i żarūret** Bi’ż-żarūre ya’nî ihtiyārsız ve nāçār **zebān der-keşî** dilūñi tekellūmden çekersin.

یکی از متعلقان منش بر حسب واقعه مطلع گردانید که فلان عزم کرده ست <نیت جزم>¹⁵¹ که بقیه عمر در دنیا معتکف نشیند و خاموشی گیرند

(*Yekī ez-müte'allikān-ı meneş ber-haseb-i vākı'a muṭṭali gerdānīd ki fülān 'azm kerde-est <niyyet-i cezm> ki bakıyye-i 'ömr der-dünyā mu'tekif nişined u hāmūşī güzined.*)

Yekī ez-müte'allikān-ı meneş ber-haseb-i vākı'a muṭṭali gerdānīd Benüm¹⁵² müte'al-lıklarumdan birisi yār-i kādīmi aşl-ı kazıyyeye miqdār-ı vākı'aya muṭṭali' eyledi. Ya'nī ḥālī ve keyfiyyeti aña şöyle nakl ü hikāyet eyledi ***ki fülān 'azm kerdeest*** ki Şeyh kaşd u 'azimet eylemişdür ve daḥı kaṭ'-ı niyyet tutmuşdur ***<niyyet-i cezm> ki bakıyye-i 'ömr der-dünyā mu'tekif nişined*** ki 'ömrün bākisi dünyāda mu'tekif otura ***u hāmūşī güzined*** şamt u sükūt ihtiyār eyleye.

تو نیز اگر توانی سر خویش گیر و راه مجانبت پیش¹⁵³

(*Tu nīz eger tevānī ser-i ḥ'ış gīr ve rāh-ı mücānebet pīş*)

Tu nīz eger tevānī Sen de kādīr iseñ ***ser-i ḥ'ış gīr ve rāh-ı mücānebet pīş*** başıñ kaydını gör yā sevdā-yı nefsanūñi ver ve ārzū-yı ṭab'uñı tut, ya'nī zabṭeyle. Hāşılı hevā-yı nefis ve ārzū-yı ṭab'uñdan geç. Mağlūb-ı ḥavādiş-i nefis olmayasın. Ve ḥalkdan ınkītā'u 'uzlet idüp tecennüb ṭarīkını ve tebā'üd yolunu öñüne tut. Hāşılı mā-sivādan ihtilāṭı kaṭ' eyle.

گفتا بعزت عظیم و صحبت قدیم که دم بر نیارم و قدم بر ندارم مگر آنگه که سخن گفته شود بر عادت مألوف و طریق معروف

(*Goftā: Be-'izzet-i'azīm u şohbet-i kadīm ki dem ber-ne-yārem ve kadem ber ne-dārem. Meger āneḡ ki sūḡan gofte şeved ber-'ādet-i me'lūf u ṭarīk-ı ma'rūf*)

Goftā: Ol yār-i kādīm bu takrīri işidüp bu beyānı diñleyince didi: ***Be-'izzet-i'azīm*** Hudā'nuñ 'izzeti ḥaqqıçün ***u şohbet-i kadīm*** ve Şeyh ile vākı' olan şohbet-i kādīm ḥaqqıçün ***ki dem ber-ne-yārem***^(23b) ki nefes çıkarmam, ya'nī ārām u qarār eylemezem, bir nefes almazam ***ve kadem ber ne-dārem*** ve bir ayak kaldırmam ve bir adım atup bundan gitmezem. Hāşılı tutdığı yerden gitmemekden kināyetdür. ***Meger āneḡ ki sūḡan gofte şeved*** İllā ol vaḡt ki söz söyleye ***ber-'ādet-i me'lūf u ṭarīk-ı ma'rūf*** 'ādet-i me'lūf u me'nūs ve ṭarīk-ı ma'rūf ü ma'lūm üzre. Ya'nī beynimüzde olan resm-i kādīm ve

¹⁵¹ Bu kısım نیت جزم metinde mevcut değildir; ancak şerhi “kaṭ'-ı niyyet” şeklinde yapılmıştır.

¹⁵² Metinde بنی şeklinde yazılmıştır.

¹⁵³ Metinde مجانبت پیش şeklinde yazılmıştır.

‘âdetleri üzre mukâleme vü şohbet olursa fe-bihâ ve ni‘metün; ve illâ ben de hemen Şeyh’ün yanında i‘tikâf idüp kendinün katında şâmit ü sâkit olup halkdan münka‘atı olu- rum; yâhud ve illâ ben de hemen cānum kabz olıncaya dek ekl ü şurb ve nevmsiz ayak üzre turup vâkı‘at olduğım yerden bir kadem tecāvüz itmem. Hâşılı kabzına yâhud Şeyh’ün resm-i kadīm üzre mükâleme vü muşâhebetine dek ayak üzre turup eziyet çe- kerim gidüp ilhâh-ı küllî-yile Şeyh Hazretlerine eziyet virmem ve benüm hâlime münâsib böyle kendüm eziyet çekerim ve gidüp ilhâh-ı küllî-yile Şeyh Hazretlerine eziyet virmem.

که آزدن دوستان جهلست و کفارت یمین سهل¹⁵⁴

(*Ki âzürden-i dūstān cehlest u keffâret-i yemîn sehl*)

Ki âzürden-i dūstān cehlest Zîrâ dostları incitmek veyâ dostların incinmesi cehâletdür. Ya‘nî cehâletden nâşîdür. Hâşılı gidüp ilhâh-ı küllîyle Şeyh’e¹⁵⁵ eziyet itmem. Zîrâ ider- sem cehâletümden neş‘et itmiş olur. **U keffâret-i yemîn sehl** ve yemîn keffâreti sehl ü âsândur. Ya‘nî benüm hâlime lâyıq u münâsib zıkr olduğu gibidür. Ammâ Şeyh -kuddise sirruhü- Hazretleri irşād u ifâdda kāmîl bir zât-ı fâzıl olduğu sebebiyle anuñ ‘uzlet ü inkı‘atı herkeşe ‘ale’l-huşuş kâbil-i tâliblere külli ziyândur. Bu ise müfid ü mürşîd Şeyh Hazretlerine lâyıq budur ki külli ol hâşş^(24a) u ‘ām bā-huşuş kâbil-i tâlib ü mürîdleri ifâde vü istifâdeden mahrûm itmekdür. Her ne kadar yemîn idilse zîrâ keffâret-i yemîn kolay ve sehîldür. Ve bu taḥkîkimüzden ma‘lûm olduğu gibi dostândan murâd Şeh Hazretleridür, yâr-ı kadīm degüldür. Zîrâ yâr-i kadīm murâd olunur ise hâşılı ma‘nâ böyle olur: Ben mezkûr eziyyeti çekerim Pes Şeyh bu eziyyetüme rızâ-mend olup ihtiyâr ider ise benüm âzurdeligüm¹⁵⁶ lâzım gelür. Eziyyetümi ihtiyâr itmeyüp külli ol ülfet ü muşâhabet ider ise aña keffâret virmek lâzım gelür, eger yemîn itmiş ise. İmdi Şeyh baña ki anuñ dost-ı kadîmi eziyyet virmekden keffâret-i yemîn virmek evlâdur ki dostları incitmek cehâletden nâşîdür. Ya‘nî baña bu eziyyeti virir ise cehâlet lâzım gelür bu ise şu‘ûbetlü maḥzûrdur ve keffâret-i yemîn virmek âsân bir şeydür. Ya‘nî dostları incitmekden lâzım gelen cehâlete göre keffâret-i yemîn kolay ve sehîl bir şeydür. Hâşılı Şeyh beni incitmekden lâzım gelen cehâletden beni incinmekden ya‘nî dil-i hoş itmek- den lâzım gelen keffâret-i yemîn kolaydur. İmdi hâşılı ma‘nâ zıkr eyledigimiz gibi se-

¹⁵⁴ سهل است S:

¹⁵⁵ Metinde مشينه şeklinde yazılmıştır.

¹⁵⁶ Metinde استداره لغو şeklinde yazılmıştır.

bebiyle dostdan yār-i qadīm ki t̄āhiren Şeyh'ün mürīd ü müştāklarındandır murād olunur ise andan Şeyh Ḥazretleri ḥaqqında şu edeb lāzım gelür ise münāşib degül. Pes dostāndan yār-i qadīm murād olmak üzere āzurdenuñ fā'ili Şeyhdür diyen fāzıl Sūdī¹⁵⁷ iyü dememişdür. Te'emmeli! Ma'lūm ola ki *keffāret* bunda günāhı izāle için ehl-i şer'ī ta'yīn u taqdīr eylediği nesnedür. Keffāret-i ^(24b) yemīn üç gün oruç tutmaqdır veyā on kişinün karnını toyurmaqdır. *Yemīn* ki Fārsice sügenddür, Türkçe and dirler.

و خلاف راه صوابست و عكس رأى اولو الالباب¹⁵⁸ ذو الفقار على در نيام و زبان سعدى در كام

(Ve ḥilāf-ı rāh-ı şavābest ü 'āks-i re'y-i ülü'l-elbāb zū'l-fekār-ı 'Alī der-niyām u zebān-ı Sa'dī der-kām)

Ve ḥilāf-ı rāh-ı şavābest Dahı şevāb ya'nī toğrı yolunuñ ḥilāfıdır veyā ḥālbuki toğrı yolunuñ ḥilāfı ve naqzıdır. **Ü 'āks-i re'y-i ülü'l-elbāb** Ve erbāb-ı 'uqūluñ ya'nī 'aql şāhiblerinün re'yine ve fikrine 'aksidür. *Ḥilāf*, muqaddem haber ve 'aks, aña ma'tūf ve muqaddem mübtedā budur: **Zū'l-fekār-ı 'Alī der-niyām** Ḥazret-i İmām 'Alī -kerrema'llāhu Te'ālā vecchēhū ve raḍıya'llāhu te'ālā- Ḥazretleri'nün ve Rasū'l-i Ekrem-şallallāhu te'ālā 'aleyhi ve 'alā ālihī ve şāḥbihī ve sellem- Ḥazretlerinden aña hibe olan Zū'l-fekār-nām seyf kında olmak, ya'nī ḡılāfından çıkmamak. Zīrā İmām-ı müşārun ileyh ve -raḍıya'llāhu Te'ālā 'anhu ve kerrema'llāhu vecchēhū- sell-i seyf eylemeseydi bu kadar ḡazavāt idüp andan āsar-ı 'ācibe vü aḥbār-ı ḡarībe naql olunur, vüçüd bulmazdı. **U zebān-ı Sa'dī der-kām** Mā-kabline ma'tūfdur, ya'nī 'Alī -raḍıya'llāhu Te'ālā 'anhu ve kerrema'llāhu Te'ālā vecchēhū- Ḥazretleri'nün seyfi kınından çıkmamak soñ ḥilāfıdır. Erbāb-ı 'uqūluñ re'yine ve fikrine 'aksidür, Şeyh -ḡuddise sirruhū- Ḥazretleri'nün dahı lisānı damağında ya'nī çenesinde olmak. Ḥāşılı Şeyh dahı terk-i tekellüm idüp sākıt olmak şavāb-ı¹⁵⁹ ḥilāf ve erbāb-ı 'uqūluñ re'yine ve fikrine 'aksidür. Zīrā -ḡuddise sirruhū- Ḥazretleri'nün lisān-ı damağında qalup şāmit ü sākıt olmak olsa idi bu kadar ma'arif mastūr olmayup mestūr qalurdı. Pes Şeyh -ḡuddise sirruhū- Ḥazretleri irşād u va'aẓdan ḥāmūş olmak nice kābil-i tāliblere ḥırmān^(25a) irāş ider. İmdi tekellüm eylemek gerek mürīdān müstefid ü müstefiz olalar.

¹⁵⁷ Metinde سودایی şeklinde yazılmıştır.

¹⁵⁸ Metinde اولالالباب şeklinde yazılmıştır.

¹⁵⁹ Metinde صونيك şeklinde yazılmıştır.

قطعه: زبان در دهان ای خردمند چیست کلید در گنج صاحب هنر

(*Zebān der-dehān ey ḥīredmend*

Kilīd-i der-i genc-i šāhib-hüner)

Kıt'a: Zebān der-dehān ey ḥīredmend Ey 'ağıllı! Ağızda dil *çist* nedür? Ya'nī su'āl ider iseñ ağızda dil ne dūr? Senüñ cevābında derim: *Kilīd-i der-i genc-i šāhib-hüner* Şāhib-hünerinüñ ḥazīnesi ḳapusınuñ kilīdi, ya'nī miftāh ve anahtarıdır.

چو در بسته باشد چه داند کسی که جواهر فروشت¹⁶⁰ یا پبله ور

(*Çü der-beste bāşed çe dāned kesī*

Ki cevāhir-fürüşest yā pīlever)

Çü der-beste bāşed Çünkü şāhib-hünerüñ ḥazīnesi ḳapısı bağılu ola. Ya'nī lütf u tekellüm itmeye *çe dāned kesī* kimse ne bilür *ki cevāhir-fürüşest* mezkūr şāhib-hüner cevāhir şatıcı mıdır? Ya'nī ehl-i 'ilm ü ma'ārif ve nüktedān mıdır? *Yā pīlever* Yohsa çerçici mi? Ya'nī cehl ü herze-gū ve mā-lā-ya'nī söyleyici mi? Hāşılı herkesüñ 'ilm ü cehli gayrisine nuṭḳ u tekellüm ile ma'lüm olur. Nuṭḳ u tekellüme gelmeyenüñ 'ālim midür cāhil midür kimsenüñ ma'lümü olmaz. İmdi ekşer herkesüñ 'ilm ü ma'rifeti ve cehli ve ḥamāḳati kelāmından ma'lümdür. Ekşer didik, zīrā aña muḥarrekāt u sekenātdan da ma'lüm.

قطعه: اگر چه پیش خردمند خاموشی ادبست بوقت مصلحت آن به که در سخن کوشی

(*Egerçi pīş-i ḥīredmend ḥāmuşī edebest*

Be-vakt-i maşlahat ān bih ki der-sūḥan kūşī)

Kıt'a: Egerçi pīş-i ḥīredmend Egerçi 'ağıllı kimesne ḳatında ve önünde *ḥāmuşī edebest* ebsem olmak ya'nī sükūt eylemek edebdür, ḥāşılı mürā'atı müstaḥsen ve güzeldür. *Be-vakt-i maşlahat* Emmā maşlahat vaktinde *ān bih* ol yegdür *ki der-sūḥan kūşī* ki söze çalışsın. Ya'nī sükūt memdūḥ u maḳbūldür, emmā her yerde degül. Belki tekellüm eylemekden zarūriyyāt ve nokşān müretteb olsa yāḥud tekellümden zāhir bir ḥayr ve nef'a tertīb itse anda sükūt mezmüm ve nā-maḳbūldür. Kelām memdūḥ u maḳbūldür.

¹⁶⁰ S ve R. جواهر فروشت

دو چیز طیره عقلست دم فرو بستن بوقت گفتن و گفتن بوقت خاموشی

(*Dü çîz tîre-i 'aklest dem fûrû-besten*
Be-vakt-i goften ve goften-i be-vakt-i hāmūšī)

Dü çîz tîre-i 'aklest İki nesne 'aklıñ ğazābına bî-ħuzurlığına sebeptür. *Tîrenüñ* aşlı ğazābla bulanık beyninde^(25b) müşterek olan *tîre dü* iltibāsı lâzım gelmesün diyü ğazāb olanı tayla yazdılar. Zîrā lisān-ı Fārsuñ gelecek kıt'ada mecmū' ola sekiz ħarf yokdur. Bir kelimedede birisi mevcūd ise tahrîfāt-ı 'avāmiyyeden yā āħar dilden menķūldür. Kıt'a budur:

هشت حرفست آن¹⁶¹ که اندر فارسی نیاید همی

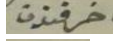
تا نیاموزی نباشی اندرین معنی¹⁶² معاف

بشنو از من این خروف و یادگیر ای اهل دل

ثا و حا و صاد و ضاد و طا و ظا و عین و قاف¹⁶³

Dem fûrû-besten be-vakt-i goften Birisi tekellüm lâzım oldıkdā sūkût idüp hāmūş olmak. ***Ve goften-i be-vakt-i hāmūšī*** Ve birisi sākit ü hāmūş olacak vaktde tekellüm eylemek. Hāşılı söyleyecek vaktde söylememek, söylemeyecek vaktde söylemek. Zîrā maħallinde olmayan nesne zarār u ziyāna ħarībū'l-ihtimāl olduğından mā'ādā ikisini-de¹⁶⁴ işleyen 'akıllı; 'ākıbet, nedāmet çeker.

في الجملة زبان از مکالمه او در کشیدن قوت نداشتم و روی از محاوره او گردانیدن مروت ندانستم¹⁶⁵ که یار موافق بود و محب صادق.

¹⁶¹ Metinde şeklinde yazılmıştır.

¹⁶² Metinde şeklinde yazılmıştır.

¹⁶³ Bu kıt'a Gülistân metnine dahil değildir.
Heşt [ħarfest ān] ki ender Fārsi ne-yāyed hemī
Tā ne-yāmūzī ne-bāšī enderīn ma' nā mu' āf
Bişnev ez-men in ħurūf ve yād-gīr ey ehl-i dil
Şā vü hā vü şād u dād u tād vü zā vü 'ayn ü kāf

Sekiz harf odur ki tamamı Farsça'da olmaz
Eğer öğrenmezsen bu hususta muaf olamazsın
Bu harfleri benden duy ve öğren Ey Ehl-i dil !
Sā vü hā vü sād u dād u tā vü zā vü 'ayn ü kāf

¹⁶⁴ Metinde şeklinde yazılmıştır.

¹⁶⁵ S: نداشتم

(Fi'l-cümle: *Zebān ez-mükāleme-i ū der-keşiden kuvvet ne-dāstem ve rūy ez-muḥāvere-i ū gerdāniden mürüvvet ne-dānistem ki yār-ı muvāfık būd u muḥibb-i şādık*)

Fi'l-cümle: Hāşıl-ı kelām: *Zebān ez-mükāleme-i ū der-keşiden kuvvet ne-dāstem* Yār-ı kādīm ile söyleşmeden dilümi çekmege kuvvet dutmadım. Ya'nī anuñla mükālemeden sākit olup söylememeye kādır olmadım. Hāşılı ma'kūl ü münāsib görmedim. *Ve rūy ez-muḥāvere-i ū gerdāniden mürüvvet ne-dānistem* Dahı anuñla ülfet ü muşāḥabet eylemekden yüzüm döndürmegi mürüvvet bilmedim. Hāşılı muşāḥabetinden külliyyen i'rāz eylemegi ādemlik ve racūliyyetden 'add eylemedim *ki yār-ı muvāfık būd u muḥibb-i şādık* zīrā muvāfık yārim ve şādık muḥibbüm¹⁶⁶ idi.

بیٔ: چو جنک آوری با کسی بر ستیز که از وی گزیرت بود یا گریز

(*Çü ceng-āverī bā-kesī ber-sitiz*

Ki ez-vey güziret buved yā güriz)

Beyt: *Çü ceng-āverī* Çünki ceng āverisin, ya'nī savaşı erisin ve elüñden nizā' vü cidāl gelür *bā-kesī ber-sitiz* bir nev'i kimse ile nizā' vü cidāl eyle *ki ez-vey güziret buved* ki^(26a) andan ihtiyācsızlığıñ ve zārüretsizliğiñ ola, ya'nī aña hiç bir vechle ihtiyācuñ ve zārüretiñ olmaya, hāşılı her ḥuşuşda andan istignāñ ola *yā güriz* ve nefretüñ ola ya'nī andan kaçınmañ ve i'rāzuñ ola. Emmā bu baña gelen yār-i kādīm benüm zārüretli ve nā-güriz ve muhtācun ileyh dostum ve muḥibbüm idi ve andan hiç bir vechle güriz ü nefret ü i'rāzum yok idi. *Güziret*, *tā* ḥarf-i ḥitāb *güzir* kāf-ı 'Acemīnūñ zammı ve *zānuñ* kesri ile zārüretsizlik ma'nāsınadır. 'Arabīde *büdd* gibi edāt-ı nefy olan "nā" dāḥil olıcaḳ zārüret ma'nāsını ifāde ider. *Yā güriz*, *yā* ḥarf-i atfdur, 'Arabīde *ev* gibi, *güriz* bunun ism-i maşdar<ıdur> kaçma ma'nāsına nefret dimekdür.

بحکم ضرورت سخن گفتم <و> تفرجکنان بیرون رفتیم در فصل ربیع که صولت برد آramیده بود¹⁶⁷ و اوان دولت ورد رسیده.

(*Be-ḥük-m-i zārüret süḥan goftem <ve> teferrüc-künān bīrūn refūm der-faşl-i rabī' ki şavlet-i berd 'ārāmīde būd ve evān-ı devlet-i verd resīde*)

Be-ḥük-m-i zārüret süḥan goftem Vaktā ki gelen dostum benüm nā-gürizem ve muhtārun ileyhi oldısa ve andan hiç bir vechle isti'nā vü i'rāz ma'kūl görölmediyse bi'z-zārüre

¹⁶⁶ Metinde şeklinde yazılmıştır.

¹⁶⁷ Metinde اریمک بوده پرد şeklinde yazılmıştır.

anuñla mükālemeye <ve> muhavereye geldik. < Ve teferrüc-künān bîrûn reftîm > Ve seyr iderek taşra gitdik. Ya'nî bağlar ve bāğçeler cānibine gitdik. Der-fāsl-i rabî Taşra gittigimiz zamān rabî', ya'nî bahār faşlında ve mevsiminde idi ki şavlet-i berd 'ārāmide būd ki müşeddid-i sermā ya'nî şavugun şiddeti sākin olmuşdı. *Şavlet*, lügatde bir kimsenüñ üzerine şıçrayup hücum eylemeye dirler emmā bunda şiddetden 'ibāretdür. Ve evān-ı devlet-i verd resīde Ve gülüñ devlet-i vakti irişmişdi, ya'nî gül açılmışdı.

بیت: پیراهن برک بر درختان چون جامه عید نیک بختان

(*Pirāhen-i berg ber-dıraḥtān*)

(*Çün cāme-i 'īd-ı nîk-baḥtān*)

Beyt: Pirāhen-i berg ber-dıraḥtān Bahār mevsimi tavşif idüp buyura: Ağaçlar üzre yaprak gömlegi, ya'nî gömlege müşābih yaprağı Çün cāme-i 'īd-ı nîk-baḥtān Erbāb-ı devletüñ bayram libāsı gibi idi. Ya'nî yeni ve taze, şolmuş degül idi. Fuğara libāsı gibi hāşılı^(26b) ısıcağdan ve şovukdan pejmürde degül idi dimekdür.

قطعه: اول اردبهشت ماه جلالی بلبل گوینده بر منابر قضبان

(*Evvel-i Ürd-iî behişt-māh-ı celālî*)

(*Bülbül-i güyende ber-menābir-i kuzbān*)

Kıṭ'a: Evvel-i Ürd-iî behişt-māh-ı celālî Yār-ı qadīm ile seyre çıkdığımız zamān Celālū'd-dīn Melike menşüb Ürd-iî Behişt-nām māhuñ evveliydi. Ürd-i Behişt, faşl-ı bahāruñ ikinci ayıdır ki Sulṭān Celālū'd-dīn Selçuḳî anda taht-ı salṭanata cülüs eyledi. Ve bahāruñ evvelki ayında ahir-i mülük-i 'Acem, Nüşirevān oğlu Yezīd Cerd-nām cülüs eylediği Ferverdīn māh-nām ki anuñ ibtidāsı günde şems re's-i Hamele dāḥil olur. Ve Sulṭān Celālū'd-dīn ile Yezīd geldi. İkisi cülüs aylarını tārīḥ eylediler. Lākin ikisi ibtidā-yı sene Ferverdīn māhuñ re's-i şems Hamele dāḥil olan ibtidāsı günden i'tibār eylediler. Ya'nî Nevruz didikleri gün Sulṭān Celālū'd-dīn zamānında bu Nevruz-nām günde şenlikler ve şādmānlık 'ādeti müstemir oldı. Ve bu Nevruz ta'zimi küfr olan Nevruz-i Rūmī, ki kızıl yumurta günüdür, degül. Ve Nevruz-i Rūmiyye'ye Nevruz itlākı, taḥrīfāt-ı 'avāmiyyedendür ki bunun ism-i aşlısı Nīruz-i Mecūsīdür. Ehl-i Fars Nīruz-i ḥ'ārūmī¹⁶⁸ dirler. Aşl-ı Nevruz nısf-ı bahārda şems re's-i Hamele dāḥil olan gündür ki

¹⁶⁸ S: "ḥārezmī", Metinde خوارومی şeklinde yazılmıştır.

Ferverdîn māhuñ ibtidāsı günidür. Ve bu nevrūzı ehl-i İslāmdan işitmeyen kefer eyleyen kâfir olur diyen ba‘zı müftîlerün bu fetvāsı ne muhâldür. Zîrâ ta‘zîmi memnû olan Nevruz-ı Rûmî’de kızıl yumurta günidür ki niteki *Hulāşa-i Fetvâ* da buyurur: “*Men ehdā beyzaten ile’l-mecûsi yevme’n-nîrûzi kefera*” ve ‘avāmuñ Nîrûzdan Nevruzta tahrîf eyledikleri^(27a) Kızıl yumurta günü cem‘-i Naşâra ‘indinde mu‘teberdür belki büyük bayramları ol gündür. ***Bûlbûl-i gûyende ber-menâbir-i kuzbân*** Budaklar minberleri üzre bûlbûl, gûyende ya‘nî söyleyici idi. *Kazîbûñ* cem‘i olan *kuzbân*, *kāfuñ* zammı ve kesriyle, lâkin fethiyle okurlar ki *qāduñ* mākābli meftûh olmada beyt-i âtiyede olan lafz-ı gāzbāna muvāfîk ola.

بر گل سرخ¹⁶⁹ از نم اوفتاده لالی همچو عرق بر عذار شاهد غضبان

(*Ber-gül-i surḥ ez nem-i üftāde le’ālī*

Hemçü ‘arāk ber-‘izār-ı şāhid-i gāzbān)

Ber-gül-i surḥ ez nem-i üftāde le’ālī Kırmızı gülün üzerine nedāvetden ya‘nî çiden incüler düşmüş idi, ya‘nî incüler gibi kaṭreler düşmüş idi. ***Hemçü ‘arāk ber-‘izār-ı şāhid-i gāzbān*** Hışmāk¹⁷⁰ ve gāzablı maḥbûbuñ ‘izār u ruḥsārına ya‘nî yanağına dürr düşdüğü gibi. Tamām-ı kıṭ‘anuñ ḥāşılı: Seyre gitdigimiz zamān Celālü’-d-dîn târiḥi ḥesābınca Ürd-i behişt māhuñ evveliydi ki bûlbûl minberler gibi aḡşān u dal ve budaklar üzre naḡme-ḥ‘ān idi. Kırmızı gülün üzerinde çiden incüler düşmüş idi. Ya‘nî incü gibice kaṭreleri düşmüşdi, kaķıymış dilberün ve maḥbûbuñ yanağına ‘arāk ve ter düşdüğü gibi.

شب را ببوستان یکی از دوستان اتفاق مبیّت¹⁷¹ افتاد.

(*Şeb-rā be-būstān-ı yekī ez-dūstān ittifāk mebīt üftād.*)

Şeb-rā be-būstān-ı yekī ez-dūstān Gice ya‘nî seyre çıkdığımız günün gicesi dostlardan birisinin bostānında ***ittifāk mebīt üftād*** ittifāk gicelemek vāķı‘ oldu. Ḥāşılı seyre gitdigimizde gice taşrada kalmak niyyeti yok idi lâkin ittifāk dostlar<uñ> birinün bostānında aḡşamladık.

موضعی خوش و خرم و درختان دلکش درهم.

¹⁶⁹ Metinde şeklinde yazılmıştır.

¹⁷⁰ Metinde şeklinde yazılmıştır.

¹⁷¹ Metinde şeklinde yazılmıştır.

(Mevzi'î hoş u hürrem ve dirah t̄an-ı dil-keş-i derhem)

Mevzi'î hoş u hürrem Hoş, güzel demekdür ve hürrem, hmuñ zammı ve galebe-i isti-mâlden teşdidi neş'et iden rānuñ fethiyle lügatde şād ma'nāsınadır, emmā bunda āb u çemen ü çiçekle müzeyyenāt-ı mekân murāddur. Ya'nî giceledigimiz bostānuñ ba'zı yerleri çayır ve çemen ile müzeyyen ^(27b) idi **ve dirah t̄an-ı dil-keş-i derhem** ve ba'zı yerleri gönül çekiciliğini ya'nî gönül alıcı mîve ağaçlarından memlû' vü meşhûn ve toptolu idi. *Derhem*, feth-i dal ile lügatde qarış muruş ma'nāsınadır, lākin bunda ağaçların sıklığından ve dal ve budakları birbirine karışmağdan 'ibāretdür.

گفتی که خرده مینا بر خاکش ریخته¹⁷² و عقد ثریا از تارکش در آویخته.

(Gofti ki hurde-i minā ber-hākeş rihte vü'ıkd-ı Süreyyā ez-tārekeş der-āvihte)

Gofti ki hurde-i minā ber-hākeş rihte Eger sen o laţif mevzi'î ve ağaçları göreydiñ dirdiñ ki ol mevzi'nün hākı üzre yeşil sırça ufağı dökülmüş, ya'nî leme'ānda yeşil sırça gibi idi. **Vü'ıkd-ı Süreyyā ez-tārekeş der-āvihte** Ve ol ağaçların depesinden pervîn ya'nî Ülker dizisi ve boğumu aşılmış ve şarkmış envā'-ı mîve vü fevākihlen top top olan çiçegini 'ıkd-i Süreyyā, ya'nî Ülker dizisine teşbîh eylemiş. Feth-i rā ile depe ma'nāsına olan *tārek* lafzına muttaşıl zamîr-i şîn dirah t̄ana rāci'dur. Ve *der*, harf-i te'kid.

قطعه: روضة ماء نهرها سلسال دوحه سبع طيرها موزون

(Ravzatün mā'ü nehrihā selsāl

Devhatün sec'ü tayrihā mevzūn)

Kıt'a: Ravzatün mā'ü nehrihā selsāl Ol mevzi' merğzār u hoş ve laţif mevzi' idi ki ırmağının şuyı hafif sebükci idi ya'nî ne kadar içseñ zarar u ziyān eylemez idi belki fevren hāzm olurdu. *Ravzatün*, mübtedā-yı mahzūfa haberdür, taqdîri hiye ravzatündür. **Devhatün sec'ü tayrihā mevzūn** Ol dirah t̄an dağı bir ağaçlık idi ki kuşlarının āvaz-ı nağamâtı laţif ü mevzūn idi. *Devha*, ulu ağaca dirler. İsm-i cins olup keşir u [kalîle] şumûli cihetden ve makām hasebiyle ağaçlıklardan 'ibāretdür. *Sec'*, gügercinün ve kumrının ve gayri kuşların ötmesine dirler. Lākin tayra izāfeti sebebiyle bunda muţlak āvāz ma'nāsınadır.

آن پر از لاله های رنگارنگ وین پر از میوه های گوناگون

¹⁷² Metinde şeklinde yazılmıştır.

(*Ān pūr ez-lālehā-yī reng-ā-reng*

V'in pūr ez-mīvehā-yī gūn-ā-gūn)

Ān pūr ez-lālehā-yī reng-ā-reng Ol ravza rengāreng ya‘ nī muhtelif renkli lāleler toptolu idi. **V'in pūr ez-mīvehā-yī gūn-ā-gūn** ^(28a) Ve ol devha bi'l-kuvve dürlü dürlü mīvelerden toptolu idi. İşte Merhūm Fāzıl Sūdī şöylece mīveyi bi'l-kuvve olan mīveye haml eyledi. Lākin mīve-i bi'l-fi‘le daḥı hamli merhūmuñ zu‘m eylediği maḥzūra müstelzim degül. Zīrā añla şālīḥ olmayan şālīḥ olanuñ aşlı ‘aynıdır. Ve añla ‘adem-i şalāḥatı ḥaḳīkate mīve ismi iṭlākına mānī‘ degül. *Kemā lā yaḥfā ‘alā men fe-te’emmele ḥaḳḳahū.* ¹⁷³

گسترانیده فرش بوقلمون

باد در سایه درختانش

(*Bād der-sāye-i dirāḥ tāneş*

Güsterānide ferş-i būkalemūn)

Bād der-sāye-i dirāḥ tāneş Ol bostānuñ veyā ol mīvenūñ ağaçları sāyesinde bād **Güsterānide ferş-i būkalemūn** Bād, *gūlistānī kemḥā* didikleri kumāş şekli ferş döşemiş. *Būkalemūn*, imā eyledigimiz gibi *gūlistānī kemḥā* didikleri kumāşdur ki her ne cāyından nazar eylesen bir dürlü görünür, ḥāşılı elvān-ı muhtelif şeklen gösterir. Ḥāşılı bād hareketle yeşil çimen üzre suḳūṭ iden mīve ağaçlarının çiçeği elvān-ı muhtelif göstermekde ferş-i būkalemūn gibidir.

بامدادان که خاطر باز آمدن بر رأی نشستن غالب آمد. دیدمش دامنی گل و ریحان و سنبل و ضیمران فراهم آورده و عزیمت شهر کرده. ¹⁷⁴

(*Bāmdādān ki ḥāṭır-ı bāz āmeden ber-re’y-i nişesten gālib āmed. Dīdemeş dāmenī gūl ü reyḥān u sūnbūl ü zaymurān ferāhem āverde ve ‘azīmet-i šehr kerde*)

Bāmdādān ki ḥāṭır-ı bāz āmeden ber-re’y-i nişesten gālib āmed Bugün bağçede oturalım yohsa şehre gidelim ortasında mütereddid oldum. ‘Āḳıbet gitmek fikri oturmak fikri üzre gālib geldi. Ḥāşılı şabāḥ vaktinde ki maḥallimüze rücū‘ itmek bağçede oturmakdan münāsib görüldi. **Dīdemeş** Yār-ı kādīmi gördüm **dāmenī** bir etek **gūl** ma‘rūfdur **ü reyḥān** ya‘ nī fesleyen **u sūnbūl** bu daḥı ma‘rūfdur **ü zaymurān** dāduñ fethi ve yānuñ sukūnı ve

¹⁷³ “Onu hakkıyla düşünenden gizli kalmadığı gibi.”

¹⁷⁴ Metinde şeklinde yazılmıştır.

mīmuñ zammıyla, sulṭān bergi didikleri bir dürlü fesleyendür ferāhem āverde devşirmiş, ya'nī cem' eylemiş. Hāşılı şehre gitmek fikri oturmak fikri üzere gālip gelicek yār-i kādīmī gördüm ki bir etek envā' i şükūfe cem' eylemiş ve 'azīmet-i şehṛ kerde şehre kaşd eylemiş. 'İbāretde tağlīb kaşdıyla ^(28b) zamānı muḥālif olan şükūfenüñ zıkrine vārid olan i'tirāz mūndefi' dūr.

گفتم: گل بوستان را چنانکه دانی بقایى نباشد و عهد گلستان را وفایى نه و حکما گفته اند: هرچه نباید دل بستگی
حرا > نشاید.

Goftem gül-i būstān-rā ḡūnān ki dānī beḡāyī ne-bāşed ve 'ahd-i gülīstān-rā vefāyī ne. Ve ḡukemā gofteend: Herḡi ne-pāyed dil-bestegī-<rā> ne-şāyed.

Goftem gül-i būstān-rā Didim bostān gülünüñ ḡūnān ki dānī şöyle ki bilürsin beḡāyī ne-bāşed beḡāsı olmaz, serī' ü'z-zevāldür ve 'ahd-i gülīstān-rā vefāyī ne ve gülīstān zamānı-nuñ da vefāsı olmaz. *Ne*, ḡarf-i nefydür, ne-bāşed dimekdür. Ve ḡukemā gofteend: *Ve* erbāb-ı 'aḡl ya'nī 'aḡıl şāḡıbları dimişlerdür: Herḡi ne-pāyed Her nesne ki pāydār degül ya'nī şübütı ve ḡarārı yokdur dil-bestegī-<rā> ne-şāyed gönül bağlamaḡa lāyık degül. Hāşılı rabṭ-ı ḡalb ve ta'alluḡ-ı ḡāṭıra sezāvār degül.

گفتا: پس طریق چیست؟

(Goftā pes ṭarīḡ ḡīst ?)

Goftā pes ṭarīḡ ḡīst ? Ben böyle diyincek yār-i kādīm didi: "Pes ṭarīḡ nedür? Ya'nī bāḡī vü şābit nedür ki aña rabṭ-ı ḡalb idüp gönül eglencesi idelüm."

گفتم: برای نزهت ناظران و فسحت خاطران کتاب گلستان توانم تصنیف کردن که باد خزان را برورق او دست
تطاول¹⁷⁵ نباشد و گردش زمان عیش ربیعش <حرا> بطیش خریف مبدل نکند.

(Goftem: Berāy-ı nūzhet-i nāzırān u fūşat-ı ḡāṭırān kitāb-ı Gülīstān tevānem taşnīf kerden ki bād-ı ḡazān-rā ber-varaḡ-ı ü dest-i teṭāvül ne-bāşed ve gerdeş-i zamān 'ıyş-ı rebī'eş-<rā> be-ṭayş-ı ḡarīf mübeddel ne-koned)

Goftem: Didim ki berāy-ı nūzhet-i nāzırān nāzırlaruñ ve ehl-i mütāla'anuñ sürür ü şādılıḡıçün u fūşat-ı ḡāṭırān daḡı ṭālīb ü rāḡıb-ı ḡırā'at idicileruñ inşāda vü ḡüsn-i ta'bırde ve ma'rifetde kāmīl¹⁷⁶ olmaḡıçün kitāb-ı Gülīstān tevānem taşnīf kerdem ya'nī

¹⁷⁵ Metinde şeklinde yazılmıştır.

¹⁷⁶ Metinde şeklinde yazılmıştır.

rengareng ve günāgün, hāşılı muhtelif elvānlı envā'ı güllere müştemil gülistān gibi hüsni ü letāfetde envā'ı 'acā'ib ü ġarā'ib hikāyet ve eşnāf-ı nevādir-i emşāl ve leṭā'if ü muṭāyebāt ve mevā'iz ü işārete şāmil bir kitāb taşnif eglemege kâdirim. Hāşılı hüsni ü letāfetde gülistān ü gülşen gibi bir kitābı te'lif eylemege muḳtedirim. ***Ki bād-ı hazān-rā ber-varak-ı ü dest-i tetāvül ne-bāşed*** Ki hazān ya'nī güz vaktinüñ yeli anuñ yaprağına ta'addi vü tecāvüz eli olmaya. Ya'nī zarar idüp berg ü bārını dökmege kâdir olmaya ***ve gerdeş-i zamān*** ya'nī ezmānuñ ve fuşülün te'ākīb ü tevālisi ***'ıyş-ı rebī eş-<rā>*** 'ıyş, lügatde dirlikdür; emmā bunun zevk u şafā murāddur. Ya'nī anuñ bahār zevk u şafāsını ^(29a) ***be-tayş-ı harīf*** hazān faşlınun ya'nī güz vaktinun hıffetine ***mübeddel ne-koned*** tebdil idemiye. Ya'nī bir kitāb te'lif eylemege kâdirim ki güz ve kış vakitleri yaprak ve mīvelerini döküp bürehne ya'nī 'üryan ve çıplak eylemege kâdir olmaya. Hāşılı güzde ve kışda ve sā'ir evkātda yapraksız ve mīvesiz olmaya. Belki her vaktde yaprağı sāyesile ve mīvesinun ḫalāvetiyle her ṭalib ü rāġib olanlar mütena'ım ve mütelezziz ola.

مثنوی: بچه کار آیدت ز گل طبقی از گلستان من ببر ورقی

(Be-çe kār āyedet zi-gül ṭabakī

Ez-Gülistān-ı men be-ber varakī)

Meşnevî: ***Be-çe kār āyedet*** Senün ne işüne gelür ya'nī ne kārına yarar ***zi-gül ṭabakī*** gülden bir ṭabak. *Ṭabak*dan murād açılmış güldür. Ya'nī senün işüne ne yarar ya'nī, bir ṭabak, hāşılı bir açılmış gül. ***Ez-Gülistān-ı men be-ber varakī*** Benüm *kitāb-ı Gülistān*umdan bir kâğıdı al. Ya'nī *Gülistān* ismiyle eylemek üzre bir kitābı te'lif itmek ḫatırumda ve niyyetümdedir; yāḫud leṭāfetde gülistān u gülşen gibi bir kitābı taşnif itmek ḫatırumdadur. İnşā'llāhu Te'ālā kuvveden fi'le çıkdan sonra bir kâğıd miḳdārı ḫatırına al. Ya'nī hıfz eyle ki saña ve her böyle idene biñ ṭabak gülden enfa'dur. Bu takriri-müz üzre Şeyḫ -ḫuddise sirruhü- Ḥazretlerinden bu kelām, *Gülistān* kitābı te'lifine va'addür.

گل همین روز پنج و شش باشد وین گلستان همیشه خوش باشد

(Gül hemîn rüz-i penc ü şeş bāşed

V'în Gülistān hemīşe ḫoş bāşed)

Gül hemîn rûz-i penc ü şeş bâsed Zîrâ gül beş altı gün olur, ancak ya'nî evânı kalîl ve zevâlî serî' ve 'ömri kaşîrdür. *V'în Gülistân* Ya'nî bi-meşîyyeti'llâhi Te'âlâ te'lîf ü taşnîfi hâtırında ve niyyetümde olduğu cihetden maḥsûs ve müşâhid gibi olan bu *Gülistân* kitabı *hemîşe hoş bâsed* dâ'imâ güzel olur. Ya'nî dâ'imâ ter ü tâze ve laṭîfdür. Hâşılı İnşâ'llâhu Te'âlâ dünyâ ḥarâbına dek dâ'im ü bâḳîdür ve anda ki olan fevâ'id ile ṭâlib ü rāḡib müntefî' olur. Zîrâ benüm *Gülistân*um ne şolar ve ne kûrur ve ne çürür ve ne andan aḥz-ı fevâ'id ile ferâ'idine naḳş u ḥalel ^(29b) ḥâşıl olur.

حالی که من این سخن بگفتم دامن گل بریخت و در دامن آویخت که الکریم إذا وعد وفا

(*Hālî ki men in sūḥan be-goftem dāmen-i gül be-rîḥt u der-dāmenem āvîḥt ki el-kerîmü izā ve'ade vefā*)

Hālî ki men in sūḥan be-goftem Ol ānda ki ben sözi söyledim, ya'nî bu sözi söyledigim anda *dāmen-i gül be-rîḥt* gül etegini dökdi. Ya'nî etegini şallayup etegindeki olan gülleri dökdi. *U der-dāmenem āvîḥt* Ya'nî etegüme yapıştı. *Ki el-kerîmü izā ve'ade vefā* Ya'nî ben yār-i ḳadîmî gülden men' idüp ve şarîḥ kelāmıla *Gülistân* kitabı taşnîfine ḳudretimi aña ızhâr ve andan buyruk aḥzîne aña emr u terḡib eyledim. Bu ise va'd-i şarîḥ gibidür. İmdi *el-kerîm izā ve'ade vefā* ḥükmünce kelāmumdan mefhûmı olan va'deye vefā idecegim ümîdiyle gülleri eteginden döküp fî'l-ḥâl etegime yapışdı. Mestûr olmaya ki bu ta'bîrât gerek nazm ve gerek neşr cümlesi Şeyḥ -ḳuddise sirruhü- Ḥazretleri'nüñ ta'bîrâtıdır. *Gülistân* kitabı taşnîfine başlayup bu maḳâma geldiği eşnâda irâd buyurmuşdur. Ve yār-ı ḳadîm ile beynlerinde vâḳı' olan mukâlemât bu ta'bîrâtıñ maẓmûnlarıdır. Şeyḥ -ḳuddise sirruhü- Ḥazretleri bu nazm u neşr ile ḥikâyet idiyor.

فصلی دو در آن چند روز اتفاق در بیاض افتاد <در> حسن معاشرت و آداب محاورت در لباسی که متکلمان را بکار آید و مترسلان را بلاغت افزاید.

(*Faşlî du der-ân çend rûz ittifāk der-beyāz üftād <der>-hüsn-i mu'aşeret ve ādāb-ı muḥāveret der-libāsî ki mütekellimān-rā be-kār āyed u müteressilān-rā belāḡat efzāyed*)

Faşlî du der-ân çend rûz ittifāk der-beyāz üftād Ya'nî ben *Gülistân* kitabı te'lîfine olan va'dime vefā ve yār-ı ḳadîmüñ ḥâtırı hoş olmak için terāḥî vü te'hîri revā ve münāsib görülmeyüp fî'l-ḥâl te'lîfine şurû' eyledim. Ḥattâ bir iki faşl ol bir kaç günde ittifāk beyāza düşdi. Ya'nî tahrîr oldı, yā müsveddeden beyāza çıkdı. Ekser nüshada *der-hemân rûz vâḳî'* dür. Ya'nî hemân ol günde böyle oldı. Zâhir bunda faşldan murād bâb-

dur, yāhūd hikāyedür. Zīrā bu kitābda faşlla müsemma yokdur. <Der>- hüsn-i mu‘aşeret Ol bir iki faşldan bir faşl, halka hüsn-i zendegāni ve uslūb-ı ihtilāṭı ve kânūn-i muşāḥabeti beyānında ve ādāb-ı muḥāveret bir faşl daḥı ādāb-ı muşāḥabet ve mukāle-meyi ve ṭarīk-i muḥāvere ve muḥādeşe^(30a) beyānındadır. Va’llāhu Te‘ālā a‘lem evvelki faşl, bāb-ı sābi‘ yāhūd andan bir hikāye ve ikinci faşl bāb-ı şāmin yāhūd andan bir hikāyedür ekşeri nüshada vāḳi‘ olan, *der-hemān rūze* mülāyim faşldan hikāye murād olmaḳ ve bu nüshada olan *dārān-ı çend rūze* münāsib faşldan, bāb murād olmaḳdur. Te‘emmel! Der-libāsī ki mütেকellimān-rā be-kār āyed Mezḳūr iki faşl bir libāsda vāḳi‘ oldığı mütেকellimān-ı Fārisinūñ işine gelür. Ya’nī ol iki faşlda vāḳi‘ ve mūnderic olan fevā’id ve leṭāyif-i me‘āni bir güzel elfāz ve selīs¹⁷⁷ me’nūsta el-isti‘mālū ‘ibārāt ü mebānī ile edā oldığına Fārisī-h‘ānlara lāzım ve ṭalib olanlara mühimdür. U müteressilān-rā belāgat efzāyed Ve ehl-i teressül ve inşānuñ belāgatini ve kemālini ziyāde ider. *Mütেকellimāndan* murād, Fārsice söyleşenlerdür. Ve *müteressilāndan* münşiler ya’nī lisān-ı Fārsīyle kendinden mekātib- inşā ve ihtirā‘ idenlerdür.

في الجملة از گل بوستان بقیه موجود بود¹⁷⁸ که کتاب گلستان بعون الملك المنان تمام شد.

(*Fī’l-cümle ez-gül-i Būstān baḳıyyetī mevcūd būd ki kitāb-ı Gülistān bi-‘avni’l-Meliki’l-Mennān tamām şod.*)

Fī’l-cümle Hāşıl-ı kelām ez-gül-i Būstān baḳıyyetī mevcūd būd Bostān gülinden daḥı baḳıyye mevcūd idi ki Kitāb-ı Gülistān bi-‘avni’l-Meliki’l-Mennān tamām şod ki *Gülistān* kitābı Melik-i Mennān yardım ve ‘avniyle tamām oldı. Ya’nī cemī‘-i ‘āleme mālīk ü şāḥib ve cümle ‘ibādına mübālağa ile minnet idici ya’nī zāt-ı ‘azimine sezā vü lāyık ve maḥşūş olan minnet ile bi’ṭ-ṭarīkı’l-mübālağa minnet idici Allāh Te‘ālā Hāzretleri’nūñ hüsn-i ‘ināyet ü tevfiḳi ile tamām oldı. Ma‘lūm ola ki bu dībāce aşl-ı kitābdan müteahḥir olduğına bu kelām delālet ider.

و تمام آنگه شود بحقیقت که پسندیده آید در بارگاه شاه جهان پناه سایه کردگار و پرتو لطف پروردگار

(*Ve tamām āngeh şevēd be-ḥaḳīḳat ki pesendīde āyed der-bārgāh-ı şāh-ı cihān-penāh sāye-i Kirdigār ve pertev-i luṭf-ı Perverdigār*)

Ve tamām āngeh şevēd be-ḥaḳīḳat Emmā *Gülistān* kitābı ḥaḳīḳatiyle ol vaḳt tamām olur. Ya’nī mu‘tediye olur ki pesendīde āyed der-bārgāh-ı şāh-ı cihān-penāh ki maḳbūl

¹⁷⁷ Metinde سیس şeklinde yazılmıştır.

¹⁷⁸ S: في الجملة از گل بوستان هنوز بقیتی موجود بود, R: في الجملة هنوز از گل بوستان بقیتی موجود بود

ola cihān şıgınıcı veyā şıgındırıcı pādişāh ^(30b) kapusunda Sāye-i Kirdigār şöyle pādişāh ki fa‘‘āl-i muṭlaḳ Allāh Zü‘l-Celāl’uñ gölgesidür. Edāt-ı fā‘il olan *gār* lafzı kāf-ı Fārsīy-ledür -ci ma‘nāsına. Ve pertev-i lutf-ı Perverdigār Ve daḥı böyle pādişāh ki Rabbü‘l-‘ālemīn Tañrı Te‘ālā’nuñ luṭfı pertev-idür, ya‘nī eşer-i laṭīfdir.

نخر زمان كهف الامان المؤيد من السماء المنصور على الاعداء عضد الدولة [القاهرة]

(*Zaḥr-ı zamān. Kehfü‘l-emān. El-mü‘eyyed mine’s-semā’. El-manşur ‘ale‘l-a‘dā. ‘Azudü‘d-devleti‘l-kāhire*)

Zaḥr-ı zamān Zamānuñ zaḥīresidür, ya‘nī halkuñ sebep-i rāḥat ve bā‘iş-i ma‘āşı ve vesīle-i nizām u intizāmıdır. Sebeb-i rāḥat olmaḳda vaḳt-i ihtiyācda ta‘ayyüş itmek içün mahfūz olan evḳāt ve mā-lezim gibidür. Kehfü‘l-emān Daḥı emānuñ kehf u mağarası ya‘nī şıgınacak ve melce‘idür. Hāşılı halk aña penāh itmekle nevā‘ib-i zamāndan ve meḳā‘id u meşā‘ib-i dehrden emn ü emān bulur. El-mü‘eyyed mine’s-semā’ Semādan muḥkem ve manşūr u muẓafferdür. Semāya isnād mecāzīdür. Fā‘il-i ḥaḳīkī Allāh Teālā Hazretleridür. El-manşur ‘ale‘l-a‘dā düşmanları üzre nuşret ü zafer bulmuşdur. Ya‘nī düşmanlarına gālibdür. ‘Azudü‘d-devleti‘l-kāhire Düşmanlarını [kahr]¹⁷⁹ u helāk idici. Devletün bāzısı ya‘nī kolu, hāşılı mu‘ini ve zāhrıdır ki devlet ü saltanat anuñla müstahkemdir.

سراج الملت الباهرة جمال الانام مفخر الاسلام،

(*Sirācü‘l-milleti‘l-bāhire. Cemālū‘l-enām. Meḥarü‘l-islām*)

Sirācü‘l-milleti‘l-bāhire Dīn-i İslām ki sā‘ir edyāna gālibdür, anuñ ziyāsı vü nūrıdır. *Sirāc*, çerāğ ya‘nī şem‘uñ fetilesinde yanan ateş dimekdür. Emmā bunda ziyā ve nūr murāddur; niteki tefsīr-i ‘ibāretde imā olundu. Cemālū‘l-enām Halk-ı ‘ālemün cemāli ya‘nī ḥüsn ü behāsı. Hāşılı ḥüsn-i halleri ve revnaḳ-ı kārıları anuñ vücūd-i zat-ı pür-cüdiyladır. Meḥarü‘l-islām Ehl-i İslāmuñ faḥr idicileri ya‘nī anuñ vücūdıyla faḥr iderler ki böyle ‘āḳil ve kāmīl şāhzādemiz vardır diyyü.

سعد بن اتابك الاعظم، شاهنشاه المعظم <مالك> رقاب الامم

(*Sa‘d bin Atabekü‘l-a‘zam şāhenşāhü‘l-mu‘azzam. <Mālik-i> riḳābu‘l-ümem*)

¹⁷⁹ Metinde şeklinde yazılmıştır.

Sa'd bin Atābekü'l-a'zam Bu elķāb ile mülakķab ve bu ^(31a) evşāf ile mevşūf Atābek-i a'zam Ebū Bekr'ün oğlu Sa'd-nām zātdur ki pederi olan Atābek-i a'zam **śāhenşāhü'l-mu'azzam** mülūkuñ meliki ya'nī pādīşāhlaruñ 'aẓīm ve büyük pādīşāhıdır. **<Mālik-i> rikābu'l-ümem** Ümmetleruñ ya'nī ĥalā'ıķ u řavā'ıf-i muĥtelifenüñ boyunlarına mālīk-dür. Ĥāşılı ĥalk-ı 'ālem anuñ taĥt-ı ĥükmündedir. Ve cümlesi anuñ emrine rızā ile mütī' vü tābī'lerdür. Zīrā *raķabe* ile cemī' bedenden ta'bīr iderler.

مولی ملوك العرب و العجم، سلطان البر و البحر، وارث ملك سليمان

(Mevlā'ü mülūki'l-'Arab ve'l-'Acem sultānü'l-berr ve'l-baĥr vāriş-i mülk-i Süleymān)

Mevlā'ü mülūki'l-'Arab ve'l-'Acem 'Arab ve māsivāsı olan 'Acem pādīşāhlaruñ efendisidir. Ĥāşılı cümleye mültecā¹⁸⁰ vü melce'dür. Cemī'nüñ yāveri ve nāşırıdır. **Sultānü'l-berr ve'l-baĥr** Berr ü baĥruñ pādīşāhıdır. Ya'nī tamām-i dünyāya gerek ķara-ya ve gerek deñize emri cāri ve ĥükmü nāfiẓdür. Ĥāşılı çok memleketlere pādīşāh-ı müsta'lidür. **Vāriş-i mülk-i Süleymān** Süleymān Peyğamber -'alā nebiyyinā ve 'aleyhi ve 'alā ālihime's-şalātü ve's-selām- Ĥāzretleri'nüñ maķarr-ı culūsı ve pāye-i taĥtı olan şehr-i Şirāzda yāĥud saltānat-ı Süleymān'a vārişdür.

مظفر الدين ابو بكر بن سعد بن زنگی ادام الله تعالى اقبالهما و جعل الى كل خير مالهما.

(Muẓafferuddīn Ebū Bekr bin Sa'd bin Zengī Edāmallāhu Teālā iķbālehümā ve ce'ale ilā-küllī ĥayrin mā le ĥümā)

Muẓafferuddīn Ebū Bekr bin Sa'd bin Zengī Evşāf-ı mezkūre ile nuşret-i meşture ile mevşūf ve ma'rūf Muẓafferü'd-dīn laķabıyla mülakķab ve Ebū Bekr künyesiyle mükennā olan zātdur ki Sa'd'uñ oĥlıdır, ve Sa'd da Zengi'nüñ oĥlıdır. Pūşide olmaya ki bu Muẓafferü'd-dīn Ebū Bekr pādīşāhuñ oĥlı Sa'd ismiyle müsemmādur, ve pederi Sa'd-nām ile be-nāmdur. **Edāmallāhu Teālā iķbālehümā** Allāh Te'ālā Ĥāzretleri Ebū Bekr'ün ve oĥlı Sa'ad'uñ devlet ü ref'etlerini dā'im eylesün. **Ve ce'ale ilā-küllī ĥayrin mā le ĥümā** Daĥı Allāh Te'ālā Ĥāzretleri her ĥayra ķılsun me'al ve merci'lerini ve ba'zı nüşhada *āmālehümā* düşmüş ya'nī Allāh Te'ālā Ĥāzretleri ümidlerini ĥayrāta ^(31b) meyl ve raĥbetlerini ĥasenāta teveccūh eyleye. Ĥāşılı ümidleri ĥayr ve teveccūhleri 'adālete ola.

و بكر شمه لطف خداوندی مطالعه فرمايد

¹⁸⁰ Metinde şeklinde yazılmıştır.

(*Ve be-kirişme-i lutf-ı Hudāvendī mütāla‘a fermāyed*)

Ve be-kirişme-i lutf-ı Hudāvendī mütāla‘a fermāyed Bu fıkra *pesendide āyed* fıkrasına ma‘tūfdur. *Kirişme*, tībā ya‘nī tāze dimekdür. Bunda kirişme-i çeşm ya‘nī göz ucuyla bakmağa dirler. Fıkranın ma‘nāsı: Bu kitāb-ı *Gülistān* haķıķatiyle ol vaķt tamām olur ki Şehzāde Sa‘d şāhāne lutfı kirişmesiyle ve kūşe-i çeşm ya‘nī göz ucuyla bakmağıla hāşılı hūsn-i nazarıyla nazar idüp mütāla‘a buyura. Hūlāşa Şehzāde’nün maķbūlı olursa herkesün maķbūlı olur ki anuñ kabūlı ğayrinuñ kabūline müstelzimdür.

قطعه: اگر التفات خداوندیش بیاراید نگارخانه چینی و نقش ارزنگیست¹⁸¹

(*Eger iltifāt-ı Hudāvendīyeş be-yārāyed*)

Nigārḥāne-i Ćinī Nakş-ı Erjengīst)

Kıṭ‘a: Eger iltifāt-ı Hudāvendīyeş be-yārāyed *İltifāt*, giderken başın ardına döndürüp bakmağa dirler. Ve *şin* zamir-i zāhir ba‘zıların didigi gibi Şehzāde Sa‘d’a rāci‘dur. Ve kitāb-ı *Gülistān*’a ircā‘iden Fāzıl Sūdī ile pādīşāh Ebū Bekr’e ircā‘iden ba‘zılar hılāf-ı zāhire ircā‘itmişler ve Allāhu a‘lem bu mışrā‘un ma‘nāsı: Eger Hudāvend Sa‘d’a manşüb iltifāt ve nazar ya‘nī Şehzāde Sa‘d’uñ nazar-ı şāhānesi kitāb-ı *Gülistān*ı müzeyyen idüp hūsn-i kabūliyle maķbūl ve ‘ayn-i ‘ināyetiyle manzūr olursa yāḥud iltifāt-ı şāhānesi kitāb-ı *Gülistān*’a yār u yāver ü mu‘in gelürse ***nigārḥāne-i Ćinī*** Ćine mensüb nigārḥāne¹⁸² ya‘nī serḥad-i Hinde Ćin-nām büyük şehre mensüb nakş evidür. Ya‘nī şöretde ve maķbūl olmakda anuñ gibidür. Şehr-i mezkūra mensüb olan nakkāşların her biri kendi istiḥrāc eylediği nukūş-i ğarībe ve tasāvir-i ‘acībe anda nakş eylemişdür. ***Nakş-ı Erjengīst*** Erjeng Mānī nakķāşuñ taşvīr-nāmesidür ki istiḥrāc eylediği taşāvir ü nukūş anda mersūm eylemişdür. Ya‘nī Mānī nakķāşuñ Erjeng-nām taşvīr-nāmesine^(32a) mensüb olan nakışdur. Ya‘nī şöretde ve kabūlde anuñ gibidür. Mışrā‘un hāşılı: Kitāb-ı *Gülistān* Şehzāde Sa‘duñ hūsn-i kabūliyle kabūl olursa nigārḥāne-i Ćin gibi meşhūr ve Mānī taşvīr-nāmesinüñ nukūşı mişillü eṭrāf u eknāfda müselleme ve maķbūl olur.

امید هست که روی ملال درنکشد¹⁸³ ازین سخن که گلستان نه جای دلتنگیست

(*Ümīd hest ki rūy-ı melāl der ne-keşed ez-īn sūḥan ki Gülistān ne-cāy-ı dīl-tengīst*)

¹⁸¹ R: ارتگ, S: ارژنگ

¹⁸² 32b der-kenār: Nigārḥāne, ya‘nī evi şehr-i mezkūruñ bir büyük kilisesidür ki ol memleketde olan.

¹⁸³ Metinde نکند şeklinde yazılmıştır.

Ümîd hest Ümîd vardır ki rûy-ı melâl der ne-keşed ki Şehzâde Sa'd bu kitâba iltifâtından ve buña nazar u muţâla'asından bî-ñuzûr olup yüzün burtarmaya, ya'nî melâlet göstermeye. *Der*, harf-i te'kîd. Ez-în sühan ki Gülistân ne-cây-ı dil-tengîst Bu sözden ve bu sebebdan ki gülistân u gülşen ya'nî güli çok yer, darlık ve melâlet ve bî-ñuzûrluk gösterecek yer degül. Ve benüm *Gülistân* kitâbı gülistân u gülşen gibi belki andan a'lâ vü laţîf ve ferañ-bağış¹⁸⁴ ve dil-küşâ olduğu sebebiyle bi-ţarîkı'l-ülâ ırlık ve melâlet ve bî-ñuzûrluk gösterecek şey degüldür.

على الخصوص كه ديباجة همايونس نام سعد ابى بكر سعد بن زنگيست

(*Ale'l-huşûş ki dîbâce-i hümayûneş*

Be-nâm-ı Sa'd Ebî Bekr-i Sa'd bin Zengîst)

'Ale'l-huşûş Huşûşan ki dîbâce-i hümayûneş ki mübârek dîbâcesi, *dîbâce*, lügatde yañağa dirler. Kitâblaruñ evvellerine dîbâce didikleri teşbîh ıarîkıyledür, ke-enne ki evveli yüzidür. Be-nâm-ı Sa'd Ebî Bekr-i Sa'd bin Zengîst Ebü Bekr oğlu Sa'duñ nâmınadır. Ya'nî anuñ nâmı şıfât-ı sâbîlerinüñ zıkrüyledür. Hâşılı anuñ ismi ve şıfâtı dîbâcede zıkr olunmuşdur dimekdür. Ol Ebü Bekr de Sa'd'uñ oğlu Sa'd da Zengî'nüñ oğlıdur. Ma'lûm ola ki *Gülistân* kitâbı pâdişâh Ebü Bekr nâmınadır. Oğlu Sa'duñ nâmına degüldür. Ya'nî pâdişâh Ebü Bekr'e te'lîf olmuşdur oğlu Sa'd'a te'lîf olunmamışdur. Lâkin pâdişâh Ebü Bekr'e te'lîf etmekden murâd u ğaraż oğlu Sa'd, ol te'lîf-i laţîfe muţâla'a idüp andan müstefîd olmağdur. İmdi Sa'd nâmına olduğına zâhib olan ekşer şurrâhuñ bu zehâb-ı nâ-şavâbları *dîbâce-i* ^(32b) *Hümayûneş be-nâm-ı Sa'd* 'ibâretünde olan bâ-yı muşâhabeti bâ-yı şıla olduğına zu'm eylediklerinden neş'et itmişdür. Ba'îd degüldür ki ikisinüñ de nâmınadır dinilse diyen merhûm Sûdî 'inâyetü'l-ğâyet ğarîb dimişdür ki ba'îd 'add itmedigi bu şûret bâ-yı mezkûre hem harf-i muşâhabet hem harf-i şıla olduğına müstelzimdür. Bu ise bir şeydür ki merhûma nisbet hılâf-i edebdür.

ذكر امير كبير فخرالدين ابو بكر بن ابى النصر:

(*Zıkr-i Emîr-i Kebîr Faḥrû'd-dîn Ebü Bekr bin Ebî Naşr*)

Zıkr-i Emîr-i Kebîr Faḥrû'd-dîn Ebü Bekr bin Ebî Naşr Ya'nî bu maḳâm Ebî Naşr oğlu Faḥrû'd-dîn laḳâbıyla ve Ebü Bekr künyesiyle mülakḳab ve mükennâ büyük Emîr zâtuñ zıkr-i cemîlinüñ maḳâmıdır:

¹⁸⁴ Metinde şeklinde yazılmıştır.

دیگر عروس فکر من از بی جمالی سربر نیارد و دیده یأس¹⁸⁵ از پشت پای خجالت بر ندارد و در زمره صاحب جمالان متجلی نشود

(*Diger 'arūs-ı fıkır-i men ez-bî-cemālî ser-ber ne-yâred ve dîde-i ye's ez-püşî-pây-ı hacâlet ber ne-dâred ve der-zümre-i şâhib-cemālân mütecellî ne-şevêd*)

Diger 'arūs-ı fıkır-i men Ve dağı benüm fıkırüm gelini *ez-bî-cemālî* güzelsizlikden *ser-ber ne-yâred* başı kaldırmaz. Ya'nî güzel olmadığı hicâbından başı öñe tutup göğsüne ve aşağıya bakar. Niteki müstaḥyi ve utanan kimse böyledür. *Ve dîde-i ye's ez-püşî-pây-ı hacâlet* Ve dağı fıkırüm gelini ümîdsizlik gözünü utanmak ayağı arkasından *ber ne-dâred* kaldırmaz. Ya'nî şâhib-naẓar ve ehl-i kabûlünden nâ-ümîd olup kemâl-i hicâbından ve ziyâde hacâletden gözünü ayağı arkasına diküp pâyın kaldırmağa kâdir olmaz. Hâşılı ḥayret ü dehşetinden dâ'imâ başını öñe şalup yürür. *Ve der-zümre-i şâhib-cemālân mütecellî ne-şevêd* Ve dağı benüm fıkırüm gelini şâhib-cemâller ve güzeller zümresinden 'arz-ı cemâl idüp ve mütecellî olmaz ya'nî cemâlini 'arz eylemez. Hâşılı güzelliğin göstermez. Buraya dek neşrûñ ḥulâşası: Benüm fıkırüm gelini ki *Gülistân* kitâbıdır, ziyâde ve mübâlağa ile tamâm u kâmil olmaz.

مگر آنگه که متحلی گردد بزبور قبول امیر کبیر:

(*Meger âñgeh ki müteḥallî gereded be-zîver-i kabûl-i Emîr-i Kebîr*)

Meger âñgeh ki müteḥallî gereded Meger ol vaqt ki mütezeyyin ü mütecellî ya'nî fıkırüm gelini kimesneye yüzünü göstermez, illâ ol vaqt ki ârâste <vü> pîrâste ola. Hâşılı benüm *Gülistân* kitâbı ḥüsn-i kemâl bulmaz meger ^(33a) ol vaqt ki maqbûl ola *be-zîver-i kabûl-i Emîr-i Kebîr* ya'nî ol vaqt 'arz-ı cemâl ider ve ḥüsn-i kemâl gösterir. Hâşılı kitâbum ol vaqt ḥüsn-i kemâl kesb ider ki büyük Emîr'üñ zîver-i kabûl ile kabûl ve ḥuliyy-i naẓar ve 'ayn-ı iltifâtıyla müzeyyen u manẓûr ola. Bundan soñra Emîr-i Kebîr'üñ evşâf-ı ḥamîde ve aḥlâk-ı pesendîdesine şurû' buyurur:

عالم عادل مؤيد مظفر، ظهير سريرسلطنت، مشير تدبير مملكت، كهف الفقراء، ملاذ الغرباء، مربى الفضلاء،
محب الاتقياء، يمين الملك، ملك الخواص، فخر الدولة و الدين، غياث الاسلام و المسلمين، عمدة الملوك و
السلطين

(*Âlim-i 'âdil-i mü'eyyed-i muzaffer. Zâhîr-i serîr-i salṭanat müşîr-i tedbîr-i memleket. Kehfü'l-fukâra'. Melâzü'l-gurebâ. Mürebbû'l-fuzalâ'. Muḥibbû'l-etḳiyâ. Yeminü'l-*

¹⁸⁵ Metinde şeklinde yazılmıştır.

mülk. Melikü'l-havvâşş. Fahrü'd-devle ve'd-dîn. Ğiyâsü'l-İslâm ve'l-müslimîn. 'Umdetü'l-mülük ve's-selâtin)

'Âlim-i 'âdil-i Ya'nî 'âlim ve 'ilmiyle 'amel itmekle 'adâlete te'emmül ve vâsıl olmuşdur. Mü'eyyed-i Ya'nî Tañrı Te'âlâdan kuvvet bulmuş. Muzaffer Düşmanlar üzre gâlip Zahîr-i serîr-i saltanat Taht-ı saltanatının mu'in ve yardım edici, müşîr-i tedbîr-i memleket umûr-ı memleket ve tedbîr-i saltanata işâret idici. Ya'nî anuñ re'y ü tedbîrine menûtdur ve müfevvezdûr. Püşide olmaya ki bu memdûhı Emîr-i Kebîr pâdişâhuñ düstûr-ı mükerrrem ve vezîr-i a'zamı olduğına bu elkâb iş'âr ider. Kehfû'l-fukara' Fûkaraların mağârasıdır. Ya'nî fûkaranuñ melce'i ve penâh yeridir. Melâzû'l-gurebâ Garîbleruñ mültecâ ya'nî ilticâ idecek me'vâsıdır. Hâşılı garîbleruñ sığınacak yeridir. Mürebbiü'l-fuzalâ Ya'nî 'ulemâ vü fuзалâyı terbiyyet idüp ahvâl-i ma'âş ve intizâm-ı hâllerine nazar ve mâ-lüzûmlarını tahşîl ve hâcetlerini ârâ idicidir. Muhîbbü'l-etkîyâ Takîleruñ ya'nî perhîzgâr ve şâlih ve ehl-i takvâya mahabbet idici. Yemînü'l-mülk Ya'nî memleket ü saltanat ve mezheb ü milletüñ kuvveti ve nüşreti. Hâşılı bunlaruñ vücûdiyle kuvvet ve nüşret bulur. Ya'nî bunlaruñ mu'ini ve nâşırıdır. Yemîn lafz-ı müşterekdür, kuvvetle and ya'nî kâsem beyninde bunda ikisine muhtemeldür. Ya'nî kâsem murâd olduğu şürette bunlar anuñ başına and içüp vezîrbaşışün dirler demek olur. Ba'zı nüshada yümnü'l-mülük vâkı'dur. Mülk, mîmuñ zammıyla memleket ü saltanat demekdür diğeri ile şahşuñ mâlik olduğu emvâl u işkâle dirler.^(33b) Bunda zamm ü feth muhtemeldür. Ammâ bu fıkra-i âtiyede olan lafz-ı mülk faķat feth-i mîm iledür. Melikü'l-havvâşş Hâşların ya'nî erkân-ı devlet ve a'yân-ı saltanat üzre hükmi cârî ve her birine emri nâfizdür. Fahrü'd-devle ve'd-dîn Ya'nî aşhâb-ı dîn ve erbâb-ı devlet anuñ vücûdiyle fahr iderler zîrâ ikisinin yâveri ve nâşırıdır. Ğiyâsü'l-İslâm ve'l-müslimîn Ğiyâş, imdâda irişene dirler. Ya'nî ehl-i İslâm'uñ imdâdlarına irişüp ve ahkâm-ı islâmiyye'nüñ icrâsına rağbet ü sa'î idüp i'ânet idicidir. 'Umdetü'l-mülük ve's-selâtin Ya'nî pâdişâhların mu'temed-i 'aliyyesidir. Anuñ re'y ü tedbîrine i'timâd idüp aña inanup vâşıklardur. Hâşılı re'y ü tedbîr u tasarrufına râzı ve hoşnûdlardur.

ابو بكر بن ابى النصر اطال الله تعالى عمره و اجلّ قدره و شرح صدره و ضاعف اجره كه ممدوح اكابر آفاقست
و مجمع مكارم اخلاق.

(Ebû Bekr bin ebî'n-Nâşr eṭâla'llâhu te'âlâ'omrehû ve ecelle ḳadrehû ve şereḫa şadrahû ve ḳâ'afe ecrahû ki memdûh-ı ekâbir-i âfâķest ve mecma'-ı mekârim-i aḫlâķ)

Ebū Bekr bin ebī'n-Nāsr Mezkūr evşāfla mevşūf ve ma'rūf olan Ebī'n-Nāsr-nām kim-senūñ oğlu Ebū Bekr dūr. **Etāla'llāhu te'ālā 'omrehū** Allāh Te'ālā Hāzretleri 'ömrini uzun eylesin. **Ve ecelle kadrehū** Allāh Te'ālā Hāzretleri kadrini celil ü mu'zzam eylesün. Ya'nī dūyāda ve 'uqbāda Allāh Te'ālā aña merātib-i 'āliyye ihsān eylesün. **Ve se-reha şadrahū** Allāh Te'ālā Hāzretleri qalbini münşerih ü mūrūr, sīnesi çerāğ-ı 'ulūm-i nāfi'ayla pūr-nūr eylesün. **Şadr**, zıkr ile qalbe irādet zıkr-i maḥall irādet-i ḥāl qābīlindendūr. **Ve dā'afe ecrahū** Allāh Te'ālā Hāzretleri ḥayrāt u ḥasenātını muḍā'af ya'nī kat kat eylesün **ki memdūh-ı ekābir-i āfākest** ya'nī bu kadar ḥayr du'āya ve medḥ ü şenāya lāyık u müsteḥāq oldığı bu sebebdendūr ki āfākuñ ya'nī eṭrāfuñ ḥāşılı dūnyanuñ ekābir ve büyükləri anuñ meddāḥı ve du'ācısıdur ve ol anlaruñ memdūḥıdur. **Ve mecma'-ı mekārim-i ahlāk** Ve daḥı bu sebebdendūr ki güzel ḥuy-laruñ mecma'ıdur, ya'nī zāt-ı ḥamīde-şifātında güzel ahlāk ve ḥuy-lar cem' olmuşlardur. Ḥāşılı cāmi' oldığı ahlāk u eṭvārı güzeldūr.

بیت: هر که در سایه عنایت اوست گنہش طاعتش و دشمن دوست

(Her ki der-sāye-i 'ināyet-i ūst
Güneheş tā'atest ü düşmen dūst)

Beyt.^(34a) **Her ki der-sāye-i 'ināyet-i ūst** Her kimse ki memdūḥ vezirūñ sāye-i 'ināyetinde ve zıll-ı ḥimāyetinde olup luṭfına mażhar ve 'ayn-ı re'fet ü raḥmetle manzūrı ola. **Güne-heş tā'atest ü düşmen dūst** Ḥüsn-i iltifāt ve yūmn-i nazarı sebebiyle ḥalk-ı 'ālemūñ göz-lerinde her 'aybı ḥüner ve her noḳşānı kemāldūr. Ve herkes aña maḥabbet göziyle nazar idüp bakar ḥatta düşmanlar katında ve nazārında maḥbūb ve sālim 'anī'l-'uyūbdur diyü merḥūm Fāzıl Sūdī şerḥinde bu ma'nāya zāḥīb olmuşdur. Ve bu ḥaḳīr dir ki: Bu maḳāmda qabūle şāyeste vü lāyık ḥaḳḳ-ı ma'nā va'llāhu Te'ālā a'lem bu ma'nādur ki: Vezir-i memdūḥ kendi 'ilmle 'āmil ve cemī'-i umūr u aḥkāmını şerī'at-ı Muḥam-medī'ye taṭbīkiyle kemāl-i diyānet u şalāḥatda bir zāt-i kāmīl u fāzıl oldığı sebebiyle ḥüsn-i terbiyyetinden nāşī her kimse ki anuñ sāye-i 'ināyetinde ve zıll-ı terbiyyesinde ola ol kimse daḥı andan 'ilm ü ṭarīḳ-i 'amel ve ḥüsn-i terbiye aḥz u kesb ile 'ādīl şerī'at mūcibince 'āmil olup ḥiç cürm ü günāḥ eylemez. Nefs ü şeyṭān gālebesiyle bir günāḥa meyl iderse nefsinı zābt idüp ol günāḥı işlemez, belki ikisine rağmen ol günāḥuñ yerine bir tā'at ve ḥayr işler. Yāḥud vezirūñ ḥüsn-i terbiyyetinden nāşī her kimse ki anuñ sāye-i 'ināyetinde perverde müterabbī ola, ol kimse daḥı öyle şerī'atle 'āmil ü kāmīldūr ki

ḥāsenātü'l-ebrār, seyyiātü'l-muḥarrabīn ḥükmünce kendine göre ba'zı günāhı 'avāma göre ṭā'atdūr ve düşmeni ve dahı dostdur. Zīrā gerek dosta ve gerek düşmana mükteżā-yı şer'ī şerīf üzre mu'āmele vü mu'āşeret idüp aḡrāz-ı nef sāniyye vü dünyeviiyye ile beynlerinde 'adem-i fark cihetinden ikisi bir mertebededür.^(34b) Dost, dost ve düşman da dostdur.

بر هریکی از سائر بندگان و حواشی خدمتی متعینست که اگر در ادای آن برخی تهاون و تکاسل روا دارند هر
آینه در معرض خطاب آیند و محل عتاب

*(Ber-her yekī ez-sā'ir bendegān ü ḥavāşī ḥıdmetī mu'ayyīnest ki eger der-edā-yı ān
berḥī tehāvün ü tekāsül revā dārend her-āyīne der-ma'raż-ı ḥiṭāb āyend ü maḥall-i 'itāb)*

Ber-her yekī ez-sā'ir bendegān ü ḥavāşī Selāṭīn ü vüzerā' ve ekābirūn dergāhlarında kul-laruñ ve ḥavāşīnūñ, ya'nī ḥizmetkāraruñ üzerlerine **ḥıdmetī mu'ayyīnest** bir ḥizmet ta'yīn eylemişdür **ki eger der-edā-yı ān** şöyle eger ol ta'yīn olunan ḥizmeti edā eylemede **berḥī tehāvün ü tekāsül revā dārend** bir ba'zı mıkḍār tehāvün ve gevşekliḡi cā'iz tutarlar ya'nī ol ḥizmeti ḥakāretle tutup anda ihmālī cā'iz göre **her-āyīne** elbette **der-ma'raż-ı ḥiṭāb āyend ü maḥall-i 'itāb** ma'raż-ı ḥiṭāba ve maḥall-i 'itāba gelürler. Ya'nī ḥizmet-kede niçün taḡşīrāt u ihmālī cā'iz gördüñ diyü elbette suāl olunur. Maḡbül-i zāhir 'özri olmadığı taḡḍīrde 'ādetleri üzre anı ḡakır ve āzār iderler. Ma'lūm ola ki *ma'raż*, *mīmūñ* zammıyla if'āl bābından ism-i mef'ūl ve ism-i zamān ve ism-i mekān beynlerinde müş-terekdür ve feth-i mīm ile mücerreden maşdar-i mīmīyle ism-i zamān ve mekān beyn-lerinde müşterekdür. Bunda murād ism-i mekān murāddur. *Mekān*, 'arż ma'nāsına. İmdi mi'raż-ı ḥiṭāb için mekān-ı 'arż demek olur. Ve kesr-i *mīm* ile ism-i āletdür ve bu ma'nādan şol ḡaftana itlāḡ iderler ki cāriyeyi anuñla bey'a 'arż iderler.

مگر برین طائفه درویشان که شکر نعمت بزرگان واجبست بر ایشان و ذکر جمیل و دعای خیر و ادای چنین
خدمتی در غیبت اولی ترست که در حضور که این بتصنع نزدیکست و آن از تکلف دور.

*(Meger ber-īn ṭā'ife-i dervīşān ki şükr-i ni'met-i bozorgān vācibest ber-işān ve zıkr-i
cemīl ü du'ā-yı ḡayr ve edā-yı çünīn ḥıdmetī der-ḡaybet evlāterest ki der-ḡuzūr ki īn be-
taşannu' nezdikest ve ān ez-tekellūf dūr)*

Meger ber-īn ṭā'ife-i dervīşān İllā bu dervīşler ṭā'ifesi üzre bir ḥizmet ta'yīn olmamış **ki şükr-i ni'met-i bozorgān vācibest ber-işān** ki ekābirūn ni'metine şükr eylemek anlaruñ üzerine vācibdür. **Ve zıkr-i cemīl ü du'ā-yı ḡayr** Ya'nī zümre-i dervīşān tekālīf ü

hidemāt-ı mezkûreden muhrec ü müsteşnâdur ki bunların üzerlerine lâzım u vâcib velî ni' metlerüñ in'âm u ihsânlarına şükr ü sepâs ve du'â-yı hayr ve zıkr-i cemîldür. Hâşılı bunların hizmeti budur. Bundan gayri hizmetiyle me'mûr u mükellef ^(35a) degüllerdür. **Ve edâ-yı çünîn hizmetî der-gaybet evlâterest ki der-huzûr** Dervîşler üzerine vâcib olan hizmetüñ edâsı huzûrda ya'nî rû-be-rû ve yüz yüze olmağdan ise gaybetde olmak evlâdandur. **Ki in be-taşannu' nezdikest** Zîrâ bi'l-muvâcehe olan şükr ü şenâ vü du'â riyâya karîbdür, ya'nî hakikatde riyâ kaşd eylemese de muṭṭalî' olan riyâya haml-i karîbdür. **Ve ân ez-tekellûf dūr** Emmâ gâ'ibâne olan du'a vü şükr ü şenâ tekellûfden ba'id ya'nî gönülden olmayup hemân dil ucından olmağdan uzakdur. Zîrâ kaşdını hafeza'llâhu Te'âlâ bilür. Hâşılı gâ'ibâne du'â vü şenâ 'an-şamîmi'l-ḳalb olur be-her hâl. İmdi riyâ vü taşannu'a haml olunmaz zîrâ gönüldendür. Dahı gâ'ibâne olan du'â icâbet ü ḳabûle mevşûl ü maḳrûndur. Ya'nî riyâ ve taşannu'dan ba'id olduğu gibi icâbet ü ḳabûlede maḳrûndur. Hâşılı 'inde'llâhi Te'âlâ müstecâbdur. Zîrâ hadîş-i şerîfde vâḳi'dür ki zâhr-ı gaybda şâdır olan du'â redd olunmaz.

قطعه: پشت دوتای فلکراست شد از خرمی تا چو تو فرزند زاد مادر ایام را

(Püşt-i dü-tâ-yı felek rāst şod ez-ḥurremî
Tā çü ferzend zād māder-i eyyām-rā)

Ḳıṭ'a: Püşt-i dü-tâ-yı felek Felegün iki ḳat arkası **rāst şod ez-ḥurremî** feraḥ u şādlığın-
dan toğruldı ya'nî münḥanî-ḳāmet iken müstaḳîmü'l-ḳāmet oldu. Hâşılı bügriligi gitti. **Tā çü ferzend zād māder-i eyyām-rā** Eyyām anasınıñ senüñ gibi oğlu toğaldan berü yāḥud felek eyyām anasına senüñ gibi oğul toğurdaldan berü. Bu taḳdırce zād, zāyānîd ma'nāsına olur.

حکمت محضست اگر لطف جهان آفرین خاص کند بنده ای مصلحت عام را

(Hikmet-i maḥzest eger luṭf-ı cihān-āferîn
Hāş koned bende-i maşlahat-ı 'āmm-rā)

Hikmet-i maḥzest eger luṭf-ı cihān-āferîn **Hāş koned bende-i maşlahat-ı 'āmm-rā** Hudā-yı cihān-āferînüñ ya'nî cemî'-i 'ālemi ḥalḳ iden Allāh Te'âlâ Ḥazretleri'nüñ luṭf ü ihsânı ḥāşılı Ḥallāḳ-ı 'ālem luṭfen ve ihsānen eger bir bendesini 'āmm-i nāsuñ meşālîḥ ü levāzımını ve umûr-i mühimmâtını görmek için taḥşîş ü ta'yîn ider ise ve nizām u in-

tizām-ı hāḡ-ı ‘ālemi anuñ vüçüdına mensûb u müte‘allık kılursa maḡz-ı ḡikmet ve kemāl-i kudretdür.^(35b) Ya‘nī selāṡin ü vüzerā ve ḡükkām u ḡuzātı ḡudā-yı zü‘l-Celāl ki meṡālīḡ u levāzım-ı beṡeriyeyi görüp tedbīr ü taṡarruf eylemekçün ta‘yīn ü taḡṡiṡ bu-
yurmuṡdur. Bu maḡz-ı ḡikmet ve kemāl-i re‘fetdür. Zīrā böyle olmasa ‘aḡd-i nīzām-ı
‘ālem maḡlûl olup ḡaḡ-ı ‘ālemde ārām u ḡarār ḡalmayup ḡulm ü fesād ḡaddinden
tecāvüz iderdi. Egerçi Allāḡ Te‘ālā ḡazretleri’nün kudreti ‘āleme bir diğerk vech ile
nīzām virmege ṡāmildür lâkin Fā‘il-i Muḡtār’uñ irāde-i ‘aliyyesi müte‘allık olduğı cāy-ı
nı terciḡ ider.

دولت جاوید یافت هر که نکونام زیست کز عقبش ذکر خیر زنده کند نام را

(Devlet-i cāvīd yāft her ki nikū-nām zīst
K’ez ‘akıbeṡ zīkr-i ḡayr zinde koned nām-rā)

Devlet-i cāvīd yāft her ki nikū-nām zīst Dünyāda herkes ki iyü adlu dirildi, ya‘nī her
kimse ki dünyāda adı iyilikle geçinüp iyü ad ḡıkardı; ebedī devlet ü sa‘ādet buldı. K’ez
‘akıbeṡ zīkr-i ḡayr zinde koned nām-rā Zīrā anuñ ardından zīkr-i ḡayr u yād-ı cemīl
ismini iḡyā ider. ḡaṡılı ḡüsn-i menākıḡ ve cemīl-i müe’ṡṡir ṡaḡīfe-i ‘ālemde nāmını ve
niṡānını bāḡi idüp devlet ü sa‘ādet-i ebediyyeye sebebiyyeti me’mûl ü müstercā olan
ed‘iye-i ḡayriyyede isminden ferāmûṡ ettirmez.

وصف ترا گر کند ور نه کند اهل فضل حاجت مشاطه نیست روی دلارام را

(Vaṡf-ı tu-rā ger koned ver ne-koned ehl-i faṡl
ḡācet-i meṡṡāṡa nīst rūy-ı dil-ārām-rā)

Vaṡf-ı tu-rā ger koned ver ne-koned ehl-i faṡl “Ehl-i faṡl” u kemāl senüñ vaṡfuñı ya‘nī
seni vaṡf gerekse eyleyeler gerekse eylemeyeler, ṡaṡa nisbet berāberdür. Senüñ kimse-
nün vaṡf u medḡine iḡtiyācün yoḡdur. Zīrā sende olan meḡāsin-i eṡvār ve meḡārim-i
aḡlāḡ herkesün ‘indinde ma‘lûm u ‘iyān ve müstaḡnī ‘anī’l-beyāndur ve memdûḡlarıñ
medḡiyle bulduḡları meziyyet medḡ itmeksiz ol meziyyet sende mevcûddur. Pes senüñ
vaṡṡāfuñ vaṡfına ve meddāḡuñ medḡine iḡtiyācın yoḡdur. ḡācet-i meṡṡāṡa nīst rūy-ı
dil-ārām-rā Zīrā göñûl eglendirici ya‘nī göñle ṡabr u ḡarār verici maḡbûbuñ yüzi meṡ-
ṡāṡa ve zen-pīrāye-kerde, ya‘nī bezekçi ‘avratı iḡtiyācı yoḡdur. *Meṡṡāṡ*, *mīm*ün fethi ve
*ṡīm*ün teṡdidiyle^(36a) nisbet ṡīğasıdır, ḡammāl u lebbān u tebbān nisbet ṡīğaları olduğı
gibi. Lüğatde *muṡṡa*, ya‘nī ṡaraḡa mensûb dimekdür, ṡaraklı ma‘nāsına. *Meṡṡāṡa*, ṡaraklı

‘avrat dimekdür. Bunda *meşşāṭ*adan düzgünci ḥatun murāddur. Ya‘nī kızlaruñ ve gelinleruñ yüzün yazup ve zülflerin ṭarayup ve rastıkların çeküp bezeyen ‘avratdur ki Fārsīce aña zen-pīrāye kerd dirler. Bezekci ‘avrat dimekdür. Bu bezekci ‘avratuñ işi ve kārı muşt ile ya‘nī ṭarağla ḥāşıl oldığı-çün meşşāṭa didiler. İmdi meşşāṭa mübālağa ile ism-i fā‘il olduğına kā‘il olan Sūdī’nüñ bu ḳavli ‘adem-i mülāḥazadan neş‘et itmişdür. Beytūñ ḥāşılı: Sen meddāḥuñ medḥinden müstağnīsın. Ḥüsn-i Ḥudāda mālīk olan maḥbūb meşşāṭ ile ḥāşıl olan ḥüsnden müstağnī olduğu gibi.

عذر تقصیر خدمت و موجب اختیار عزلت تقصیر و تقاعدی که در مواظبت خدمت بارگاه خداوندی می رود

(*Özr-i takşīr-i ḥidmet ü mūcib-i ihtiyār-ı ‘uzlet takşīr ü teḳā‘udī ki der-muvāzabet-i ḥidmet-i bārgāh-ı Ḥudāvendī mī-reved*)

‘Özr-i takşīr-i ḥidmet ü mūcib-i ihtiyār-ı ‘uzlet Bu, ḥizmet-i vezīrde vāḳı‘ olan takşīrūñ ‘özri ve ‘uzlet ihtiyār eylemesinüñ sebebini beyān ider. Takşīr ü teḳā‘udī ki der-muvāzabet-i ḥidmet-i bārgāh-ı Ḥudāvendī mī-reved Ḥazret-i Şeyḫ -ḳuddise sirruhū-Ḥazretleri vezīrūñ ḥizmetine keşret-i tereddūd ve mülāzemet eylemediginüñ ‘özrini beyān idüp buyurur: Şol takşīr ü teḳā‘ud ki ya‘nī eksiklik ve inḳiṭā‘ ki vezīrūñ bārgāhınuñ ya‘nī ḳapusınuñ ḥizmeti mülāzemetinde olur. Ḥāşılı meclislerine mülāzemet eylemedigimüñ aşlı.

بنابر آنست که طائفه حکمای هند در فضائل بزرگمهر سخن میگفتند

(*Bināberānest ki ṭā‘ife-i ḥukemā-yı Hind der-fezā‘il-i Büzürcmihr sūḥan mī-goftend*)

Bināberānest ki ṭā‘ife-i ḥukemā-yı Hind der-fezā‘il-i Büzürcmihr sūḥan mī-goftend

Ya‘nī mülāzemet-i ḥizmet-i bārgāh-ı vezīrde vāḳı‘ olan takşīr ü teḳā‘ud aña mebnīdūr ki Hind ḥukemāsı ṭā‘ifesi Büzürcmihr’uñ fażīlet ü kemālī ḥuşuşında söz söylediler. Ya‘nī anuñ ‘azamet-i ḳudretini ve nebāhat-ı şānını tezkīr eylediler.

آخر جزین عیش ندانستند که در سخن <گفتن> بطیست یعنی در نک بسیار می کند مستمع بسی منتظر باید بود تا وی تقریر سخن کند.

(*Aḥar cüz-īn‘aybeş ne-dānistend ki der-sūḥan <goften> baṭīst direng besiyār mī-koned müstemi‘ besī muntazır bāyed buved tā vey taḳrīr-i sūḥan koned.*)

Aḥar cüz-īn‘aybeş ne-dānistend ‘Āḳıbet ḥukemā-yı Hind Büzürcmihr’uñ bundan ḡayrı ‘aybını añlamadılar ^(36b) *ki der-sūḥan <goften> baṭīst* ya‘nī *direng besiyār mī-koned* ki

söylemede geçdür, ya'nî edā-yı murādda çok eglenür. Müstemi' besî muntazır bâyed buved Müstemi' olan kimesne çok muntazır olmak gerek tâ vey takrîr-i sülhan koned tâ kim ol sözini takrîr eyleye ve murādını edā ide. Ma'lûm ola ki Büzürcmihr'ün edā-yı murādında baṭî'isinün sebeb-i hikmeti bu idi ki murādınıñ edā ve ifādesinde mulāhazasuz edā ve ifāde eylemezdi. Hāşılı su'âlde ve cevāpda ve takrîr-i kelām ve merāmda fikr ü mülāhazasız söyleyüp kendünden nā-ma'kûl söz şadır olmağdan hāzer, fikr ü mülāhaza iderek kendisinden müfîd ü münāsib kelām şudur ile hayra mazhar için te'emmülsiz söylemezdi. Hind hükemāsi bu husuşda Büzürcmihr'e ta'yîblerinün sebebi bu hikmetden gâfletleridür.

بزرجمهر بشنید و گفت: اندیشه کردن که چه گویم به <از> پشیمانی خوردن که چرا گفتم.

(Büzürcmihr be-šenîd u goft: Endîşe kerdn-i ki çe gūyem bih <ez>-peşimānî ḥorden-i ki çerā goftem.)

Büzürcmihr be-šenîd u goft: Büzürcmihr hükemānuñ kavlini işitdi ve didi. Endîşe kerdn-i ki çe gūyem Ne söyledim diyü fikr eylemek bih <ez>-peşimānî ḥorden-i ki çerā goftem fikirsiz söyleyüp bizden ya'nî benden bir nā-ma'kûl söz şadır olup niçün böyle söyledim diyü peşimān olmağdan yegdür. Hāşılı fikr idüp ma'kûl söz söylemek fikirsiz nā-ma'kûl söyleyüp nedāmet çekmekden biñ kere yegdür. Ma'lûm ola ki bu kelimātdan maḳşûd baş-ı ma'zeretdür ki Hāzret-i Şeyḥ -kuddise sirruhū- memdūḥ vezîrün mülāzemetinden munḳaṭi' olup ihtiyār-i 'uzlet eyledigine. Ya'nî söz budur ki keşret-i tereddüd ve mülāzamet sebeb-i itnāb-ı kelām ve iksār-ı maḳāl olur. Niteki dimişler çok söyleyen çok yañılır. Eger ehl-i meclise qarışup şamt u sükût ihtiyār idersem varup gelmekle çekilen meşakkat ü eziyyet 'abes olmağdan mā-'adā sıklet ü izhārına sebeb olur. *Pes es-selāmetü fi'l-vaḥdeti*¹⁸⁶ kavliyle hāşıl olup kûşe-i vaḥdetde ve künc-i selāmetde ihtiyār-ı 'uzlet eylemek evlā vü aḥrādur. (37a)

مثوی: سخندان پرورده پیر کهن بیندیشد آنگاه بگوید سخن

(Sülḥandān-ı perverde pîr-i kühen
Be-yendîşed āngeh be-gūyed sülḥan)

Meşnevî. Sülḥandān-ı perverde pîr-i kühen Söz bilici mürebbî ve terbiyyet idici eski pîr ya'nî çok umûr görücü ya'nî umûru görüp vefāyi' in bu teh imtiḥān ve tecrübesinde kâl

¹⁸⁶ "Selamet yalnızlıktadır."

olan kimse be-yendişed fikr ider āngeh be-gūyed sūhan ol vaqt ya'nī andan soñra söz söyler. Ya'nī bir sözi fikrile zāhiren hayr u şerrini fark itmeyince söylemez.

مزن بی تأمل بگفتار دم نکو گوی ور دیر گویی چه غم

(*Mezen bī-te'emmül be-goftār dem*

Nikū gūy ver dīr gūyī çe ğam)

Mezen bī-te'emmül be-goftār dem Te'emmülsüz ve mülāhaza<sız> kelāma nefes urma ya'nī fikirsiz söz söyleme. Nikū gūy İyü söyle ver dīr gūyī eger geç söylersen çe ğam ne ğam ya'nī ğam degül. Hāşılı sözün iyü olsun. Her ne kadar ki geç söylersen tefāvüt eylemez.

بیندیش وانگه بر آور نفس وزان پیش بس کن که گویند بس

(*Be-yendiş v'āngeh ber-āver nefes*

V'ez-ān piş bes kon ki gūyend bes)

Be-yendiş Evvel fikr eyle v'āngeh ol vaqt ki fikr vaqtidür. Ya'nī fikr vaqtinden soñra hāşılı andan soñra ber-āver nefes nefesi yukarı götür ya'nī nefesi çıkar. Hāşılı tekellüm eyle. V'ez-ān piş bes kon ki gūyend bes Ve saña sāmi' olanlar yeter söyledigün dimezden evvel sen yeter eyle. Ya'nī dinleyenler saña üskut u hāmūş ol dimezden evvel sen sākit u hāmūş u ebsem ol. Bu kelām şol kimesne<ye> göredür ki mā-lā-ya'nīden ihtirāz itmeyüp qalbine geleni diline götürüp beyhūde kelām söyleyici zevā'id-gūy ola. Ve illā hākīmāne söyleyüp her kelāmından bir pend ü 'ibret ve naşihat u hikmet müstefād olan kimsenün keşret-i kelāmı keşret-i fevā'idi müstelzimdür. Her ne kadar çok söylese bī-be'sdür.

بنطق آدمی بهترست از دواب دواب از تو به گر نگوی صواب

(*Be-nuṭṭā ādemī bihterest ez-düvāb*

Düvāb ez-tu bih ger ne-gūyī şavāb)

Be-nuṭṭā ādemī bihterest ez-düvāb Nev'-i insān sā'ir hayevānātdan nuṭṭkıyla yigrekdür. Ya'nī tekellümle cemī'-i hayevānāt beyninde mümtāz u ser-efrāzdur. Düvāb ez-tu bih ger ne-gūyī şavāb Pes eger şavāb u haq ve hayırlı söylemezsen hayevānāt senden yig-

rekdür. Ya'nî eger şavâb ve haqqı söylemeyüp bâtlı söylerseñ yâhud haq ve şevâb var iken söylemeyüp^(37b) sükût iderseñ bu iki şüretde haqqı söylemekle ve bâtıldan sükût itmekle mükellef olmayan hayevân-ı lâ ya'kûl senden yegrekdür. Bu maqâmda merhûm Fâzıl Sûdî şavâb söylemegi bâtlı söyleyene tahşîş bi-lâ vechi ta'lîlinden mefhûm olur. Te'emmell!

فکیف در نظر اعیان خداوندی عز نصره که مجمع اهل دلست و مرکز علمای متبحر

(*Fe-keyfe der-naazar-ı a'yân-ı Hudâvendî 'Azze naşruhû ki mecma'-ı ehl-i dilest ve merkez-i 'ulemâ-yı mütebahhîr.*)

Fe-keyfe der-naazar-ı a'yân-ı Hudâvendî Fe-keyfe, huşušen dimekdür. Ya'nî her yerde sözi fikr ile söylemek gerek huşušen vezîrûñ a'yânı ve erkân-ı naazarında. **'Azze naşruhû** nüşreti mu'azzez ü mükerrem olsun. Ya'nî Allâh Te'âlâ Hazretleri mü'azzez ü mükerrem eylesün, yâhud nâşırı mu'azzez ü mükerrem olsun. Ya'nî Allâh Te'âlâ nâşırı ve mükerrem eylesün. **Ki mecma'-ı ehl-i dilest** ancılayın vezîr ki ehl-i dil 'âriflerûñ mecma'ıdır. Ya'nî meclisi anlaruñ mekân-ı icmâ' ve cem'iyetleridür. Yâhud kalb-i mahabbetlerinüñ mahall-i cem'iyetleridür yâ anları 'indine cem' idicidür. İhtimâleyn-i evvelin üzre *mecma'*,¹⁸⁷ ism-i mekândur ve ihtimâl-i ahîr üzre if'âl bâbından ism-i fâ'ildür. **Ve merkez-i 'ulemâ-yı mütebahhîr** Keşret-i 'ilmden 'ilm deryâsı olmuş, ya'nî derin okumuş 'ulemânuñ merkezi, ya'nî meclis ü mekân-ı huzûrı anlar maqâm-ı rasûh ve mahall-i qarâr u şebâtıdır.

اگر در سیاق سخن دلیری کنم شوخی کرده باشم و بضاعت مزجات بحضرت عزیزان¹⁸⁸ آورده

(*Eger der-siyâkat-ı sūḥan dilîri konem şūḥî kerde bâşem ve bizâ'at-i müzcât be-Hazret-i 'azizân âverde.*)

Eger der-siyâkat-ı sūḥan dilîri konem Ve vezîr-i memdûhuñ meclisinde eger sevķ-i kelâmda bahâdırlık idüp izhâr-ı cür'et ider isem **şūḥî kerde bâşem** küstâhlık eylemiş olurum. **Ve bizâ'at-i müzcât be-Hazret-i 'azizân âverde** Dağı kalîl ve azacuk bahâlî metâ'ı 'azîzlerler hazretlerine götürmüş olurum. *Bizâ'at*, re'sü'l-mâl ve sermâyedür, emmâ bunda esbâb u metâ' murâddur. *Müzcât*, mîmûñ zammı ve zânuñ sükûnuyla azacuk bahâlî nesne ma'nâsına ya'nî hediye içün alçak bahâlî metâ' götürmüş olurum.

¹⁸⁷ Metinde جمع şeklinde yazılmıştır.

¹⁸⁸ عزیز: S ve R.

Hâşılı eksiklik işlemiş olurum. *Āverde*, kelimesi götürmüş olurum ‘ibâretiyle ^(38a) tefsiri *āverde* başem takrîrinde olduğudur.

و شبه در بازار جوهریان جوی نیارد و چراغ پیش آفتاب پرتوی ندارد و مناره بلند در دامن کوه الوند پست نماید.

Ve şebah der-bâzâr-ı cevheriyân cevî ne-yâred ve çerâğ pîş-i âftâb pertevî ne-dâred ve menâre-i bülend der-dâmen-i kûh-ı Elvend pest nümâyed.

Ve şebah der-bâzâr-ı cevheriyân cevî ne-yâred Pirinç boncuğ cevher şaticılar bâzârında bir dâne arpaca götürmez, ya’nî bir habbe şa’ir kıymet itmez. Mağsûd, vezîr meclisinde olan zû’l-faẓl ü ehl-i ‘irfânüñ ‘indinde benüm sözüm ve kelâmum cevher şaticılar bâzârında arpa gibidür. Ya’nî i’tibârsızdur. *Ve çerâğ pîş-i âftâb pertevî ne-dâred* Çerâğ ya’nî şem’üñ fitilesinden yanan âteş dağı güneş katında pertev ya’nî ziyâ tutmaz. Hâşılı çerâğuñ güneş yanında pertevî ve ziyâsı olmaz. *Ve menâre-i bülend* Dağı bülend ve yüksek minâre *der-dâmen-i kûh-ı Elvend* Hemedân tağlarından Elvend-nâm tağınuñ eteginde *pest nümâyed* alçağ görünür. Ya’nî bir minâre her ne kadar yüksek olsa Elvend tağınuñ dibinde olduğu tağdîrde alçağ görünür. Şeyh -kuddise sirruhü Hâzretleri tevâzu’ buyurup kesr-i nefis eyledi ve a’yân-ı meclis-i vezîri, âftâba ve Elvend-nâm tağa ve kendini çerâğ ve minâreye teşbîh eyledi.

مثنوی: هر که گردن بدعوی افرازد دوشمن از هر طرف بدو تازد

(Her ki gerden be-da’vî efrâzed

Düşmen ez-her taraf bedû tâzed)

Meşnevî: *Her ki gerden be-da’vî efrâzed* Herkes ki da’vâ ve zu’mle ve ‘ucb u tekebbürle boynını yücelde ya’nî tekebbür eyleye. *Düşmen ez-her taraf bedû tâzed* Her cānibinden düşmen ü ‘adū aña segirdür, ya’nî hücum ider. Hâşılı herkes aña haşm u da’vâcı olur. Ba’zı nüshada mısrâ’ı şānî böyle vâkı’dür: *Hî’îşten-râ be-gerden endâzed* ya’nî kendini boynı üzerine atar. Ya’nî kibr u ‘ucbuñ aşlı zarar u ziyânı şāhibinedür ki ‘âkıbet helâkine ve boynı üzülmesine bā’iş ü sebebdür.

سعدی افتاده ایست آزاده کس نباید بجنگ افتاده

(Sa’dî üftâdeîst âzâde

Kes ne-yâyed be-ceng-i üftâde)

Sa‘dī üftāde’ist āzāde Sa‘dī ki Şeyh -kuddise sirruhū- Ḥazretleri’nün kendisidir. Ceng ü cedelden ve mu‘āraza vü münākaza ve da‘vā-yı ‘ilm ü faẓl dan ḥalkuñ qabūl ü reddinden düşkün ve āzāde vü sālīm ve fāri‘ü’l-bāl ü āsūde-i ḥāl^(38b) bir kimsedir ki her cihetden a‘rāz-ı nefsāniyyeden ḥalāş bulmuştur. İmdi herkesle dervişānedür ve fakīrāne vaẓ‘la geçinür. Kes ne-yāyed be-ceng-i üftāde Böyle olıcağ kimse düşmüşüñ ve düşkünüñ ceng ü şavaşına gelmez. Ya‘nī ‘āciz, miskīn olana kimse cenk ü cidāl eylemez. Emmā [müd-de‘ī] vü ḥod-bīn ü ḥod-pesend ya‘nī ‘ilm u faẓl ü kemāl iddi‘āsında olup kendisine ‘ālim u fāẓıl u kāmīl zu‘m iden kimse ile herkes mu‘āraza vü muqābele vü münākaza eyler.

اول اندیشه وانگهی گفتار پای بست آمدست پس دیوار

(*Evvel endiše v’āngehī gūftār*
Pāy-best āmedest pes dīvār)

Evvel endiše Herkesle ṭarīq-ı mükālemede evvel endiše ve fikr gerek v’āngehī gūftār andan soñra kelāma şurū‘ vü ḥavz ve tekellūme ve nuṭqa mübāşeret gerek. Pāy-best āmedest pes dīvār Zīrā ibtidāda evvel best ve esās ya‘nī temel, andan soñra cidār ve dīvār gelmiş. Hāsılı ibtidā, fikr ü mülāḥaza temel ve esās ḥükmünde ve tekellüm dīvār ḥükmündedir. Pes nice ki binānuñ temelsiz şübūtı ve qarārı olmaz, te‘mmül ü mülāḥazasız kelāmuñ revnağ ü i‘tibārı olmaz. *Pāy-best*, sükūn-ı yāyla lügatde ayak bağı dimektür. Emmā temel ma‘nāsına müsta‘meldür ki Arapça esās ve dahı üss de dirler.

نخل بندم و لی نه در بوستان شاهد من و لی نه در کنعان

(*Naḥl-bendem velī ne der-bostān*
Şāhidem men velī ne der-Ken‘ān)

Naḥl-bendem velī ne der-bostān *Naḥl*, Türkide taḥrīf idüp *naḥıl* didikleridir. Gerekse çiçekden gerekse bal mumundan olsun Ḥazret-i Şeyh -kuddise sirruhū- Ḥazretleri tevāzu‘ ṭarīkıyle buyurur ki: Ben naḥl-bendem ya‘nī naḥıl bağlayıcıyam emmā bostānda degül. Ya‘nī bostānda naḥl-bendelik idemem. Hāsılı bostānda naḥıl bağlamak şan‘atında māhir olan üstād-ı kemālūñ katında naḥıl bağlayıcı degülem. Ya‘nī mu‘tedun biḥ naḥıl bağlayıcı degülem zīrā her ne kadar naḥıl bağlamak ma‘rifeti bende de var ise mu‘teber degül. Üstād-ı māhir ü kāmīl katında lā-şey menzilesindedür. Şāhidem men

veli ne der-Ken'ān Ve maḥbūbem emmā Ken'ānda degül. Ya'nī Ḥazret-i Yūsuf peygamber- 'alā nebiyyinā ve'aleyhi ve' alā ālihimā eş-şalātü ve's-selām- Ḥazretleri'nüñ Kudüs şehriyle Dimaşk beyninde mevlūd^(39a) olan Ken'ān-nām belde de degülem. Zīrā bir kimse ḥüsn-i cemālde her ne kadar mümtāz ve ser-firāz maḥbūb-ı sālīm 'ani'l-'ayb ise ḥüsn-i Yūsuf -' alā nebiyyinā ve'aleyhi ve' alā ālihimā eş-şalātü ve's-selām- Ḥazretleri'nüñ ḥüsnine münāsebeti lā-şey mesābesindedür. Ḥulāşa-i kelām her ne kadar baña'ālimdür diyenüñ sözi ve kavli olup gerçek ise emmā vezīr Ḥazretleri'nüñ meclisinde olan 'ulemā vü fūzalaya nisbet bu fakīr bī-nām ü nişān bir mübtedīdür. Ya'nī egerçi 'avām beyninde 'ilm bābını feth itmek mümkindür emmā bu ḥāşş-ı ḥavāşş olan meclis-i sāmīde 'ulūm u me'ārifden nuṭk itmege kudret olmayup şāmt ü sükūt qaluram.

لقمان¹⁸⁹ حکیم را گفتند که حکمت از که آموختی؟ گفت: از نا بینایان که تا جای نبینند پای ننهند.

(Loḳmān-ı ḥakīm-rā goftend ki ḥikmet ez-ki āmūḫtī? Goft: Ez-nā-bīnāyān ki tā cāy ne-bīnend pāy ne-nehend.)

Loḳmān-ı ḥakīm-rā goftend ki ḥikmet ez-ki āmūḫtī Hūd Peygamber -' alā nebiyyinā ve'aleyhi ve' alā ālihimā's-şalātu ve's-selām- Ḥazretleri'nüñ zamānında olup beyne'l-'ulemā nübüvveti muḥtelifun fih olan Loḳmān-ı Hakīm-i 'Ādiyye didiler ki ḥikmeti kimden öğrendiñ? Şeyḥ -kuddise sirruhū- Ḥazretleri'nüñ Loḳmān-ı Hakīm buyurduğu Nebī olmayup velī kāmīl ve ḥakīm-i fāzıldur diyen ülemānuñ bu kavli, nebīdür diyen 'ulemānuñ şu kavlinden eşaḥḥ u ercaḥ olduğına işāretdür. Goft ez-nā-bīnāyān Lokmān-ı Hakīm didi ki görmeyenlerden ya'nī körlerden. Ki tā cāy ne-bīnend pāy ne-nehend Zīrā mādemki ayak başacak yeri görmezler, ya'nī mādemki ayak başacak yer ayak başmağa kābil ve şulḥ olduğını degnek ile ve yā ḡayri vech ile iyüce bilmeyince ḥāşılı ayak başacak yeri āmāde ve tedārik itmeyince ayak kırmazlar. Ḥazret-i Loḳmān'ın bu kelāmında va'llāhu Te'ālā a'lem murādı budur ki: 'Ākıl olan ḥikmeti körlerde öğrenür. Meşelā her işüñ evvel şoñın fikr ü mülāḥaza eylemek ḥikmetindendir ve bu ḥikmeti ehl-i 'ākıl körlerden de bilür. Zīrā körlerün ibtidā 'aşā ve degnek ile ayak başacak yeri arayup tedārik itmeleri fikr ü mülāḥazalarına delil ü 'alāmetdür. Pes bu ḥikmeti^(39b) ki işüñ evvel şoñın fikr ü mülāḥaza itmekdür, 'ākıl ve ehl-i başīret olan a'māllerden aḫz ü kesb ider. İşte bu maḳāmuñ taḥkīk-ı ḥakīkī budur ve taḥkīkäte muḥtāc olan böyle çok

¹⁸⁹ Metinde şeklinde yazılmıştır.

maḥallerden merḥūm Fāzıl Sūdī iğmāzu'l-‘ayn¹⁹⁰ idüp şadīka-i şerḥinüñ semeresinden ṭalibleri maḥrūm itmişdür. ‘Afā’llāhu Te‘ālā ‘annā ve ‘anhu.

قَدِمَ الْخُرُوجَ قَبْلَ الْوُلُوجِ

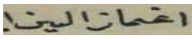
(*Ḳaddimū'l-ḥurūc ḳable'l-vülūc*)

Ḳaddimū'l-ḥurūc ḳable'l-vülūc Merḥum Fāzıl Sūdī'nüñ taḳrīrī üzre *ḳaddim*, fi'l-i emr-i müfred-i muḥātabdur tef'īl bābından. Ma'nāsı budur ki bir yere girmeli olsañ evvel çıkmagı fikr eyle andan soñra gir. Ya'nī her işüñ evvel soñın fikr ü mülāḥaza eyle andan soñra aña mübāşeret eyle. Ve bu ḥakīr dir ki: Va'llāhu Te'ālā a'lem, zāhiren ḥaḳḳ-ı ma'nā budur ki *lafz-ı ḳaddim ḳāfūñ* fethiyle ve *dāluñ* feth-i ve taḥḳīkiyle isimdür. Lügatde ṭaban ma'nāsınadur emmā bunda ayak murāddur. Lafzen merfū' mübtedādur, *ḳable'l-vülūc* ḥaberi, ma'nāsı çıkmak ayağı girmekden evveldür ya'nī girmek ayağından evveldür. Hāşılı bir maḥalle duḥūl itmege murāduñ var ise ibtidā' ya'nī daha duḥūl ve 'adem-i duḥūl ihtiyārkede iken duḥūl itmeñden muḳaddem ḥurūcını fikr u mülāḥaza eyle. Zāhiren duḥūlden hiç bir zarar u ziyān mürtebit olmayup zararsız duḥūl itdiğiñ gibi zararsız daḥı ḥurūc idersiñ böylece 'akluñ keser ise duḥūl eyle. Ve illā fe-lā; züb-de-i murād, her iş ve kārūñ ibtidā mübāşeretden muḳaddem eṭrāfiyla āḥir u 'ākıbetini güzelce fikr-i mülāḥaza eyle, bi-ḥasebi'z-zāhir ḥayr u şerden 'ākıbeti ma'lūmuñ oldıḳdan soñra ḥayr ise aña mübāşeret eyle degül ise eyleme. Ve bu ma'nāya ḳavl-i ḳā'il her işüñ 'ākıbeti 'ākiledür. Pīş gerek, kār-ı evvelde kişi 'ākıbet-i endiş gerek işāretdür. İmdi merḥūm Fāzıl Sūdī'nüñ *ḳaddimī'l-ḥurūc ḳable'l-vülūc* 'ibāretine virdiği ma'nāda be's yokdur,^(40a) ancak *ḳaddim* lafzı fi'l-i emrdür dimesinde iş var. Te'emmell!

مصراع: مردیت بیازمای وانگه زن کن

(*Merdīt be-yāzmāyī v'āngeh zen kon*)

Mısrā': *Mısrā'*, lügatde kapu kenārına dirler, ammā işīlāḥda yarım beytine ya'nī kelām-ı manzūmeden bir beytüñ nışfına dirler. ***Merdīt be-yāzmāyī v'āngeh zen kon*** Te'ehhüllükden evvel merdligüñi ya'nī nisā mu'aşeretine iḳtidārını tecrübe ve imtiḥān eyle ol vaḳt, ya'nī andan soñra 'avrat eyle, ya'nī 'avrat nikāḥ eyle. Hāşılı 'ayb olmaḳdan, nisā mu'aşeretine māni' olan umūr-ı sā'ireden şamt ü selāmetüñi bildikden soñra evlen.

¹⁹⁰ Metinde şeklinde geçmektedir.

نظم: گر چه شاطر بود خروس بجنگ چه زند پیش باز رویین چنگ

(Gerçi şâtır buved ħorūs be-ceng

Çe zened pîş-i bâz-ı rûyîn-çeng)

Nazm: Gerçi şâtır buved ħorūs be-ceng Egerçi ħorūs nev‘i birbiriyle şavaşda şâtır ve çālāk ya‘nī çabuk olur *çe zened pîş-i bâz-ı rûyîn-çeng* emmā tuç tırnaklı toğan katında ne çalar. Ya‘nī tırnağı tuç gibi toğana nisbet, ne çalar.! Hâşılı şâtırlığı cinsiyledür. Emmā toğanla şavaş idüp çabukluk eylemege kâdir degüldür, ve anuñ katında kaçmak ve hezîmetden ġayrı yok.

گر به شیرست در گرفتن موش لیک موشست <در> مصاف پلنگ

(Gurbe şîrest der-giriften-i mûş

Lîk mûşest <der>-meşâf-ı peleng)

Gurbe şîrest Kedi arslandır, ya‘nī arslan gibidür *der-giriften-i mûş* fare tutmakda. *Lîk mûşest* Emmā faredür, ya‘nī fare gibidür <*der>-meşâf-ı peleng* kaplan cenginde. Tamām-ı beytün hâşılı: Fareye nisbet kedi arslan gibidür. Ve kaplana nisbet kedi fare gibidür. Netîce-i murâdgāne Şeyh -ğuddise sirruhū- buyurur: Eşyā birbirine nisbet kimi za‘îf ve kimi kavî olduğundan ben dahı kendümden mübtedî ve za‘îflere nisbet ‘âlim isem de emmā ekâbir-i ‘ulemāya ve fużalāya nisbet hiçbir şey degülem. Şeyh -ğuddise sirruhū- Hâzretleri kesr-i nefis idüp tevâzu‘ buyurdı ve illā ‘ulemā’ vü fużalā-yı ‘aşr beyninde mümtâz-ı ser-efrâz olduğına âşâr-ı mütevâtırası şâhid-i kavîdür. Kaddesa’llāhu Te‘âlā ruḡahū ve nevvera! Şarîḡa ma‘lûm ola ki kelimenün^(40b) âḡirinde vâqı‘ olan *kāfūñ* mā-ḡablinde *nûn* sâkin olsa ol *kāf-ı* ‘Acemîdür diyü bu *kā*‘ide-i külliyye muḡtezâsınca ceng ve peleng kelimelerün âḡirinde mevcûd olan *kāf-ı* ‘Acemîdür.

اما باعتماد سعت اخلاق بزرگان که چشم از عوائب زیردستان ببوشند و در افشای جرایم کھتران نکوشند

(Ammā be-i‘timād-ı sa‘t-i aḡlāk-ı bozorgān ki çeşm ez-‘avāyib-i zîr-destān be-püşend ve der-ifşā-yi cerāyim-i kihterān ne-küşend.)

Ammā be-i‘timād-ı sa‘t-i aḡlāk-ı bozorgān Sa‘t lafzı aslında *sîñ*ün kesriyle idi, ‘iddet gibi pes lâmu‘l-fi‘li ḡarf-i ḡalk olduğün meftûḡ kılındı. Ya‘nī egerçi bende ‘ilm ü ma‘rifet u faẓl yok ve fûnûn u kemâlde za‘îf i‘tibârsız mübtedîlerdenim. Emmā ulu zât-ı

kirām ahlākının vüs‘atine i‘timād ile ki çeşm ez-‘avāyib-i zīr-destān be-pūşend ki zīr-destlerinüñ ya‘nī taht-ı yedlerinde olan tābi‘lerinüñ ‘uyubından gözlerin yumarlar, ya‘nī iğmāzu’l-‘ayn iderler, ve der-ifşā-yi cerāyim-i kihterān ne-kūşend dahı küçüklerüñ günāhların izhār eylemege çalışmazlar. Ya‘nī ‘uyub u haţaların setr iderler, hāşılı takşirātlarına bakmazlar.

کلمه چند بر سبیل اختصار از نوادر و آثار و حکایات و اشعار و سیر و ملوک ماضی درین کتاب درج کردیم

(*Kelime-i çend ber-sebîl-i ihtisâr ez-nevâdir u âşâr ve hikâyât u eş‘âr ve siyer-i mülûk-i mâzî der-în kitâb derc kerdîm.*)

Kelime-i çend Mezkûr i‘timādla bir nice kelime ber-sebîl-i ihtisâr ihtisâr tariki üzre ez-nevâdir az bulunandan ya‘nī ‘acā‘ib u ġarā‘ibden u âşâr ve Aşhâb-ı Kirām -rağiya‘llāhu Te‘ālā ‘anhum- Hâzretleriyle selef-i şālihîn rağiya‘llāhu Te‘ālā Hâzretleri’nüñ ke-limâtından ve hikâyât u eş‘âr ve siyer-i mülûk-i mâzî dahı hikâyetlerinden ve şi‘irlerinden ve sâbık mülûk u pâdişāhların tarîk u kânûn ve revîşlerinden der-în kitâb bu kitâbda derc kerdîm divşirdük, ya‘nī cem‘ eyledük.

و برخی از عمر گرانمایه بر و خرج

(*Ve berhî ez-‘ömr-i girân-māye ber-û harc*)

Ve berhî ez-‘ömr-i girân-māye ber-û harc Dahı ağır ya‘nī bahālu ve kıymetlü ‘ömrümüzden bir miqdār ya‘nī biraz te‘lîf ü taşnîfine şarf eyledik. Hāşılı ‘ömrümüzden biraz zamān bunun cem‘ ü te‘lîfine harc u şarf eyledik ki böyle *Gülistān* ismiyle müsemmə bir muhtaşar kitâb oldu.

موجب تصنیف کتاب این بود و بالله التوفیق

(*Mücib-i taşnîf-i kitâb in būd ve bi‘llāhi‘t-tevfîk*)

Mücib-i taşnîf-i kitâb in būd Ahlāk-ı büzürgānuñ müs‘atine bu i‘timād kitâb-ı *Gülistān* te‘lîfine sebep-i ikdām^(41a) u cür‘et oldu. Ve bi‘llāhi‘t-tevfîk Bu kitābuñ tekmiline tevfiķ Allāh Te‘ālā’ya maḥşûşdur. Ve bi-emr ma‘nāsına olmaķ ihtimāl üzre ma‘nāsı bu kitābuñ tekmiline tevfiķ Allāh Te‘ālā Hâzretlerindendir. Faķaţ *tevfiķ*, tef‘îl bābından maşdardur. Lüġatde uydurmaķ dimekdür, emmā iştilāḥda ma‘nā-yı müte‘addideye itlāķ olunur. Biri Allāh Te‘ālā Hâzretleri kuluñ murādını kendi murādına uydurmaķdur. Ve biri dahı Allāh Te‘ālā Hâzretleri kuluñ umûrı teshîl ü āsān itmekdür. Ve biri dahı Allāh

Te‘ālā Hazretleri kullarının hayrāta esbāb olan museyyebāta muvāfiq kılmaqdır. Ve biri daḥı Allāh Te‘ālā Hazretleri kullarının ef‘ālını rızā-yı ‘aliyyesine muvāfiq kılmaqdır.

قطعه: بماند سالها این نظم و ترتیب زمان هر ذره خاک افتاده [جایی]

(*Be-māned sālḥā in naẓm u tertīb*
Zi-mā her zerre-ḥāk üftāde cāyī)

Kıṭ‘a: Be-māned sālḥā in naẓm u tertīb Bu kitābuñ naẓm u neşr ü tertibi ya‘nī şimdiki tertib ü keyfiyyeti in-şā‘a’llāhu Te‘lā yıllarla qalır. **Zi-mā her zerre-ḥāk üftāde cāyī** Bizüm cismimiz ḥākinden her zerre düşmüş¹⁹¹ qalır. Ḥāşılı kitābımız in-şā‘a’llāhu Te‘ālā ancılayın qalır ve cism ü tenimiz va’llāhu Te‘ālā a‘lem buncılayın olur.

غرض نقشیست کز ما باز ماند که هستی را نمی یابم¹⁹² بقایی

(*Ġaraẓ naqşīst k’ez-mā bāz māned*
Ki hestī-rā ne-mī yābem beḳāyī)

Ġaraẓ naqşīst k’ez-mā bāz māned *Gūlistān* kitābı te’līf eylemekden ġaraẓ bir naqş ya‘nī bir nişāndır ki bizden şoñra tūl-i zamānda yādigār qalup andan ifāde vü istifāde idenden ḥayr du‘āya sebep ola. **Ki hestī-rā ne-mī yābem beḳāyī** Zirā vüçüd u varlığının beḳasını añlamam. Ya‘nī ‘ālemden ve Ḥallāk-ı ‘ālem Allāh Te‘ālā Hazretleri’nün mā-sivāsından bir kimse ve bir nesne bāḳī degüldür. İmdi mümküni olan kimesne murūr-ı eyyāmda ed‘iye-i ḥayriyye ile ismini iḥyā itmek için bir nişān kımak gerekdür.

مگر صاحب دلی روزی برحمت کند درکار درویشان دعایی

(*Meger şāḥib-dilī rūzī be-rahmet*
Koned der-kār-ı dervīşān du‘āyī)

Meger şāḥib-dilī rūzī be-rahmet Ya‘nī zıkr olundığı vech üzre bir eşer ve bir nişān kımak gerek oldığı içündür. Ola kim ya‘nī Cenāb-ı Erḥamu’r-Rāḥimīn^(41b) Hazretlerinden ricā vü niyāz olunur kim bir şāḥib-dil ya‘nī bir maḳbūlu’d-du‘ā kimesne bir gün merḥamet ü şefḳat sebebiyle **koned der-kār-ı dervīşān du‘āyī** biz dervīşler ḥaḳḳında rızā-

¹⁹¹ Metinde دشمن şeklinde yazılmıştır.

¹⁹² Metinde یاریم şeklinde yazılmıştır.

yı Rabbü'l-‘âlemîn ile dergâh-ı Erhamu'r-Râhimîn Hazretlerinde maqbûl ü müstecâb bir du‘â eyleye. Bu ise gâyetü'l-gâyet büyük devlet ü sa‘âdetdür. Bundan büyük devlet ü sa‘âdet yokdur. Yâ rabbi! Rasûl-i Ekrem -şallallâhu te‘âlâ ‘aleyhi ve ‘alâ âlihî ve şahbihî ve sellem- Hazretleri’nün mübârek yüzi hürmetiçün ânât-ı ömr ü hayâtı menâhî ve mâ-lâ-ya‘nide telef ü zâyî‘ olan bu nâ-bûd u bî-vücûd *Maḥmūd Ṭā’i*‘ kullarına hüsni hâtıme naşib ve hakkında maqbûlü’d-du‘â şâhib-dilûn maqbûl bir hayır du‘âsını müyes-ser eyle. İmdi ma‘lûm ola ki bu kitâb-ı *Gülistân* Şeyh-ı kuddise sirruhü -Hazretlerine eşer ü nişân olduğu gibi Şeyh -kuddise sirruhü- Hazretlerinden *Gülistân* kitabında hüsni du‘â ve zıkr-i cemîl ile mezkûr olanlara daḥı eşer ü nişândur. Ve cümlesine tûl-i eyyâmıda hayır du‘â vü senâya sebep ve kalan yâdigârdur. Ve haḥlarında bir gün daḥı bir müstecâbü’d-du‘â şâhib-dilûn maqbûl bir hayır du‘âsı niyâz u müstercâdur. Pes bu takrîrimüzden ma‘lûm ola ki ma‘nâ-yı lügavî i‘tibârıyla dervîşân lafzında bu beyti sâbıķûn birinci mışra‘ında olan *k’ez mā* lafzında cem‘iyyet i‘tibârı bu sebebdendür ki lafzeyn-i mezkûreynden murâd Şeyh -kuddise sirruhü- Hazretleriyle pâdişâh Ebû Bekr ve oğlu Sa‘d ve vezîri Ebu’n-Naşr oğlu Ebû Bekr ve *Gülistân* kitabında zıkr-i cemîl ile mezkûr olanlardır. Zîrâ dervîşân lafzının ma‘nâ-yı lügavîsi i‘tibârıyla bunlar ve cemî‘-i maḥlûkât daḥı dervîşlerdür. Ya‘nî Allâh Te‘âlâ Hazretleri’nün fuḥarâsı ve muḥtaclarıdır. Faḥfez ki bu taḥkîḳden sâ’ir şürûḥ bî-behredür.

امعان نظر در ترتیب کتاب و تہذیب ابواب ایجاز سخن مصلحت دید

(*İm‘ân-ı nazar der-tertib-i kitâb ve tehziḇ-i ebvâb icâz-ı suḥan maşlahat dîd.*)

İm‘ân-ı nazar der-tertib-i kitâb ve tehziḇ-i ebvâb Benüm diḳḳat-i nazarum kitâbuñ tertibinde ve daḥı ebvâbuñ ya‘nî^(42a) bâblarının tehziḇ ü tenḳihinde *icâz-ı suḥan maşlahat dîd* sözün ihtîşarını maşlahat gördi. Ya‘nî ḳalîlü’l-lafz keşîrû’l-ma‘nâ olmaḡı lâyıḳ gördi. Pûşide vü mestûr olmaya ki kitâbuñ tertibinden murâd olan müşâhede olan tertib ki kitâbuñ her bir cüz’i aña lâyıḳ u münâsib olduğu maḥalde vaż‘u zıkr itmekde. Meşelâ bu kitâb-ı *Gülistân’un* bâblarından birinci mertebeye lâyıḳ u münâsib olan mülûk ü selâḥîn bâbıdır, anı anda vaż‘u zıkr; ve mertebe-i şânîye lâyıḳ u münâsib olan dervîşân bâbıdır anı daḥı anda vaż‘u zıkr itmekdür. Ve sâ’ir daḥı bu kıyâs üzredür. Ve kitâbuñ tertibinde olan ihtîşârdan murâd eczâ-yı mertebesini muḥtaşar ve müfid-i kelâm u ‘ibâret eylemekdür yâḥud müşâhede olunan sekiz bâbda ḥaşr ile taḳlîl-i ebvâb olunur. Fuşûl u ebvâb-ı mütekeşşireye müştemil ba‘zı kitâblar gibi teksîr itmektedir. Ve tehziḇ-i ebvâbdan murâd her bâbuñ müştemil olduğu ḥuşûşda lâyıḳ u münâsib olan

nevâdir kelimât ve letâ'if hikâyâtı intihâb u ahz ve anlardan bir bâb itmekdür. Meşelâ bâb-ı evvelüñ şâmil olduğu sâbık pâdişâhların siyer ü kânûnı huşûşı lâ-yü'ad ve lâ-yuḥşâ hikâyât ve kıl ü kâlden 'ibâretdür ol huşûşdan lâyıḳ u münâsib ġarâ'ib ü nevâdir kelimâtı inḫitâb u cem' ile bâb-ı evvel itmekdür. Ve ebvâbuñ tehzîbinde olan ihtîşârdan murâd her bâbuñ mütezâmmın olduğu huşûşuñ hikâyât u nevâdirinden muḥtaşarını ahz idüp zıkr itmekdür. Tahkîki daḥı hıfz eyle ki başkâda bulunmaz.

تا مرین روضه رعنا و حدیقه غلبا چون بهشت بهشت باب اتفاق افتاد

(*Tā merīn ravza-i ra' nā ḥadīka-i ġalbā çün behişt be-heşt bâb ittifāk üftād.*)

Tā merīn ravza-i ra' nā Ya' nī im' ān-ı nazarum sözüñ icāz u ihtîşârını maşlaḥat gördi tā kim bu ra' nā-yı ravza ya' nī güzel bāğçe ***ḥadīka-i ġalbā*** ziyāde ġalbā bāğçe gibi kitābum ya' nī tā bu *Gūlistān* kitābum ki güzel ve ziyāde ġalbā bāğçe gibidür. ***Çün behişt be-heşt bâb ittifāk üftād***^(42b) Cennet gibi sekiz bâbda inḫiṣârı vâḳi' oldı. Nihān olmaya ki taḥsîn-i kelām içün gelen *mer* lafzıyla ismü'l-işâre olan lafz-ı *mūñ* hemzesinden lafzen ve ḥat'en isti' nā olmuştur. Ve lafz-ı *ravza* egerçi lügatde çemene ve *ra' nā* iki yüzli güle ya' nī gül-i nâsırîye dirler emmâ bunda ravzadan murâd bāğçe ve ra' nâdan murâd güzeldür. Hâşılı *ravza* ve *ra' nâ*dan güzel bāğçe murâddur. *Ġalbā*, aġlebüñ mü'ennesidür.

از این سبب مختصر آمد تا بماللت نینجامد

(*Ez-în sebeb muḥtaşar āmed tā be-melāmet ne-yencāmed*)

Ez-în sebeb muḥtaşar āmed tā be-melāmet ne-yencāmed Ya' nī im' ān-ı nazarum sözüñ ihtîşârını maşlaḥat gördiği sebebden muḥtaşar kıldı. Ve böyle maşlaḥat gördiğüm bununçündür kim incitmek ıştırâb ve bî-ḥuzurluḳ ile āḥir ü ḥatm olmaya, ya' nī taṭvîl-i kelām idüp çoġaltmadım. Tā kim āḥir olunca uşanmayam yāḥud tā kim kırâ'at idenlerüñ kırâ'atleri āḥir ü ḥatm olunca uşanmayalar ve böyle melâleti okuyanlara şarf etmek izḥâr **واو لیدر** ki ġayrinüñ rāḥatı kendi rāḥatından taḳdîm etmek ehl-i faẓluñ faẓâ'ilindendür. İmdi bundan melâleti kârilere şarf idüp kârilere uşanmaya ma' nâsını ḳaşd iden murâd-ı muşannifi ḫilāfına şarf eylemiş diyen fâzıl Sūdî ḥaḳḳ-ı muşannifüñ ḫilâf-ı murâdına şarf iden kendidür.

باب اول: در سیرت پادشاهان:

(*Bâb-ı evvel: Der-sîret-i pâdişāhān*)

Bāb-1 evvel: Der-sīret-i pādīshāhān: Evvelki bāb pādīshāhlaruñ ‘ādet ü kânūnları beyānında dadur.

باب دوم: در اخلاق درویشان

(*Bāb-1 düvvüm: Der-aḥlāk-ı dervīshān*)

Bāb-1 düvvüm: Der-aḥlāk-ı dervīshān: İkinci bāb dervīşleruñ aḥlāk u revīşleri zikrindedür. *Düvvüm* lafzı dāluñ ve vāvuñ zammeleriyle ikinci dimekdür, şānī ma‘ nāsına.

باب سوم: در فضیلت قناعت:

(*Bāb-1 sıvvüm: Der-fażīlet-i kanā‘at*)

Bāb-1 sıvvüm: Der-fażīlet-i kanā‘at: Üçüncü bāb kanā‘at fażīletini îzāhındadır.

باب چهارم: در فوائد خاموشی:

(*Bāb-1 çehārum: Der-fevā‘id-i ḥāmūş*)

Bāb-1 çehārum: Der-fevā‘id-i ḥāmūş: Dördüncü bāb ebsem olmaḡ ya‘ nī sākit olmaḡ fā‘idelerini ifādesindedür.

باب پنجم: در عشق و جوانی

(*Bāb-1 pencüm: Der-‘ışk u cevānī*)

Bāb-1 pencüm: Der-‘ışk u cevānī: Beşinci bāb ‘ışk ve cevānlık şerhindedür.

باب ششم: در ضعف¹⁹³ و پیری:

(*Bāb-1 şeşüm: Der-za‘f u pīrī*)

Bāb-1 şeşüm: Der-za‘f u^(43a) pīrī: Altıncı bāb za‘f ve pīrligüñ îḥbārındadır.

باب هفتم: در تأثیر تربیت:

(*Bāb-1 heftüm: Der-te’sīr-i terbiyyet*)

Bāb-1 heftüm: Der-te’sīr-i terbiyyet: Yedinci bāb terbiyyet te’sīr eylemeniñ îzhārındadır.

¹⁹³ Metinde şeklinde yazılmıştır.

(*Bāb-1 heštūm: Der-ādāb-1 soḥbet*)

Bāb-1 heštūm: Der-ādāb-1 soḥbet: Sekizinci bāb ḥalka ihtilāṭ eylemek ādāb u üslūbunuñ iş‘ārındadır. Ve Fāzıl Sūdī’nüñ şerḥinde zabṭ olundığı üzre bu kelimātuñ ya‘nī düvvüm u sivvüm u çehārum ilā āḥir kelimelerüñ āḥirinde bulunan *mīmūn* mā-ḳabli dā‘imā maẓmūm okunur, lākin fetḥa ile olduğu tettebbu‘ idenden maḥfī degüldür. Va’llāhu Te‘ālā a‘lem bi-ḥaḳīḳati’i-ḥāl ve ileyhi’l-merci‘ ve’l-me‘āl.

تاریخ کتاب: در آن مدت که ما را وقت خوش بود ز هجرت شش صد و پنجاه شش بود

(*Der-ān müddet ki mā-rā vaḳt-i ḥoş būd*
Zi-hicret şeş şad u pencāh u şeş būd)

Tārīḥ-i Kitāb Bu Şeyḥ -ḳuddise sirruhū- Ḥāzretleri’nüñ bu *Gūlistān-nām* kitāb-ı meşṭūrunuñ tarihīdür. Ya‘nī te’līf eylediği zamān u vaḳti beyānındadır. ***Der-ān müddet*** Ol zamānda *Gūlistān* kitābı te’līf olundu ***ki mā-rā vaḳt-i ḥoş būd*** ki bizim vaḳtimiz ḥoş idi, ya‘nī iyü idi. Ḥāşılı bu kitābı te’līf eyledigim zamān şerī‘at-ı muṭāhhara-yı Muḥammediyye ve sünnet-i seniyye-i nebeviyye-i Aḥmediyye ile ‘āmil olan zıllu’llāh Ebū Bekr’üñ zamānı olduğundan ben ve herkes emn u emānda fāriḡu’l-bāl ve ḥoş-ḥāl idi. ***Zi-hicret*** Rasūl-i Ekrem -şalla’llāhu Te‘ālā ‘aleyhi ve ‘alā ālihī ve şaḥbihī ve sellem- Ḥāzretleri’nüñ Mekke-i Mükerrmeden Medīne-i Münevvereye olan hicret-i nebeviyye-sinden ***şeş şad u pencāh u şeş būd*** altıyüz elli altı senesi idi, ya‘nī altıyüz elli altıncı senesi idi. Ḥülāşa-i kelām tāriḥüñ altıyüz elli altıncı senesinde herkes emn ü emānda ḥoş-ḥāl u fāriḡu’l-bāl iken bu *Gūlistān-nām* kitābı te’līf eyledim. Ma‘lūm ola ki Sa‘dī maḥlaşı ismiyle ve Muşlihu’d-dīn laḳabla mulāḳḳab muşannıf Şeyḥ -ḳuddise sirruhū- Ḥāzretleri *Gūlistān* kitābı te’līfinden sonra otuz beş yıl yaşadığını vefātı tāriḥinde olan bu ḳıṭ‘a’dan fehm olundu, ya‘nī olunur, ḳıṭ‘a budur.^(43b)

همای روح پاک شیخ سعدی

چو در پرواز شد از روی اخلاص

مه شوال بود شام جمعه

که در دریای رحمت گشت غواص

یکی پرسید سال فوت گفتم

ز خاصان بود ازان تارخ شد خاص (۶۹۱)¹⁹⁴

Emmā sinn-i şerîf ba' zılar didiler ki yüz yirmi yıl yaşadı ve ba' zılar yüz iki ve ba' zılar yüz altı ve'l- ilm 'inde'llāhi Te'ālā.

مراد ما نصیحت بود گفتیم حواله¹⁹⁵ با خدا کردیم و رفتیم

(*Murād-ı mā naşihat būd goftīm*

Havālet bā-Hudā kerdīm ü refīm)

Murād-ı mā naşihat būd Bizüm bu *Gülistān* kitābı te'lif eylemekden murādımız naşihat idi, ya'nī bu kitābda va'z u naşihate dā'ir naẓm u neşri söylemekden murādımız naşihat ve maḥẓ-ı penddür. ***Goftīm*** Söyledik, ya'nī naşihat kaşdıyla söyledik. ***Havālet bā-Hudā kerdīm ü refīm*** Kitābı ve memdūhumuz pādīşāh oğlu Şehzāde Sa'dı ve Ebi'n-naşr oğlu Ebū Bekr-nām vezīri ve bu kitābı okuyup yazanı ve bu kitābdan ifāde vü istifāde ideni ve bizi ḥayır du'ā ile yād ideni Hūdā'ya ya'nī Erḥamu'r-Rāḥimīn ve Rabbü'l-ālemīn Allāh Te'ālā'ya ısmarladık ve gitdik. *Havālet*, ḥānuñ fethiyle ism-i maşdardur, tefvīz¹⁹⁶ veyā ihāle ma'nāsınadır. *Tā*, ḥarf-i maşdardur. Arabī kâ'idesi üzre müdevvere yazıl-mayup Fārsī kâ'idesi üzre muṭavvele ve uzun yazıldığından ḥarf-i ḥiṭāb zann olunmaya.

¹⁹⁴ Hümā-yı rūḥ-ı pāk-i Şeyḥ Sa'dī
Çü der-pervāz şod ez-rū-yı ihlās
Meh-i şevvāl būd şām-ı cum'a
Ki der- deryā-yı rahmet geşt gavvāş
Yekī pōrsid sāl-i fovt goftēm
Zi-ḥaşān būd ez-ān tāriḥ şod ḥāş

“Şeyh Sa'dī'nin hüma görünümlü temiz ruhu/ ihlās ile kanat çırpmaya başladığında/ Şevval ayı ve Cuma gecesi idi / ki rahmet deryasın da dalgıç oldu. /Birisi ölüm tarihini sordu. Dedim: Hâslardan ol duğu için ölüm tarihide “hâs”oldu.” Buradaki “hâs” kelimesi ebced hesabıyla 691 yani Sa'dī'nin ölüm tarihine işaret eder. Bu yüzden metinde “hâs” kelimesinin altında kırmızı mürekkeple 691 yazılıdır.

¹⁹⁵ Metinde **حوالت** şeklinde yazılmıştır.

¹⁹⁶ Metinde **تعويض** şeklinde yazılmıştır.

BĀB-I EVVEL: DER-SĪRET-İ PĀDİŞĀHĀN

HİKĀYET: Bu bāb-ı evvelde birinci hikāyetdür.

پادشاهیرا شنیدام که بکشتن اسیری اشارت کرد بیچاره در آن حالت نومیدی بزبانی که داشت ملک را دشنام دادن گرفت و سقط گفتن

(Pādişāhī-rā şenīdem ki be-kušten-i esīrī iṣāret kerd. Bī-çāre der-ān hālet-i nevmīdī be-zebānī ki dāšt melik-rā dūšnām dāden girift ü saķaķ goften)

Pādişāhī-rā şenīdem İşitdim bir pādişāh ki be-kušten-i esīrī iṣāret kerd bir esīrūn ķatline emr eyledi. Bī-çāre der-ān hālet-i nevmīdī Ķatline iṣāret olunan esīr hakkında şefā‘at ve merħamet iden kimseyi görmeyüp hayātından ķaķ‘-ı ümmīd hāletinde be-zebānī ki dāšt ancılayın lūgatiyle ki tūtardı, hāşılı lūgatiyle ki ķatline emr olunduğı yerün lūgati idi. Bundan sonra gelecek iki vezīrūn fehmi-ı ķarīnesiyle melik-rā dūšnām dāden girift ü saķaķ goften^(44a) dūšnām dāden girift, bi-hasebi‘l-lūgāt dūšnām virmek tūtadı, ya‘nī söğüş virmek, emmā isti‘mālde söğmege başladı dimekdür. *Ve saķaķ*, sīnūn ķāfuñ fethalarıyla alçaķ ķumaşa dīrlər, emmā bunuñ gibi yerlerde nā-ma‘ķūl ü nā-sezā kelāmdan ‘ibāretdür. İmdi ‘ibāret-i mezkūrenūn ma‘nāsı: Esīr, mezkūr lūgatiyle ki ol vilāyetün lūgati idi hāvı ü hāşyetsiz herkesi fehmi itmek için şarīh cümleyle pādişāhī söğmege başladı ve nā-ma‘ķūl ü nā-sezā söyledi. Zīrā esīrūn pādişāhī söğmekden maķşūdı nev‘ammā intikāmını almakdūr. Ve bu maķşūd-ı vech-i meşrūh üzre söğmegele hāşıl olur.

که گفته اند: هر که دست از جان بشوید هر چه دل دارد بگوید

(*Ki gofteend: Her ki dest ez-cān be-şūyed herçi der-dil dāred be-gūyed*)

Ki gofteend: Her ki dest ez-cān be-şūyed Zīrā dimişler her kimse ki elini cānından yuya ya‘nī hayātından nā-ümīd ola ve rūhundan recāsını ķaķ‘ eyleye herçi der-dil dāred be-gūyed her nesne ki göñlinde tūtār ānı söyler. Hāşılı göñline geleni diline getürür, ya‘nī getürmekden ķorķmaz.

اذا ینس الانسان طال لسانه کسنور مغلوب یصول علی الکلب

(İzā ye‘ise‘l-insānu tāle lisānühū

Ke-sinnevri mağlūbin yeşūlu ‘ale‘l-kebi)

İzā ye'ise'l-insānu tāle lisānühū Kaçan insān me'yūs u nā-ümīd ola dili uzar. *Ṭūl-i lisān*, diline geleni söylemekden havf itmemekden kināyetdūr. Ya'nī her ne diline gelse bī-pervā söyler. Hāşılı faḥş ü ziyān söylemeden korkmaz. Netīce-i murād: Her cānlı ya'nī ruhundan ümīdini kaṭ' iden her zī-hayāt mümkinini olan işi işler. Ke-sinnevrī maḡlūbin yeşūlu 'ale'l-kelbi Maḡlūb kedi gibi ki ite hücum u ḥamle ider. Ya'nī gör ki firār ile ve ḡayri vecihle ḥalāş bulmaz ve it ānı helāk eylemek ister pes nā-çār ite pençesiyle yapışur. Hāşılı mümkün olduğu meretebe ite cenk ider.

بیت: وقت ضرورت چو نماد گریز دست بگیرد سرشمشیر تیز

(*Vaḡt-i żarūret çü ne-māned gürīz*

Dest be-gīred ser-i şemşīr-i tīz)

Beyt: Vaḡt-i żarūret Żarūret vaktinde çü ne-māned gürīz çünkü^(44b) kaçmağa mecāl kalmaya ya'nī kaçup ḥalāş olmağa kudret kalmaya dest be-gīred ser-i şemşīr-i tīz el keskin kılıcuñ ucını ya'nī yalmanını tutar. Hāşılı el, keskin kılıca yapışur dimekdūr. Ya'nī görür ki cemī'-i bedenini ḥalāş itmege çāre yok; ancak ba'zı a'zāsını ba'zısıyla muḥāfaza itmege mecāl vardır. Nā-çār yüz gibi ziyāde ḥürmetlü a'zāsını el gibi andan ehvence olan a'zā ile ḥimāyet eylemege başlar.

ملك پرسید که چه می گوید؟ یکی از وزرای نیک محضر گفت:

(*Melik porsīd ki çe mī-gūyed? Yekī ez-vūzerā-i nīk-maḡzar goft:*)

Melik porsīd ki çe mī-gūyed Pādişāh esirūñ bir söz söyleyüp şavtını işidince yanında olan vūzerāya umūmen yāḥud cevāb viren vezīre maḡşūşen, cevāb qarīnesiyle su'āl eyledige söyler, ya'nī esir ne söyler? Yekī ez-vūzerā-i nīk-maḡzar goft. Hā'ib olan kim-senūñ ḥaḡḡında iyü söyleyin ya'nī her kesi ḡayr ile zikr itmekde mevşūf. Hāşılı iyü ḡuyılı vezirlerinden birisi didi:

ای خداوند می گوید: وَالْكَاطِمِينَ الْغَيْظَ وَالْعَافِينَ عَنِ النَّاسِ¹⁹⁷

(*Ey ḡudāvend! Mī-gūyed ve'l-kāzīmīne'l-ḡayza ve'l-āfine 'anī'n-nās*)

Ey ḡudāvend Ey pādişāh! Mī-gūyed Söyler ve'l-kāzīmīne'l-ḡayza ve'l-āfine 'anī'n-nās ya'nī bu ayet-i kerīmenūñ mażmūnını söyler. Bu telmīḥdür. Āl-i İmrān suresinde: ¹⁹⁸و

¹⁹⁷“(O kimseler) öfkelerini yenenlerdir ve insanların yaptıkları kusurları afedenlerdir.”(Āl-i İmrān 3/134).

سَارِعُوا إِلَى مَغْفِرَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ āyet-i kerīmesine. Ya'nī mezkūr sıfatlar ile olan cennet-i mezkūr ehl-i takvānuñdur, dahı ğazabını yudkuncılarınñdur, dahı nāsun günāhlarından geçenlerindür hakkından gelmege kadir iken. Hāşıl-ı kelām, pādişāhum faẓilet-i 'afv u kerem bābında olan bu āyet-i kerīme mukteẓāsınca luṭf u 'ināyeti temennā ider ve merḥamet u şefkati istid'ā eyler dimekdür.

ملك را بر او رحم آمد و از سر خون <او> در گذشت.

(*Melik-rā ber-ū raḥm āmed v'ez-ser-i ḥūn-i "ū" der-gozešt.*)

Melik-rā ber-ū raḥm āmed Ya'nī pādişāh ve vezīrinüñ muhtaẓardan bu sözi işidine esire raḥmi geldi, ya'nī anı esirgedi. **V'ez-ser-i ḥūn-i <ū> der-gozešt** Ve fi'l-ḥāl öcinden ve heves ü şamlinden geçdi. Ya'nī kalbinde katline meyl kalmayup^(45a) katlinden ferāğat eyledi. Bu ma'nā *ser* feth-i *sīn* ve sukūn-ı *rā*-yı muḥaffef ile oldığı taḳdīr üzredür. Em-mā *sīn*üñ kesrī ve *rā*nuñ teşdīdiyle oldığı şuretdē ma'nāsı: Kānı sebebinden ve 'illetinden geçdi hāşılı katline bā' iş olan cürm ü ḥaṭāsını 'afv eyledi. (Şürrāhuñ ḥatırlarına gelmeyen bu ma'nā-i şānī ma'nā-yı evvelden aḳreb u enseb olduğu erbāb-ı diḳḳate ma'lumdur.)

وزیر دیگر ضد او بود

(*Vezīr-i diğēr zıdd-ı ū būd.*)

Vezīr-i diğēr Bir ğayri vezīr ki **zıdd-ı ū būd** nīk ğayri vezīrūñ zıddı ve naḳīẓi¹⁹⁹ idi. Hūlk u ḥūyda ya'nī bed-maḥẓar ve yaramaz ḥūylu idi yāḥud zıddı idi ya'nī 'adüvv-i düşmen idi.

گفت: ابنای²⁰⁰ جنس ما را نشاید در حضرت پادشاهان جز براستی سخن گفتن. این ملک را دشنام داد و ناسزا گفت

(*Goft: Ebnā-yı cins-i mā-rā ne-şāyed der-ḥazret-i pādişāhān cüz ber-rāstī sūḥan goften. İn melik-rā düşnām dād u nā-sezā goft.*)

Goft. Didi: Ebnā-yı cins-i mā-rā ne-şāyed der-ḥazret-i pādişāhān cüz ber-rāstī sūḥan goften Ya'nī nīk-maḥẓar vezīrūñ zıddı ve naḳīẓi olan vezīrūñ bed-maḥẓarı didi: Bizüm cinsimüz oğullarına ya'nī kimesneye yā ḥuzūr-ı vüzerā ṭā'ifesine lāyık degüldür pādişāhlar ḥuzūrında toğrıdan ve gerçēkden ğayri söz söylemek. Ya'nī her yerde 'ale'l-

¹⁹⁸ “Rabbimiz’in mağfireti için koşun...” (Âl-i İmrân 3/133).

¹⁹⁹ Metinde şeklinde yazılmıştır.

²⁰⁰ Metinde şeklinde yazılmıştır.

huşuş pādīšāhlar hūzūrında gerçekten ğayri söylememek gerek. *Īn melik-rā dūšnām dād* Bu esir pādīšāha hūcūm idüp ya'nī sögdi *u nā-sezā goft* nā-lāyık, ya'nī lāyık olmayan söz söyledi. Ba'zı nüshada *īn hod* ve ba'zında *īn merd vākī* 'olmuştur.

ملك روی از این سخن در هم کشید و گفت: مرا آن دروغ پسندیده تر آمد از این راست که تو گفتی، که آنرا روی در مصلحتی بود و این را بنابر خبث.

(*Melik rūy ez-īn sūhan derhem keşid ve goft: Me-rā ān dūrūg-i pesendīdeter āmed ez-īn rāst ki tū gofti ki ān-rā rūy der-mašlahatī būd īn-rā benā ber-huḡs.*)

Melik rūy ez-īn sūhan derhem keşid Pādīšāh bed vezīr-i maḡzaruḡ bu sözinden yüzini purtardı *ve goft* ve didi: *Me-rā ān dūrūg-i pesendīdeter āmed* Baña anuñ ol yalan sözi maḡbūlraḡ geldi. *Ez-īn rāst ki tū gofti* Bu gerçekten ki sen söyledin. *Ki ān-rā rūy der-mašlahatī būd* Ya'nī anuñ yalanı senūñ gerçeginden baña yigrekdür. Zīrā anuñ yalanınuñ yüzi ve zāhiri bir ḡayrılı mašlahatda idi ki hem beni ḡatl-i nefsdan ^(45b) ḡalāş ve hem bir esiri maḡtūl olmaḡdan āzād eylemekdür. *Īn-rā benā ber-huḡs* Emmā bu senūñ gerçegūñ rūy ve benāsı ḡabāşete ve murdarlıḡadur ki hem beni ḡatle da'vet ve hem ḡatline istiḡkākı ma'lūm olmayan esirūñ ḡatline raḡbetdür ve hem baña seni sögdi dimekte de ḡabāḡatūñ vardur. Şöyle ki ke'enne beni sen sögmüşsin. Zīrā ben andan işittim sözini anlamadım idi.

وحكما گفته اند که دروغ مصلحت آمیز به از راست فتنه انگیز.

(*Ve ḡukemā gofteend ki dūrūg-i mašlahat-āmīz bih ez-rāst-ı fitne-engīz.*)

Ve ḡukemā gofteend Ve ḡukemā vū 'uḡalā dimişler *ki dūrūg-i mašlahat-āmīz* mašlahat ḡarışdurıcı ve bitirici yalan, *bih ez-rāst-ı fitne-engīz* fitne ḡoparıcı gerçekten yegdür. Zīrā mašlahatda sulḡ ve fitnede fesād var.

بیت: هر که شاه آن کند که او گوید حیف باشد که جز نکو گوید

(*Her ki šāh ān koned ki ū gūyed*

ḡayf bāşed ki cüz nikū gūyed)

Beyt: Her ki šāh ān koned ki ū gūyed Her ol kimse ki šāh anuñ didiḡiñi eyleye ya'nī šāh anuñ sözi tutar ḡaşılı ḡabūl ider. *ḡayf bāşed ki cüz nikū gūyed* ḡayf u zūlūmdür ki ol kimse šāha iyü sözden ğayri söyleye. Zīrā hem pādīšāhı vebālden ve hem kendini belādan ḡurtarır.

حکمت: بر طاق ایوان فریدون نوشته بود:

(*Ber tāḡ-ı eyvān-ı Ferīdūn nevište būd:*)

Hikmet. Ber tāḡ-ı eyvān-ı Ferīdūn nevište būd: Rub'ı meskūnuñ hūkm itmek üzre beş-yüz yıl saltānat sürüp evvel merātib u menāşib tertībini viren ve ibtidā himārı kışrağa şıçradup katır peydā olmasına sebep eski pādişahlarından Ferīdūn-nām-yād şahuñ eyvān tāḡınuñ ya'nī köşkinüñ üzerine bu maзмında yazılmış idi.

مثنوی: جهان ای برادر نماند بکس دل اندر جهان آفرین بند و بس

(*Cihān ey birāder ne-māned be-kes*

Dil ender cihān-āferīn bend u bes)

Meşnevī: Cihān ey birāder ne-māned be-kes Ey birāder! Bu dünya kimseye bākī kalmaz. *Dil ender cihān-āferīn bend u bes* Pes böyle olunca gönlüñi cihān yaradıcı Allāh Te'ālā Hāzretlerine bağla ancak. Zīrā bākī vü dā'im oldur gayrisi fāsiddür. Hāşılı maḥabbete ve te'alluḡ-ı ḡalbe hilāf-ı celle celālühü- Hāzretlerinden gayri sezā^(46a) vü lāyık degül-dür.

مکن تکیه بر ملک دنیا و پشت که بسیار کس چون تو پرورد و کشت

(*Me-kon tekye ber-mülk-i dünya vü pūşt*

Ki bisyār kes çün tu perverd u küşt)

Me-kon tekye ber-mülk-i dünya vü pūşt Dünyā mülkine ya'nī saltanatına yāḥud 'izzü cāh u māl u menāline tekye puşt itme ya'nī i'timād u istizhār eyleme. Hāşılı ṭayanma ve arḡalanma *ki bisyār kes çün tu perverd u küşt* zīrā çok senüñ gibi kimseyi besledi ve öldürdi. Ya'nī çok kimseyi senüñ gibi terbiyyet ü ri'āyet idüp helāk eyledi. Hāşılı dünyada kimse bākī kalmaz. Zīrā bi'l-müşāhede ma'lūmdur ki anda kimesneler ḥüsn-i terbiyye ile tertibet olunup 'ākıbetü'l-emr riḥlet itdiler.

چو آهنگ رفتن کند جان پاک چه بر تحت مردن چه بر روی خاک

(*Çü āheng-i reften koned cān-ı pāk*

Çe ber-taḡt mürden çe ber-rüy-ı ḡāk)

Çü āheng-i reften koned cān-ı pāk Çünkü cān-ı pāk beden”den” gitmek ya’nī çıkmak kaşd eyleye, ya’nī fevt ü mevt muqarrar ola; *ce ber-taht mürden ce ber-rüy-ı hāk* pādīşāhlar gibi taht u serir üzre olmak ne, fuqarā gibi būriyā vü haşır ve rüy-i hāk üzre ölmek ne. Hāşılı ecele nisbet ekābirāne ve faķirāne ölmek beraberdür. Belki fuqarānuñ mevti eħafdır. Zīrā “*Mevtü’l-fuqarā’ rāħatun*”²⁰¹ dur ki mülk ü māl u ‘azz u cāh hasretini çekmekle berāber degüldür.

HİKĀYET: Bu bāb-ı evvelden ikinci hīkāyetdür.

یکی از ملوک خراسان سلطان محمود سبکتگین را بخواب دید بعد از وفات او بصد سال که جمله وجود او ریخته بود و خاک شده مگر چشمان او <که> همچنان در چشم خانه همی گردید نظر می کرد.

(*Yekī ez mülük-i Horāsān Sulṭān Maḥmūd-ı Sebūktigin-rā be-h^vāb did ba’d ez- vefāt-ı ü be-şad sāl ki cümle vücūd-ı ü riḥte būd u hāk şode. Meger çeşmān-i ü <ki> hemçünān der-çeşmāne hemī gerdīd naẓar mī-kerd.*)

Yekī ez mülük-i Horāsān Horāsān memleketinüñ pādīşāhlarından birisi *Sulṭān Maḥmūd-ı Sebūktigin-rā* Sebūktigin-nām kimsenüñ oğlu Sulṭān Maḥmūd-ı Ġaznevī’yi *be-h^vāb did* düşünde gördi. *Ba’d ez- vefāt-ı ü be-şad sāl* Öldükden sonra yüz yıl, ya’nī mevtin-den sonra yüz yıl geçdikden sonra. *Ki cümle vücūd-ı ü riḥte būd u hāk şode* Ya’nī cemī’-i a’zāsı çürüyüp toprak olmuşdı. *Meger çeşmān-i ü* Ya’nī her yeri çürüyüp toprak olmuşdı illā göz hānesinde ya’nī göz evinde *<ki> hemçünān der-çeşmāne* ki hālā hayātında gibi göz hānesinde^(46b) ya’nī göz evinde *hemī gerdīd* çizginürdi, *naẓar mī-kerd* daḥı naẓar iderdi.

سائر حکما از تأویل آن عاجز ماندند

(*Sā’ir ḥukemā ez-te’ vīl-i ān ‘āciz māndend.*)

Sā’ir ḥukemā Cemī’-i ḥukemā *ez-te’ vīl-i ān ‘āciz māndend* o düşüñ ‘ibāretinden ya’nī ta’bīrinden ‘āciz qaldılar. Ya’nī ta’bīr ü tefsīrine qādir olmadılar.

مگر درویشی که خدمت بجای آورد و گفت: هنوز نگرانست که ملکش با دیگرانست

(*Meger dervīşī ki ḥıdmet be-cāy āverd ve goft: Henüz nigerānest ki mülkeş bā-dīgerānest.*)

²⁰¹“Fukaranın ölümü rahattır.”

Meger dervīši İllā bir dervīş te'vīlinden 'āciz kalmadı. Ki hıdmet be-cāy āverd Ki hızmı ya'nī mezkūr düşüñ ta'bırını yerine getürdi. Ve goft: Mezkūr düşüñ ta'bırında böyle didi: Henüz nigerānest ki mülkeş bā-digerānest Ya'nī Sultān Maḥmūd el-ān nāzır-dur. Zīrā mülk ü salṭanatı ğayri kimselerdedür. Zübde-i maḳāl va'llāhu Te'ālā a'lem bi-ḥaḳīḳati'l-ḥāl budur: Henüz bakıp nazar idiyor ki bu mülk ü salṭanat benden evvel nice kimseden āḫara geṇüp kimseye kalmayup vefā itmedi. Şoñra benüm elüme geṇti. Baña daḫı vefā itmeyüp başka kimsenüñ eline ve andan dıgere böyle elden ele geṇüp kimseye kalup vefā itmeyecegi eḫharu mine's-şems ma'lüm u āşikār iken kemāl-i ğafletümünden nāşī, böyle vefāsız dünyāya ve mülk <ü> salṭanatına göñül bağlayup müzahrefātıyla mesrūr oldum. Āḫ vāḥ niṇün böyle fā'idesiz 'ömri telef idüp rızā-yı bārīde şarf itmekle ḫāne-i kabrimi 'imār u ebdān eylemedim. Kāşki enfās-ı 'ömrümi kabirde enīs ü celīs olacak a'māl-i şālīḫa kesbinde kaṭ' ideydim. Ve şimdi benüm yerümde oturup salṭanat süren benüm gibi geṇmişlerinden 'ibret almayup ğafletinden bī-vefā dünyā ve mülk ü salṭanatına göñül virüp bīḫüde 'ömrini telef itmekte. Der-i ḫāne-i vaḫdete varup girdiği vaḳitte benüm gibi daḫı bīḫüde nedāmet ü ḫasret çeker. Lakin nedāmetde fā'ide yok; ancak ol şimdi ḫayātta olup böyle elinde fırsat var iken^(47a) ḫ'āb-ı ğafletden teyaḳḳuzla mā-sivādan i'rāz idüp ḫāşşaten rızā-yı Ḥaḳ Te'ālādan baḳıyye-yi 'ömrini şarfiyle āḫirethānesini ma'mūr ider ise kendine ne büyük devlet ve sa'ādetdür. Āḫ şimdi ben anuñ yerinde olsaydım ki böyle iderdim diyü böyle düşünüp āḫ u te'essüf ve ḫasret u nedāmet çekerek ḫayrān u müteḫayyir ḳaldığı sebebiyle nigerān u nāzır-dur. İşte bu maḳāma lāzım olan bu taḫḳīkmüzden şerḫini maḫrūm iden merḫūm fāzıl Sūdī: "Pādişāhlığından ḫasret ile ayrıldığıçün yine gözi andadur." diyü ḳabüle ḳābiliyeti olmayan bu ḳavliyle iktifāsı muḫaḳḳaḳlığına münāfidür.

قطعه: بس نامور²⁰² بزیر زمین دفن کرده اند کز هستیش بروی زمین بر نشان نماند

Bes nām-ver be-zīr-i zemīn defn kerdeend
K'ez-hestiyeş be-rūy-ı zemī ber-niṣān nemand

Ḳıṭ'a: Bes nām-ver be-zīr-i zemīn defn kerdeend: Çok şöhretli ve adlı kimseyi yer altına defn eylediler, ya'nī gömdiler. K'ez-hestiyeş Ki anuñ varlığından be-rūy-ı zemīn yer yüzünde ber-niṣān nemand nām u niṣānı kalmadı, ya'nī ḫayrāt u ḫasenātdan kendüni aındırır dünyada bir nesnesi kalmadı. Ve *ber* lafzı ba'zilar zā'iddür didiler; lakin *bānuñ* ma'nāsı te'kīd içündür yāḫud 'alā ma'nāsınadur demek evlādur.

²⁰² Metinde پس نادر şeklinde yazılmıştır.

وان پير لاشه را كه سپردند بزير خاك خاكش چنان بخورد كزو استخوان نماند

(*V'ān pīr-i lāṣe rā ki sepordend be-zīr-i ḥāk*
Hākeṣ çünān be-ḥord k'ez-ū üstüh^vān nemānd)

V'ān pīr-i lāṣe rā Dahı ol lāṣe kocayı ya'nī Sultān Maḥmūd-ı Ġaznevī diyü şāriḥ Sūdī böyle tefsir eyledi. Lākin Şeyḥ-ü'l-kurrā've'l-muḥaddiṣin Muḥammed el-Cezerī Ḥazretleri *Zātü's-Şifā-nām*²⁰³ manzūme-i siyeriyyesinde 'adāletle Sultān Ġaznevī'yi medḥ idüp Şeyḥ-i mūmā ileyhūn kelāmına nazaran bunda müstelzim zemm olan bir lāṣeden murād Sultān Maḥmūd murād degül. Şeyḥ Ḥazretleri'nün kelāmları beyninde münāfāt olmamak için va'llāhu Teālā a'lem murād budur. Ya'nī dünyada ḥayrāt u ḥasenāt itmeyüp kocalıkla riḥlet ü mevtinden sonra ismini du'ā-yı ḥayr ile iḥyā itmiyen (47b) ol nāmdur bir lāṣe ya'nī ol eri kocası kimesneyi **ki sepordend be-zīr-i ḥāk** ki yer altına teslim ve defn eylediler. **Hākeṣ çünān be-ḥord** Toprak anı şöyle yaptı **k'ez-ū** ki andan **üstüh^vān nemānd** kemik bile kalmadı. Ya'nī murūr-i zamān ile aşlı olan toprağa rücū eyledi.

زنده است نام فرخ نوشروان بخير گر چه بسی گذشت كه نوشروان نماند

(*Zendest nām-ı ferrūḥ-ı Nūṣirevān be-ḥayr*
Gerçi besī güzeṣt ki Nūṣirevān nemānd)

Zendest nām-ı ferrūḥ-ı Nūṣirevān be-ḥayr Nūṣirevān'ın mübārek adı ḥayr ile diridür, ya'nī 'ālemde ḥayr ile añılır. **Gerçi besī güzeṣt** Egerçi çok zamān geçdi **ki Nūṣirevān nemānd** ki Nūṣirevān kalmadı, ya'nī öldi.

خیری کن ای فلان و غنیمت شمار <عمر> زان پیشتر كه بانک بر آید فلان نماند

(*Ḥayrī kon Ey fülān ve ḡanīmet şumār <ömr>*
Z'ān pīṣter ki bāṅ ber-āyed fülān ne-mānd)

Ḥayrī kon Ey fülān Ey fülān! Dünyāda şāḡ ve sālīm ve fırsat elünde olup diri iken ḥayr eyle **ve ḡanīmet şumār <ömr>** ömri ve ḥayātı ḡanīmet bil **z'ān pīṣter** ol günden evvel-

²⁰³ Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf el-Cezerî (v.833/1429) kıraat ve hadis âlimidir. Burada kaynak verilen *Zātü's-Şifā' fî sîreti'n-nebiyyi'l-Muṣṭafā ve aşḡâbihi'l-erba'ati'l-ḥulefâ'* isimli kitabı siyer alanında kaleme almış oldu eserlerdendir. Tayyar Altıku-laç, "İbnü'l-Cezerî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1999), 20: 551-557.

rek ki bāng ber-āyed fūlān ne-mānd ki āvāz çıkā ki fūlān kalmadı, ya‘nī öldi. Hāşılı öldi demekden muḳaddem ḥayrāt u ḥasenāt eyle. *Fūlān* lafzı i‘ dām-ı insāniyeden kināyetdür.

HİKĀYET: Bu bāb-ı evvel ve üçüncü hikāyetdür.

ملك زاده ای را شنیدم که کوتاه بود و خفیر و دیگر برادرانش بلند و خوب روی.

(*Melikzāde-rā şenīdem ki kūtāh būd u ḥaḳīr ve dīger birāderāneş bülend ü ḥūb-rūy*)

Melikzāde-rā şenīdem Bir şāhzāde işitdim ki kūtāh būd ki kışa boylu idi u ḥaḳīr ve nazarda ḥaḳāretlü ve dīger birāderāneş ve kendinden ḡayri ḳardaşları bülend ü ḥūb-rūy boylu ve güzel yüzülü idi, ya‘nī müşekkel ve şüret ü kıyāfetde andan ḳabiliyyetlü idiler.

باری پدرش بکراهیت و استحقاف در وی نظر کرد. <پسر بفراست دریافت>²⁰⁴

Bārī pedereş be-kerāhiyet ve istih fāf der-vey nazar kerd Bir kerre babası ḳardaşları yanında buña ḥaḳāret nazarıyla baḳdı. <Püser be-ferāset der-yāft> Ya‘nī añladı. Ya‘nī babası bunuñ ḥ‘ār u ḥaḳīr olduğına dāll u müte‘allıḳ nesne söylemedi lākin ḳalbinden geḳürdi. Ke‘enne ki göñlinden “Ne olaydı ki bu da ḳardaşları gibi olaydı!” demek gelmiş. Pes püser ‘āḳil ü zekāvetlü olduğından babasınıñ mā-fi‘z-żamīrini anladı.

و گفت: ای پدر کوتاه خردمند به از نادان بلند. نه هرچه بقامت مهتر²⁰⁵ بقیمت بهتر. الشاة نظيفة و الفيل جيفة

(*Ve goft: Ey peder! Kūtāh-ı ḥıredmend bih ez-nādān-ı bülend. Ne her-çi be-ḳāmet mihter be ḳıymet bihter. Eş-şātu nazīfetün ve’l-filü cīfetün.*)

Ve goft: Ey peder Daḥı peser-i ḥaḳīr didi: Ey peder! Kūtāh-ı ḥıredmend^(48a) ‘aḳıllı kışa boylu bih ez-nādān-ı bülend <uzun> boylu cāhilden yegdür. Ne her-çi be-ḳāmet mihter be ḳıymet bihter Öyle degüldür ki ḳāmetde uluraḳ olan ḳıymet ü bahāda yigrek ve artuḳraḳ ola. Eş-şātu nazīfetün ve’l-filü cīfetün Ya‘nī görmez misin ki ḳoyun küçükdür emmā ṭāhirdür ve fil büyükdür emmā murdārdur.

بيت: اقل جبال الارض طور و انه لا عظم عند الله قدرا و منزلا

(*Eḳallu cibāli’l-’arżi Ṭūrun ve innehu*

Le-a‘zamu ‘indellāhi ḳadren ve menzilā)

²⁰⁴ Bu kısım <پسر بفراست دریافت> metinde eksiktir, ancak şerhi yapılmıştır.

²⁰⁵ Metinde **محمت** şeklinde yazılmıştır.

Beyt: Ekallu cibāli'l-'arzi Tūrun Yeryüzinde olan taşların eḳal ve azirek ya'nī aşḡar ve küçüḡi Tūr-i Sinīn ki Medīne-i münevverede bir taḡuñ ismidür. *Ve innehu* ḡālbuki *le-a'zamu 'indellāhi ḡadren ve menzilā* Allah Te'āla Ḥāzretleri ḡatında ḡadr u mertebe ci-hetinden sā'ir taḡlardan uluraḡdür. Zīrā Allah Te'ālā Ḳur'ānda anuñla ḡasem eylemiş-dür. Ve Ḥāzret-i Mūsā -'alā nebiyyinā ve 'aleyhi ve 'alā ālihīmā's-ḡalātü ves-selām-Ḥāzretleriyle tekellüm ve añā tecellī anda vāḡı' olmuşdur. Pes ḡāhzāde ke'ennehū dir ki bende küçüḡüm ammā pür-hünerim.

قطعه: آن شنیدی که لاغر دانا گفت روزی بابل فریه

(*Ān ḡenīdī ki lāḡar dānā*

Goft rūzī be-eblehī ferbih)

Ḳıṭ'a: Ān ḡenīdī ki lāḡar dānā Ol sözi işitdiñ mi ki arıḡ 'ālim *goft rūzī be-eblehī ferbih*²⁰⁶ bir ḡün bir semiz eblehe ya'nī aḡmaḡa didi, ya'nī didiḡini işitdiñ mi? İstifḡām murād-dur.

اسب تازی اگر چه ضعیف بود همچنان از طویل خربه

(*Esb-i Tāzī eger ḡe za'if būd*

Hemḡünān ez-tavīl-i ḡar bih)

Esb-i Tāzī Maḡūl-i ḡavl bu beytdür. 'Arabī at *eger ḡe za'if būd* eger za'if de olursa *hemḡünān ez-tavīl-i ḡar bih* böyle iken bir tavīl merkebden ya'nī za'iflikle bile bir işṡabl-ı ḡımārdan yegdür ve maḡbūldür.

پدر بخندید و ارکان دولت بیسندیدند و برادران بجان برنجیدند

(*Peder be-ḡandīd ve erkān-ı devlet be-pesendīdend ve birāderān be-cān be-rencīdend.*)

Peder be-ḡandīd Bu ḡaḡīr mezkūr neşr ü nazmuñ 'aynını yāhud maẓmūnını, diḡer 'ibāretle okuyunca babası nuṡḡında nümāyān olan hüner ü ma'rifetiyle murūr-ı āndan bu maḡūle hüner me'mūli olmadığından müte'acciben ḡüldi. *Ve erkān-ı devlet be-pesendīdend* Ḥāzır olan ekābir begendiler. *Ve birāderān be-cān be-rencīdend*^(48b) Ve ḡardeşleri cān <u> ḡönül-den incindiler.

²⁰⁶ 48a der-kenār: *Ferbih*, fānuñ fethi ve rānuñ sukūnı ve bānuñ kesri hā-yı aşliyye ile *semīn* ya'nī *semiz* dimekdür.

نظم: تا مرد سخن نگفته باشد عیب هنرش نهفته باشد

(*Tā merd sūḥan ne-gofte bāšed*

‘Ayb u hūnereš nūhūfte bāšed)

Nazm: Tā merd sūḥan ne-gofte bāšed Mādemki kiši söz söylememiş ola *‘ayb u hūnereš nūhūfte bāšed* ‘ayb u hūner ü ma‘rifeti maḥfī vü mestūr olur. Ḥāşılı kişinūn ‘ilmi ve ma‘rifeti ve cehli ve ḥamākati kelimātından aňlanur.

هر بیشه گمان میر که خالیست شاید که پلنک خفته باشد

(*Her bīše gūmān meber ki ḥālīst*

Şāyed ki pelenk ḥofte bāšed)

Her bīše gūmān meber ki ḥālīst Her meşeyi ḥālī ve tehī ve boş zanneyleme ya‘nī yırtıcı ḥayvāndan boş şanma. *Şāyed ki pelenk ḥofte bāšed* Lāyık u cā‘iz ki içinde kaplan yatmış ve uyumuş ola. *Bīše* bāsinūn kesriyle lafz-ı ‘Arabīdür. ‘Acemce *mīše* dirler ve Türkīce *meşe* ma‘rūfdur. Ba‘zı nüshada bīše yerine *bā*-yı ‘Acemle ve *sīn*-i mūḥmele ile alaca ma‘nāsına olan lafz-ı *pīše* vāqı‘dür ve *ḥālīst* ‘ibāreti yerine *nūmun* fethi ve kesriyle kaplan derisi şeklinde kālīçe ma‘nāsına olan lafz-ı *nihālī* düşmüş. Bu taqdīr üzre her alaca<yı> gūmān iltme nihālīdür, ya‘nī her alacayı kaplan derisi şeklinde olan kālīçe şanma. Cā‘iz ü lāyık ve muḥtemeldür yatmış ve uyumuş kaplan ola dimekdür. Bu nüshada *meşe* ki esed ya‘nī arslan meskenidür qarīnesiyle kaplandan ki ḥāvīsī tağlardur murād aslandur. İmdī; mezkūr ba‘zı nüsha bu teklīfden ḥuluvvī sebebiyle merḥūm fāzıl Sūdi‘ye ittibā‘an ihtiyār eyledigim bu nüshadan evleviyyeti tāhirdür.

شنیدم که در آن مدت ملک را دشمنی صعب روی نمود چون دو لشکر روی بهم آوردند اول کسی که اسب در میدان جهانید آن پسر بود و گفت:

(*Şenīdem ki der-ān müddet Melik-rā düşmen-i şa‘ab rūy nūmūd. Çün du leşker rūy be-hem āverdend evvel kesī ki esb der-meydān cehānīd ān pūser būd ve goft:*)

Şenīdem ki der-ān müddet İşitdim ki ol müddetde ki bu ḥaḳīr bu kelimātiyla hūnerini izḥār eyledi. *Melik-rā düşmen-i şa‘ab rūy nūmūd* Pādişāha bir şarp düşmen yüz gösterdi, ya‘nī bir ḳavī ‘adüvv zuḥūr eyledi. *Çün du leşker rūy be-hem āverdend* Çünkü iki ‘asker birbirine yüz göturdiler ya‘nī muḳābil oldılar *evvel kesī ki esb der-meydān cehānīd* ev-

vel bir kimse ki şavaş meydânında atın şıçratdı ān pūser būd ol pūser idi. Ve goft: Ve didi:^(49a) Ya ‘nī bu kıt’a ‘aynını yāḥud bu kıt’a maẓmūnında başka ‘ibāreti okudı.

قطعه: آن نه من باشم که روز جنگ بینی پشت من آن منم کاندر میان خاک و خون بینی سری

(*Ān ne-men bāšem ki rūz-ı ceng bīnī pūšt-i men*

Ān menem k’ender meyān-ı ḥāk u ḥūn bīnī serī)

Kıt’a: Ān ne-men bāšem Ben ol kimse degülem ki rūz-ı ceng şavaş güninde bīnī pūšt-i men arkam göresin ya ‘nī kaçır kimselerden degülem. Ān menem Belki ben ol kimseyim k’ender meyān-ı ḥāk u ḥūn ki toprak ve kan beyninde bīnī serī bu bīnī serī ‘ibāreti bīnī serīş taķdīrindedür. Ya ‘nī ben ol kimseyim ki toprak ve kan beyninde oldığı bir başını görürsün. Hāşılı meydānda düşmen ile şavaş idüp kellesin toprak ve kan meyānında ğaltān idenim, firār idenlerden degülem.

کان که جنگ آرد بخون خویش بازی می کند روز میدان وان که بگریزد بخون لشکری

(*K’ān ki ceng āred be-ḥūn-ı ḥ^vīṣ bāzī mī-koned*

Rūz-i meydān V’ān ki bugrized be-ḥūn-ı leşkerī)

K’ān ki ceng āred Ben kaçır firār idenlerden degülem. Zīrā ol kimse ki şavaş getirür ya ‘nī şavaş ider be-ḥūn-ı ḥ^vīṣ bāzī mī-koned kendi kanıyla oyun ider, ya ‘nī kendi kanıyla oynar rūz-i meydān meydān güninde. V’ān ki bugrized Emmā ol kimse ki meydān cenginden kaçır be-ḥūn-ı leşkerī bir ‘askerūñ kanıyla oynar. Hāşılı cenk iden kendiye kıyar emmā kaçır, ‘askerūñ cümlesine kıyar, zīrā anuñ kaçması tamām-ı ‘askerūñ kaçmasına sebep olur.

این بگفت و بر سپاه دشمن زد و تنی چند از مردان کار دیده بینداخت.

(*Īn be-goft ber-sipāh-ı düşmen zed ve tenī çend ez-merdān-i kār-dīde beyendāht.*)

Īn be-goft Ya ‘nī bu beyitleri yāḥud bu beyitlerūñ maẓmūnında diğır ‘ibāreti söyledi ve ber-sipāh-ı düşmen zed ve kendini düşman leşkerine urdı, ya ‘nī düşmene ḥamle vü hüçüm idüp merdāne kılıç çalımına başladı. Ve tenī çend ez-merdān-i kār-dīde Ve şavaş görmüş erlerinden bir nice cesed ve gövdeleri beyendāht yetmedi. Hāşılı bir nice bahādır katl eyledi.

چون پیش پدر آمد زمین خدمت ببوسید و گفت:

(Çün pîş-i peder âmed zemîn-i hıdmet be-būsîd ve goft:)

Çün pîş-i peder âmed Bu işleri görüp şecâ'atini gösterdikten sonra çünkü babası yanına geldi. Zemîn-i hıdmet be-būsîd Hizmet yerini öpdî ya'nî babası önünde tarîk-ı edebi ri'âyet idüp ve goft.^(49b) bu gelecek kıt'anuñ mazmûnında bir kelâmı yâhud bu kıt'anuñ 'aynını söyledi.

قطعه: ای که شخص منت خقیر نمود تا درشتی هنر نپنداری²⁰⁷

(Ey ki şahs-ı menet hakîr nümûd
Tâ dürüşti hüner ne-pindârî)

Kıt'a: Ey ki şahs-ı menet hakîr nümûd Ey şol kimse ki benüm şahşum ve zâtum saña hakîr göründi. Tâ dürüşti hüner ne-pindârî Agâh ol gâfil olma! İriliğini hüner zann ey-lemeyesin, ya'nî her iri gövdeli ehl-i hüner olmaz ve her küçük gövdeli hünersiz olmaz. Hâşılı gayret dâd-ı Hâk'dur cesâmete ve 'adem-i cesâmete göre degüldür.

اسب لاغر²⁰⁸ میان بکار آید روز میدان نه گاو پورواری

(Esb-i lâğar-miyân be-kâr âyed
Rûz-i meydân ne gāv-ı pür-vârî)

Esb-i lâğar-miyân be-kâr âyed Orta arık esb ya'nî at işe ve şavaşa gelür ya'nî yarar; orta arık at ya'nî ne kıatı semîn ve semîz ve ne kıatı arık ve za'îf at. Hâşılı *hayru'l-umûr ev-saṭuhâ* fehvâsınca semizlik ve zebûnluk beyninde mu'tedil ve mütevassıf olan at cenk içün yarar. Kıatı semiz olan ağırlığından ve kıatı arık olan za'fından mütevassıf olan gibi hareket idemez. Rûz-i meydân Meydân güninde hâşılı rûz-i meydânda cenk atları ne kıatı semiz gerek ve ne kıatı arık belki "Hudâ 'indinde" mütevassıf olan gerekdür ne gāv-ı pür-vârî besili semiz şıgır yaramaz.

آورده اند که سپاه دشمن بسیار بود و اینان اندک. طائفه آهنگ گریز کردند.

(Āverdeend sipāh-ı düşmen bisyār būd ve inān endek Ṭā'ife' i āheng-i gūrîz kerdend.)

²⁰⁷ Metinde **پنداری** şeklinde yazılmıştır.

²⁰⁸ Metinde **لاغر** şeklinde yazılmıştır.

Āverdeend Rivāyet eylemişlerdür ki sipāh-ı düşmen bisyār būd ki düşmanuñ ‘askeri çok idi ve inān endek ve bunlar az idi. Tā’ife’i āheng-i güriz kerdend Bunuñ ‘askerlerinden bir bölüğü kaçmak ya’nī firār kaşdın eylediler.

پسر نعره بزد و گفت: ای مردان بکوشید تا جامه زن نبوشید

(*Püser na’ra be-zed ve goft: Ey merdān be-kūşīd tā cāme-i zen ne-pūşīd.*)

Püser na’ra be-zed Ya’nī püser bunlaruñ kaçmağa kaşdın görünce bir na’ra urdı ya’nī çığırdı ve goft: ve didi: Ey merdān be-kūşīd Ey savaş erleri çalışıñ ya’nī savaştan kaçmañ tā cāme-i zen ne-pūşīd tā kim ‘avratlar libāsın giymeyesiz zīrā kaçmak erlere ‘aybdur. Ba’zı nüsha tā yerine yā vāki’dür ve ne-pūşīd yerine be-pūşīd düşmüştür. Ya’nī çalışıñ veya ‘avratlar libāsın giyiñ zīrā firār iden nisā hükmindedür.^(50a)

سوارانرا بگفتن او تهور زیادت گشت و بیکبار حمله کردند. شنیدم که هم در آن روز بر دشمن ظفر یافتند.

(*Süvārān-rā be-goften-i ū tehevvür ziyādet gešt ve be-yek bār hamle kerdend. Şenīdem ki hem der-ān rüz ber-düşmen zafer yāftend.*)

Süvārān-rā be-goften-i ū Atlıların, püseruñ söylemesi sebebiyle tehevvür ziyādet gešt tehevvür, bī-pervā şeye duhūle dirler. Bunda hücum ve ikdam ya’nī bī-pervā murāddur. Cenk meydānına duhūl ve şavaşa mübāşeretı ziyāde oldu. Ya’nī hücum ve ikdāmları ziyāde oldu. Ve be-yek bār hamle kerdend Ve bir uğurdan hamle vü hücum eylediler. Şenīdem ki hem der-ān rüz İşitdim ki hemān ol gün ber- düşmen zafer yāftend düşman üzerine zafer buldılar.

ملك سر و چشمش بیوسید و در کنار گرفت و هر روز نظرش بیش کرد تا ولی عهد خویش <کرد>.

(*Melik ser u çeşmeş be-būsīd ve der-kenār girift ve her rüz nazareş biş <kerd.>*)

Melik ser u çeşmeş be-būsīd Ya’nī püser bu kadar hüner eyledikten sonra pādīşāh başını ve gözünü öpdü ve der-kenār girift ve dahı onu çoçdı ve her rüz nazareş biş <kerd> ve her gün nazar u iltifātı aña ziyāde eyledi. Tā velī’ahd-ı h^viş Hattā zamānınuñ hākimi eyledi. Hāşılı hayātında ve sağılğında yerini aña ta’yin <eyledi>.

برادران حسد بردند و زهر در طعامش کردند. خواهرش از غرغه بدید و دریچه بر هم زد.

(*Biraderān hased bordend ve zehr der-ta’āmeş kerdend. H^vāhereş ez-gurfē be-dīd ve deriçe ber-hem zed.*)

Biraderān hased bordend Pādišāh püsere ziyāde nazar u iltifātı için kardaşları hased eylediler, ya'nī iltidiler *ve zehr der-ta'āmeş kerdend* ve anı öldürmek için yemegine zehr katdılar. *H'āhereş ez -gurfē be-dīd* Kızkardaşı ya'nī ebeveyni kızkardaşı, hāşılı anadan ve babadan kardaşı çardağdan gördi. Ya'nī bu hāl ve keyfiyyete muṭṭali'oldı. *Ve deriçe ber-hem zed* Pencire ya'nī pencire kapağlarını birbirine urdı.

پسر در یافت و دست از طعام باز کشید و گفت: محالست که هنرمندان بمیرند و بی هنران جای ایشان بگیرند

(*Püser der-yāft dest ez-ta'ām bāz-keşid ve goft: Muḥālest ki hünermendān be-mīrend ve bī-hünerān cāy-ı iṣān be-gīrend*)

Püser der-yāft Püser aıladı *dest ez-ta'ām bāz-keşid* ve elini ta'āmdan çekdi *ve goft:* Ve didi: *Muḥālest* Muḥāldür, ya'nī hīledür *ki hünermendān be-mīrend ve bī-hünerān cāy-ı iṣān be-gīrend* ki ehil olanlar öleler ve hünersizler anlarıñ yerini tūtalar. Ya'nī ehl-i hüner olanlar ölüp hünersizler qalup yerini tūtmaq için bu hīledür yāḥud 'ādeten muḥāldür ki ehl-i hüner olanlar öleler^(50b) ve hünersizler anlarıñ yerini tūtalar. Püser hem secā'atlü fehīm ve zekāvetlü idi.

بیت: کس نباید بزیر سایه بوم و ر همای از جهان شود معدوم

(*Kes ne-yāyed be-zīr-i sāye-yi būm*

Ver hūmāy ez-cihān şevēd ma'dūm)

Beyt: Kes ne-yāyed be-zīr-i sāye-yi būm Būm, ya'nī baykuş gölgesi altına kimse gelmez. *Ver hūmāy ez-cihān şevēd ma'dūm* Eger dünyāda yümm ü mübāreklikle meşhūr olan Hūmā kuşu yok olsa da ya'nī ben ölürsem de salṭanat sizūñ üzerinize karar eylemez. Bu beyit lafzen ve ma'nen yāḥud ma'nā faḳaṭ püserden oldığı taḳdīrde. Emmā andan olmayup Şeyḥ -ḳuddise sırruhū- Ḥāzreleri'nüñ oldığı şüretde neticesi budur ki püsere itdikleri kaşdı 'ayn-ı ḥamāḳatlerinden nāşī ki anuñ mevtinden soñra anlara zarar-dan ğayrı bir şey yokdur. Zīrā bu maḳūle bī-hüner aḥmaḳlar üzere cem'ıyyet olup salṭanat karar eylemek 'ādete ğayet ba'ıddür. Ma'lūm ola ki naḳl oldığı üzre yemn ü mübāreklikle meşhūr Hūmā kuşu her kimseye ki gölgesi düşe pādišāh olur yāḥud ziyāde ulu bir devletlü. Ve bundan ğayrı bir hāşşasıda budur ki hevāda yumurṭlar ve yavrusı hevāda çıkar çıkdığı gibi uçar ve tırnaḳlı yırtıcı kuş toğan ve şāhīn gibi kuşları şayd idüp āzār u eziyyet eylemez belki kemikler ile ḳanā'at ider dirler. Kemikleri yerden alur iken

ḳarīb ider ve kemik gördüğü yerden minkār ile ḳapar hevāya eyledüp yir. Zīrā sā'ir ḥayvānāt gibi ayakları yokdur ki yerde yürüye ve'l'ilm 'inda'llāhi Te'ālā.

پدر را ازین حالت آگاهی دادند. برادرانش <را> بخواند و گوشمالی بواجبی داد. پس هر یکی را از طراف بلاد (حصه مرضی معین کرد) تا فتنه بنشست و نزاع برخاست.

(*Peder-rā ez-īn ḥālet agāhī dādend. Birāderāneš-<rā> be-ḥ'ānd ve gūš-mālī be-vācibī dād. Pes her yekī-rā ez-eṭrāf-ı bilād (ḥiṣṣe-i merzā mu'ayyen kerd) tā fitne be-niṣest ve nizā' ber-ḥāst*)

Peder-rā ez-īn ḥālet agāhī dādend Bu ḥāletden āgāhlık virdiler, ya'nī pādīšāha zehir ḳışsasını i'lām eylediler. ***Birāderāneš-<rā> be-ḥ'ānd*** Ḳardaşlarını da'vet eyledi ***ve gūš-mālī be-vācibī dād*** ve her birine ṭarīk-i vüçub ile va'z u^(51a) naṣīḥat virüp te'dīb eyledi. *Gūš-māl*, gūš ki ḳulaḳdur kelimesinden māl ki *siper* dimekdür kelimesinden mürek-kepdür. Lügatde ḳulaḳ ma'nāsınadır, emmā ıstılāḥda silleye dirler. Yā'nī kefle bünāgūša ya'nī ḳulaḳ dibine ve yüze urmaḳ dimekdür. Ḥāşılı el ayāsıyla yüze “?” ur-maḳda müsta'meldür, emmā bunda te'dībden 'ibāretdür. ***Pes her yekī-rā*** İmdi babaları her birini lāyıkıyla te'dīb-i tāmm eyledikden sonra her birine ***ez-eṭrāf-ı bilād*** eṭrāf-ı bilāddan (***ḥiṣṣe-i merzā*** rāzı olacak miḳdārı ḥisse ***mu'ayyen kerd*** ta'yin eyledi.) ***Tā fitne be-niṣest*** Tā kim fitne oturdu ya'nī yatdı ve ref' oldı ***ve nizā' ber-ḥāst*** ve nizā' ḳalkdı ya'nī ref' oldı gitdi.

و گفته اند: ده درویش در گلیمی بخشند و دو پادشاه در اقلیمی نکنند.

(*Ve gofteend: Deh dervīš der-gilīmī be-ḥ'usbend ve du pādīšāh der-iḳlīmī ne-kencend*)

Ve gofteend. Dimişler: ***Deh dervīš der-gilīmī be-ḥ'usbend*** Bir kilimde yaturlar ve uyurlar ***ve du pādīšāh*** emmā iki pādīšāh ***der-iḳlīmī*** eḳālīm-i seb'adan bir iḳlīmde ***ne-kencend*** şıḡmazlar.

قطعه: نیم نانی گر خورد مرد خدا بذل درویشان کند نیمی²⁰⁹ دگر

(*Nīm-i nānī ger ḥored merd-i Ḥudā*
Bezl-i dervīšān koned nīm-ī dīger)

²⁰⁹ Metinde şeklinde yazılmıştır.

Ḳıṭ‘a: Nīm-i nānī ger ḥored merd-i Hudā Eger ehlu’llāh ya‘nī Hudā dostı yarım etmek yir ise²¹⁰ ya‘nī iştihāsıyla yiyecegi nısf etmek ise iştihāsına tābi‘ olmayup ol nısf etmek mecmū‘unı yimezse anuñ nışfını ki bir etmek rub‘ idur yir. *Bezl-i dervīşān koned nīm-i diger* Ol yimedigi nısf-ı āḥarı ki ol daḥı bir rub‘ idur dervīşlere ve fuḳāraya bezl ü ‘aṭā ider. Ve cā’izdür ki nīm-i digerden murād eline giren bir etmekden nışfını yirse nısf-ı āḥarı faḳırlere virüp ḥaşılı murād-ı Hudā’nuñ gözi ṭoḳdur. Esīr-i nefis olan merd-i dünya gibi gözi aç degüldür.

ملك اقلیمی >بگیرد پادشاه همچنان در بند اقلیمی دگر<²¹¹

²¹⁰ Metinde ایه şeklinde yazılmıştır.

²¹¹ Üçüncü hikâyenin son beyti olan bu kısmın sadece başı verilerek dördüncü hikâyenin orta kısımlarına geçilmiştir.

SONUÇ

Sa'dî-i Şîrâzî'nin dibâcesinde "Bakanların haz alacağı, görenlerin ferahlayacağı bir gülistân kitabı yazabilirim. Öyle ki hazan rüzgârı onun yaprağını yağmalayamaz, zamanın geçişi onun ilkbahar neşesini sonbahar gazabına döndüremez." şeklinde ifâde ettiği ölümsüz eseri *Gülistân*, her seviye ve her yaşta insana bir şeyler anlatabilecek ahlaki, edebi ve mana zenginliğine sahip olması hasebiyle Osmanlı medreselerinin her kademesinde eğitim ve öğretimde, hem dil hususiyetlerinin hem de açıklanması gereken yoğun manalarının açıklandığı şerhleriyle beraber okutulmuştur. Bu yüzden Türk Edebiyatında en çok şerh edilen Farsça eserlerin başında yer alır. İlk örnekleri 16. yüzyılda görülmeye başlanan *Gülistân* şerhleri 19. yüzyıla kadar kesintisiz olarak devam etmiştir. Tezimizin konusu olan Mahmud Tâ'î bin Muhammed'in *Şerh-i Gülistân*'ı da 19. yüzyılda *Gülistân*'a yapılmış şerhlerden biridir.

Mahmud Tâ'î bin Muhammed'in şerhinin ilk yüz sayfası incelendiğinde; yapmış olduğu reddiyeler, bazı âyet, hadis ve Arapça ibârelerle yaptığı iktibaslar, *Gülistân*'ın bazı kısımlarındaki açıklama ve yorumları haricinde; kelime manaları, iktibaslar, irâb ve gramer kaideleri hususunda 16. yüzyıl şârihi olan Sûdî-i Bosnevî'yi ciddi anlamda takip etmiş gibi görülmektedir. Bu sebepten Mahmud Tâ'î bin Muhammed'in *Şerh-i Gülistân*'ı; O'nun şerh metodunu, şerhin özgünlüğünü ve *Gülistân*'ı şerh etme amacını anlayabilmek için Sûdî-i Bosnevî'nin *Şerh-i Gülistân*'ının bazı kısımları ile karşılaştırılarak incelenmiştir.

Şerhler yapı itibariyle iç içe geçmiş iki halkadan oluşur. İçteki en büyük halka, yani tercüme ve şerh edilecek olan kaynak eserin bulunduğu yer, metni yapı itibariyle başka bir metne bağımlı yapar. Bu yüzden şârihlerin burada yapması gereken şey bir kaynak eseri açıklamak olduğundan bu bölüm büyük benzerlik gösterir. Bu halkayı çevreleyen diğer halka ise metnin bağımsız kısımlarını; sebab-i telif, mukaddime ve hatime bölümlerini içerir. Bu bölümler bağımsızdır ve şârihe özgüdür. Hülya Canpolat'ın şerh yapısı ile ilgili vermiş olduğu bu bilgilere dayanarak Mahmud Tâ'î bin Muhammed'in şerhinde bahsedilen benzer kısımların, metnin başka bir metne bağımlı kısımları olduğu için buradaki benzerliklerin şerh türü içinde normal bir durum olduğu söylenebilir. Eserin baştan bir kaç sayfasının eksik olması nedeniyle bir sebab-i telif ya da mukaddimesinin olup olmadığı bilinmemektedir; ancak *Şerh-i Gülistân*; şârihin *Gülistân*'ı şerh etme

amacına dair bazı ip uçları elde ettiğimiz hatimesiyle müstakil bir eser niteliğine sahiptir.

Mahmut Tâ'î bin Muhammed şerhinin hatime kısmında Allah'a O'nu, *Gülistân*'ın bâblarını daha özlü hale getirerek, onun mana incilerini fasih bir kelam ve açık bir kitabetle yazmasında başarıya ulaştırdığı için hamd eder. Buradan anlaşıldığı kadarıyla şârihin *Gülistân*'ı şerh etmesinin ilk amacının; *Gülistân*'ın bâblarını daha özlü hale getirerek kolay okunup anlaşılmasını sağlamak olduğu söylenebilir. Nitekim şerhinde uygulamış olduğu şerh metot ve usullerinin ilk olarak bu amaç doğrultusunda şekillendiği görülür: Örneğin; klasik şerhlerde kaynak metni küçük birimlere bölerek verme metodunu, daha çok metni; cümle, mısra, beyit şeklinde, çok küçük parçalara bölmeden vermesi okuyucunun orijinal metne daha kolay odaklanmasını sağlayacak mahiyettedir.

Şerhde; filolojik izahların az bulunması, bu izahların daha çok; ilk olarak kelimelerin lügat anlamları daha sonra muktezâ-yı hâle göre almış oldukları manaları, irâb kaideleri ve bazı gramer kurallarını içermesi, onun şerhinde öncelikli hedefin dil öğretmek değil metnin doğru okunup anlaşılması olduğunu düşündürmektedir.

Sûdî-i Bosnevî şerhinde yeri geldikçe tarihi bilgiler sunmuş, Fars mitolojisine ait hususlardan bahsetmiş ve özellikle Farsça manzum parçalardan oldukça fazla iktibas yapmıştır. Bu durum Sûdî'nin *Gülistân*'ı şerh etme amaçlarından birisinin Fars dilini öğretmek istemesinin yanında Fars edebiyatı ve kültürü hakkında bilgi vermeyi de hedeflediğini gösterir. İncelediğimiz sayfalar boyunca Mahmud Tâ'î bin Muhammed bizzat kendisi Hümâ kuşu hakkında vermiş olduğu açıklama dışında ayrıntılı olarak tarihi ve mitolojik bilgiler sunmamış, Sûdî'nin bu hususlarda vermiş olduğu bilgileri ise ya hiç almamış ya da bir kısmını almıştır. Bu tutum ile okuyucunun uzun uzun anlatılan tarihi meseleler ve hikâyeler arasında kaybolmadan doğrudan metne odaklanmasını sağladığı düşünülebilir.

Mahmud Tâ'î bin Muhammed'in şerhinde dini ve şer'i hükümlere dair hususlar daha ön plandadır. Bu durum şârihin *Gülistân*'ı yeni baştan şerh etmesinin bir diğer amacının, hitap ettiği kesime kendi dini yorumlarını aktarmak olduğunu gösterir. Bu bağlamda şerhinde dini terimleri oldukça fazla kullanır. Âyet, hadis ve Arapça ibârelerden iktibaslar getirerek ileri sürdüğü görüşlerini destekler. Bazı beyit ve ibârelerden sonra din ve şeriate dair açıklamalarda ve nasihatlerde bulunur. Peygamberlerin adı geçince salavatlardan getirir. Allah Teâlâ'ya takdis, ta'zim ve övgülerde bulunur. Afv ve ma'fîret talebiyle

günahlarına tevbe eder, Hz. Muhammed'in şefaatine nail olmayı umarak uzun uzun dualar eder.

Mahmud Tâ'î bin Muhammed'in beyit ve cümlelere vermiş olduğu anlamların ve yapmış olduğu yorumların bir çoğu Sûdî'nin vermiş olduğu anlam ve yorumlardan çok farklıdır. Kendisi bu farklılıkların bazılarını hiç değinmezken bazılarını reddiye geleneğini kullanarak bildirir. Bu durum şârihin kendisinin de eser üzerinde söyleyecek sözlerinin varlığını ve *Gülistân*'ı şerh etmesinin bir diğer amacının; diğer şerhlerde gördüğü eksikleri, yanlışları ve onlarda katılmadığı yerleri bildirmek olduğunu gösterir. Özellikle Râfîzîlere dair yapmış olduğu açıklamalar başlıbaşına *Gülistân*'ı şerh etme amaçlarından biridir. Bu konuda şerhin geneline yayılan ciddi eleştiriler mevcuttur. Özetle şerhinde Râfîzîlerin *Gülistân*'da yaptıkları tahribatları açıkladığını ve böylece onların iftiralarına ortak olmadığını, bu eseri okuyanların da bu iftiralara ortak olmamaları gerektiğini belirtir. Şârihleri de o güne kadar bu konuda bir kelime dahi yazmamış olmaları sebebiyle esefle kınar.

Mahmud Tâ'î bin Muhammed şerhinde klasik mensur şerh geleneğine ait metotları ulaşmak istediği amaçlar doğrultusunda kullanmıştır. *Gülistân*'ı şerh etme amacı öncelikli olarak hatimede de bildirildiği üzere eseri sadeleştirilerek daha özlü hale getirmek, böylece metnin hedef kitlesi tarafından daha kolay okunarak anlaşılmasını sağlamak ve bu anlaşılan metinler üzerinden yorum ve eleştirilerini aktarmaktır. Bu sebeple *Gülistân*'ı kendi bakış açısı, kültürel birikimi, yaşadığı dönemin ve hitap ettiği kesimin ihtiyaçları doğrultusunda yeniden yorumlayıp sadeleştirmiş olduğu söylenebilir. Şerhler, yazıldıkları dönemlerin sosyal, kültürel ve siyasî alanlardaki değişim ve gelişmelerini büyüklerinde barındıran eserler olması hasebiyle *Şerh-i Gülistân* üzerinde devam edecek olan çalışmaların 19. yüzyılda sosyal, kültürel, siyasî ve özellikle eğitim alanında yaşanan olumlu ya da olumsuz gelişmelerin toplum üzerindeki yansımalarını görmek ve şerh türünün bu yüzyılda geldiği son durumu tesbit etmek açısından faydalı olacağı kanatındayız.

KAYNAKÇA

Açar, Bedriye Gülay. “Sûdî-i Bosnevî’nin Ölüm Tarihi Meselesi”. *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi* 2/4 (2016):185-196.

Ahterî Mustafa Efendi. “Rafz”. *Ahterî-i Kebir*. 436. İstanbul: Dârü’ttîbâatî’l-Âmire, 1293.

Akgür, A. Necati. “Celâlî Takvimi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7: 257-258. Ankara: TDV Yayınları, 1993.

Altıkulaç, Tayyar. “İbnü’l-Cezerî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20: 551-557. Ankara: TDV Yayınları, 1999.

Anay, Harun. “Bir Osmanlı Düşüncesinden Bahsetmek Mümkün mü ?”. *Dergâh Dergisi* 7/76 (Haziran 1996):12-14.

Aruçi, Muhammed. “Sûdî Bosnevî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37: 466. Ankara: TDV Yayınları, 2009.

Asım efendi. “Şerh”. *Kâmûsu’l- Muhît Tercümesi*. 2: 1157. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2013.

Asım Efendi. *Burhân-ı Katı*. 2. Baskı. Ankara: Türk Dil Kurumu, 2009.

Ayaz, Fatih Yahya. “Memlükler Döneminin (648-923/1250-1517) Öne Çıkan Vefeyât, Tabakât ve Terâcim Eserleri”. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16: 2.

Bolelli, Nusrettin. “İktibas”. *Belâgat*. 435. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlâhiyat Vakfı Yayınları, 2013.

Canpolat, Hülya. *Lâmi’î Çelebi’nin Şerh-i Dibâce-i Gülistân’ı*. Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi, 2000.

Canpolat, Hülya. *Sa’dî’nin Gülistân Önsözüne Yapılan Türkçe Şerhlerin Karşılaştırmalı İncelenmesi*. Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, 2006.

Canpolat, Hülya. “Türkçe Edebî Şerhlerde Amaç ve Yöntemler”. *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları IX, Metnin Halleri: Osmanlıda Telif, Tercüme Ve Şerh*. 72-97. İstanbul: Klasik Yayınları, 2014.

Cebecioğlu, Ethem. *Tasavvuf Terimleri Ve Deyimleri Sözlüğü*. 6. Baskı. Ankara:OTTO, 2014.

Ceyhan, Semih. “Vüsûl”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* . 43: 143-145. Ankara: TDV Yayınları, 2013.

Ceylan, Ömür. *Tasavvufi Şiir Şerhleri*. 3.Baskı. İstanbul: Kapı Yayınları, 2007.

Develi, Hayati. *Osmanlı Türkçesi Klavuzu 1*. İstanbul: Kesit Yayınları, 2017.

Dilçin, Cem. “İktibas”. *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*. 465. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2013.

Duru, Rafiye. *Modern Metin Çözümleme Teknikleri Bakımından Şerh Geleneği Ve İsmail Hakkı Bursevî*. Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, 2007.

Ebû Davûd. *Sünen-i Ebû Davûd Terceme ve Şerhi*. Haz. Necati Yeniçel, Hüseyin Kaya-pınar 5:484. İstanbul: Şamil Yayınevi,1988.

el-A'zamî, Muhammed Mustafa. “Buhârî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6: 368-372. Ankara: TDV Yayınları, 1992.

Ergin, Muharrem. *Üniversiteler İçin Türk Dili*. İstanbul: Bayrak Basım, 2007.

Erzurumlu İbrâhim Hakkı. *Divân-ı İlâhiyât*. Haz. M. Kayahan Özgü. 484. Ankara: DİB Yayınları, 2013.

Fazlıoğlu, İhsan. "İlim ilim bilmektir; Bilim neyi bilmektir ?". *Dergâh Dergisi* 9/97 (Mart:1998).

Gök, Taner. “Sûdî-i Bosnevî’ye Reddiyeler”. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 21 (2018): 235-264.

Grafton, Anthony. “Şerh”, *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları IX, Metnin Halleri: Osman-lıda Telif, Tercüme Ve Şerh*. Trc. Abdullah Kotay. 393-417. İstanbul: Klasik Yayınları, 2014.

Güneş, Kadir. “Şerh”. *Arapça-Türkçe Sözlük*. 627. İstanbul: Mektep Yayınları, 2015.

Harman, Ömer Faruk. “Nûh”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 33:226. Ankara: TDV Yayınları, 2007.

Harman, Ömer Faruk. “Lokman”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27: 205-206. Ankara: TDV Yayınları, 2003.

İmam-ı Rabbânî. *Mektûbât Tercemesi*. trc. Hüseyin Hilmi Işık 226 İstanbul: Işık Kitabevi, 1975.

İsmail b. Muhammed el-Aclûnî. *Keşfü'l-hafâ' müzîlû 'l-ilbâs*. 3.Baskı. Beyrut:Dârü'l-kütûbi'l-‘ilmiyye, 2009.

İsmail Paşa el-Bağdâdî. *Hedyyetü 'l- Ârifîn*. 2.cilt. Beyrut:Dâru İhyâ'u't-Terâsi'l-Arabî.

İsmail Paşa el-Bağdâdî. *İzâhu 'l- Mekkûn*. 2.cilt. Beyrut:Dâru İhyâ'u't-Terâsi'l-Arabî.

Janko, Richard. “ The Derveni Papyrus (“Diagoras Of Melos, Apopyrgizontes Logoi?”):A New Translation”, *Classical Philology* 96/1 (January 2001):1-32.

Kanar, Mehmet. *Farsça Türkçe Sözlük*. 3. Baskı. İstanbul: Say Yayınları, 2013.

Kandemir, M. Yaşar. “el-Câmiu's-Sahîh”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7: 114-123. Ankara: TDV Yayınları, 1993.

Kara, İsmail. *İlim Bilmez Tarih Hatırlamaz*. 3.Baskı. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2014.

Kâtip Çelebi. *Keşfü 'z-Zunûn 'an Esâmi 'l-Kütûbi ve 'l-Fünûn*. Terc. Rüştü Balcı. 1: 1-53. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2007.

Kaya, İbrahim. *Şerh-i Dîvân-ı Hâfiz (Sûdî): Kelimeler-remizler-kavramlar*. Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi, 2008.

Kemikli, Bilal. “Şerh, Şârih Ve Ahmet Avni Konuk”. *Eskiye* 16 (Ocak 2010):69-70.

Kılıç, Atabey. “ Dağılmış İncileri Toplamak: Şerh Tasnifi Denemesi”, *Prof. Dr. Abdülkadir Karahan Anısına I. Uluslararası Klasik Edebiyat Sempozyumu* (Nisan 2007).

Kortantamer, Tunca. “Teori Zemininde Metin Şerhi Meselesi”. *Ege Üniversitesi Türk Fili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 8 (1994):1-10.

Köksal, Asım. “Lukman”. *Peygamberler Tarihi*. 2:231. Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2007.

Kumbasar, Murat. “Taftâzânî (H.722-792/M.1322-1390)’nin Eserleri”. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 25 (Erzurum 2006):149-164.

Kurnaz, Cemal. “Hümâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18: 478. Ankara: TDV Yayınları, 1998.

Külekçi, Numan. “Telmih”. *Edebî Sanatlar*. 170. Ankara: Akçağ, 2013.

Mahmud Tâ’î bin Muhammed b. Âdem b. Abdullah el-Bağdadî el-Hanefî. *Şerh-i Gülistân*. Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 9036:1b-51a. Milli Kütüphane.

Mehmed Efendi. “Şerh”. *Vankulu Lügati*. 1: 434. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2014.

Mengi, Mine “Metin Şerhi, Tahlili ve Tenkidi Üzerine”, *Dergâh Dergisi* 8 (Kasım 1997).

Mengi, Mine. “Metin İncelemesi Aşamaları, Terimleri ve Bunlardan Biri: Metin Tahlili”. *Türkoloji Araştırmaları* 2/3 (2007):407-417.

Merçil, Erdoğan. “Salgurlular”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36: 29-31. Ankara: TDV Yayınları, 2009.

Mermer, Kenan. *Klasik Şerh Geleneğinde Üslûp -Kasîde-i Bürde Örneği-*. 1.Baskı. İstanbul: İz Yayıncılık, 2018.

Mollaibrahimoğlu, Süleyman. *Yazma Eserler Terminolojisi*. 2. Baskı İstanbul: Ensar Neşriyat, 2017.

Müttaki el-Hindî. *Kenzü’l-‘ummâl fî süneni’l-akvâl ve’l-ef’âl*. 11.Cilt. Beyrut: Müessesetü’l-Risâle,1985.

Ocak, Ahmet Yaşar. “Türk Heterodoksi Tarihinde Zındık, Hâricî, Râfîzî, Mülhid ve Ehl-i Bid’at Terimlerine Dair Bazı Düşünceler”. *Tarih Enstitüsü Dergisi* 8 (1981-982):507-520.

Onay, Ahmet Talat. “Nigâr”. *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar*. Haz. Cemal Kurnaz. 318. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993.

Öz, Mustafa. “Râfizîler”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 34: 396-397. Ankara: TDV Yayınları, 2007.

Öz, Mustafa. “Zülfikar”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44: 553-554. Ankara: TDV Yayınları, 2013.

Pala, İskender. “Hil’at”. *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü* 26. Baskı İstanbul: Kapı Yayınları, 2015.

Rehber, Halil Hatib. *Gülistân’ı Sa’dî*. 11. Baskı. Tahran: İntişârât-ı Safâ Alişâh, 1376.

Sa’dî Şirâzî. *Gülistân*. Trc. Hicabi Kırlangıç. 2. Basım. İstanbul: Kapı Yayınları, 2013.

Saraç, Yekta. “Şerhin Kavram Boyutu ve Tarihî Arka Planı”. *Türk Edebiyatı Tarihi*. 2:121-132. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2006.

Saraç, Yekta. “İktibas”. *Klasik Edebiyat Bilgisi Belâgat*. 13. Baskı. İstanbul: Gökkube, 2015.

Sarı, Mevlüt. “Şerh”. *El-Mevarid*. 815. İstanbul: İpek Yayınları.

Sinanoğlu, Mustafa. “el-Makâsud”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27: 420-421. Ankara: TDV Yayınları, 2003.

Sinanoğlu, Mustafa. “Sînâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37:222. Ankara: TDV Yayınları, 2009.

Şemsettin Samî. “Şerh”. *Kâmûs-ı Türkî*. 773. İstanbul: Çağrı Yayınları.

Şensoy, Sedat. “Şerh”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38: 555-558. Ankara: TDV Yayınları, 2010.

Tâhirü’l-Mevlevî. “Tağlib”. *Edebiyat Lügatı*. 140. İstanbul: Enderun Kitabevi, 1994.

Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ. *Sünenü’t-Tirmizî*. Çev. Osman Zeki Mollamehmetoğlu. 3.cilt. İstanbul: Yunus Emre Yayınevi.

Tulum, Mertol. *Tarihî Metin Çalışmalarında Usul*. İstanbul: Çizgi Kitabevi, 2017.

Tulum Mertol. “Şerh”. *Osmanlı Türkçesi Büyük El Sözlüğü*. 354. İstanbul: Kapı Yayınları, 2013.

Türkel, Rifat. “Ahterî’nin İslam Mezhepleri İle İlgili Görüşlerinin Eserleri Çerçevesinde Değerlendirilmesi”. *e-makâlât Mezhep Araştırmaları* 8/2 (Güz 2015): 183-211.

Uzun, Mustafa. “İktibas”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22: 52-54. Ankara: TDV Yayınları, 2000.

Uzun, Mustafa. “İstişâd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23: 398-399. Ankara: TDV Yayınları, 2001.

Ünver, İsmail. “Çeviriyazıda Yazım Birliği Üzerine Öneriler”. *Türkoloji Dergisi* 6/1 (1993):1-46.

Yazar, Sadık. *Anadolu Sahası Klasik Türk Edebiyatında Tercüme Ve Şerh Geleneği*. Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2011.

Yazıcı, Tahsin. “Ferîdûn”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12: 396. Ankara: TDV Yayınları, 1995.

Yazıcı, Tahsin. “Gülistân”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 14: 240-241. Ankara: TDV Yayınları, 1996.

Yıldıran Sarıkaya, Meliha. “Zülfikar”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44: 554-556. Ankara: TDV Yayınları, 2013.

Yıldırım, Nimet. *Farsça Dilbilgisi*. 1. Baskı Ankara: Kabalcı Yayıncılık, 2014.

Yılmaz, Ozan. *16. Yüzyıl Şârihlerinden Sûdî-i Bosnevî Ve Şerh-i Gülistân’ı*. Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2008.

Yılmaz, Ozan. “Bir Münekkit Var Şarihten İçeri” Türk ŞerhEdebiyatı’nda “Reddiye”Geleneği ve Sudî-i Bosnevî Örneği”. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 7 (2011): 107-154.

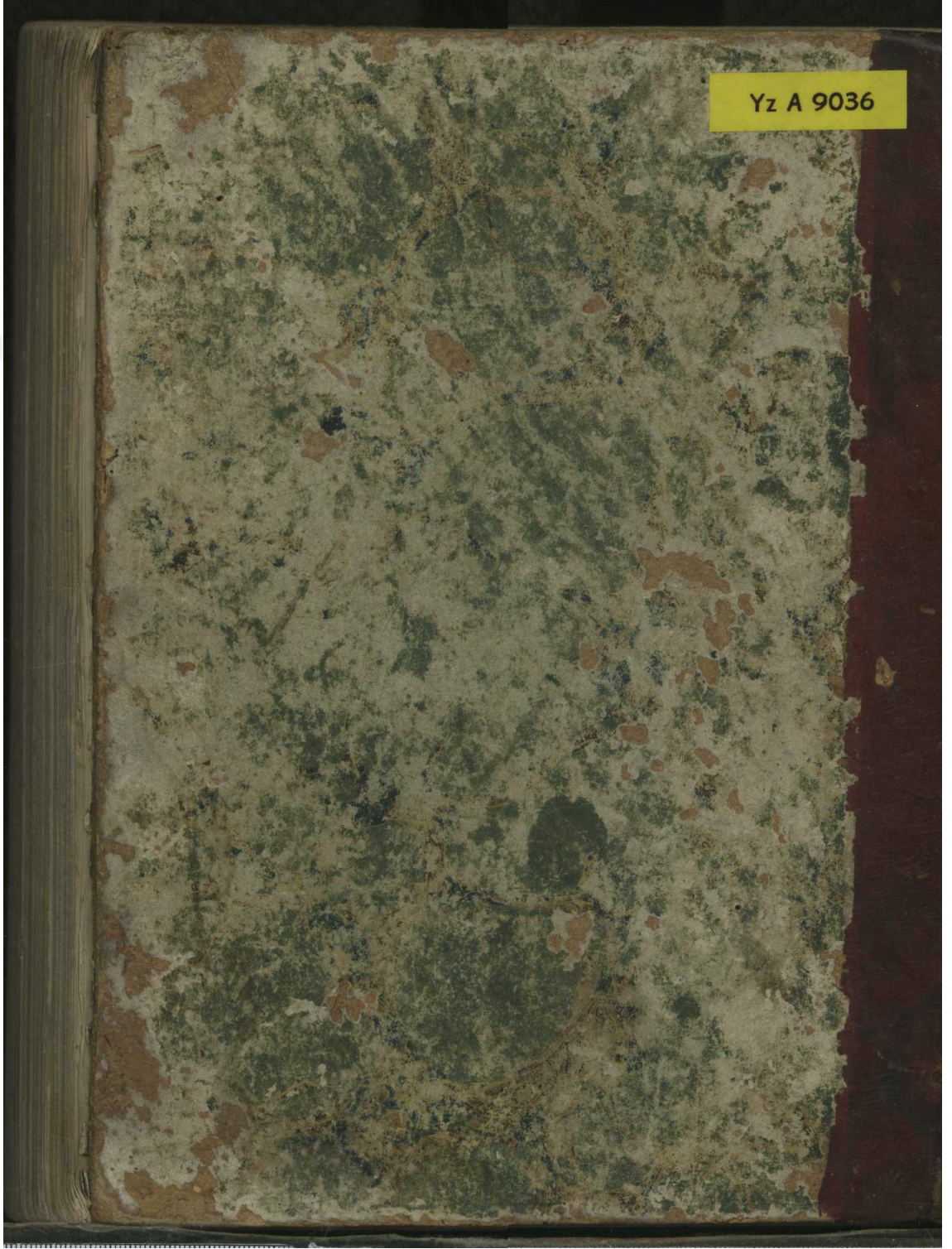
Yiğit, İsmail. “Memlükler”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*.29:95. Ankara: TDV Yayınları, 2004.

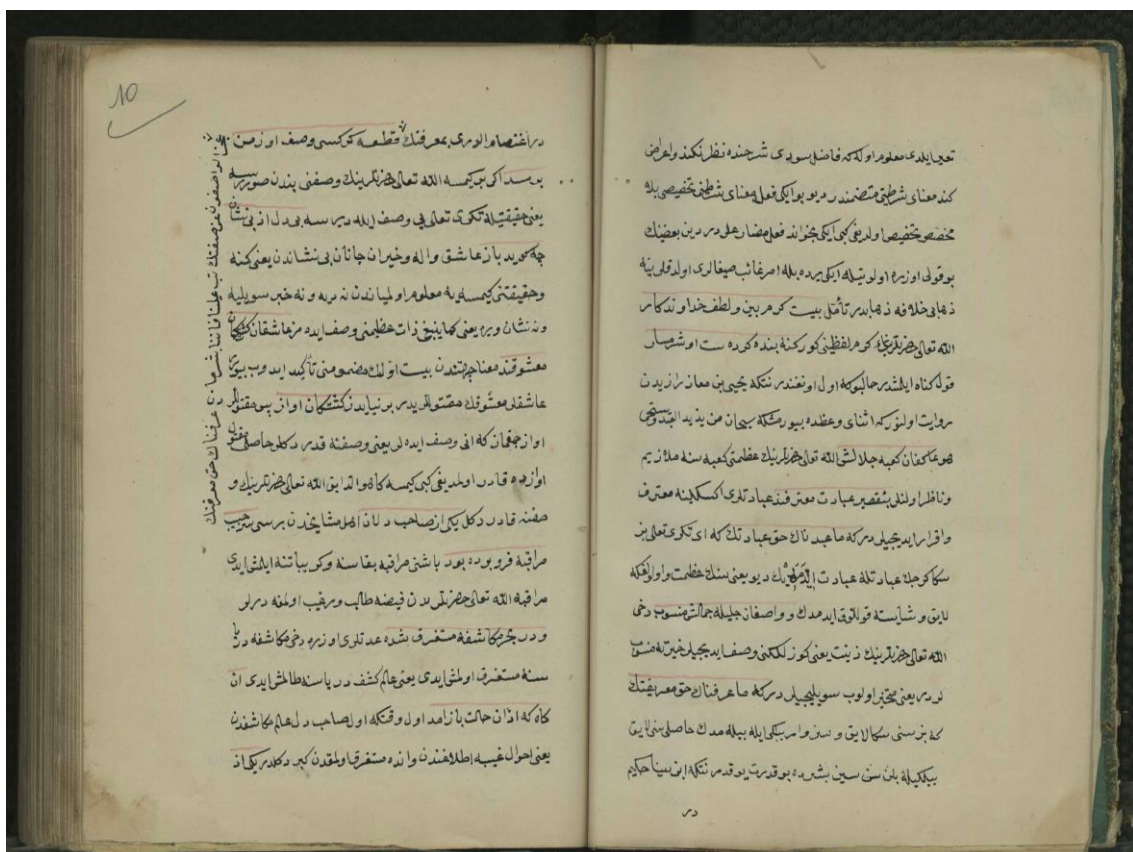
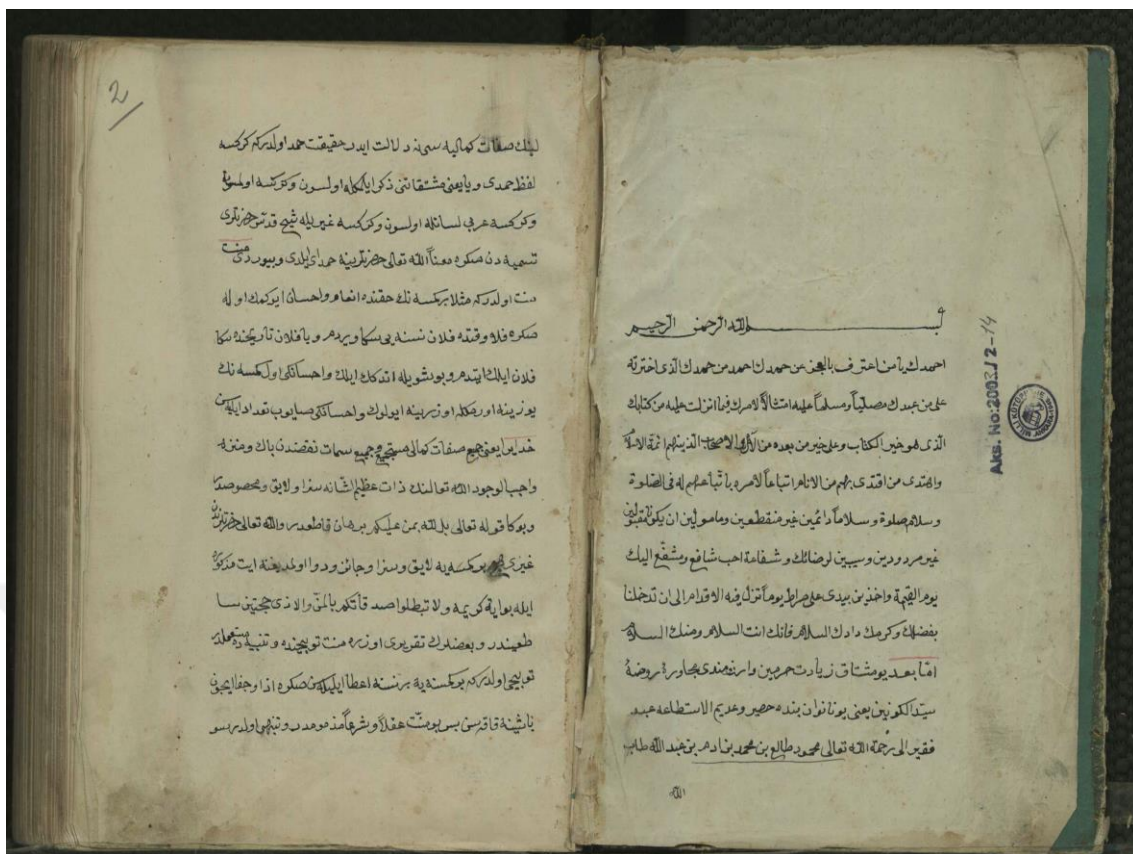
Yiğit, İsmail. “Aynî’yi Yetiştiren Memlükler Dönemi İlmi Hareketine Bir Bakış”. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 45.

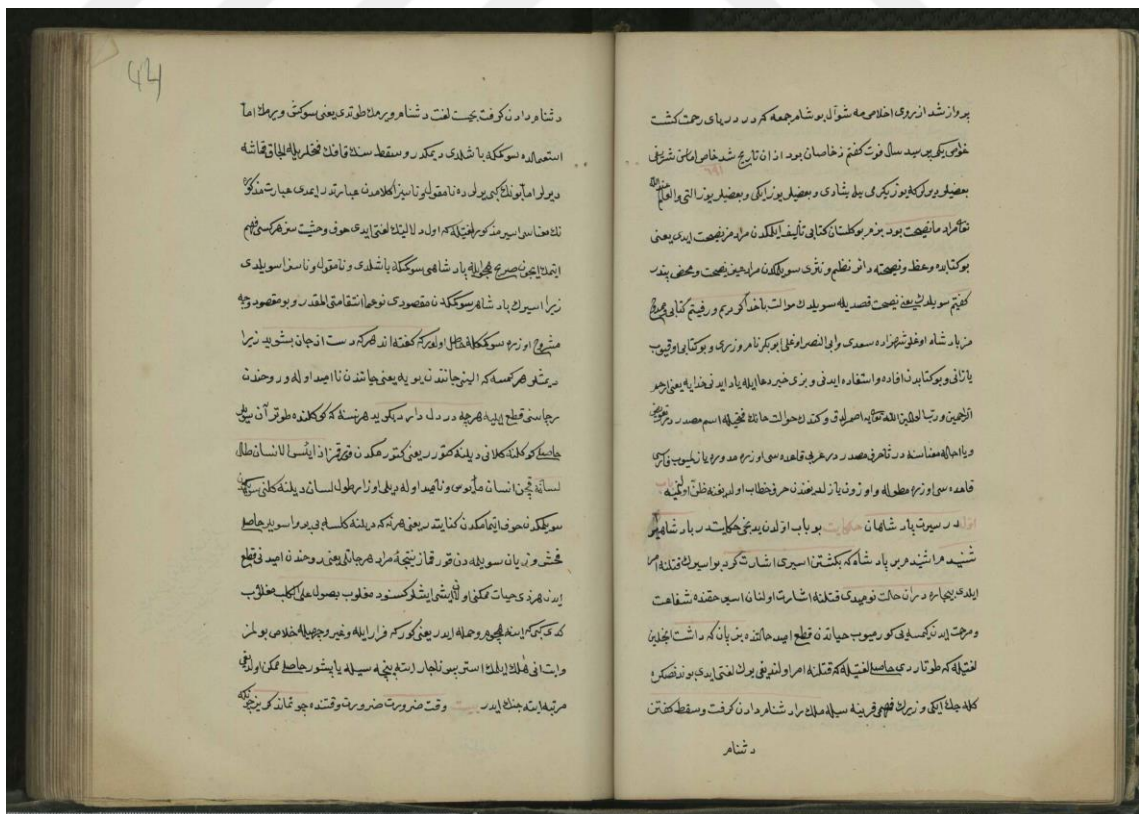
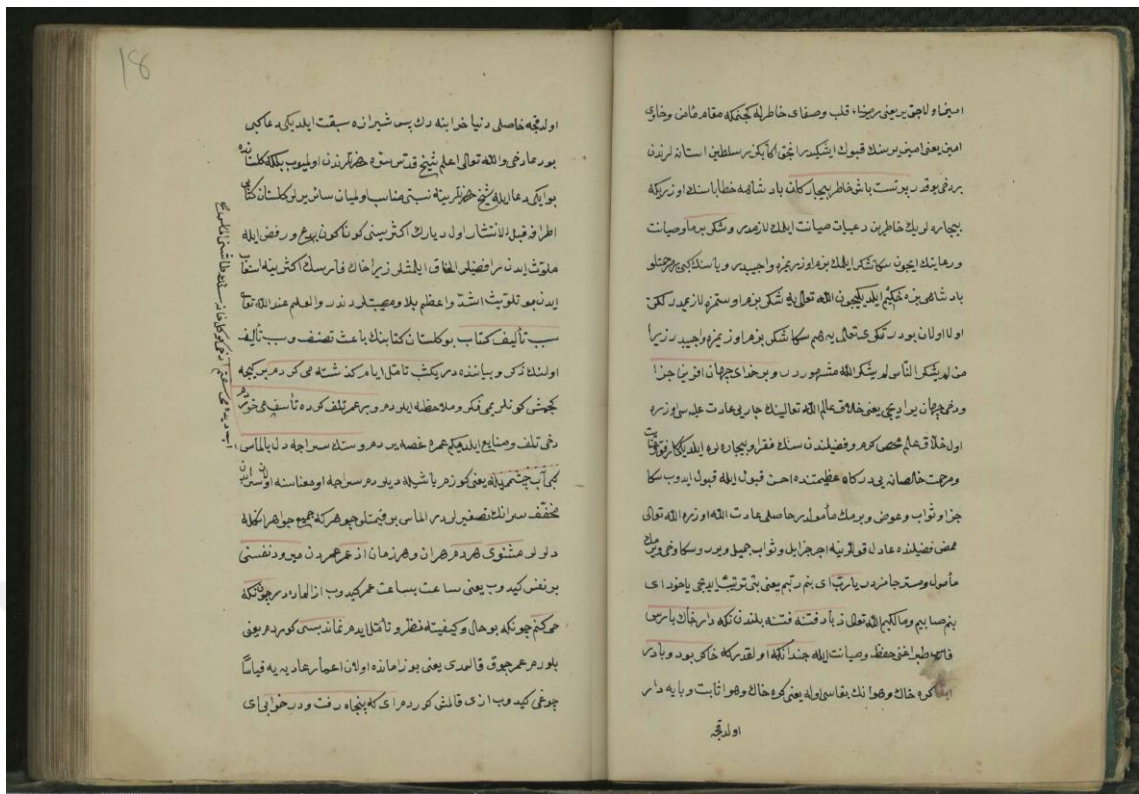
Zülfe, Ömer. *Metin Şerhi*. 1. Basım. İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınları ,2015.

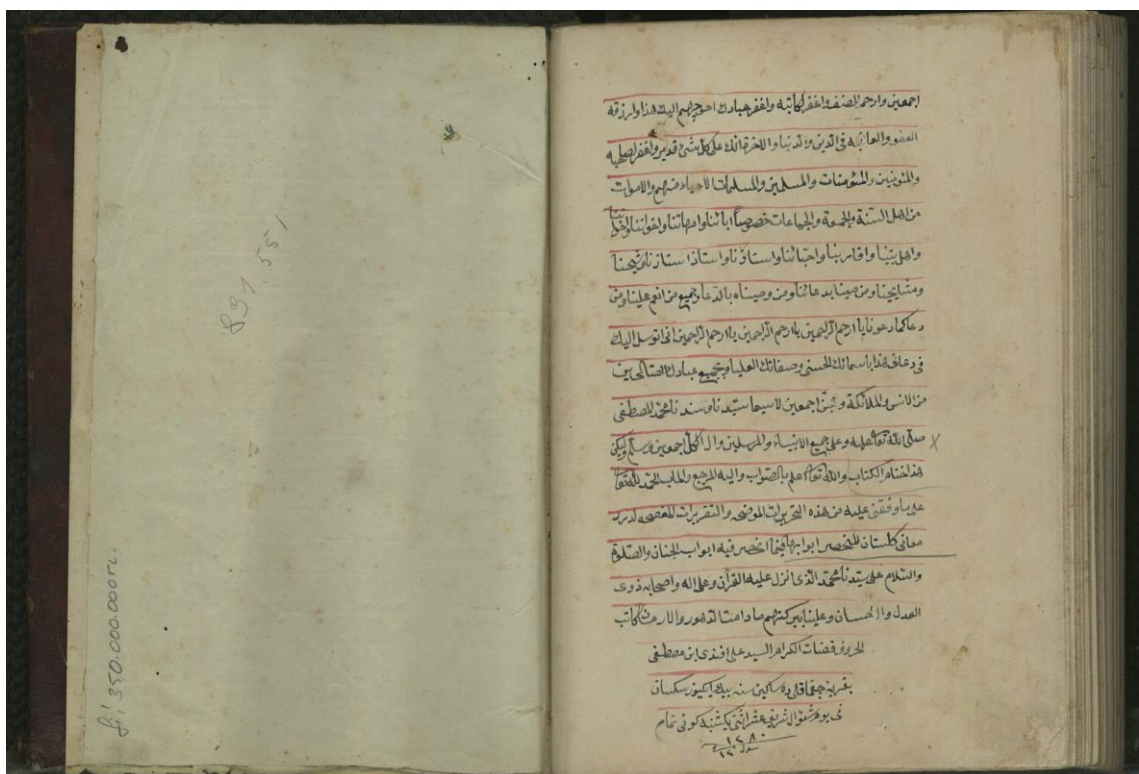
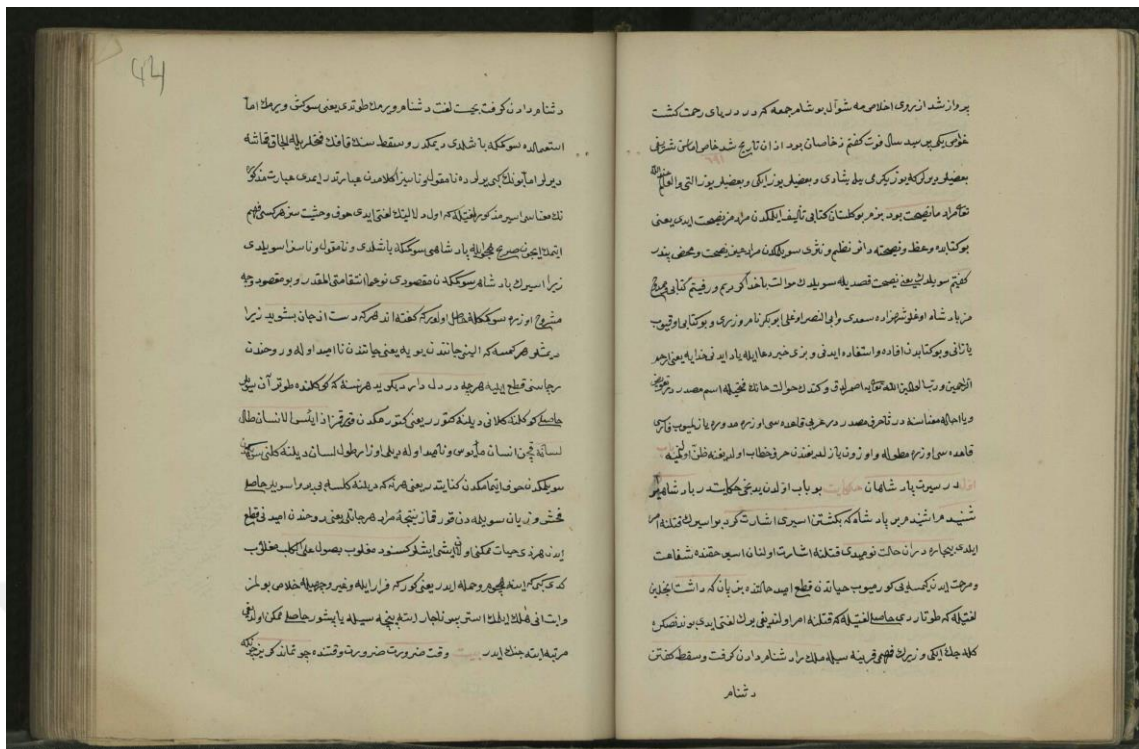
EKLER

Ek-1: Şerh-i Gülistân'ın bazı sayfaları

ÖZGEÇMİŞ

Sümeyye GÜLDENOĞLU, 1985 yılında Ankara’da dünyaya geldi. İlk öğretim ve lise eğitiminden sonra bir müddet çeşitli kurumlarda çalıştıktan sonra 2010 yılında Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü Arap Dili ve Edebiyatı bölümüne ve 2013 yılında aynı fakülte ve anabilim dalı içinde Fars Dil ve Edebiyatı’nda Çiftanadal eğitimine başladı. 2014 yılında Arap Dili ve Edebiyatı bölümünden 2015 yılında Fars Dil ve Edebiyatı bölümünden mezun oldu. Aynı yıl Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi ve Sanatları, Türk İslam Edebiyatı bölümünde yüksek lisansa başladı. Şuan hala aynı bölümde yüksek lisans öğrencisidir.

